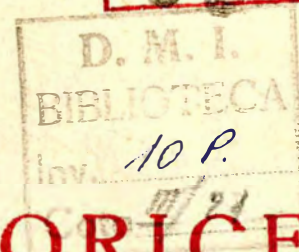

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 2 6

RAMURI / INSTITUT DE ARTE GRAFICE / S. A. / CRAIOVA

MINISTERUL CULTELOR ȘI ARTELOR
MINISTRU: AL. LĂPĂDATU

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

MEMBRI: P. ANTONESCU, G. BALȘ, GR. CERKEZ, AL. LĂPĂDATU, C.
MOISIL, V. PÂRVAN, PR. N. POPESCU, AR. VERONA, M. SUȚU

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
<i>Virg. Drăghiceanu</i> : Palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu din București	1
<i>N. Ghika-Budești</i> : Câteva biserici de lemn din Oltenia	9
<i>G. Referendaru</i> : Memorii	10
<i>G. Balș și Arh. R. Bolomey</i> : Sfânta Paraschiva din Ștefănești-Botoșani	28
<i>Dimitrie Dan</i> : Ctitoria hatmanului Luca Arbure	37
<i>Virg. Drăghiceanu</i> : Comunicări; Biserica din Dragomirești-Dâmbovița, Palatul Mogoșoaia	47
<i>Text francez</i>	48

ILUSTRAȚII:

Pag.	Pag.
<i>Palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu din București</i>	15. Biserica Slăvuța-Socoteni, Dolj. Secție longitudinală 24
1. Planul de situație al palatului lui Constantin Vodă Brâncoveanu, al Mitropoliei, Curții Vechi și Sf. Ecaterini 2	16. " " " " Planul 25
2. Resturi dispartate din palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu 3	17. " " " " Detalii din pridvor 26
3. Piața Sf. Anton, pe ruinele palatului dela Curtea Veche, în 1861, de Preziosi (în fund Biserica Curtea Veche) 5	18. " " " " Detalii 27
4. Vecinătățile Curții Vechi (Târgul Cucului) pe unul din afluenții Dâmboviții (Bucureștioara) în 1861, de Preziosi 6	<i>Sfânta Paraschiva din Ștefănești-Botoșani.</i>
<i>Câteva biserici de lemn din Oltenia.</i>	1. Biserica din Ștefănești. Fațada de Sud 28
1. Biserica Ștefănești-Școala Vâlcea. Secție longitudinală 11	2. " " " " Detalii 29
2. Biserica Ștefănești-Școala Vâlcea. Planul 12	3. " " " " Planul 30
3. Biserica din Grămești-Pietreni Vâlcea 13	4. " " " " Secție longitudinală 31
4. " " " " " Secție longitudinală 15	5. " " " " " transversală 32
6. Biserica din Grămești-Pietreni Vâlcea. Planul 16	6. " " " " " și plan 33
7. " " " " " Detalii din strășină 17	7. " " " " " Secții 34
8. Biserica Sf. Niculae, Dobrușa-de-Jos, Vâlcea 18	8. " " " " " Fațada de Vest 35
9. " " " " " " Planul 19	9. " " " " " Vedere generală 36
10. " " " " " " Deta- liu din pridvor și ușă 20	<i>Ctitoria hatmanului Luca Arbure.</i>
11. Biserica Sf. Niculae, Dobrușa-de-Jos, Vâlcea. Secție longitudinală 21	1. Biserica lui Luca Arbure. Vedere generală 38
12. Biserica Sf. Niculae, Dobrușa-de-Jos, Vâlcea. Secție transversală 22	2. " " " " " Vedere spre altar 38
13. Biserica Sf. Niculae, Dobrușa-de-Jos, Vâlcea. Detalii 23	3. " " " " " Latura de Miază-zi 39
14. Biserica Slăvuța-Socoteni, Dolj 23	4. " " " " " Pisană cu partea su- perioară a portalului 40
	5. Biserica lui Luca Arbure. Picturi exterioare și scena asediului Constantinopolului 41
	6. Biserica lui Luca Arbure. Zugrăveli din întrândul bisericii de pe latura de Apus 42
	7. Mormântul lui Luca Arbure 43
	8. Biserica lui Luca Arbure. Portretul ctitorilor 43
	9. " " " " " Detaliu din picturile aflate în interiorul bisericii 44
	10. Biserica lui Luca Arbure. Inscriptia zugravului 45
	11. " " " " " Piatră de pregătit vâp- selile 45
	12. Biserica lui Luca Arbure. Vechiu Sfeșnic 46

✓ PALATUL LUI CONSTANTIN VODĂ BRÂNCOVEANU DIN BUCUREȘTI

de VIRG. DRĂGHICEANU

Din frumosul palat al lui Constantin Vodă Brâncoveanu, ridicat pe Dâmbovița, în josul palatului domnesc dela Curtea Vechie și în apropierea lui, — grădinile unuia și altuia contopindu-se în armonia liniilor plantațiunilor și peluselor făcute de pe gustul italian ¹, — nu a mai rămas de cât amintirea situației lui pe piața Bibescu-Vodă, câte-va coloane și o mare arcadă de poartă, cum și un dosar de acte cari dau un prețios material asupra palatului și asupra întregului cartier mărginit la Sud de podul Beilicului sau Calea Șerban-Vodă, la Nord de Calea Rahovei, la Est de Dâmbovița și la Vest de dealul Mitropoliei (vezi fig. 1, cartierul II, dreapta).

În 1852, când Borroczyn întocmi planul Bucureștiului, el încă exista, cel puțin ca ruină.

Din examinarea actelor mai sus amintite și pe cari le vom vedea mai departe se poate deduce și întinderea lui.

Spre Est palatul se întindea cu grădinile lui până în Dâmbovița, de care parte se găsea și faimosul heleșteu domnesc, zis în urmă al lui Constantin Vodă Brâncoveanu, designat în planul lui Borroczyn în forma unui semicerc.

Spre Vest se întindea până în drumul din poalele dealului Mitropoliei, poarta de intrare a curții aflându-se în dreptul crucii lui Papa Brâncoveanu, omorât în dreptul porții de Mihnea-Vodă, și care se păstrează și azi. Spre Nord curtea se întindea până în râpa *Apei seci*, Dâmbovița mică sau Dâmbovicioara, marcată și în

planul lui Borroczyn. Spre Sud se mărginea cu proprietățile Mănăstirii Sfântei Ecaterina, din Dâmbovița unde se ridica baia Mănăstirii până iarăși în drumul din poalele dealului metropolitan.

Actele de care am vorbit, aflate în arhiva Castelului Mogoșoia și cari mi-au fost puse la dispoziție prin bunăvoința domnului Valentin Bibescu, se referă la un proces intentat Mănăstirii Sf. Ecaterina, metohul Mănăstirii Sinaiului din Sfântul Munte, de posesorul palatului, strănepotul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, bivvel Logofăt Manolache Brâncoveanu, pentru cutropirea locului palatului de către mănăstire, în timpul războiului ruso-turc din 1769—1774.

Se știe că în acel război, stârnit de Ecaterina II a Rusiei, din cauza politicii antiturcești duse de partida națională a boerilor conduși de Niculae Brâncoveanu și Mihai Cantacuzino ², Manolache Brâncoveanu fusese nevoit a se expatria la Brașov, pe această perioadă de timp, lăsându-și toată averea în părăsire.

Întors în țară, după potolirea evenimentelor, în 1778, de abia, el se plângea lui Alexandru Vodă Ispilante că Egumenul dela Sfânta Ecaterina încuviințase, în schimbul unei chirii, ca unii și alții să ridice case pe locul „caselor dumnealor boerilor brâncoveni... care este în vale de Sfânta Mitropolie ³.”

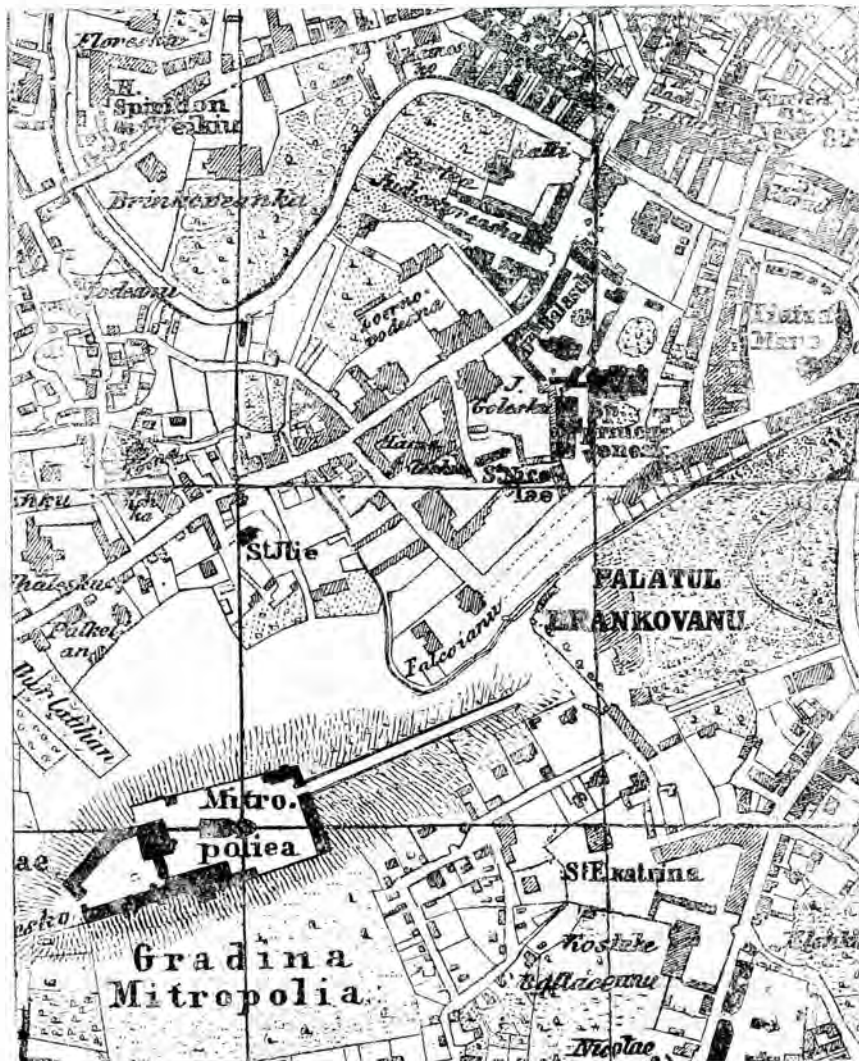
¹ Drăghiceanu. *În amintirea lui Constantin Brâncoveanu, Locașurile Voevodului*. București, 1914.

² Drăghiceanu, *Curțile Brâncovenești, Mogoșoia*, Buletinul 1909, p. 157, și același, *Casele Cantacuzinilor din Măgureni*, Buletinul 1924, p. 24.

³ Cercetarea Vornicilor Pană Filipescu și Ștefan Pârs-coveanu din 1778, Iulie 18, și anafarua lui Alexandru Vodă Ispilante.

Patruzeci și trei de case se ridicară, astfel, pe locul ocupat odinioară de frumoasele grădini, pe cari nu știa să le admire în de ajuns un Del Chiaro sau Chisthull: măcelari, coșari, orbi, văduve, cazaci, simigii, băiași, vizitii, arnăuți, masalagii, ceauși, și un David Botezatu¹,

sov al lui Alexandru Vodă din 1626, prin care Domnul dădea Mănăstirii „din josul „orașului București ...un loc pe deal (ac-tualul deal al Mitropoliei) care este a-„proape cu gardul vîi sfintei mănăstiri, unde „arată că au fost vîi domnești, și cu apa „toată (Dâmbovița) de amîndouă părțile,

Planul de situație al palatului lui Constantin Vodă Brâncoveanu, al Mitropoliei, Curții Vechi și Sf. Ecaterini.

se încuibau astfel pe locul palatului, cum se încuibaseră și pe locul palatului dela Curtea Veche, după strămutarea Domniei la Curtea Arsă, transformând, astfel, cu totul caracterul aristocratic pe care, de sute de ani, îl avusese acest cartier, într'un ghetto al tuturor oropsiților soartei.

Întrebați călugării, cu ce drepturi își întemeiază pretențiunile, ei arătau un hri-

„arătând și semnele locului, în lung din „grădină, pă deal în sus, stâneni 120, cu „apa din sus și din jos, ca să poată sfânta „mănăstire să facă mori de amîndouă păr-„țile de apă și ca să aibă loc în larg din-„colo de apă, dăspre Curtea Domnească, „pe unde curge gârla... pentru că au „fost tot locul domnesc de mult“².

În virtutea acestui hrisov, călugării, pre-

¹ Hotărârea vornicilor din 1781, Aug.

² Cercetarea boerilor din 1778.

țineau, deci, dealul Mitropoliei de azi, pe care, înainte de zidirea Mitropoliei de azi, se aflau vile domnești, și tot locul până în dinpotriiva Curții vechi, ca loc domnesc. (Vezi fig 1, cartierul I, dreapta).

Dar două hrisoave, ulterioare, ale lui Matei Basarab, din 1652, și 1653, pe care le arată tot călugării, cari hrisoave în-

căreia desigur Vodă Brâncoveanu zidise palatul său.

Se întâria anume această moșie a sfintei mănăstiri, unde au fost mai înainte și vie domnească, arătând și semnele locului: „din casa cea veche a lui Ivașcu Vornicul, unchiul Jupan Predii Brâncoveanu, „vel Dvornic, drept pă piscu, până în bi-

Resturi dispartate din palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu.

tăriau toate milele anterioare, acordate, între cari și pe a lui Șerban-Vodă, lămuriau mai bine hotarele, întrucât excepta dela donație „casa cea veche a lui Ivașcu Vornic¹, unchiul jupânului Predii Brâncoveanu“, bunicul lui Brâncoveanu, pe ruinele

„serica Oprii Juzbașa (prima biserică înainte de clădirea actualei Mitropolii) și de „acolo, dela biserică, până în piatra care au „pus-o boerii și până în puțul lui Dosothei, „și până în colțul casei lui Dumitru, apoi „din casa popii lui Dumitru, drept până în

¹ De fapt, chiar biserica Sfânta Ecaterina, ridicată din temelie de Ivașcu Vornicul, se afla tot pe locul Vornicului. Gavril Movilă în 1619, Iunie 28, într'un proces al Mănăstirii Sfintei Ecaterina, căutând care erau ctitorii acestui lăcaș „găsi din acei prestăviți, vechi ctitori din bătrânul Ivașcu

Vornicul, noi ctitori: Jupan Ivașcu, marele Vornic Băleanu, nepotul lui Ivașcu, bătrânul Vornicul Goleșcu și Nicola Marele Pitar, nepotul lui Pană Vistiar.

Comunicat de părintele Negulescu. Originalul la A. R.

„troian, până în piatra din heleșteul dom-
„nesc, care este în drum, în capul șanțului,
„apoi până în șanțu în sus și pe drumul
„cel mare până în apa Dâmboviței de jos,
„pă podul lui Șerban Vodă, și cu vad de
„moară, ce l-au dat monastirii Cernica
„vornic, pentru pomană“.

Astfel că marii Vornici, însărcinați cu
anchetarea casului, „neputându-se pliofosi
cu nimic“ din citirea documentului lui
Alexandru-Vodă, „prea vechi și întunecat“¹,
puseră basă numai pe hrisoavele lui Matei
Basarab și pe cartea de hotărnicie, în care
„pe larg să cuprindă toate semnele pe
unde să stăpâniască sfânta Mănăstire“ și
conchiseră că „acele semne vin până în
podul lui Șerban-Vodă, de cea parte de
pod, iar de cealaltă nimic nu se pome-
nește“².

Intrebat și Manolache Brâncoveanu,
acesta, în lipsă de documente, perdute
cu răzmerița, scoase martori, pe Pavli
Căpitan, Lăpedat Logofăt și pe Barbul
Boteanu, cari, în 1778, mărturisiră „în frica
„lui Dumnezeu semnele pe unde au pome-
„nit casa dumnealor boerilor Brâncoveni,
„și cum că, după moartea lui Constantin
„Vodă Brâncoveanu, rămâind Doamna Ma-
„rica, Doamna Mării Sale, și în zilele Mării
„Sale răposatului Niculae-Vodă, au stăpâ-
„nit pe semnele de mai sus, stăpânind și
„heleșteul lui Costantin-Vodă Brâncoveanu,
„ca o dreaptă moșie părintească, până ce au
„murit, iar după moartea Doamnei Maricăi
„rămâind răposatul (Constantin), tatăl
„Dumnealui Manolache Brâncoveanu, n’au
„mai șezut în casele acelea... ci au șezut
„boerii streini, mai vârtos în multă vreme au
„fost carvasara, (vamă) până în vremea răz-
„meriții și cei ce au șezut nu au avut pur-
„tare de grije ca să-l închiză, ce au rămas
„locul grădinii cei mari deschis, de se fă-
„cuse drum printr’însul“³.

Dar nici călugării, nici cei patruzeci și
trei ziditori ai caselor de pe locul Brân-
covenilor nu se mulțumiră cu constatările
boerilor.

Aceștia, mai ales, deteră o nouă față
procesului, declarând „că au clădit pe
„vremea răzmireții pe un loc ce era sterp,
„cu nume de loc domnesc, dintre sineș,
„și nevolnici de nimeni“, fără a putea însă
aduce dovezi.

Manolache Brâncoveanu fu nevoit a
aduce noi martori, cu cari dovedi boeri-
lor judecători că „Domnia are loc, însă cel
„ce este împotriva curții gospod, cei vechi,
„a cărei stare este în prund, adică din apa
„Dâmboviței, până în Dâmbovicioara, iară
„peste Dâmbovicioara, unde și-au făcut
„aceștia case necum că este loc domnesc,
„ce încă și până acum se află dumnealui
„Logofătul Brâncoveanu în judecată, pre-
„tendensindu-l igumenul Cartriotis că ar fi
„locul sfintei mănăstiri“.

În 1780, se făcu audierea martorilor lui
Brâncoveanu, cari dau amănunte foarte
pitorești asupra evenimentelor, prin care
trecuse urgisitul palat al Brâncoveanului.

Drăgan Ionescu, vtori Paharnic mărtu-
risi că „stăpânirea Mării Sale într’acest
„chip au fost: pe marginea Dâmbovicioarii,
„merge până în gârla cea mare, și lua în
„jos asupra băii, și mergea pă la un he-
„leșteu mic, ce-l avea Măria Sa Doamna,
„în grădinița cu flori, și dă acolo merge
„în podișor și da în țigănia Mării Sale ce
„avea în fundul grădinei ce-i cu foișor, care
„iaste și până azi, și din țigănie merge cu
„stăpânirea până sub dealul Mitropoliei, pe
„la crucea dă piatră și da iar în Dâmbo-
„vicioara, unde era podul peste Dâmbovi-
„cioara. Și după moartea Mării Sale au
„rămas Constantin Brâncoveanu și au stă-
„pâni până în vremea răzmiriții ce-i de
„mult, când au venit catanele de au luat
„catanele pe domn (Nicolae Mavrocordat)
„și pe unii pe alții boerii, de i-au dus la
„Brașov, pe urmă viind Turcii s’au stricat

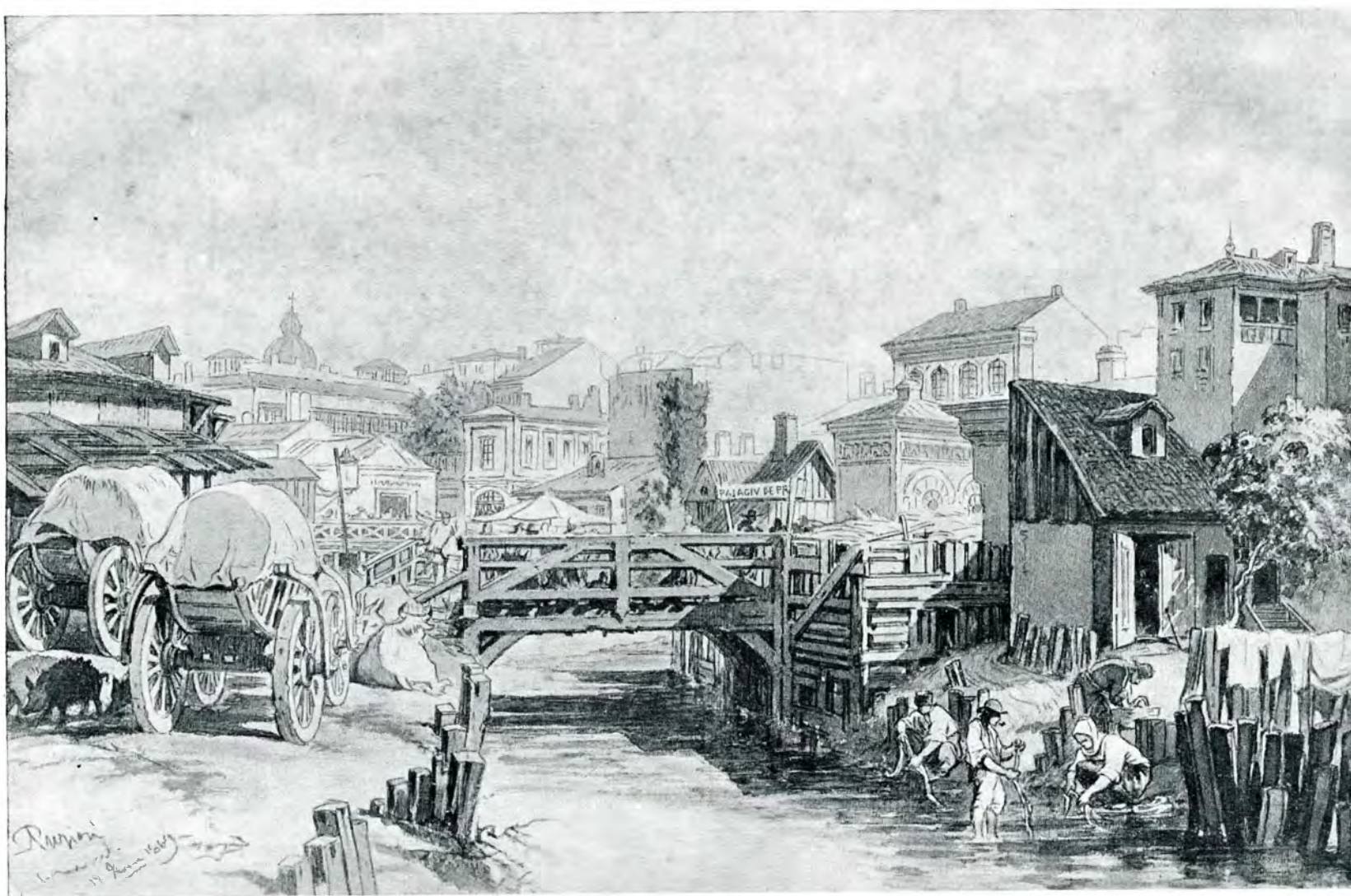
¹ Arătarea boerilor din 1780, 1 Sept.

² Arătarea boerilor din 1780, 1 Sept.

³ Hotărârea boerilor din 1778, Iulie 11.

Piața Sf. Anton, pe ruinele palatului dela Curtea Veche, în 1861, de Preziosi (în fund Biserica Curtea Veche).

Vecinătățile Curjii Vechi, (Târgul Cucului) pe unul din afluenții Dâmboviței, (Bucureștioara), în 1861, de Preziosi.

„și s’au păraginit casele de pe această „stăpânire“¹.

Martorul Apostolache Orbul, de 107 ani, mărturisi: „În minte că, în zilele „Mării Sale Brâncoveanu, fiind Curții Dom- „nești Seimen, iar în zilele răposatului „Mării Sale Nicolae-Vodă, am fost Odobașă „dă Seimeni, și am pomenit că după sfâr- „șitul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, „rămâind Doamna Marica Brâncoveanu, „locul ce să numește livada domnească l’au „stăpânit Măria Sa până la sfârșitul său“².

Martorul unchiaș Lăpedat, de 85 de ani, dă și el interesante amintiri despre partea hotarului vecin cu baia Mănăstirii: „În „minte că au fost o poartă mare lângă „podșor și în vremea când trăia Doamna „Maria Brâncoveanca căzând acea poartă, „fiind-că eu luasem o fată de casă, auzind „Doamna că au căzut poarta și o fărâmă „băiașii dela baie, m’au trimes pe mine, „dinpreună cu alte slugi, și am bătut pe „băiașii dela baie, și au rămas chiutorii „porții nescoși, ca aceia după vremi poate „să fie ca niște hotare... și dela casele cele „mari, la vale spre Dâmbovița cea mare, „am pomenit livada de pomi și loaze de „flori vechi și heleșteu stăpânindu-se de „răposata Doamna Marica“³.

În 1781, Alexandru Ispilante hotărâ a se împietri locul lui Manolache Brâncoveanu, spre a nu mai avea pricină cu Mănăstirea Sf. Ecaterina, cum și prețuirea caselor ridicate pe acest loc, în vederea dărâmării lor.

În 1781, Iunie, boierii pentru dovedirea hotarelor fac săpături pentru „găsirea rădăcinii bolovanilor zidului curții“ și găsesc pentru latura de Sud întinderea de 82 de stânjeni, pentru latura de Est „pe malul Dâmboviței în sus, până în Dâmbovicioara cea mică, unde dă în Dâmbovița cea mare 101 stânjeni“, pentru latura de Nord „pe

malul Dâmbovicioarei în sus până în po-
dul de supt dealul Sfintei Mitropolii, până
în colțul gardului curții dumnealui vel
Logofăt, 165 stânjeni, iar pentru latura de
Vest, „pe lângă drumul de supt dealul Sfintei
Mitropolii, pe lângă crucea de piatră, 75
de stânjeni“.

În urma acestui proces, Alexandru Ipsilante întări definitiv stăpânirea asupra lo-
cului, întărire reconfirmată de Niculae
Caragea-Vodă în 1782, Iunie 25, și Mihai
Constantin Șuțu în 1792.

* * *

Cronicarul Greceanu, așa de prolix în
amănuntele ce le dă cu privire la zidirea
tuturor clădirilor lui Brâncoveanu, nu ne
dă nici o dată cu privire la zidirea
acestui palat. De asemenea, nici unii
din călătorii ce au trecut pe la noi
nu lasă nici o descriere a lui, astfel că
rămâne ca singură descriere aceea a epi-
grafistului Chisthull care, întovărășind pe
Lord Paget, fostul ambasador englez la
Constantinopole, fu găzduit de Brâncoveanu
Vodă în această casă de la 21 până la
28 Aprilie 1702, împreună cu Lordul.

După ce descrie onorurile, cu care Lord
Paget fu întâmpinat de Brâncoveanu la
Dunăre și în București, Chisthull conti-
nuă: „Fu dus la un palat, vecin cu palatul
„domnesc și rugat să socotească această
„locuință ca propria sa casă.

„Acest palat este frumos, încăpător, zidit
„din piatră și pitoresc acoperit după obi-
„ceiul țării cu șindrilă.

„Este mobilat după felul caselor din ță-
„rile creștine, ceea ce îi dă o înfățișare stră-
„lucită, dacă îl punem alături de casele
„barbare ale Turcilor din provinciile vecine.

„Fațada are o vedere spre o grădină
„mare, și din aripa stângă a casei pornește
„o altă grădină mai mică.

„Amândouă sunt frumoase, pline de
„umbră și de verdeață.

„...Azi după amiază Domnitorul a veni
„călare prin grădina cea mică ca să vadă

1 Mărturia lui Drăgan Ionescu, 1780, Oct. 29.

2 Mărturia lui Apostolache Orbul. 1780, Oct. 21.

3 Mărturia lui Lăpedat 1780, Oct. 28.

„pe Excelența sa care l'a întâmpinat la „ușa grădinii...¹

* * *

Din acest palat rămaseră coloanele în torsadă, așa de asemănătoare cu coloanele din loggia palatului dela Mogoșoaia; arcada de deasupra, decorată cu coroană princiară și stemele Cantacuzinilor, asemănătoare întrucâtva cu arcada de sub pisania bisericii Mănăstirii Hurezului², cum și bazele reprezentând lei, întrebuințate constructiv în noua restaurare a palatului. dela Mogoșoaia. Ele fură aduse aci din palatul ultimului Brâncoveanu, marele Ban Grigorie, (vezi fig. 1, cartierul Brâncoveneasa) și desigur le adunase ca amintiri ale strămoșescului său palat, despre care vorbim.

În resumat. palatul lui Brâncoveanu Vodă, zidit la o dată ce nu se cunoaște

pe ruinele caselor strămoșești rămase dela Ivașcu Vornicul Golescu, unchiul bunicului lui Brâncoveanu, Preda Brâncoveanu, ruinat ca toate palatele sale după moartea silnică a Voevodului, nu mai fu locuit de cât de văduva Doamna Marica și de nepotul Constantin Brâncoveanu³.

Ruinat în timpul războiului austro-turc, în domnia lui Nicolae Mavrocordat, fu părăsit de descendenții Brâncoveanului, care îl închiriară diferiților boeri și carvasaralei domnești până în timpul războiului din 1769—1774.

Acest război l-a ruinat cu desăvârșire, de nu se mai cunoșteau nici urmele zidurilor împrejmuirii, iar centrul Bucureștilor deplasându-se de aci odată cu strămutarea Curții Domnești, palatul se pierdu încetul cu încetul, ne mai lăsând de cât slabele amintiri, pe cari le reproducem aici.

¹ *Călătoria noastră în Turcia și întoarcerea în Anglia*, de Edmund Chisthull, Londra, 1718, publicată de D-I Bianu în *Buletinul Societății de geografie*, 1922, p. 199. Vezi și Greceanu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, București 1906, pp. 111—114.

² Pentru Mogoșoaia, vezi Buletinul Monumentelor Istrice pe 1909, p. 153; pentru Hurezu, *ibidem* pe 1909, p. 26.

³ Și casele oamenilor de casă ai lui Brâncoveanu avură aceeași soartă: astfel, casele din apropiere, ale doctorului lui Constantin Vodă Brâncoveanu, Contele Ferati, ce se aflau „pe marginea Dâmboviții, lângă podul lui Haidâm”, cumpărate, cum spune Doamna Marica, în 1718, Aug. 24, „de d-lui răposat soțul meu cu bani din cămara noastră... după întâmplarea mazăliei noastre, lipsind și dumnealui de aci din țară au rămas casele fără de stăpân, șezând întrânsele cine cum au vrut, iar după ce Dumnezeu ne au mântuit din mâna urgiei și am venit iarăși în pământul nostru și viind și d-lui... aflându-se de apururea de folosul casei noastre...”, îi întări din nou posesia. Originalul la părintele Gh. Negulescu-Batiște.

CÂTEVA BISERICI DE LEMN DIN OLTENIA.

de N. GHIKA-BUDEȘTI, Arhitect.

— 200 —

Bisericiuțele de lemn sunt încă destul de numeroase în toate ținuturile muntoase și păduroase ale României Mari: în munții Bucovinei și ai Moldovei, ai Munteniei și ai Olteniei, în munții Apuseni din Ardeal, cât și în regiunile păduroase de câmp ale Basarabiei și ale Moldovei de șes (Tecuciu, Fălciu, Bârlad, Vasluiu etc.) Ele variază ca înfățișare, ca forme, ca motive decorative, după regiunile în cari se găsesc. Ciopliturile capitulelor, colonadelor, arcurilor, chenarelor, forma crucilor au caractere diferite cari se deosebesc dela o provincie la alta.

Unele din aceste biserici sunt foarte vechi. În Moldova tradiția atribue unele din ele lui Ștetan cel Mare și lui Petru Rareș. În Oltenia biserica din Grămești, județul Vâlcea, reparată de Comisia Monumentelor Istorice în anii din urmă, este întemeiată sub domnia lui Matei Basarab, așa cum dovedește inscripția care se poate ceti și azi pe grinda ușei dela intrare (vezi Buletinul Comisiunei Monumentelor Istorice III, pp. 95-96.) Cele mai multe din aceste biserici sunt însă clădite în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea.

Este necesar atât cât mai este timp, ca aceste biserici să fie studiate, relevate, fotografiate, căci încetul cu încetul ele dispar, întrucât pe lângă că sunt expuse focului, apoi lemnul, în clima noastră extremă, expus când umezelii și frigului, când uscăciunii și căldurii, se distruge după oare care timp. Principala cauză însă de distrugere este lipsa de îngrijire, faptul că nu se apreciază la justa lor valoare, aceste modeste lucrări de adevărată artă

cari caracterisează atât de bine simțul artistic și însușirile țăranului nostru.

Intr'adevăr, în fiecare an, se dărmă un număr din aceste biserici de lemn, de cele mai multe ori fără știrea Ministerului de Culte nici a Comisiunii Monumentelor Istorice, alte ori cu toată opunerea și sforțările noastre pentru a împiedica aceste dărâmări.

Cele mai de multe ori starea acestor biserici ajunge atât de rea, din cauza neglijării lor de către cei în drept, încât ele sunt pe jumătate ruinate, și cei interesați au un bun pretext pentru a cere dărâmarea lor, pe motiv că enoriașii vor să construiască o biserică nouă în locul celei vechi care este neîncăpătoare și în stare rea. Și se pare localnicilor că, mică și modestă cum este bisericuța lor de lemn, ea nu mai corespunde înstăririi lor de astăzi și ambițiunii lor de a întrece pe vecinii cari au biserici noi de zid cu turla multe.

În neștiința lor, ei nu-și dau seama că aceste biserici noi, cât de mari și de pretențioase sunt, nu ajung nici de departe la frumusețea și valoarea artistică reală a micilor bisericuțe de lemn moștenite din epoci de credință, clădite de evlavioși creștini, de către meșteri însuflețiți de credință și mânați de tradiția moștenită din moși strămoși.

Ei nu știu că numai cu credința în suflet se poată face artă și că într'o vreme de materialism și semi cultură ca a noastră nu se poate năzui la așa ceva.

Atât Ministerul Cultelor cât și Comisiunea Monumentelor istorice se luptă

din răspuțeri pentru a salva de la peire bisericile de lemn clădite de strămoși evlavioși, din cauză însă că dușmanii mai mari chiar de cât timpul, care le ruinează încetul cu încetul, sunt oamenii neînțelegători, ne adresăm și pe această cale oamenilor culți ca să ne semnaleze bisericile de lemn vechi cari au vre o valoare artistică și să îndemne pe săteni ca să le întrețină să le învelească cu șindrilă și să

le fotografieze, și să împiedece prin toate mijloacele dărâmarea lor de către cei interesați a le suprima din motive egoiste.

Dăm aci releveurile bisericilor din Grămești, din Ștefănești Dobrușa, toate din județul Vâlcea, și al bisericii Slăvuța-Socoteni din județul Doljiu, toate desemnate de d-l G. Referendaru arhitect al Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Oltenia.

MEMORII

de Arh. G. REFERENDARU.

I.

BISERICA DE LEMN CU HRAMUL „ADORMIREA MAICII DOMNULUI“, PAROHIA ȘTEFĂNEȘTI-VÂLCEA, CĂTUNUL DOBRUȘA DE JOS.

La doi Km. de biserică din satul Dobrușa de jos este biserică din cătunul Școala. Nu se știe de când e construită, se zice că este dată de pomană și mutată din Orlești; la 1843 s'a acoperit a doua oară cu șindrilă, prin care azi curge.

Biserica este din lemn de stejar, nu are soclu de cărămidă, proscomidia și pristolul sunt de zid.

Tâmpla de lemn are câteva icoane interesante, dela 1836 și 1818 (Maica Domnului și Isus Cristos). Planul orizontal este simplu, cu pridvor, pronaos, naos, și altar mic, drept unghiular.

Colonetele sculptate cu motive variate, iar cosoroaba din

față e lucrată în acoladă, cele două părți din dreapta și stânga, nelucrate, — par'că la mutare s'ar fi pierdut împreună cu cele două colonete exterioare de lângă peretele pronaosului, — deasemnea și în interior cele trei arcuri dublouri cari poartă bărnele bolții cilindrice.

Nu are turlă. Brăul sculptat în frânghie care incinge biserica și se termină decorativ, în forma unei palme întinse, de om, la șambrana ușii bisericii. Nu are mobilier. A fost grajd pentru caii armatei dușmane. Nu are nici împrejurire și e uitată de oameni, plouând întrânsa, iar vitele se scarpină de frumoșii stâlpi sculptați.

II.

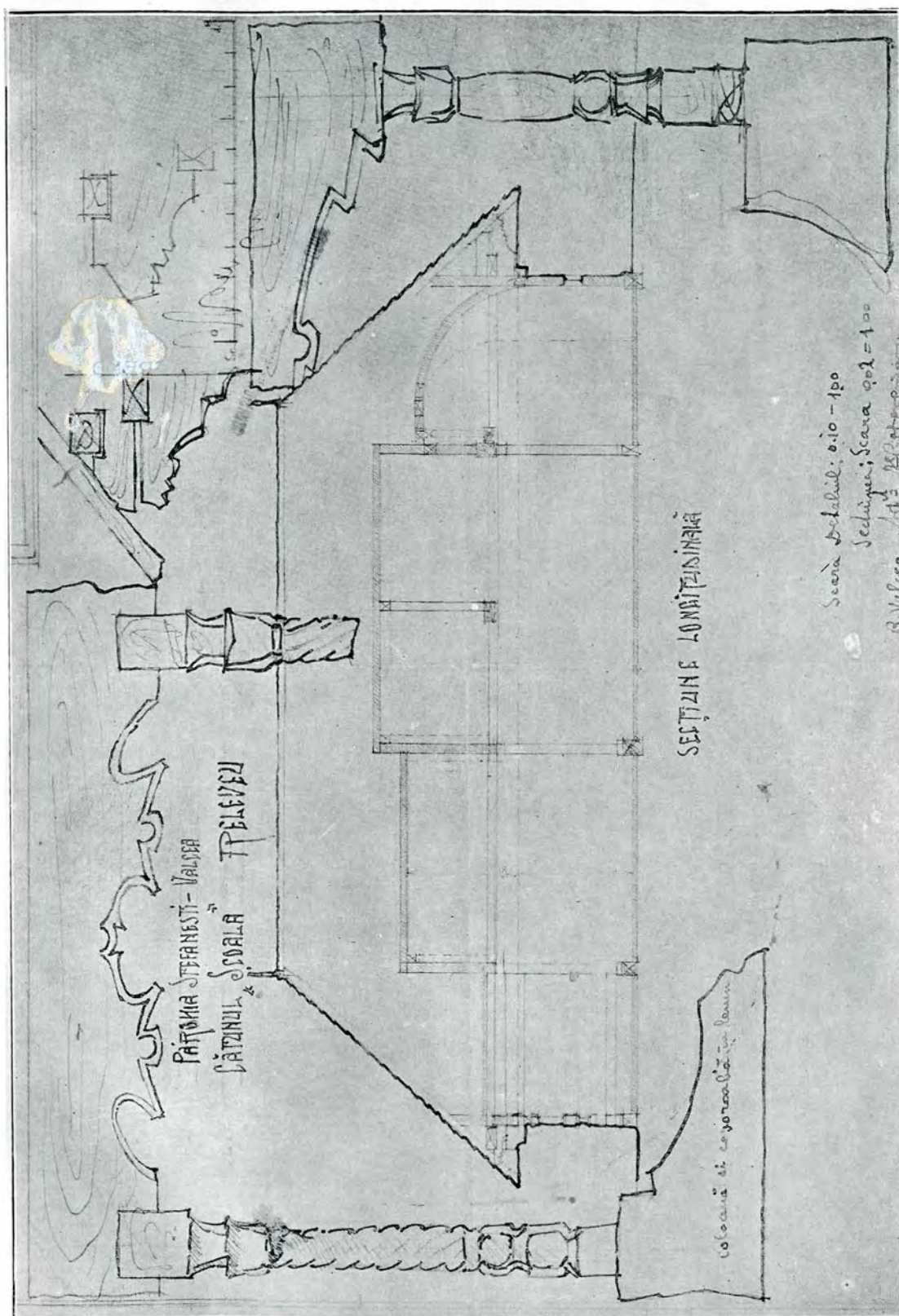
BISERICA FILIALĂ „ADORMIREA“ DIN GRĂMEȘTI-VÂLCEA COMUNA PIETRENI, PAROHIA COSTEȘTI.

De la Mănăstirea Bistrița, plecând cu piciorul, ajungi mai repede în cătunul Grămești, de cât pe șosea, cu caii, dacă treci apa Bistriței și mergi peste dealuri spre valea Arnotei. Urcând un kilometru, lași la stânga mănăstirea Arnota, cărmăști spre Sud, ridici coasta repede a dealului din apropiere, pe creasta căruia mergi o bucată bună, admirând panorama ce se deschide la vale, largă și adâncă. E valea râului Costești, pe care mergi până la Grămești, prin livezi de pruni, smârcuri și porumbiște, zărindu-se spre răsărit satul Pietrenii. În câte o căsuță de bărne, așezată pe marginea râului repede, bate piua, producând un sunet curios. Apa văjiind ține isonul prelung ciocanelor de lemn, cari lovesc și îndeasă ritmic, ziua și noaptea postavul alb — dimia — țesută de țărance, mănate de puterea motrice a apei. După ce treci a treia oară riul prin apă, urci pe ultimul deal, de unde se face un drumeag printre curțile îngrădite, care duce la câteva case de bărne. E cătunul Grămești. Pe coastă, colo, lângă bradul ce se vede pleșuv și bătrân — pus odată cu biserica — este biserica Mitropolitului Ștefan, imi spune dascălul însoțitor. De departe, imi părea o povarnă, mai ales că în dreptul ei mască pridvorul o căsuță dintr'o mare apropiere.

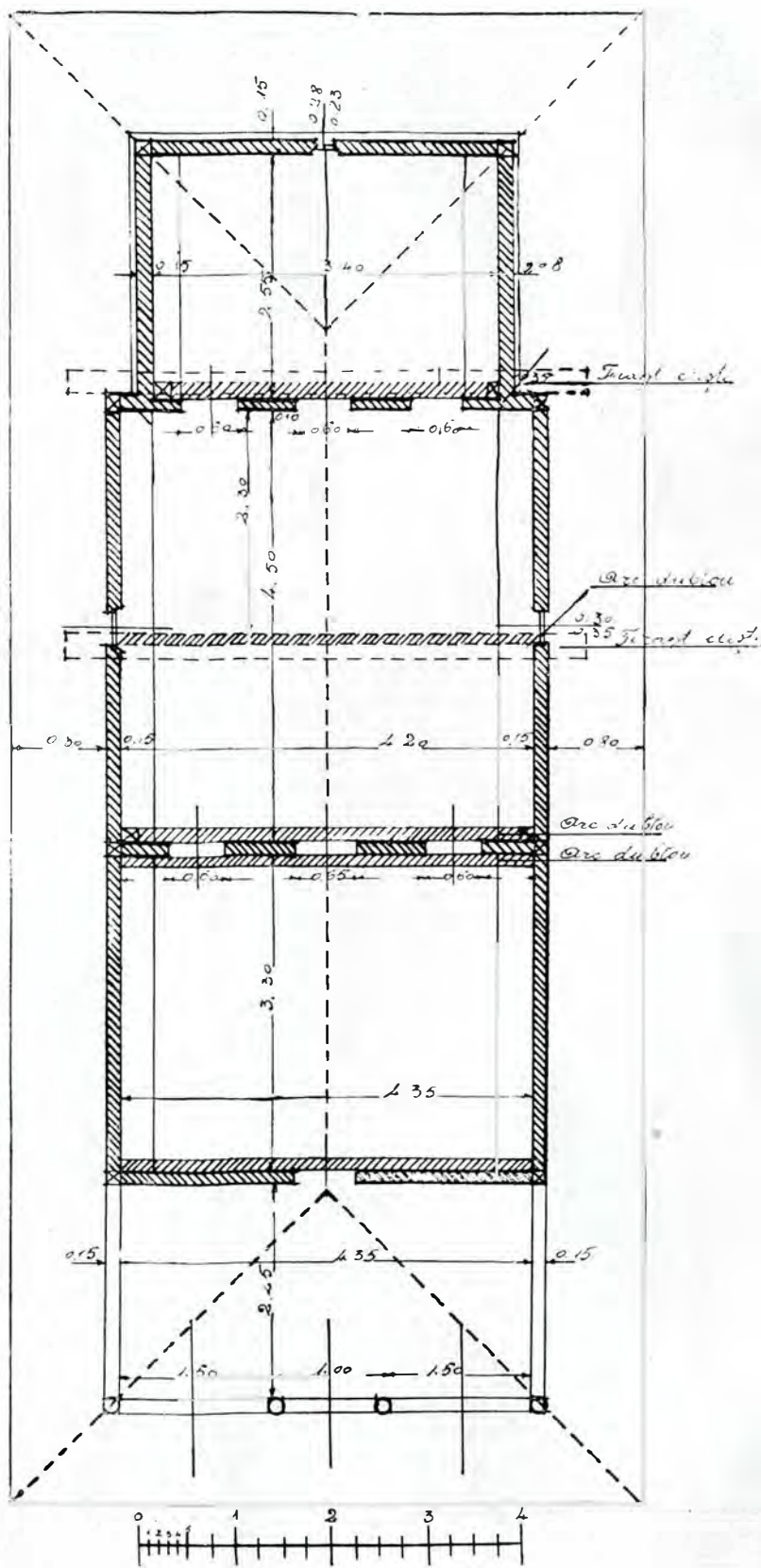
Din curtea acestei case, spre noi, venca în acel timp,

călări pe cai, o pereche de însoțitei frumos îmbrăcați, cari răspunseră însoțitorului meu: „mergem la pădure se aducem lemne“. În sat se aduc lemnele din pădure legate și târâte de lanțuri... Poate, soția aceea frumoasă la port și chip, să fie vre-o strănepoată a Mitropolitului Ștefan, a cărei preoteasă, se spune, că a fost îngropată în Grămești; iar bradul și biserica ar fi fost așezate în amintirea și odihna sufletului ei.

Dacă de departe biserica pare o povarnă, de aproape este un sfânt și dumnezeesc lăcaș, ridicat în slava și cinstea Adormirii prea Curatei Maicii Domnului, de Mitropolitul Ștefan, în anul 1664. Așa grăesc slovele creștate pe vechitura fibrelor de stejar a grindei de deasupra ușei. Pe când în acea epocă în Apusul Europei se ridicau palate și catedrale cu bogății enorme, iar Bernini, construia la Roma colonadele faimoasei curți eliptice, în fața bisericii Sf. Petru, pe atunci, la noi pe măsura puterii cunoștinței și stării noastre materiale, românul construia și el locașuri Domnului, adesea de bărne — asemnătoare locuinței lui — unde să găsească pacea și liniștea sfântă. Nici pentru templele acestora modeste nu avea răgaz să le termine, așa cum voia și simțea: cu toată iubirea pentru frumos, cu arta lui românească pe care o moștenise de la

Biserica Ștefănești-Școala Vâlcea. Secție longitudinală.

Biserica Ștefănești-Școala, Vâlcea. Planul.

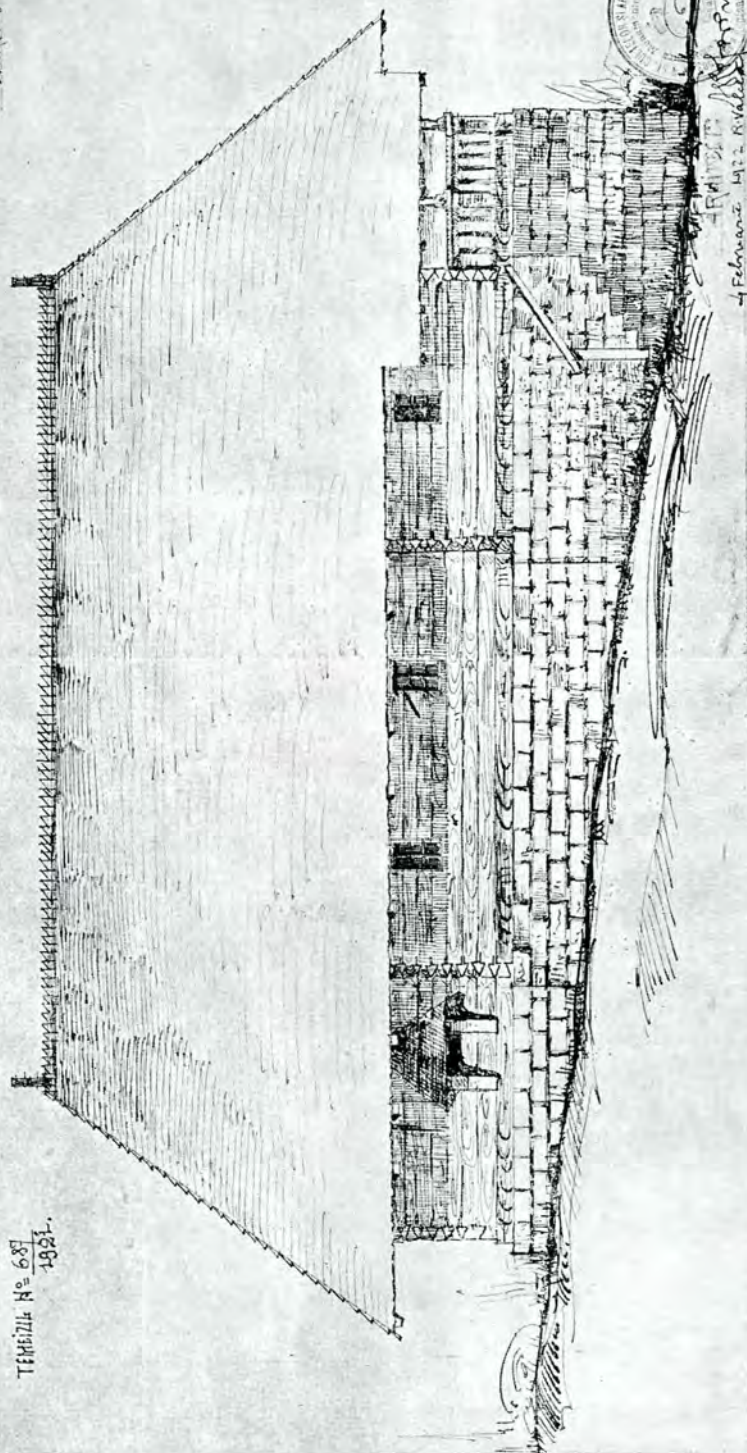
Biserica din Grămești-Vâlcea
Donzina Petrescu-Păcurariu

Tipăritura N° 687
1931.

Fațadă laterală

Construcția din cărămidă

Scara : 1:100 = 100

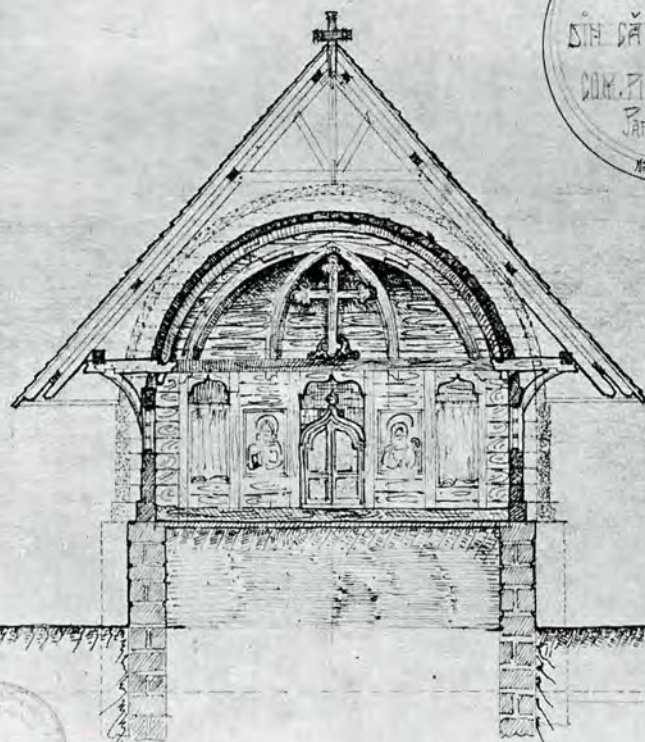
Biserica din Grămești-Pietreni, Vâlcea.

SCIȚINE TRANSVERSALĂ

VEDERE DIN PÂRĂ

Biserica
din CĂMINZIU STĂNEȘTI
COM. PIETRENI VÂLCEA
PAROHIA LUTESTI
EPISCOPUL
1768/1792

SCALA MT. MT.
008 = 1/10

ARHIT.
R. Vălcu 6 Februarie 1922

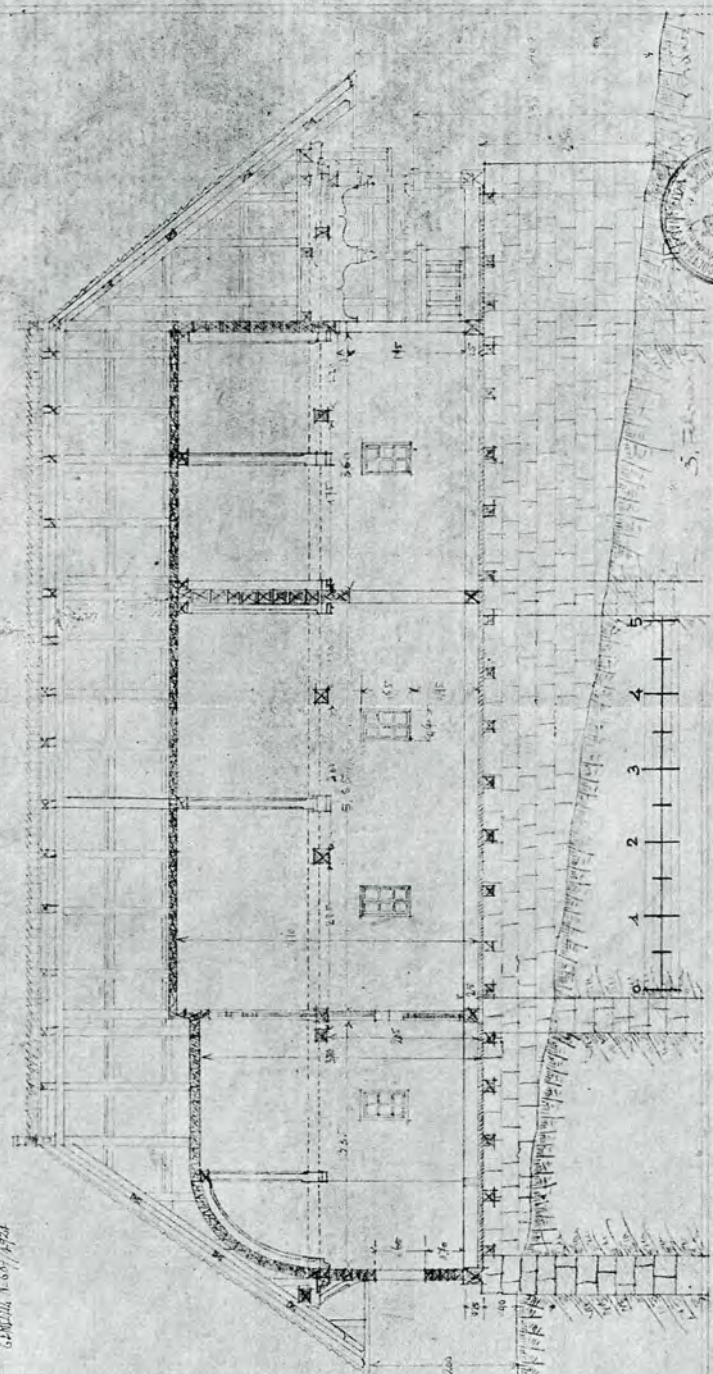
Biserica din Grămești-Pietreni Vâlcea.

Biserica din Grămești-Vâlcea

Comuna Pietrești, Parohia Vâlcea

Scara 1:500/1:200

Grămești-Vâlcea
1880-1900

Biserica din Grămești-Pietrești, Vâlcea. Secție longitudinală.

părinți, pentru că Domnii cu Mitropoliții țării în frunte, chemau poporul foarte des la lupte crâncene pentru apărarea pământului, credinței și libertății lui, cătropite de dușmanii numeroși. Mitropolitul Ștefan, fiu al poporului acesta viteaz și vrednic, a făcut cu agoniseala lui, acum

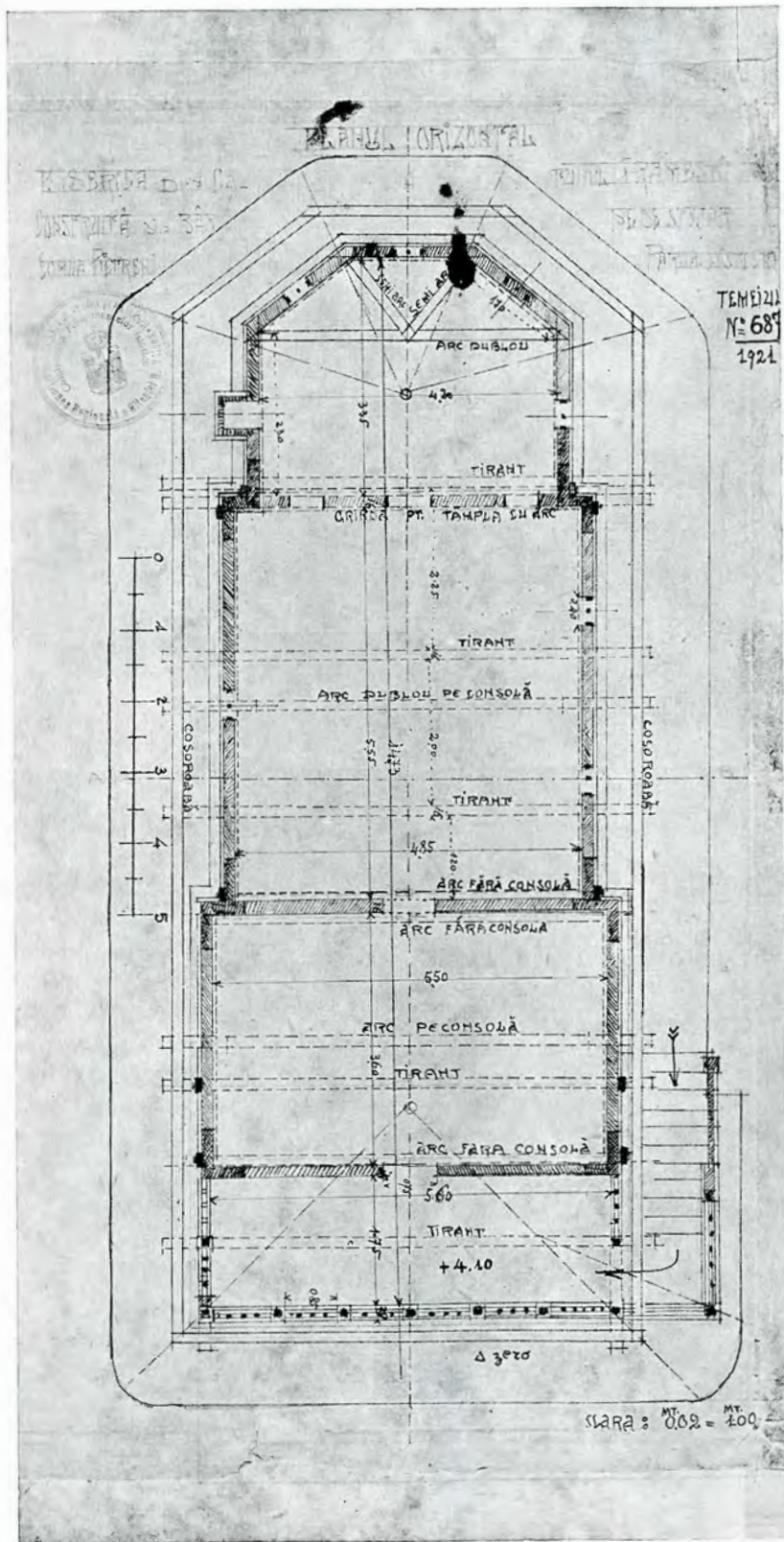
260 de ani, bisericuța din Grămești, într-o cinstită a fostei soții, în locuri unde se merge numai cu piciorul, în preajma pădurilor și munților înalți, și pe care, dacă ar vedea-o orice om de gust, ar admira-o cu mai mare prețuire ca operele din Europa.

Starea actuală a bisericii. De la soclu în sus, biserica întreagă este de stejar. Nu are turlă, nici clopotniță. E învelită cu șită; spre Răsărit și Nord, șita cea veche, este de stejar, iar spre Sud și Vest, este de brad, stricată și din această cauză plouă prin multe părți. Este zidită pe o pantă de teren foarte înclinată, și are soclul de piatră, în față ridicat doi metri, iar spre altar, cincizeci centimetri.

Planul este dreptunghiular, fără sânnuri, lărgimea bisericii se îngustează de fiecare latură cu 35 cm., mergând de la naos, spre pronaos și altar. Altarul pentagonal are laturile trei egale de câte 1.60 m., iar două de câte 2.30 m. Nu are nici o tencuială sau pictură pe pereți sau bolți nici pantocactor. Pereții longitudinali și transversali, sunt făcuți din bârne de stejar, imbinat în coadă de rândunică și așezați pe talpă mai groasă, sprijinită pe soclu de piatră, construit în moloane cu asize orizontale, de calitate foarte bună și de un galben deschis plăcut. Construcția și proporția bisericii este foarte interesantă. Elementele de compoziție arhitecturală: coloanele, bârnele cum sunt imbinat, arată mare meșteșug și iscusință a meșterilor lemnari cari au tăiat-o și așezat-o cum este.

În exterior, strașina este largă de aproape 1.50 m.; la altar atinge strașina cu mâna, la doi metri, pe când în față, e la patru metri. Nivelul pardoselei e ridicat de la pământ doi metri, pe care îi urci pe zece trepte de piatră, rustic așezate, fără profile, însă cioplite, având un mâner drept rampă, pe care nu a putut intra caii Nemților, ca în alte biserici podite cu scânduri...

Ultima treaptă conduce într'un podestru cu două arcade și colonade elegante, ca proporție, acoperite de o prelungire de polată. Pridvorul este susținut în părțile laterale de câte două acolade, iar în față de cinci, cu deschideri de 0.85 m., exact egale, susținute de colonete pe cari se reazimă grinzile tăiate îndămănat în acolade (vezi releveul). Dimensiunile bisericii sunt proporționate. Lungimea totală în interior este de 14.68 m. (Pridvorul 5.60 m. $\times$ 1.75 m.; pronaosul: 5.50 m. $\times$ 3.60 m.; naosul: 5.55 m. $\times$ 4.85 m.; iar altarul 4.20 m. $\times$ 3.55 m. în pentagon. Spre Nord, în exteriorul altarului, este

Biserica din Grămești-Pietreni, Vâlcea. Planul.

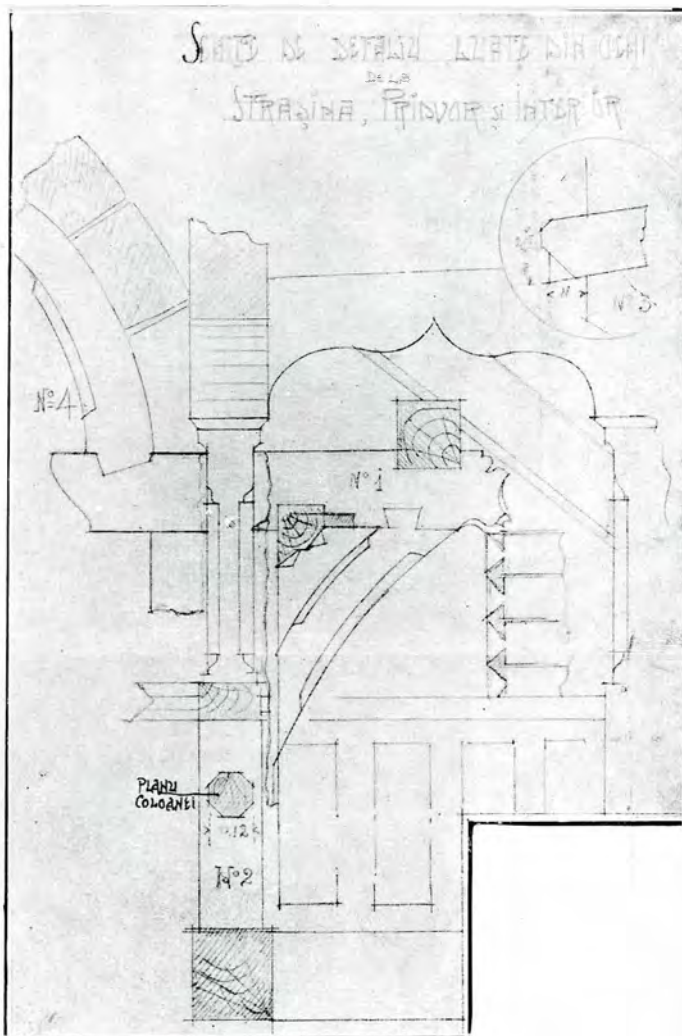
construită o nișă de bărne acoperită cu scânduri de stejar groase, original de practic, pentru proscomidia altarului. Se constată că lemnăria e mai conservată spre Nord și Est, invers de cum se găsește la bisericile de zid pentru că soarele și apa distrug lemnul, iar gerul și desghețul distrug cărămida. Se constată racini, nu prea întinse, la grinzile și imbinările lor, în interior, la pereții laterali și longitudinali, unde a pătruns apa, atacând și arcurile dublouri, tiranții și tâmpla.

Pereții naosului, pronaosului și altarului, se susțin prin imbinările bărnelor până la înălțimea de doi metri. La această înălțime, pe pereți, sunt așezați curmeziș și paralel, din doi în doi metri și ceva, cinci grinzi, cari poartă pe capetele lor exterioare, profilate, paralel cu lungul pereților, *cosoroaba*, care și ea susține construcția acoperișului și greutatea înveltoarii. În interior, pentru susținerea bolții cilindrice, alcătuită din bărne, în plin cintru sunt șase arcuri plin cintru, egale cu diametrul deschiderii bisericii la pronaos, naos și altar; la altar sunt și două jumătăți de arcuri — denumite în releveu dublouri — cari susțin *cosoroaba*, prin niște capete de grinzi în felul consolelor, profilate, susținute în exterior de contrafișe, prinse prin imbinări de cepuri în pereți și consolă, iar în interior, servă arcului, la naștere, ca cusinet, pernă sau consolă cum voești să-i zici. Celelalte arcuri dublouri, sunt la partea de jos a nașterii

prinse cu cuie de lemn și teșite cu un profil simplu, contraventându-se în pereții laterali prin împingerea și greutatea grinzilor așternute pe arcurile bolților. Pereții bisericii în lungimea lor, în felul acesta, suferă și împingerea bolților — atât cât este, fiind de lemn — pe lângă toate celelalte greutate ale tiranților, acoperișului și înveltoarii. De aceea a început a se desprinde bărnele pereților, tocmai la nașterea arcurilor și a cedat unele incheieturi de grinzi de la pereții ale căror imbinături în coadă de rândunică, au fost puțin macerate de putregai. Și aceste putregaiuri ar fi

putut să fie evitate dacă prin înveltoare n'ar fi ploat decenii de-a rândul și s'ar fi găsit vreun preot de inimă să o repare la timp. Spre Sud, deantregul, pereții sunt deplasați cu zece-cincisprezece centimetri din verticala normală. Va fi nevoie de legături de fier cu sprăitueli, spre a fi readuși la loc; contrafișele din exterior cari lipsesc, refăcute. Va fi nevoie a se înlocui capetele grinzilor cari formează pereții cu imbinături putrede, cu altele cari vor fi înădite după ce se va tăia și scoate ușor cu dăltueli și proptiri minuțioase; va

mai necesita refacerea cercevelor lipsă și înlocuirea celor deteriorate; se va înlocui trei trepte lipsă, iar talpa grinzilor din spre Sud, readusă la locul ei, crăpăturile din lungul ei, astupate și strânse la două părți cu cerc de fier înșurupat. Afară de aceste măsuri de refacere, două sunt mai de căpetenie: 1) reacoperirea din nou și 2) ținerea în seamă ca din timp în timp să se pensuleze peste tot lemnăria de stejar vizibilă, cu un strat protector caustic, care dă bune rezultate contra umezelii și soarelui. Fie un strat de ulei de în fierț, sau de gudron de smoală la cald, în care să se puie foi de tutun. Ștejarul a fost tânăr, nu este peste tot atacat, ci pe la câte-va incheieturi, unde a fost ploat mai mult, soclul e uscat și solid și în pantă repede, pentru scurgerea ploilor; strașina mult ieșită în afară, așa că e bine protejată și dacă se va repara, are norocul să trăiască mult. Tâmpla este în prezent desbrăcată de icoane. Pe

Biserica din Grămești-Pielreni, Vâlcea. Detalii din strașină.

scheletul ei este crucea de sus și două icoane cu ușile împărătești cu două perdele. Acest fapt dă aspect de ruină și pare prin stâlpii aceia patrați de stejar masiv, aparent foarte greoi. Nu sunt picturi, pe pereți de cât chipul maestros al Mitropolitului Ștefan, pictat pe hârtie și lipit pe peretele din față al pronaosului, și acesta e ciupit pe margini și a început să se deterioreze de ploae, așa că de abia se mai vede mitra și odăjdii, cari au început a se șterge. Foarte multe icoane stau îngrămădite în altar, cari probabil, au stat la tâmplă, pe vremuri, când preoții nu erau ocupați ca cei de azi.

III.

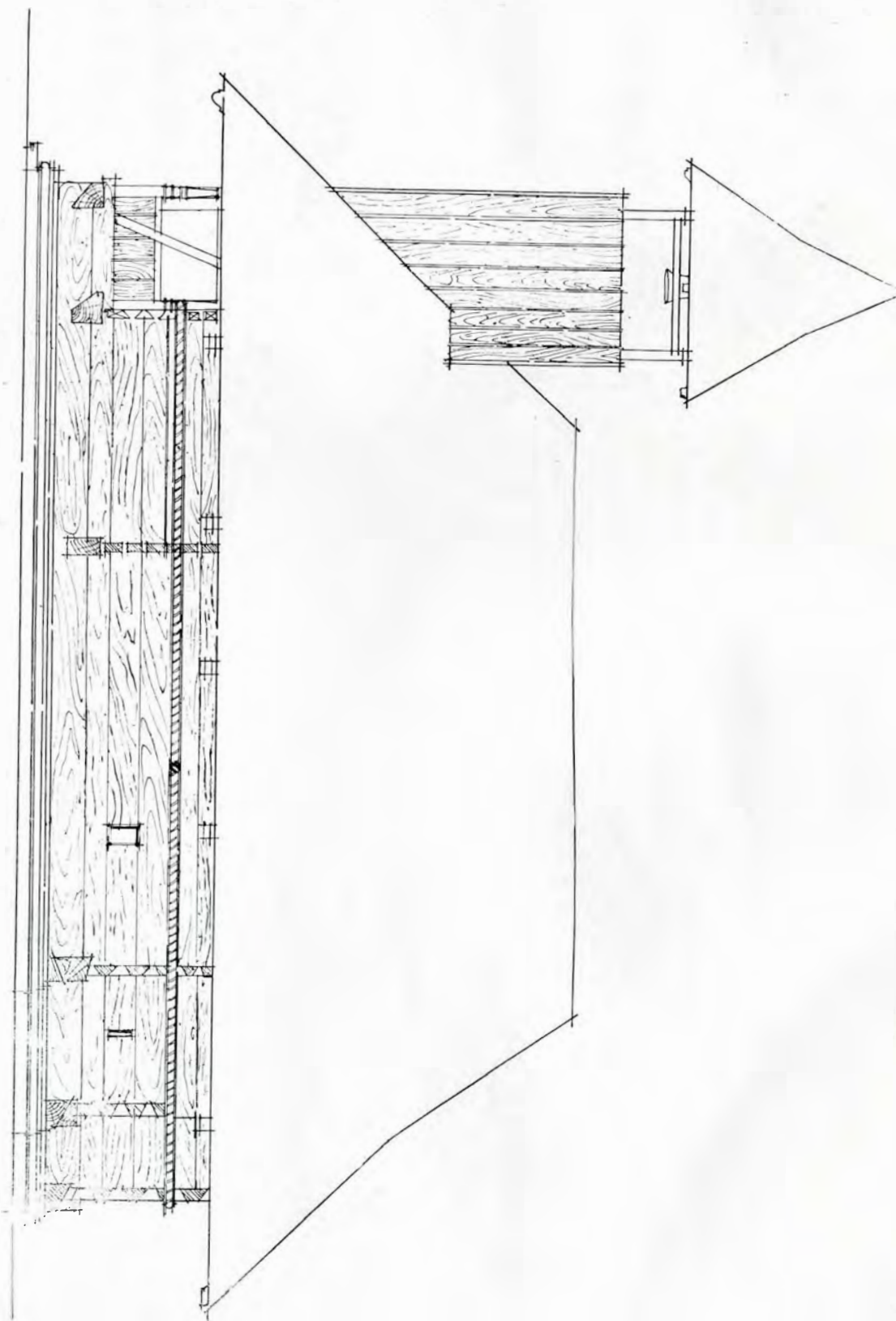
BISERICA DE LEMN CU HRAMUL „SF. NICOLAE” DIN PAROHIA ȘTEFĂNEȘTI-VALCEA, CĂTUNUL DOBRUȘA DE JOS.

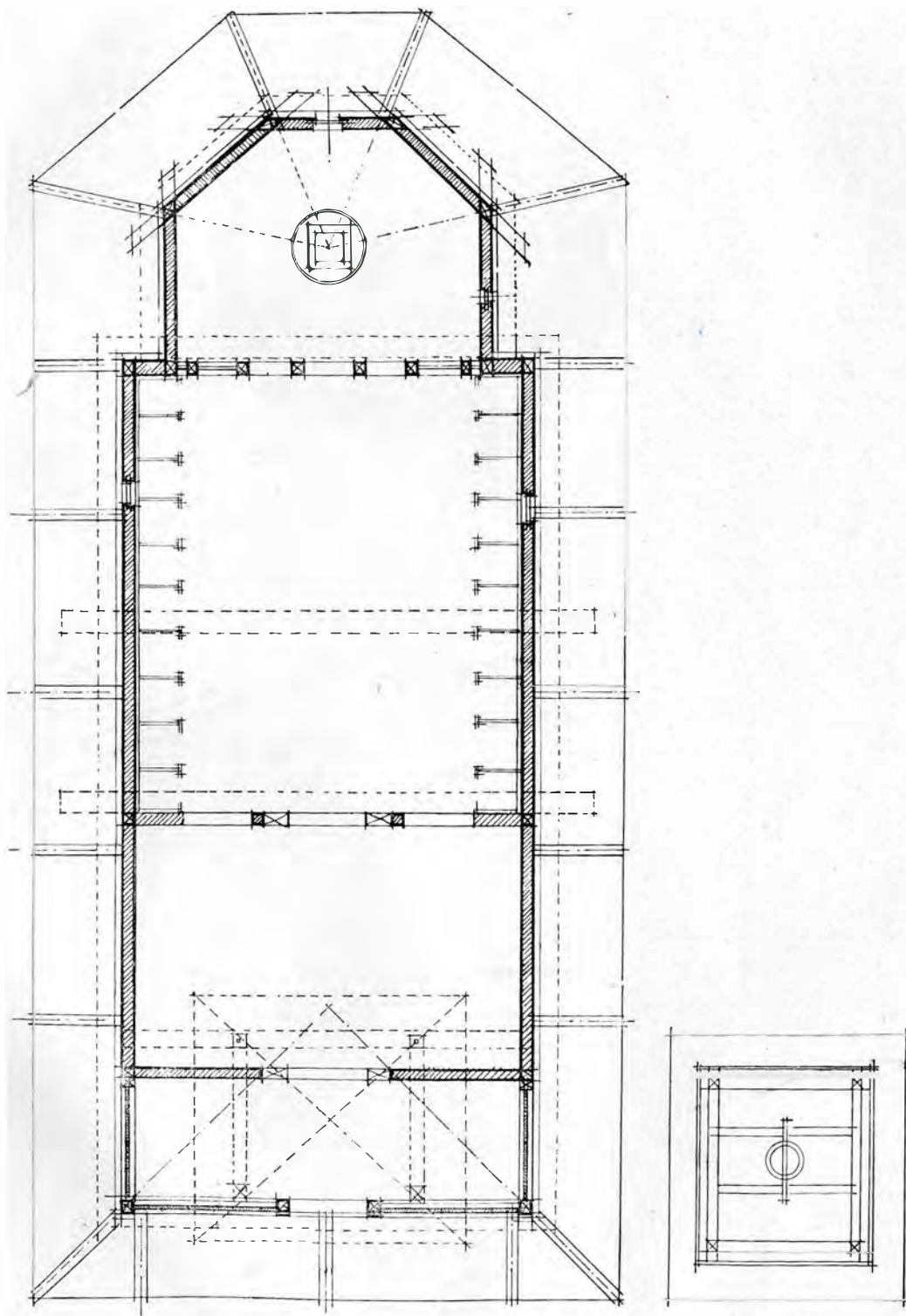
Cam zece km. de Drăgășani e comuna și parohia Ștefănești-Vâlcea, cu trei mici și vechi biserici de lemn.

Acea din *cătunul Dobrușa de jos*, cu hramul Sf-tul

Nicolae este construită la anul 1792 de către mai mulți săteni: „E(u) Ion al lu(i) Șerban, Eu Dumitru Demoiu, etc. etc... în zilele D(o)mnului nostru, eu Alixandru Vodă”.

Biserica Sf. Nicolae, Dobrușa-de-jos, Vâlcea.

Biserica Sf. Nicolae, Dobrușa-de-jos, Vâlcea. Planul.

Este așezată pe un mic deal, înconjurată de vie.

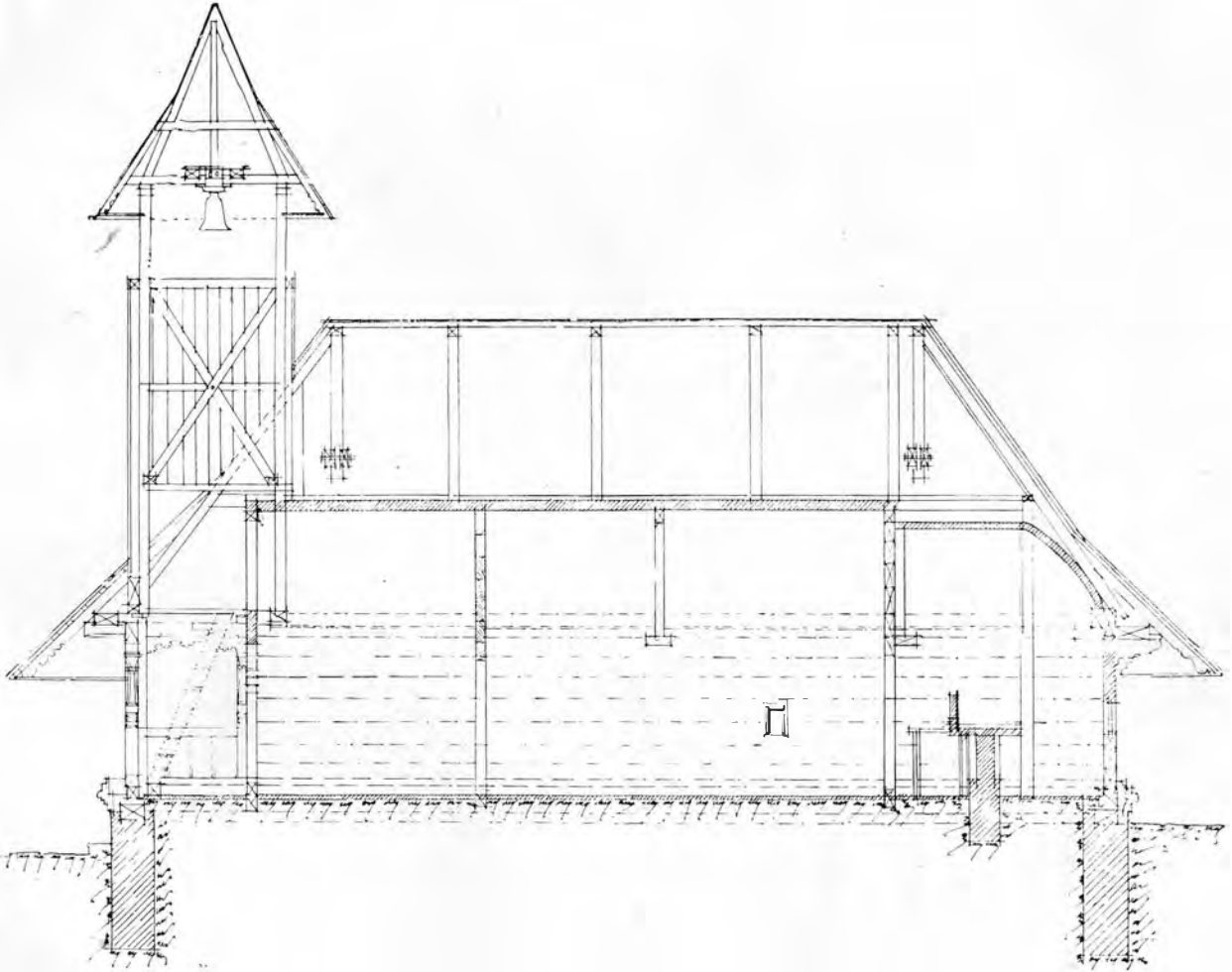
Ca siluetă este agreabilă, însă proporția turlei prea înaltă. Turla servește de clopotniță și este adăogită ulterior și se constată aceasta fiindcă piesele constructive sunt așezate ocașional, exemplu: doi stâlpi din interiorul bisericii cad pe o grindă-tirant așezată în locul arcului-dublou scos, ce susține bolta cilindrică, iar două grinzi, lângă colonetele acodelor amvonului. Aceste picioare sunt brute, nelucrate cu sculpturi ca celelalte piese constructive ale bisericii.

Această turlă este prea înaltă fiind forțată de panta înveltoarii bisericii care se ridică până la intersecția parapetului turlei cu coama acoperișului bisericii. În proiectul

el, unde apa stagnează cu înlesnire și contribuie la putrezirea și ruina bisericii.

Acest soclu trebuie refăcut din nou, conform prescripțiilor devisului. Are strașina mult deșită, căpriorii crestați la capete groși și așezați rar. Înbinările grinzilor la pereți în formă de coadă de rândunică, iar la colțurile altarului și la peretele tâmplei, în exterior, ies grinzi încrucișate în prelungire în afară, în formă de consolete buclate, crestate în formă de aripi, fălfăinde, pe cari sunt așezate în interiorul și exteriorul bisericii în lung, cosoroabe pe cari se reazimă căpriorii strașinei.

Trei tiranți încleștează pereții laterali, iar capetele lor

Biserica Sf. Nicolae Dobrușa-de-jos, Vâlcea. Secție longitudinală.

de recomandatie s'a lăsat mai jos cu 0.50 cm., întrebunțându-se aceleași elemente de compoziție, ca la corpul bisericii, adică coloneta, căpriorul, cosoroaba crestată, clești, tiranți, etc., spre a-i da unitate de compoziție și stil spre a ameliora proporția acestei turle. Planul orizontal este un dreptunghi fără sânnuri, cu altarul exagonal.

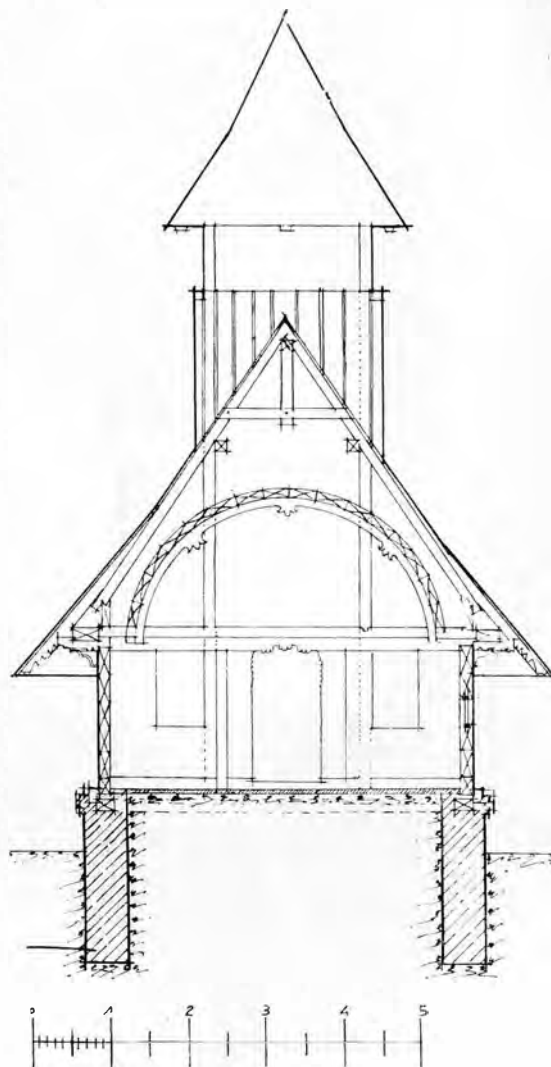
Elementele de compoziție sunt simple atrăgând atențiunea și interesând mult tehnica și meșteșugul creșterii profilelor și al înbinărilor bărnelor lungi și groase de stejar cari formează boltă, arc, dublou, coloană, șambrană, arhi-voltă, talpă, brâne etc. cu atâta dibăcie și sobrietate de admirat.

Socul este de cărămidă tencuită însă, ruinat, în cât de abia se mai văd vechile profile; grinziile s'au îngropat în

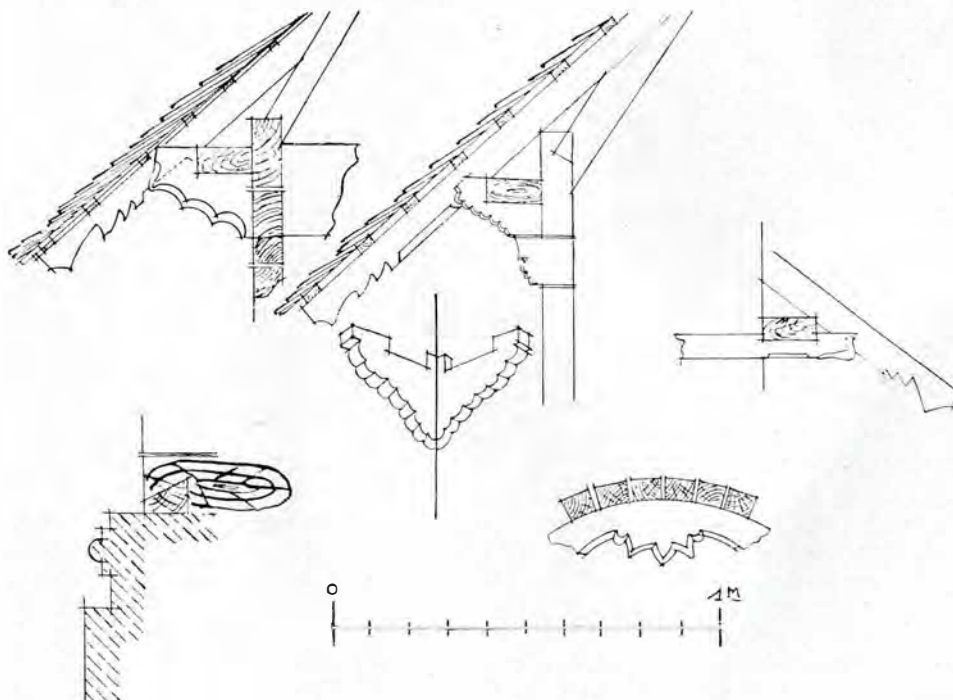
profilele poartă două cosoroabe, afară la strașină și în interior în biserică, unde se reazimă arcul dublou lucrat în imbinări și crestături, el formează osatura bolții cilindrice.

Intrarea este decorată cu cele cinci arcade sculptate purtate de șase stâlpi-colonete cu motive variate la capitele și basă.

Este interesantă, imbinarea bărnelor dela bolta ușei bisericii, formată din zece asise de bărne rostuite și unite prin imbinări, imitând tăerea pietrelor. Nevoia constructivă a dat acest element decorativ care este pe cât de greu și ingenios rezolvată, având în exterior aspect agreabil, iar în interiorul peretelui din biserică formează cu bârna de legătură intersecțiune cu imbinări în mod rațional solid și practic. Această biserică pentru că este în preajma proprietății preotului local deservent Bălășel, cucernicia sa intenționează a

Biserica Sfântul Nicolae, Dobrușa-de-jos, Vâlcea. Secție transversală.

Biserica Sfântul Nicolae Dobrușa-de-jos, Vâlcea. Detalii.

o restaura cu banii săi, după indicațiunile Comisiunii, făcându-i mobilierul, tâmpla, icoanele etc.

Actualmente biserica servă drept capelă de cimitir.

Aci disdedimineață înainte de răsăritul soarelui vin în fiiece sărbătoare, femeile îmbrăcate în frumos și curat port național. Într-o clipă cimitirul se populează cu femei și fete ce vin grăbite din sat, pe mai multe poteci.

Ele aduc lumânări, flori și ulcele cu foc pentru tămăiat, aceasta-i prima datorie a femeii Dumineca.

Deodată tăcerea și smerenia aerului liniștit din curtea bisericuții de lemn este întreruptă de clocotul jalnic al bo-

cetelor femeilor ingenunchiate lângă mormintele proaspete.

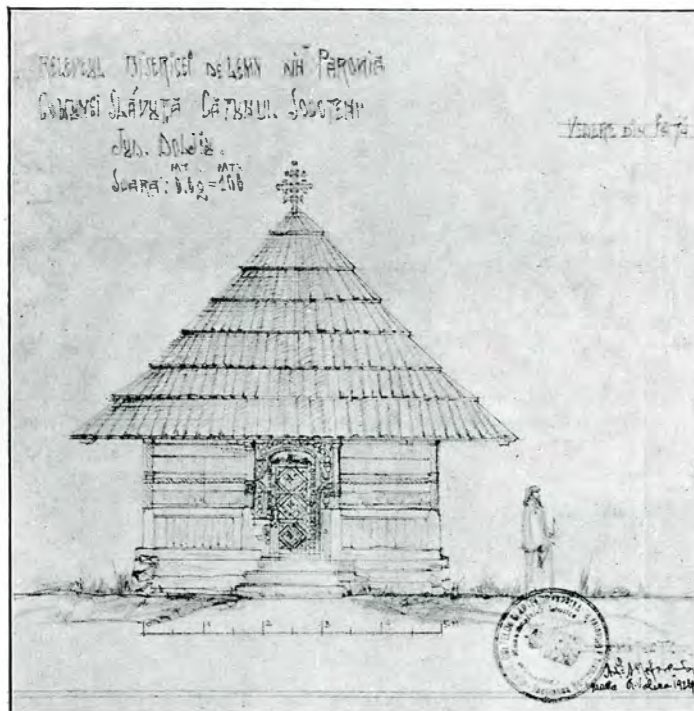
Sunt femeile care întrețin cultul strămoșesc al pământului sfânt cari i-au nutrit și odihnit. Își fac datoria care au moștenit-o: împrăstie flori și frunze de maghiran și rosmarin la răscrucile bisericii din cimitir, atinge și închină pământul cu ulcica tămătoare, locul ce prin tradiție se știe din grai în grai că odihnește vreun strămoș că nu poate fi uitat, un mormânt cât de vechiu ar fi. Imprăstie flori și tămăe toate colțurile din cimitir, cu pași grabnici, pe când vântul le flutură maramele pe cap.

IV.

BISERICA DE LEMN DIN SATUL SOCOTENI, PAROHIA SLĂVUȚA, JUDEȚUL DOLJU.

Isolată, la poalele unui deal, nu departe de șosea această biserică, fără înprejmuire, fără clopotniță, fără clopote și fără turlă, pare o casă obișnuită. Datează din secolul al 17-lea, 1684. Cu totul de lemn de stejar, soclul e din bărne groase, are însă urme de fundațiuni de cărămidă până la față pământul și la altar; în sus, zidărie ruinată înaltă de

susținut de arcuri plin cintru de lemn, prinse la naștere de cosoroabe. Pridvorul este cea mai interesantă parte a bisericii. Pe grinzile plafonului sunt două rozete pătrate sculptate, la mijlocul lungimii. Cosoroabele pe cari se sprijină acoperișul sunt meșesugit crestate, acolade și profile ciselate, iar cele șase colonete pe cari stau, sunt de stejar

Biserica Slăvuța-Socoteni, Dolj.

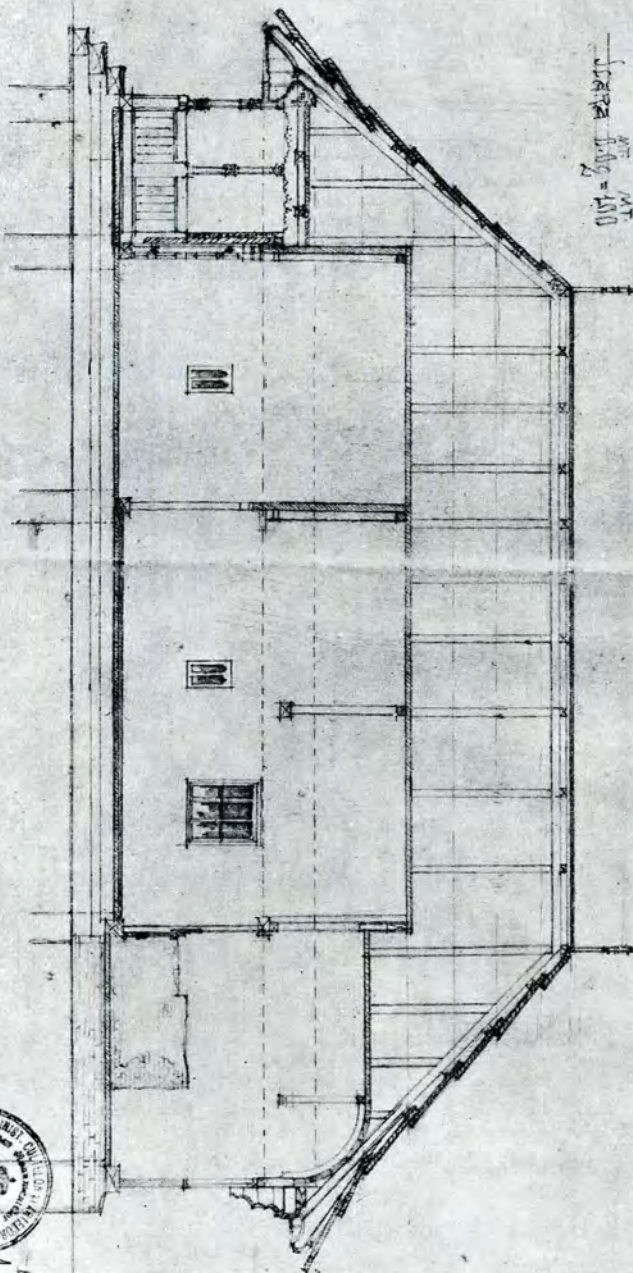
pământ circa șasezeci centimetri. Nu are tencueli pereții, ci numai vâruială cu pensula în exterior, dată de frica holerei în 1913, când s'au întors ostașii din Bulgaria. Tâmpla e făcută în 1857, de aceea pictura nu are multă importanță. D'asupra intrării d'n pronaos în naos, este pe grindă scris cu penelul anul 1857, Aprilie 30. În pridvor e pardosită cu cărămidă, iar în biserică cu scândură.

Piciorul meseiristolului are basa octagonală, tăiată într'un buștean rotund, îngropat în zidărie, invelitoarea este de draniță de stejar, de $0.70 \times 0.25 \times 0.03$ m. care e veche de treizeci ani. Înainte a fost invelită tot cu draniță. Planul bisericii este dreptunghiul fără sânuri. În pridvor are plafon drept, iar în biserică are boltă cilindrică în sensul axei,

cu sculpturi variate. Peste cosoroabă este o grindă sculptată cu două rânduri de colți-zimți cari imitează cărămidă cornișei; d'asupra mai este altă grindă pe care se reazimă căpriorii mari, iar peste acestea se sprijină cei mici. În loc de coloană la peretele pridvorului sunt doi stâlpi de stejar crenelați, și ajurați cu găuri rotunde. Ușa bisericii și cadrul ei este foarte important. Grinzile de stejar cari formează deschiderea intrării sunt sculptate și cizelate artistic, îndămănat și românește. Cadrul d'asupra dela intrarea în biserică, ca și cel dela naos, este tăiat în acoladă regulată și artistic, iar ca decorație are sculptate forme geometrice, flori, vreji. Ușa e dintr'o singură bucată de scândură, de tei, pe care sunt aplicate pervazuri romboidale, profilate

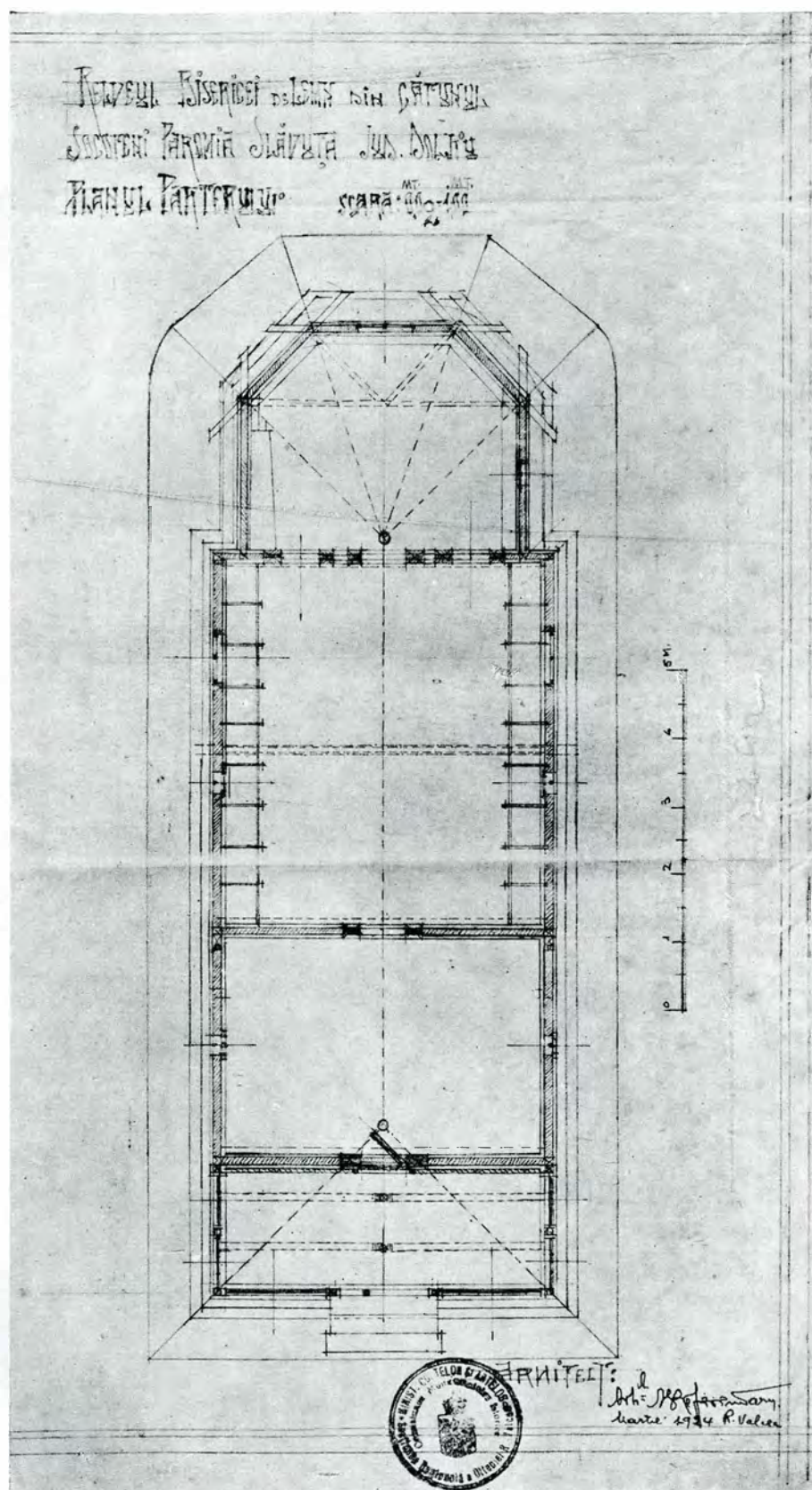
PROIECTUL BISERICII DE LEMN DIN ȚIGĂNCI
 Biserica Slăvuta-Lăptari-Socotenii

Plan longitudinal
 1:100

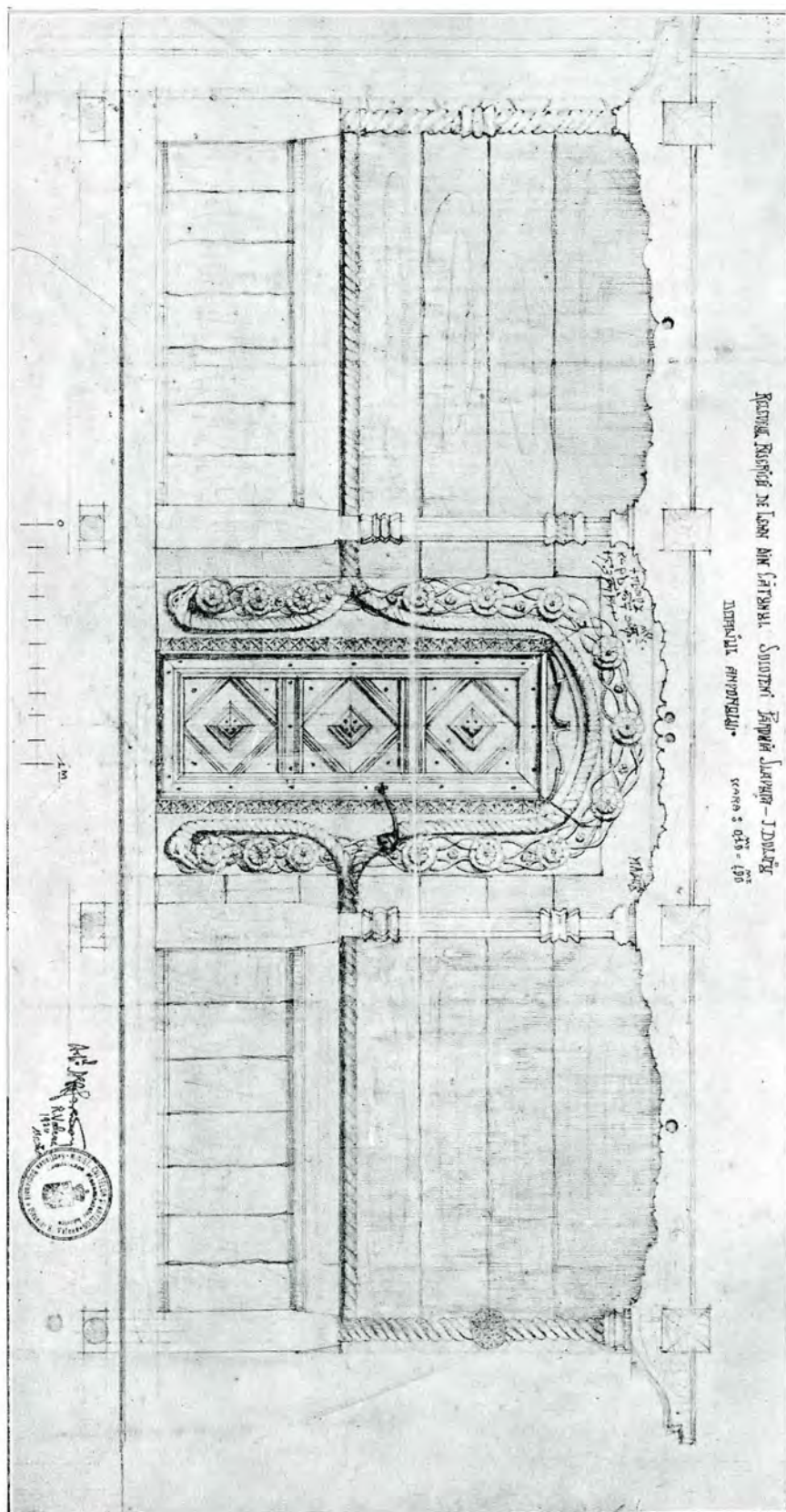

PROIECTAT DE
 Ing. M. Popescu
 1944
 R. I. I.

Biserica Slăvuta-Socotenii, Dolj. Secție longitudinală.

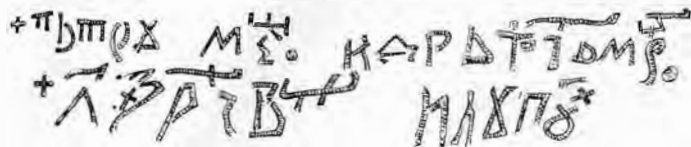
Biserica Slăvuța-Socoleni, Dolj. Planul.

Biserica Slăvuța-Socoleni, Doj. Detalii din pridvor.

cu rindeaua. Despre aceste lucrări, nu prea mari, nu se poate vorbi mult cât privi și admira. La mijlocul peretelui este sculptat un brâu în forma de frânghie care la jumătatea peretelui se bifurcă în două părți spre a încinge cadrul ușii.

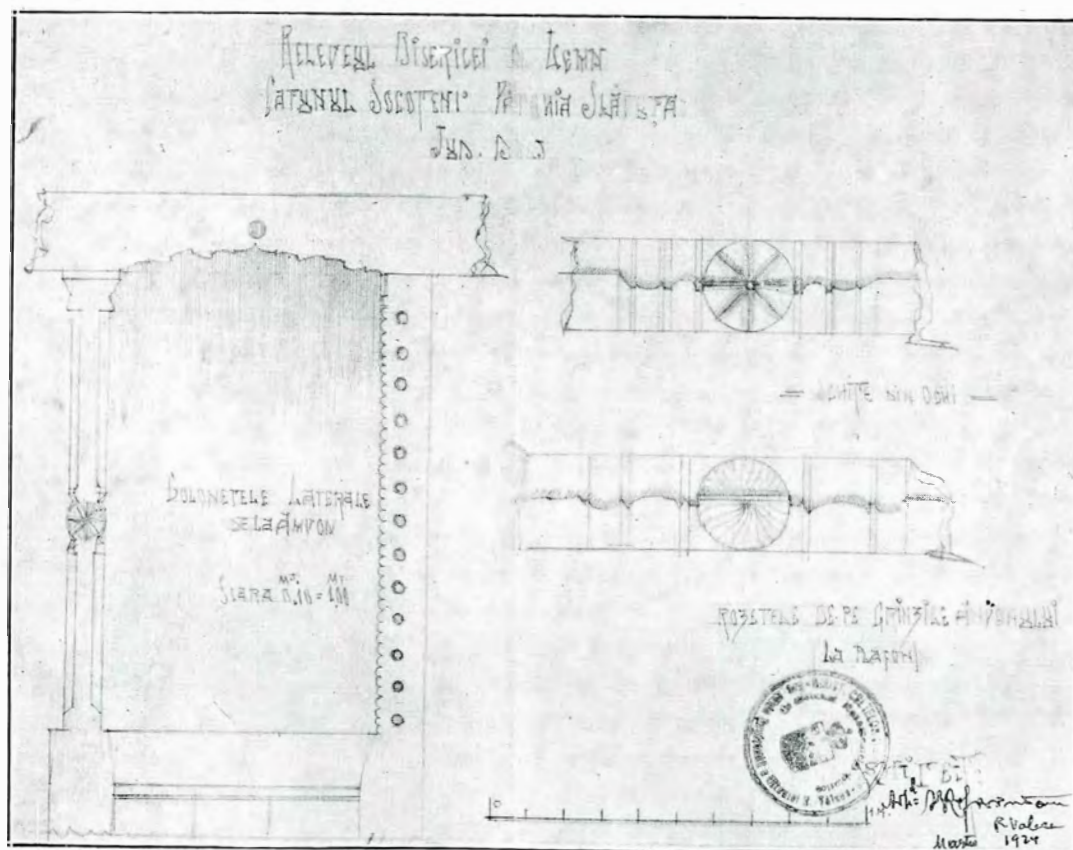
Iată creștăturile găsite pe grinda la peretele din stânga intrării:

PĂTRU MEȘTER I DRĂGHIȚĂ MEȘTER, LEAT 7192—
(1684) I LUPU.

Între naos și pronaos este despărțitură de scânduri de

stejar. S'au făcut reparațiuni bisericii la 1857, când s'a înlocuit tălpile de stejar dela pământ, s'a tăvănit pridvorul cu scândurile-dranite scoase de pe învelitoare, care s'a renovat în același timp. Se constată că dranițele vechi erau prinse cu cue de lemn, iar cele ce s'au așezat la 1857 cu cuie de fier. În anul 1921, protoereul Pârșcoveanu, din jud. Dolj, a închis-o pe motiv că este frig în biserică, iar de atunci s'a tot ruinat, furându-se pânzeturile de mese și icoane, odăjdii, etc. Epitropul C. Părăianu, proprietarul local, care cere prin raportul știut reparația acestei biserici, a decedat în acest timp, lăsând un legat de 50.000 lei. Comitetul are vre-o 15.000 lei și cu ce se va mai strânge dela enoriași, cred că vor reuși a face pe lângă repararea bisericii, a tâmplii și a mobilierului, cumpărarea clopotelor, împrejmuirea și refacerea clopotniții din lemnăria bună existentă, rezultată din doborârea cele vechi, înlocuindu-se furcile mari.

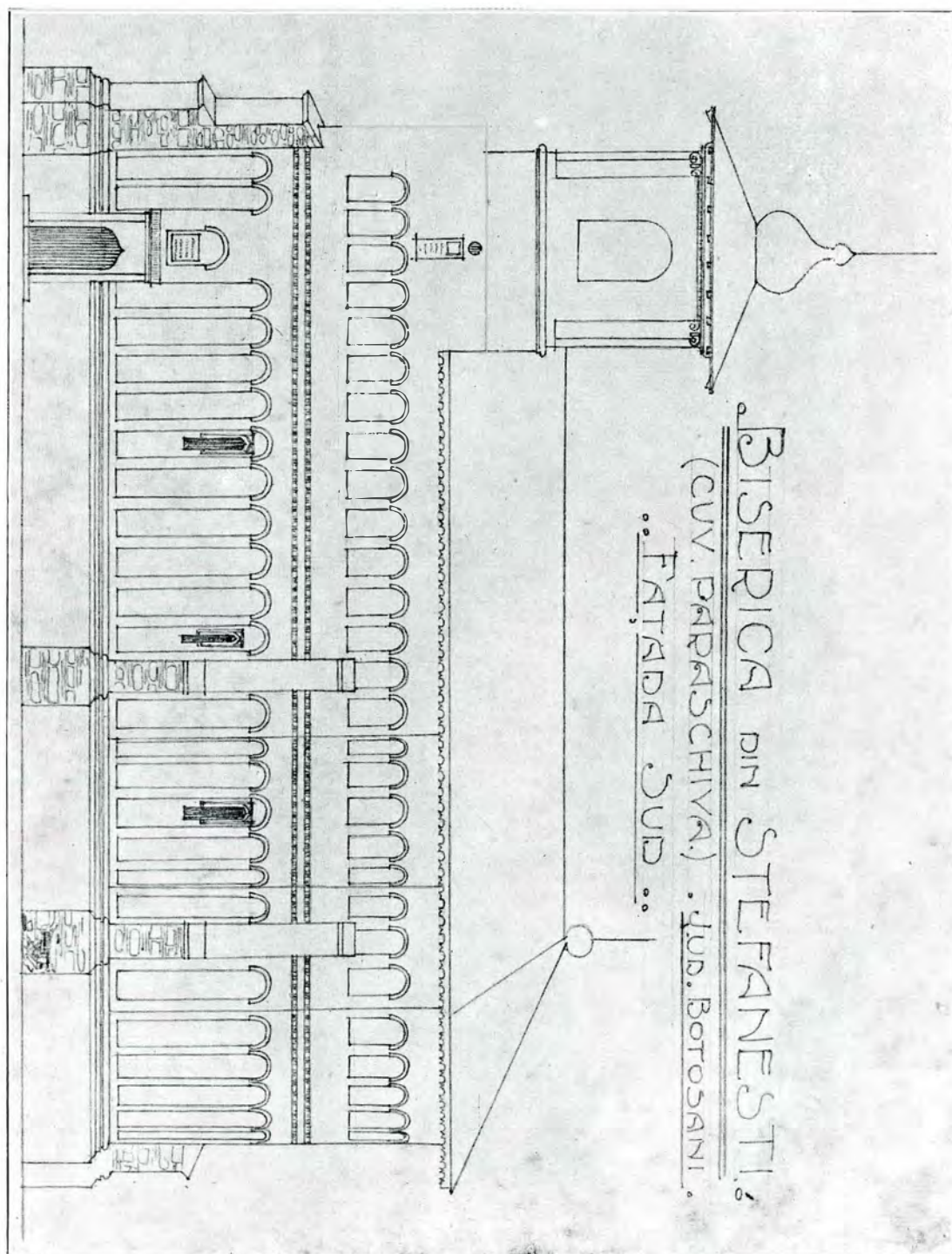
Biserica Slăvuța-Socoteni, Dolj. Detalii.

✓ SFÂNTA PARASCHIVA DIN ȘTEFANEȘTI-BOTOȘANI

G. BALȘ și Arch. R. BOLOMEY.

Sunt în Moldova câteva biserici, cari, după o tradiție locală, ar fi fost zidite de către Ștefan-cel-Mare, fără ca vre-o ins-

cripție sau vre-un document să adeverească aceste spuse. Printre aceste clădiri figurează și biserica cu hramul sfânta Paras-

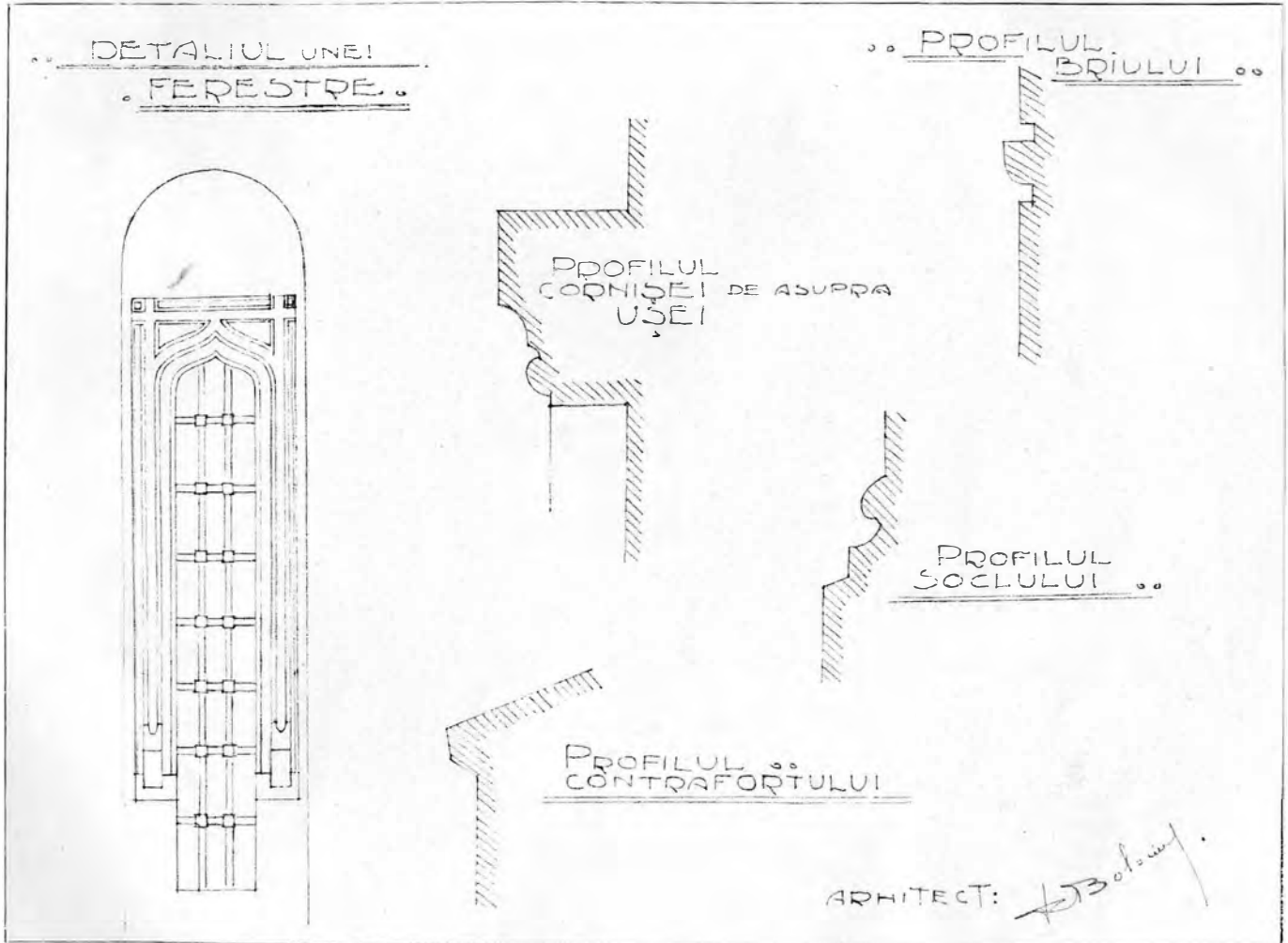
Biserica din Ștefănești. Fațada de Sud.

chiva din târgul Ștefănești, pe malul Prutului, în județul Botoșani.

În cartea sa: „Biserica și podul de la Borzești”. dr. Istrati, în catastiful bisericilor zidite de Ștefan-cel-Mare trece și Sfânta Paraschiva, fără indicație de dată de zidire și numai cu observația că sunt două

...Biserica e situată pe fosta proprietate a lui Ștefan-cel-Mare, care nume îl poartă localitatea și acum.”

Alăturatul relevu detaliat, datorit d-lui arhitect R. Bolomey, ne permite să judecăm până la ce punct aceste aserțiuni sunt îndreptățite sau nu; sau, mai bine zis, ne

Biserica Ștefănești. Detalii.

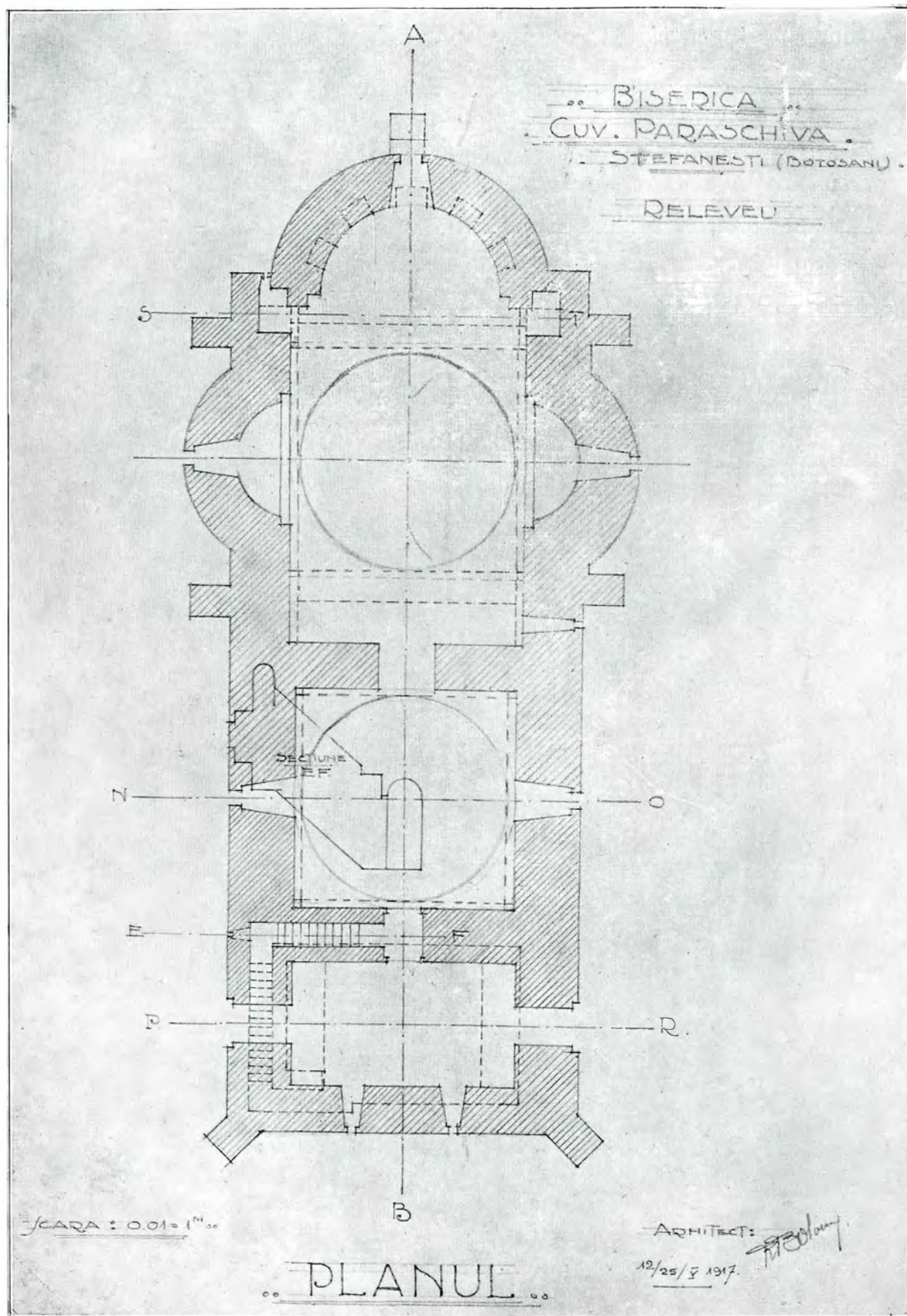
sfeșnice mari de piatră ce se zice a fi de la Ștefan.

D. V. Mironescu („Mănăstirile și Bisericile întemeiate de Ștefan-cel-Mare”) e mai explicit. El spune: „Biserica n'are inscripție, însă Ștefan-cel-Mare se pomeneste ca ctitor, de către cei bătrâni, cari păstrează această tradiție din moși și strămoși, zicând că biserica a avut o parte din moșia Ștefănești, donată de către Domnul Moldovei, Ștefan-cel-Mare...”

permite să ne pronunțăm categoric contra lor.

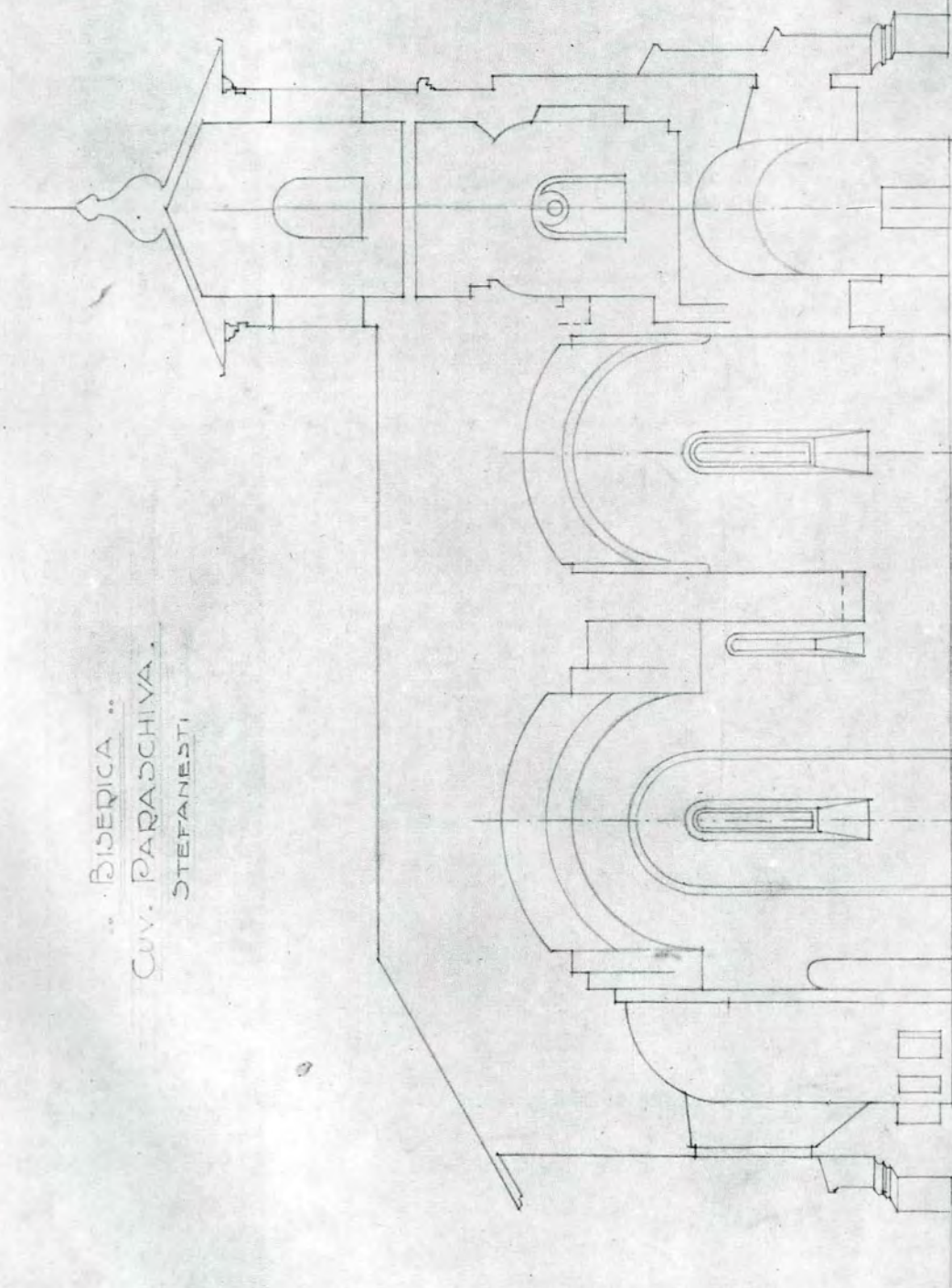
Intr'adevăr, la prima vedere a planului, am putea presupune că naosul și pronaosul sunt din epoca lui Ștefan-cel-Mare, dacă lăsăm la o parte oarecare mici detalii.

Bolțile însă și chiar arcurile ce le suportă nu sunt după tipul celor din această vreme. Nici exonartexul nu e din acest timp și nu pare a fi un adaos ulterior,

Biserica din Ștefănești. Planul.

Biserica „
Cuv. Paraschiva „
Stefănești

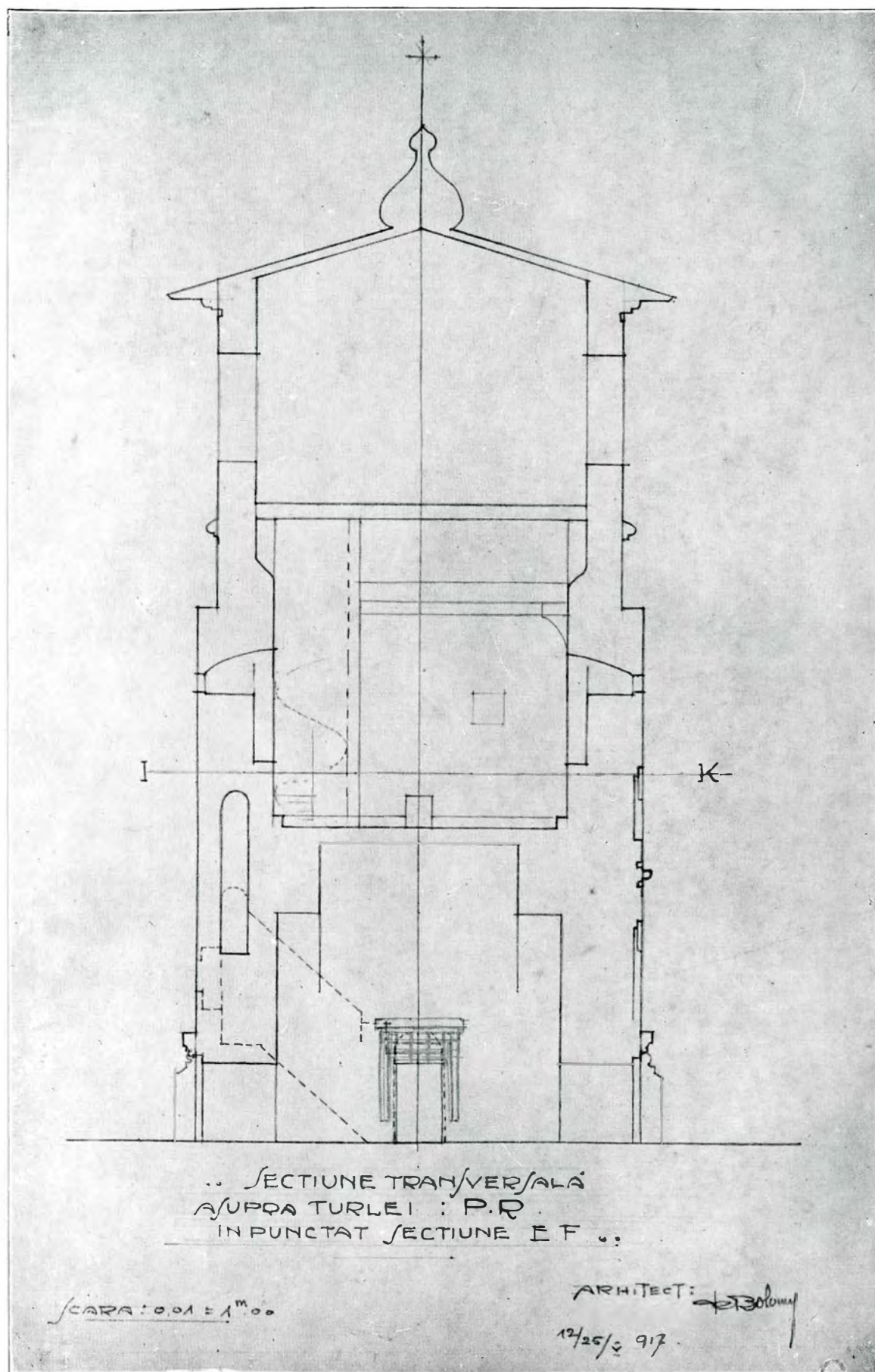

SECȚIUNE LONGITUDINALĂ - A B

SCALA: 0.01 = 1 m.

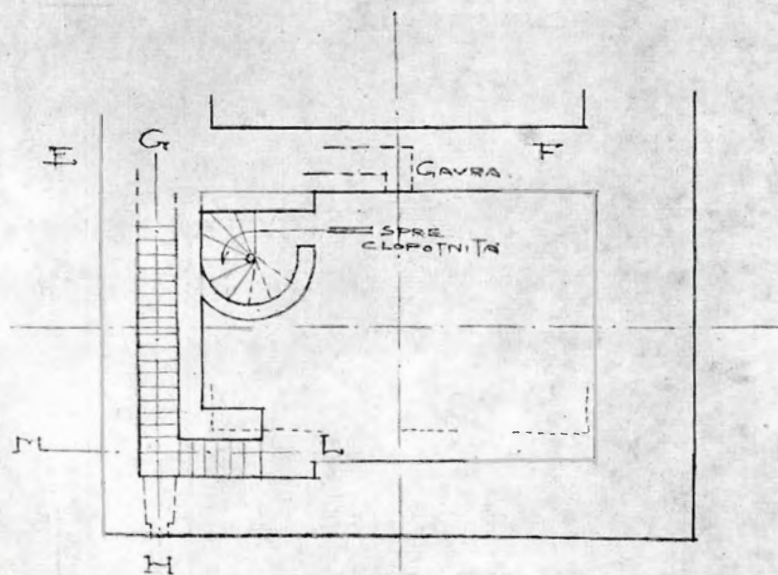
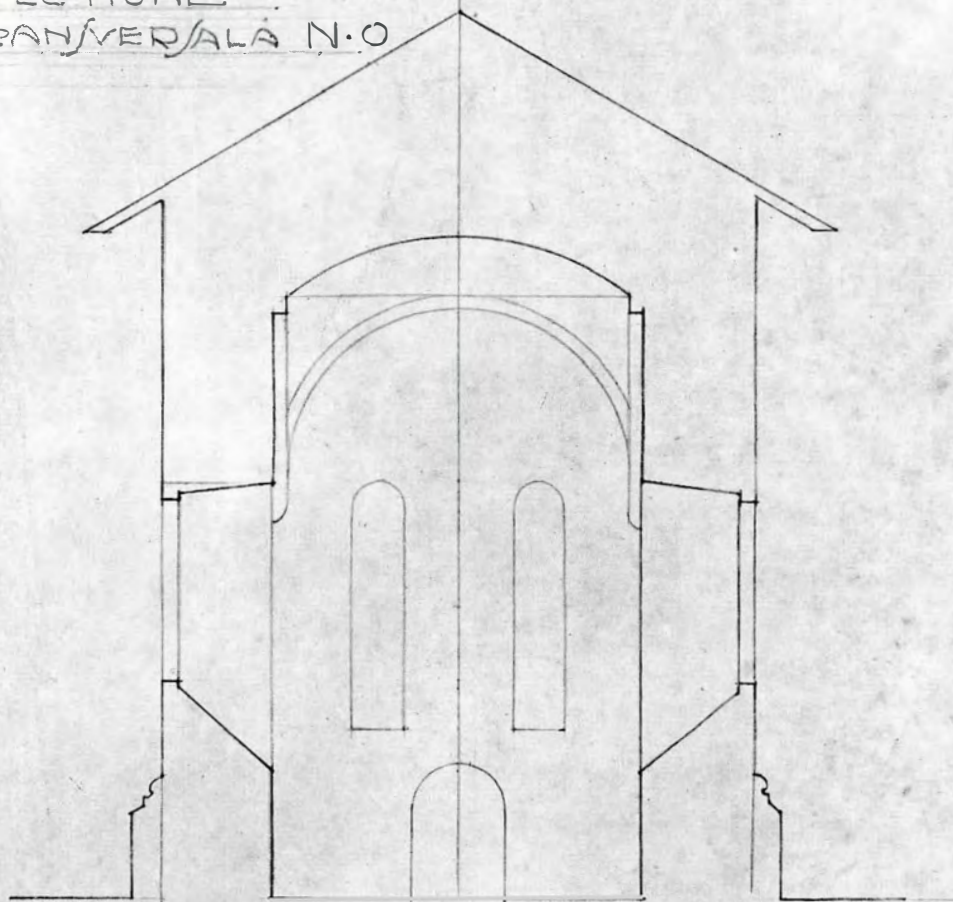
ARHITECT: Ștefan
1925/2 1917.

Biserica din Ștefănești. Secție longitudinală.

Biserica din Ștefănești. Secție transversală.

SECȚIUNE
TRANȘVERȚALA N.O

PLANUL ORIZONTAL
LA NIVELUL I-K. (VEZI SECȚIUNEA TURLEI)

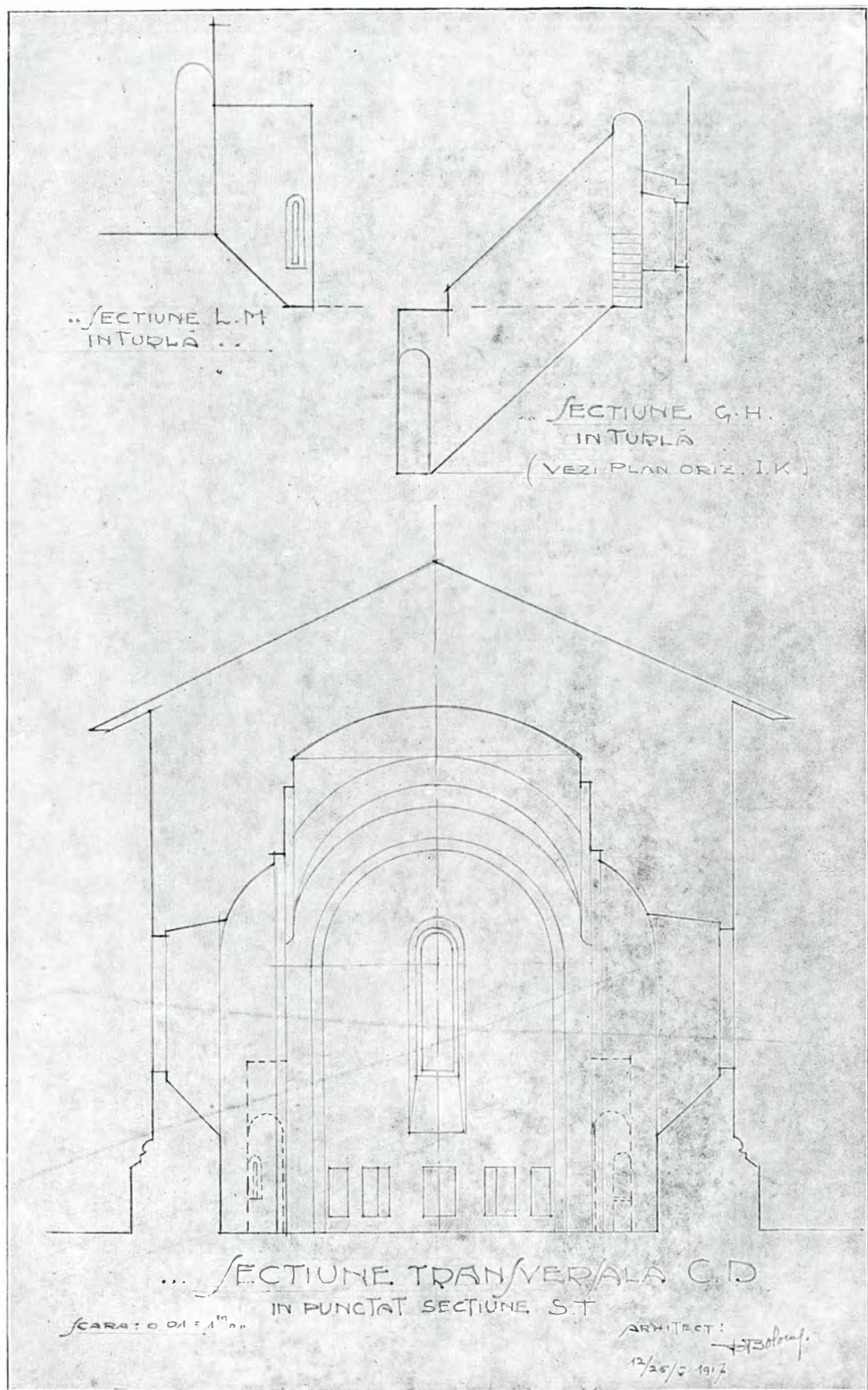
SCALA : 0.01 = 1m00

ARHITECT :

12/25/91 Z

REDACTAT

Biserica din Ștefănești. Secție și plan.

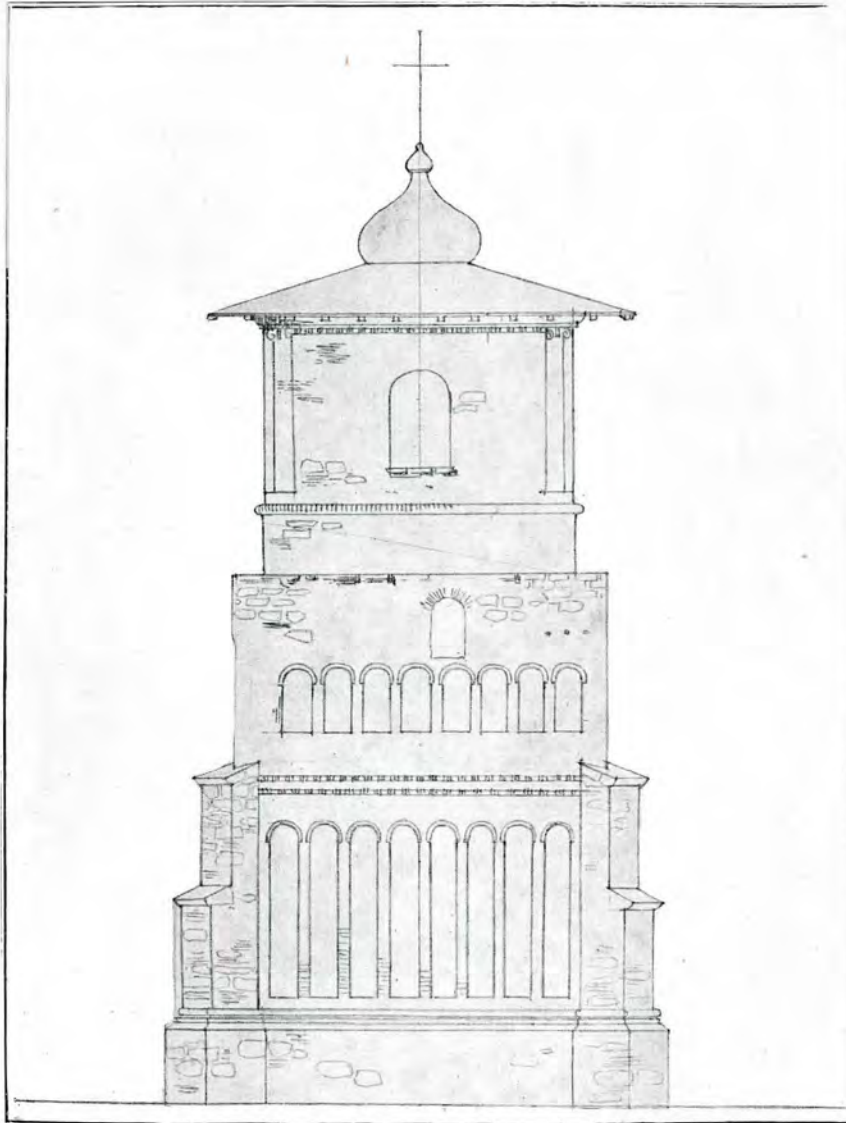

Biserica din Ștefănești. Secții.

căci examinarea fațadei arată că este unitară și făcută toată dintr'o dată.

Aceste arcade oarbe, cari continuă pe tot încunjurul bisericii (pe când supt Ștefan-cel-Mare le găsim numai la abside) și sunt împărțite în două printr'un brâu, sunt caractere cari apar în Mol-

riei, precum și chenarele ferestrelor în acoladă, ca și ușa de intrare, arată și ele forme din veacul al XVII-lea. Chenarul cu baghete întretăiate ale ușii interioare, profilul soclului, ale contraforților, de asemenea sunt de forme târzie, și nu se asemănă de loc cu acelea din vremea lui

Biserica Ștefănești. Fațada Vest.

dova numai în ultimii ani ai veacului al XVI-lea; ele arată în mod evident înrăurirea bisericii din Galata lângă Iași, zidită pe la 1584 de către Petru Schiopul.

Forma brâului între două rânduri de zimți arată tot influențele cari au domnit în Moldova în veacul al XVII-lea și mai târziu. Archivolțile intrate în planul zidă-

Ștefan, cari sunt de un gotic caracteristic.

În resumat, toate elementele principale ca și detaliile concordă pentru a așeza biserica din Ștefănești cel puțin în veacul al XVII-lea. Nu vorbim, bine înțeles, de partea superioară a clopotniței, refăcută într'o vreme și mai recentă.

Am putea cel mult presupune ca fun-

dațiile naosului cu altarul și ale pronaosului sunt cele vechi, pe cari s'ar fi zidit la începutul veacului al XVII-lea o biserică nouă, prelucrată în ceea ce privește detaliile în cursul acestui veac; iar bolțile, aceste bolți în segment de sferă, par a aparține unei refaceri încă mai târzii.

Iată inscripțiile actuale ce se găsesc în zidul bisericii, una de-asupra ușii, alta

de au meremetisit-o cu toată cheltuiala Domniei Sale, atât pe din lăuntru, cât și pe den afară, în zilele prea Înălțatului Domn Mihai Constandin Suțu Voivodu.

Vechil lucrului au fost Ștefan Stărcea și calfă Sindu; 1794 Noemvrie 8.

II. Inscripție pusă mai sus, la locul de unde s'a adăogat vechea clopotniță.

Biserica Șlefănești. Vedere generală.

mai sus (comunicate de Păr. G. Constantinescu):

I. (Jos.) Aceasta sfântă biserică, ce se numește hramul Prupadoamna Paraschiva, fiind vechiă și stricală, și rămânând toată moșia târgului Șlefănești sub stăpânirea dumnealui Costandin Paladi vel Vornic, au bine voitu

La anul 1828, Oct. 30, clopotnița de la acest sf. lăcaș de aici s'a înălțat în sus cu zidiul și cu tot meremetul în lăuntru și afară, și cu coperemântu din nou prin silițnu și cheltuiala acelor care au avut râvnă, iar calfă de chețrar și stoler Gligori Goianu(?), zugrav Ion sãn(?) Iftodi(?), Crăciun.

Comemorarea de la Arbure, pentru tăierea acum patru sute de ani a lui Luca Arbure, dă prilej a înfățișa aceste date asupra ctitoriei lui.

Familia Arbure este foarte veche¹. Probabil că Logofătul Petru, tatăl lui Luca Arbure cel bătrân, să fi fost unul din descălecătorii Moldovei.

Ștefan-cel-Mare îi întărește, în 28 Aprilie 1464², jumătate din satul Toporăuți, pe care o cumpărase soția lui, Maria, dela un anumit Mihai, iară cealaltă jumătate i-a donat-o; apoi, prețuind vitejia lui, l-a întărit Hatman peste toate oștile țării și i-a dăruit o casă în Iași, cu siliștea Șipotele, prin uricul din 1476³.

Pan Luca Arbure cel bătrân era, în 10 Septembrie 1470⁴, Pârcălab de Neamț și apare ca atare până la anul 1479.

Dela acest an nu-l mai întâlnim. El a avut doi copii: pe Luca și pe Ana⁵. Despre Luca Arbore, ca Portar la Suceava, se află, pentru prima dată, amintire în documentul lui Ștefan-cel-Mare, din 14 Septembrie 1486, iar, ca Pârcălab de Suceavă, în tratatul de pace al lui Ștefan-cel-Mare cu regele Poloniei Ioan Albert, dat în Hârlău, la 12 Iulie 1499⁶.

Luca Arbure luă parte la toate luptele lui Ștefan-cel-Mare, ale urmașului său, Bogdan-Vodă cel Orb, iar, după moartea acestuia, întâmplată în 20 Aprilie 1517, Divanul țării îi încredință îngrijirea copilului său Ștefăniță, care atunci avea vârsta de unsprezece ani. La vârsta de șaseșprezece ani Ștefăniță luă frânele Domniei în mâinile sale tinere și fără experiență.

Îscându-se în anul 1523 o răscoală în contra acelui Domn neîncercat, când fugise o mulțime de boieri, Postelnicul Șerpe, în fuga sa, denunțând pe

complicii săi, între cari era și Luca Arbure, Ștefăniță-Vodă dădu poruncă să-l decapiteze pentru viclenia sa. Luca Arbure fu decapitat în Aprilie 1523, în Hârlău, fără judecată și dovadă, cum ni spune cronicarul Ureche.

Crudul Domn nu se mulțumi numai cu acest omor, ci porunci ca și feciorii lui Luca Arbure: Toader și Nichita, să fie decapitați în același an. Răscoala în contra lui Ștefăniță-Vodă izbucni din nou, în 2 Septembrie 1524, când mulți boieri fugiră, iară alții fură decapitați în Roman¹.

Dar Luca Arbure fu urmărit și după moarte în averea sa, căci Petru-Vodă confiscă, în Martie 1536, moșiile lui: Iolcășanii, Tofileanii și Greceanii².

În această biserică a lui Luca Arbure, din frumusu sat românesc Arbure, se află un diptih scris pe-o tablă de lemn zugrăvită. El este foarte vechiu și probabil zugrăvit după zidirea bisericii. Pe dânsul, cu timpul, s'au adăugat numele familiei ctitorului, apoi ale episcopilor și mitropoliților și în urmă ale preoților cari au slujit în acea biserică, precum urmează:

„Ctitori: Aprodul Arbure Luca cu soția sa Iuliana și fiii lor Ioan, Filip, Gheorghe³, sora sa Ana⁴, Nichifor, Magdalena, Vasile, Simion, Anisia, Agafia, Miron, Grigorie, Dimitrie, Toader, Nastasia, Ioan, Dimitrie, Anghelina, Ștefan, Maria, Petru, Grigorie, Ana, Anisia, Miron, Ecaterina-iermonah Amfilohie, iermonah Severian, iermonah Luca, Pavel, Gavril, Maria, Nastasia, Maria, Paraschiva, Gheorghe, Vasile, Arhiepiscop Ștefan⁵, Anas, tasie⁶, Episcop Atanasie⁷, Ifrim⁸, Pavel⁹, Dositei¹⁰,

¹ Ureche, *l. c.*, pp. 155—88.

² Iorga, *Studii*, V, p. 212, nr. 5.

³ Aceste trei nume Wickenhauser, *l. c.*, nu le cunoaște.

⁴ Amintită în inscripția pictorului bisericii. Este curios că pomelnicul nu amintește pe Teodor și Nichita, decapitați fii ai lui Luca Arbure.

⁵ Poate să fie al Ungrovlahiei. Cf. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, II, p. 330.

⁶ Probabil Anastasie Crimca al Moldovii. Cf. D. Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena 1912, pp. 63—9.

⁷ Dela Rădăuți. Cf. D. Dan, *o. c.*, pp. 74—75.

⁸ Dela Rădăuți; Dan, *o. c.*, pp. 72—74.

⁹ Se pare c'a fost numai arhieru.

¹⁰ Dositei Herescul de Rădăuți și apoi al Bucovinei. Cu dânsul începe șirul episcopilor și mitropoliților Bucovinei. Cf. Dan, *o. c.*, pp. 114—27.

¹ Bogdan-Vodă, Bătrânul îi dăruie muntele Giumălăul.

² Wickenhauser, *Bucholin*, p. 66 și Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, p. 78.

³ Wickenhauser, *Woronets u. Putna*, p. 158.

⁴ Cf. inscripția de pe ușa naosului și diptihul. Wickenhauser, *Solka*, p. 213, care aduce un arbore geneologic al lui Luca Arbore, nu amintește pe sora lui Ana. V. totuși și Kozak, în *Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903.

⁵ *Letopisește*, p. 154, și Iorga, *Documentele Bistriței*, I, p. XIII, și *Studii și Documente*, VI, p. 609.

⁶ Ulianitzki, *Materiale* (rusește), Moscova, 1887, p. 177 și Bogdan, *o. c.*, p. 289.

Evghenie¹, Teofil², Teolist³, Silvestru⁴, Arcadie⁵, Presviterii bisericii: Ioan, Teodor, Mihail, Ioan, Toader, Ștefan“.

boierului Hârman, căci strănepoții acestuia și mai ales nepotul lui, Cârstea Horaț, îi vând partea de jos și a cincea parte din jumătatea Solcii-de-

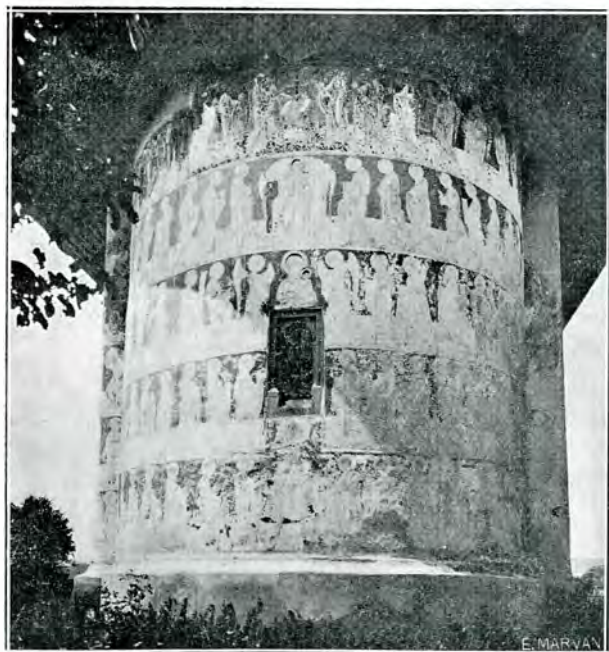
Biserica lui Luca Arbure. Vedere generală.

Acest sat Arbure⁶ fu cumpărat de pârcălabul și portarul Sucevei în 7 Martie 1502, dela urmași

sus cu lei trei sute cincizeci, iar nepotul lui, Ghermănescu, patru cincimi din același teritoriu cu trei sute treizeci lei tătarești⁷.

Această cumpărătură a fost confirmată de Ștefan-cel-Mare în Vaslui, în actul de întărire dela 7 Martie 1502⁸:

„Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domnul țării Moldovii, facem știre că au venit înaintea noastră și a boierilor noștri slugile noastre Simion cu soră-sa Nastasia, copiii lui Stan și nepoții lui Criste Horaț, din buna lor voie, nesiliți și neasupriți și au vândut cu dreptul lor uric dreapta lor moșie, satul cu numele Solca, partea de jos și a cincea parte din jumătatea de sus a acestui sat. Aceasta au vândut-o ei credinciosului boier Luca

Biserica lui Luca Arbure. Vedere spre altar.

¹ Episcopul și apoi Mitropolitul Hacman.

² Mitropolitul Bendella.

³ Mitropolitul Blajevici.

⁴ Mitropolitul Morariu.

⁵ Mitropolitul Ciupercovici.

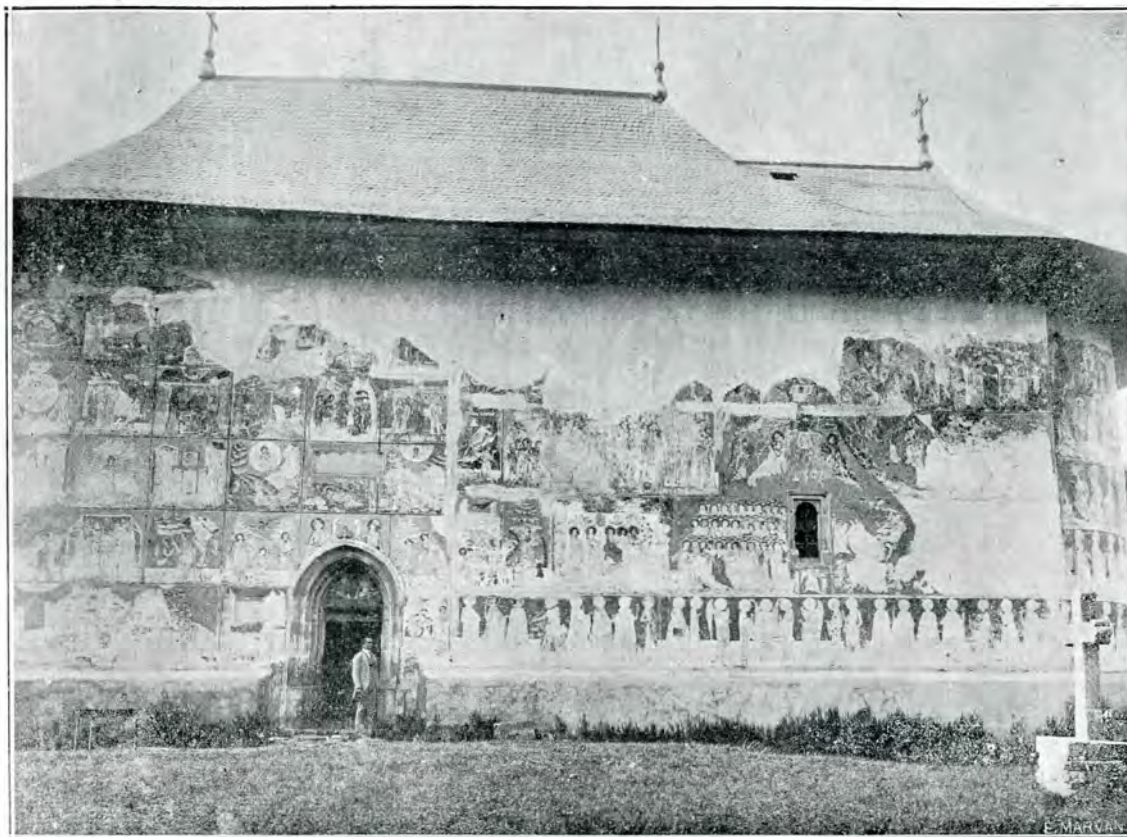
⁶ Și aici Austria a stabilit coloniști germani.

⁷ Vartolomeiu Măzăreanu, *Condica mănăstirii Solca*, ed. S. Fl. Marian, Suceava 1902, p. 22.

⁸ Wickenhauser, *Solca*, pp. 61—62.

Arbure, Portar de Suceava, cu lei trei sute cincizeci tătarești. Tot atunci au venit înaintea noastră și a boierilor noștri slugile noastre, Ivul cu sora sa Nasta, copiii lui Mihul, și rudele lor, Teodor,

sat Solca, ca să fie ele și dela noi uric, cu tot venitul lor, copiilor și nepoților lui, fraților lui¹, strănepoților lor și întregului lor neam, care se va alege ca mai aproape nestrămutat, pentru

Biserica lui Luca Arbure. Latura de Miază-zi.

fiul Malinei, apoi Drăgotă, cu soră-sa Stana, copiii lui Ivul, toți nepoții lui Sandu Ghermănescul, și din voie bună, de nime siliți sau asupriți, și-au vândut cu unchiul lor adevărat dreapta lor moșie, patru părți din jumătatea de sus a acestui sat anume Solca, care erau partea lor, tot credinciosului nostru boier Luca Arbure Portarul, și, a plătit înaintea noastră și boierilor noștri banii susnumiți, lei trei sute cincizeci tătarești. Și uricele de mai înainte vreme, atârinate cu peceti verzi, cari au avut moșii lor: Cârste Horaet și Sandu Ghermănescul, dela moșul nostru Alexandru Voevod, pentru satul Solca, le-au dat la mâna boierului Luca Arbure Portarul, înaintea noastră și a boierilor noștri.

Văzând noi deci buna lor învoială și deplina plată, noi așijderea am întărit credinciosului nostru boier Luca Arbure, Portar de Suceava, această sus-numită jumătate a acestui sat Solca, partea de jos și a cincea din partea de sus a acestui sat și patru părți din jumătate de sus a acestui

totdeauna, în veci. Căci noi i-am dat-o și întărit-o pentru dreapta și credincioasa lui slujbă și pentru că și-a cumpărat-o cu bunii săi bani².

Această cumpărătură a fost, apoi, confirmată de Bogdan-Vodă cel Orb și de Ștefăniță-Vodă³.

Satul acesta s'a numit, după proprietarul lui, Arbure. El a rămas mult timp proprietatea familiei lui Arbure; mai târziu, trecând din mână în mână, ajunse în a Mitropolitului Moldovei Gheorghe Movilă, care-l primi în schimb dela Toader Murguleț, ginerele lui Udre cel orb, pentru lei trei sute ungurești, un păhar de argint și satul părintesc al lui Movilă, Stănileşti din ținutul Hotinului, în 26 Martie 1598³. Gheorghe Movilă dăruie acest sat mănăstirii Sucevița. Ștefan-Vodă Tomșa a dat Suceviței pentru acest sat două tălci de vii în

¹ Din aceste cuvinte am putea conchide că Luca Arbure a avut și frați, pe cari noi însă nu-i aflăm nicăieri amintiți.

² Wickenhauser, o. c., p. 10.

³ Măzăreanu, o. c., p. 23.

Cotnar, cumpărate dela un Sas de acolo, cu trei sute de lei de aur ungurești, șapte sute de lei aur ungurești, un păhar de argint și satul Stănilești¹, și l-a închinat mănăstirii Solca în 31 Iulie 1615².

Ștefan Tomșa-Vodă a confirmat, în Iași, la 5 Mart 1623³, schimbul satului Solca (Arbure) al Suceviței cu mănăstirea Solca.

Tot Luca Arbure cumpărase în 17 Ianuarie 1517⁴ satul Soloneț cu moară, pe pârâul Soloneț, din apropierea satului Arbure, dela Tația, fiica lui Dârman, cu 1680 de zloți tătarești, și, tot atunci, un sat pe Prut sub Cornișoare, cu 100 de zloți tătarești dela mai mulți părtași de moșie. Petru Rareș Vodă, a confiscat toate moșiile lui Luca Arbure, între altele și satul Toporăuți⁵.

Cam în capu' satului Arbure, pe un șes frumos, se vede înalta biserică zidită de pârcașul de Suceava Luca Arbore, în anul 1502, cum și un morman de ruine unde odinioară

se afla curtea boierească a lui Luca Arbure.

Ea a fost începută în 2 Aprilie și terminată în 29 August al aceluiași an. Biserica a fost închinată hramului „Tăieri capului Sfântului Ioan Botezătorului”, și târnosită în 29 August în 1502, într-o Luni⁶.

Ctitorul care închina ctitoria sa acelei sărbători pare că presimția că i se va tăia și lui capul.

Biserica are în lungime douăzeci și trei și jumătate m., iar în înălțime opt și jumătate m.; zidul ei are o grosime de unul și jumătate m.

Biserica nu este sprijinită de niciun contrafort. Ea are o formă simplă și e împărțită într'un

altar, naos, pronaos și o scobitură în perețele de Vest, ce ține loc de pridvor.

Ea își primește slaba lumină în pronaos prin două ferestre, una din perețele de la Apus și alta din cel dela Miazănoapte. Naosul se luminează printr-o fereastră dela Miazănoapte și alta dela Miazăzi. Altarul are numai o fereastră la răsărit. Ferestrele sunt mici, încadrate în piatră, lucrate gotic, cu câte trei geamuri mici de sticlă și zăbreleuite cu fer.

Biserica la început era acoperită cu țiglă roșie. Astăzi posedă un nou acoperământ, oblu, de șindilă, care este ornat cu trei cruci de fier, din care două sunt de-asupra pronaosului și naosului, iară a treia se află de-asupra acoperământului

altarului, unde el este ceva mai jos decât pe pronaos și naos. La început acoperișul altarului era țuguat și se termina cu o cruce.

Biserica este ornată pe sub strașină cu zimți ciopliți în piatră și colorați.

Întreaga clădire este zugrăvită pe din lăuntru și pe din afară cu fresce încă și astăzi destul de vii,

Biserica lui Luca Arbure. Pisania cu partea superioară a portalului.

¹ Așa dar Ștefan Tomșa a confiscat satul Stănilești și păharul de argint primit în schimb dela Mitropolitul Gheorghe Movilă pentru satul Arbure.

² L. c., și Dan, *Sucevița*, p. 131; Wickenhauser, o. c. p. 76—79.

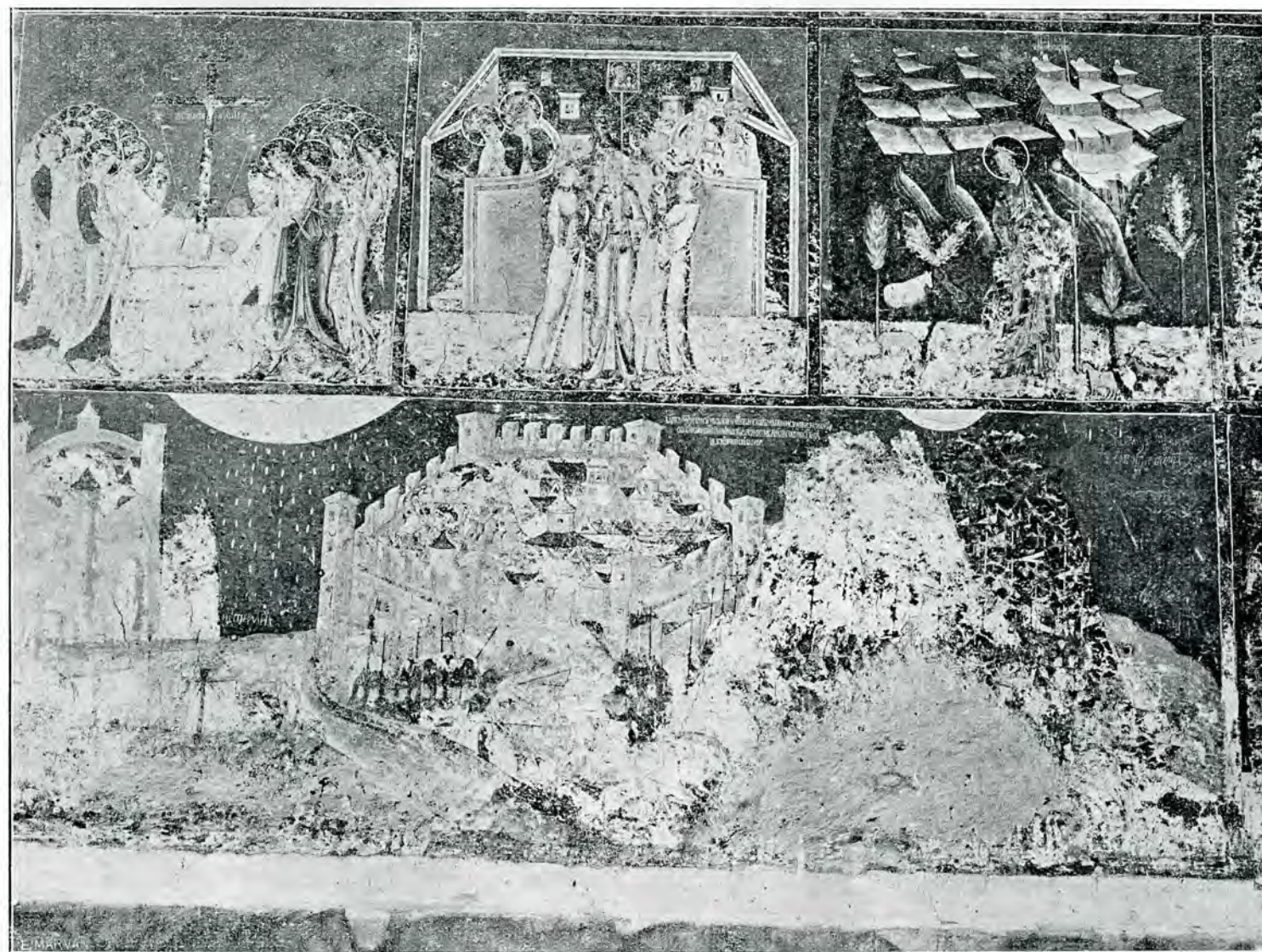
³ Wickenhauser, o. c., p. 82—84.

⁴ Iorga, *Studii și documente*, V, p. 550.

⁵ I. Nistor, *Luca Arbore Hatmanul*, Cernăuți 1924, p. 5.

Acest sat trecu apoi la mănăstirea Barnovschi, Cf. copia documentului lui Nicolae-Vodă, din 3 Februar 1710.

⁶ Cf. Dr. Werenka, *Topographie der Bukovina*, Cernăuți, 1891, p. 9; Kozak, l. c., p. 2; vezi și inscripția de-asupra ușii bisericii, pe când *Anuarul Arhidiecezeii ort. a Bucovinei* pe 1924, p. 34, susține greșit că biserica ar fi fost zidită în anul 1501.

Biserica lui Luca Arbure. Picturi exterioare și scena asediului Constantinopolului.

Biserica lui Luca Arbore. Zugrăveli din întrândul bisericii de pe latura de Apus.

cu toate că biserica un timp îndelungat a stat fără acoperiș, iar pictura era expusă ploilor, ninsorilor și umezelii.

Numai perețele din atară, dela Miazănoapte, și-a pierdut pictura, fiind spălată cu totul de ploii: așa a pătimit pictura toată de sub streșină, unde zidul stricat a fost ten-cuit din nou.

Pronaosul este despărțit de naos prin un puternic părete de zid de unul și jumătate m. grosime. În naos re-duce o ușă de piatră, ca și în pronaos, frumos cioplită gotic.

În naos se află de ambele părți ale fereștilor câte o nervură de piatră cioplită, în patru des-

părțituri, care se suie până sub bolta bisericii. Bolta este ornată la basă cu o nervură de piatră cioplită.

Iconostasul bisericii este vechiu, însă nu cel dela Luca Arbure. Altarul este simplu și întunecos.

De-asupra ușii de intrare în biserică, ornamentată cu o cruce de piatră, se află, la o înălțime considerabilă, pe partea de sus a unui tablou religios, următoarea inscripție ctitorească în limba slavonă:

*Izvoleniam
oța i săpos-
pășeniam snū i*

*săvrășeniam stgo dha, vă dni blgocesti-
vago i hrstoliubivago gđna Io Stefana Voevodi*

Mormântul lui Luca Arbure.

Biserica lui Luca Arbure. Portretul ctitorilor.

bjieio mlstiio gsra zemli moldavskoï, pan Luca Arbure, prăcalab Sučavsci, snū starogo Arbure prăcalaba nemețcago, blagoproizvoli blagām proizvoleniem i cistimū i svetlimū srdțemū i ot bga pomoștiemū, i pomoștiemū gđna sina, nača i sázda hramū sái vā ime uscenovenie čstnago i slavnago prorcaprēdtč i cristitele Ioanna, i nača-se vlēto 7010, msșa April. 2, i săvrășise togojde lēta, msșa Augousta 29.

(= Cu vrerea Tatălui, ajutorul Fiului și săvârșirea Sf. Duh. În zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului Domn, Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, dumnealui Luca Arbure, pârcălab de Suceavă, fiul bătrânului Arbure, pârcălab de Neamț, a binevoit în bunăvoință, cu inima curată și luminată, și cu ajutorul lui Dumnezeu și cu ajutorul Domnului¹ iar a început și zidit această biserică în numele Tăierii cinstului și măritului prooroc și înaintemergătorului și botezătorului Ioan. Și s'a început în anul 7010 (1502), luna Aprilie 2 și s'a săvârșit în același an, luna August 29).

Intrând în pronaosul bisericii, aflăm în perețele din dreapta mormântul lui Luca Arbure².

El este ceva ridicat dela pământ și acoperit cu o simplă lespede de piatră fără de nicio inscripție.

¹ Va să zică și Ștefan-cel-Mare a contribuit la zidirea acestei frumoase biserici.

² Cf. reproducerea respectivă.

Lespedea este ruptă în două, de când s'a profanat mormântul. Atunci s'au desprins și cele două pietre dela temelia lui, lăsând două deschizături

prin care se zărește în interiorul mormântului.

Dacă se luminează mormântul, se văd capul și oasele lui, însă nu în poziția lor normală, ci toate strânse lângă cap.

Mormântul acesta constă dintr'un baldachin de piatră sculptată, așezat pe două coloane. El este decorat cu stema familiei Arbure, un cerc cu patru raze pintre care trece o săgeată, o stea cu șase colțuri și o cruce, iară în stânga, o semilună.

Pe ambele părți ale vârfului baldachinului se află următoarea inscripție slavonă:³

Sái chivot⁴ sāt-vori sebē pan Luca Arbure, Frăcalab so-cavsci, snū starogo Arbura, prăcalaba nemețcago, vle-to 7011, Ap. 29.

(= Acest chivot și l-a făcut jupân Luca Arbure, pârcălab de Suceava, fiul bătrânului Arbure pârcălab de Neamț, în anul 7011 (1503), Aprilie 29.)

Pe perețele de-asupra mormântului se

află portretul lui Luca Arbure cu soția sa, între care doi copii.

Luca Arbure prezintă împreună cu Maica Domnului și Sf. Ion Botezătorul ctitoria sa Mântuitorului, care șade pe tron și binecuvintează pe ctitor⁵.

³ Cf. reproducerea alăturată și Kozak, o. c., p. 2.

⁴ Acesta este un cuvânt grecesc și înseamnă: ladă, dulap sicriu sau mormânt.

⁵ Vezi tabloul respectiv.

Biserica lui Luca Arbure. Detaliu din picturile aflate în interiorul bisericii.

Vârsta lui Luca Arbure, după acest portret, se pare să fie de vre-o patruzeci, patruzeci și cinci de ani. El poartă pe cap un fel de căciulă verde înflorită, fața lui este rasă, însă are mustăți negre, și este îmbrăcat într'un anteriu verde cu flori galbene. Copiii sunt îmbrăcați: cel mai mare, într'o haină lungă roșie, iar cel mai mic, într'una verde. Soția lui Luca Arbure poartă un lung veșmânt de culoare galbenă, pe cap un fel de căciulă, și în urechi cercei lungi.

La 40 cm. de mormântul lui Luca Arbure se află o lespede care acopere osămintele Iulianei, soției lui. Din inscripția slavonă de pe lespede, care în decursul timpului s'a șters de picioarele creștinilor, s'au păstrat numai următoarele cuvinte:

[bjii] Iuliani eje i prestavis că věčnēi...¹.

(Adecă: „a lui Dumnezeu Iuliana, care a trecut la veșnicele...).

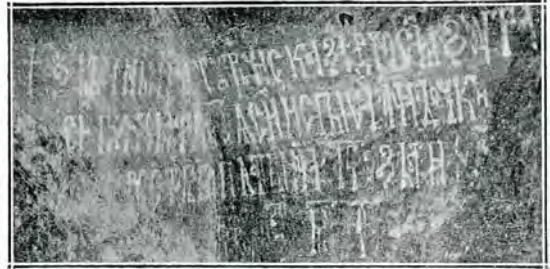
În fața mormântului lui Luca Arbure, nu departe de fereasta pronaosului, se află un mormânt mare, acoperit cu o lespede de piatră pe care încă se mai cunoaște inscripția slavonă;

Săi grobū ucrasi pan Luca Arbure Prăc...².

cunosc. Evident că aceste morminte acopăr osămintele copiilor lui Luca Arbure³.

În păretele din dreapta ușii naosului se află al doilea tablou ctitoresc, la fel cu cel din pronaos, numai că aici se află între Luca Arbure și soția sa Iuliana cinci copii⁴.

Sus, în ușa care duce din pronaos în naos, se află următoarea inscripție slavonă:

Biserica lui Luca Arbure. Inscripția zugravului.

**...Turūcisca Drgosān zograv, sānū popa....
ot Esih; ispisah Ana dohi Arbure starogo
platāla 26 zlati, let 7049.**

Biserica din Arbure Piatră de pregătit vâpselile.

Adecă: „Acest mormânt l-a înfrumusețat dumnealui Luca Arbure pârcaľab...“.

Alături de acest mormânt se află încă două mici, de copii. Ceva mai spre Apus de aici aflăm alte două morminte mari, ale căror inscripții nu se mai

(„Eu... din turceasca.... Dragosin zugravul, fiu popii.., din Iași am zugrăvit. Ana, fiica lui Arbure bătrânul, a plătit 26 zloți, anul 7049 (1541).

Cred util a pune și inscripția aflată de-asupra scerei ce reprezintă asediul Constantinoplei :

¹ Kozak, o. c., p. 10.

² L. c., p. 13.

³ Despre aceste patru morminte Kozak nu amintește cu nici un cuvânt

⁴ Cf. tabloul respectiv și Kozak o. c., p. 8.

Vlêto 635 pride Hosroi frũ sã Perșsi Izâ-iskâhũ i Ilivii dolopoclonicina Trigrad, sã voiscomũ vã dni Iracla Tre molitvame stãe i

bogorodice raznivase nanũ bogũ i spostĩ nanu... idãzdũ Hognũ i potopi vãse vã mori.

Biserica lui Luca Arbure. Vechiu sfeșnic.

„În anul 6035 a venit împăratul Chosroe din Persia și Libia, închinătorul de idoli, asupra Țarigradului cu oaste în zilele împăratului Eraclie cu rugăciunile Sfintei Născătoare de Dumnezeu, Dumnezeu s'a mâniat pe dânșii, a lăsat asupra lor și fulger și ploaie și foc și i-a înecat pe toți în mare“.

Lângă ușa bisericii din Arbure, se află două pietre pătrate masive. În cea mai mare se află nouă găuri, iară în cealaltă șase frumos cioplite, care, după tradiția locală, ar fi servit pictorului bisericii pentru alcătuirea colorilor necesare frescelor bisericii.

Se mai păstrează, scos din us, un vechiu sfeșnic de lemn. El este frumos, incrustat pe toate patru părțile și colorat potrivit. El are cam doi metri înălțime și se pare că e contemporan cu biserica.

O veche icoană zugrăvită pe lemn, care reprezintă Tăierea capului Sf. Ion Botezătorul, foarte frumos lucrată, pare să fie un dar al lui Luca Arbore. În secolul trecut a fost retușată.

Și alte rămășițe de sfeșnice de lemn, frumos incrustate și colorate, sunt de veche proveniență.

BISERICA DIN DRAGOMIREȘTI-DÂMBOVIȚA

PISANIA:

AČASTA SFÂNTĂ BISERICĂ FOST-AU ZIDITĂ DEN TEMELIA EI DE STAICO LOG. DEN BUCOV, CU JUPÂNEASA LUI CAPLEA, LA LEAT 6970 (1462), IAR DUPRE DÂNȘII STĂPÂNIT-AU SATUL ACESTA PAPA LOGOFĂTUL CEL BĂTRÂN ȘI ÎN URMĂ FII-SĂU, DRĂGHICI VIST., APOI DUPRE EL, FECIORII LUI, PAPA VISTIARIUL CU FRAȚII LUI, IAR ACUM RĂMÎNDU NUMAI PRE SEAMA LUI ȘĂRBAN VEL VISTIAR, GÎNERILE PAPEI VIST., AVÂNDU SOȚ PRE ILINCA FATA PAPEI, ȘI FIIND AČASTĂ BISERICĂ VEACHE DE ANI 239, FIIND STRICATĂ ȘI SLABĂ I'AU ÎNTĂRIT ACESTU ȘĂRBAN VEL VISTIAR ÎNO-INDU-I ÎNTĂII BOLTA, FIIND SLABA SĂ CAZĂ, ȘI AU MAI NADAOS DEN TEMELIE TINDA ȘI PRIDVORUL ȘI CLOPOTNIȚA CARE N'AU FOST ȘI O AU ÎNFRUMUSEȚAT ȘI PE DEN LĂUNTRU, PRE CUM SĂ VEADE, ÎNTRU SLAVA LUI DUMNEZEU ȘI ÎNTRU POMENIREA LUI ȘI A JUPÂNEASEI LUI ILINCĂI, ȘI A CUCONILOR LOR, AMIN. SEPTEMBRIE 1, VA LEAT 7209 (= 1701).

Ctitori în Biserică: *Sultana și Cornescu.*

În dreapta: *Ilinca, Papa Vel Vistiar, fii: Constandin, Staico Log. de Bucov, Jupânița ego Caplea, fiu: Pârvu.*

În stînga: *Șărbănu vel Vistiar, Jupâneasa ego Ilinco, Șărbănu Postelnic, sin ego Șărbănu vel Vistiar, Jupâneasa lui Ilinca, fata lui Constantin Basarab Brâncoveanu, Radu Căp., ispravnic Neagu, Părcălabu.*

Nouă inscripție la biserică:

*Ce te miri și mă privești!
Nu mă cunoști, socotești.
N'am fost la cutremur prăpădit
Și acum din nou înpodobit.
Unul din proprietari stăpânitori
Au fost mai mult folositori,
Că m'au prefăcut frumos
În cât a spune nu pociu.*

Radu Stolnicu Cornescu

Cu Sultana lui soție

Această pomenire să fie.

*În Domnia prea înălțatului nostru Doamn Alexandru
Dimitrie Ghica Voevod, la leat 1836 Iulie 20.*

Pe case. Inscripție:

ACESTE CASE LE AU FĂCUT DUMNEALUI GRIGORIE GRECEANU VEL VISTIAR, FIIND MOȘIE VEACHE DELA MOȘI DELA STRĂMOȘI ȘI FIIND CASELE DE PE PIVNIȚĂ VECHI ȘI DĂRĂMATE, STRICÂNDU-LE ACELEA LE AU MAI LARGITU PE DEDESUPTU CU BEČURI DE PIATRĂ ȘI DEASUPRA PIVNIȚII, FIIND PIVNIȚA VEACHE ȘI BUNA AU ZIDIT AČASTE CASE DE PIATRĂ DUPĂ CUM SA VEADE, ÎN ZILELE MĂRII SALE PEA ÎNĂLȚATULUI ȘI PEA LUMINATULUI NOSTRU DOMN IO GRIGORIE GHICA VOEVOV, ÎNCEPÂNDU-LE ÎN ANUL DINTĂI AL DOMNIEI MĂRIEI-SALE, LA AGUST 1 DNI, LEAT 7241 (1733) LE-AU ISPRĂVIT LA AL DOILEA AN AL DOMNIEI MĂRII SALE, LA IULIE 31, LEAT 7242 (1734).

Pe o carte: *Cel evangile est dédié à l'église de Dragomirești par moi épouse, Soullana de Cornesky, 1833 Mai 11 — Radocan de Corneski.*

Pe o carte: *Acest sfânt mărgărit iaste al Dumnealui Grigorie Creceanu vel Vist., carele le au dat la Biserica D-lui Dragomirești.*

PALATUL DIN MOGOȘOAIA

Noi note despre acest palat, chiar în anul zidirii lui ne dă Chistihul, însoțitorul Lordului Paget, în trecerea prin țară în 1702:

„Am pornit azi de dimineață din București, și după cinci ceasuri de drum am ajuns la un sat numit Chrys-tulești. Ne am oprit în dreapta acesui sat ca să vizităm un mic și frumos palat pe care Domnilorul îl zidește pentru al doilea fiu al său. Palatul este pitoresc, așezat de marginea unui lac“.

PALAIS DU VOÉVODE CONSTANTIN BRÂNCOVEANU À BUCAREST

par VIRGILE DRĂGHICEANU

L'auteur, en se basant sur un dossier de documents appartenant à M. G. V. Bibesco, et en utilisant le plan de Bucarest, relevé par Borroczyński, identifie l'emplacement de ce palais, dont il n'est resté aujourd'hui que des fragments de sculptures disparates (Fig. p. 3) ressemblant aux autres sculptures de l'époque de Brâncoveanu (Monastère de Hurez, Palais de Mogoșoaia). Le palais, élevé sur les fondations de l'ancienne demeure héritée de son grand père Prédă Brâncoveanu, a été décrit par Chisthull, le compagnon de voyage de Lord Paget en 1702, et qui y avait reçu l'hospitalité. Ce palais a été ruiné par les Turcs, aussitôt après la mort

de Brâncoveanu. Il ne fut habité par la suite que par la veuve du Voévode, Marie, en 1718, à son retour d'exil, puis par le neveu de Constantin Brâncoveanu.

Pendant la guerre russo-turque de 1769—1774, ce palais fut complètement ruiné, tout comme le palais princier voisin. Ce fut la cause pour laquelle tout ce quartier aristocratique, situé aux pieds de la colline de l'Eglise métropole, et entourant ces deux palais, se déplaça du côté de l'actuelle Calea Victoriei. L'ancien quartier noble devint une sorte de quartier des miséreux et un marché des négociants ambulants. Les aquarelles de Preziosi (pp. 5—6) nous en donnent un aperçu.

II.

QUELQUES ÉGLISES EN BOIS DE LA PETITE VALACHIE

par N. GHIKA-BUDEȘTI

Les petites églises de village construites en troncs d'arbres équarris ou en poutres sont nombreuses en Roumanie dans les différentes régions montagneuses ainsi que dans les régions de plaines où se trouvent encore de grandes forêts.

Leur forme, leur aspect et les motifs décoratifs qui les ornent varient d'après les régions. Quelques unes de ces églises sont anciennes : en Moldavie la tradition fait remonter certaines d'entre elles à l'époque d'Etienne le Grand et de Pierre Rares. En Olténie, l'église de Grămești, étudiée dans le Bulletin de la Commission des Monuments Historiques (III-me année pp. 95—96) date du règne de Mathieu Basarab, au XVII-me siècle ; mais la plupart d'entre elles sont élevées au XVIII-me et au XIX-me siècle.

La Commission des Monuments Historiques fait tous ses efforts pour conserver ces vieux monuments qui caractérisent si bien les qualités et le sens artistique du paysan roumain qui fait preuve de tant d'imagination et de goût dans la facture des petites colonnes à chapiteaux sculptés, de l'exonartex, des cadres des portes et fenêtres, des arcades toujours ornés de motifs variés.

A cause du matériel, dont ces petites églises sont faites leur durée est forcément limitée c'est pourquoi nous nous efforçons d'en faire des relevés et des photographies afin de conserver au moins leur souvenir.

III.

L'ÉGLISE SAINTE PARASCEVE DE ȘTEFANEȘTI-BOTOȘANI

par G. BALȘ et R. BOLOMEY

L'auteur étudie cette église attribuée à Etienne le Grand. Guidé par des considérations architectoniques il prouve que

l'église a été modifiée d'une manière fondamentale au XVII-me siècle.

IV.

ÉGLISE DE LUCA ARBORE

par D. DAN

L'auteur fait l'historique et décrit l'église de Luca Arbore, l'un des conseillers du Voévode Etienne le Grand. Importante surtout au point de vue de la peinture, l'église, bâtie

en 1502, aurait été peinte en 1541, par les soins d'Anne, fille d'Arbore.

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26

Secretar-Director : VIRGILIU N. DRAGHICEANU

Buletinul se găsește de vânzare la principalele librării din Țară
Studenții, profesorii și preoții au 45⁰/₀ reducere, adresându-se Secretariatului.

Fie care fasciculă apare în două ediții :
Ediția pe hârtie chromo Lei 120. — Ediția pe hârtie velină Lei 90.

La Secretariatul Comisiunii se poate procura Buletinul Comisiunii pe anul 1923
consacrat Curții Domnești din Argeș. Exemplar de lux cu text francez Lei 1.100,
fără text francez Lei 1.000. Exemplar pe hârtie velină cu text francez Lei 600,
fără text francez Lei 500.

PREȚUL
LEI 120

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLI CAȚI UNE TRIMESTRI ALĂ

1 9 2 6

RAMURI / INSTITUT DE ARTE GRAFICE / S. A. / CRAIOVA

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

MEMBRI: P. ANTONESCU, G. BALȘ, GR. CERKEZ, AL. LAPEDATU C.
MOISIL, V. PÂRVAN, PR. N. POPESCU, AR. VERONA, M. SUȚU

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
<i>N. Iorga</i> : Nouă știri asupra Bisericii Mănăstirii de la Vălenii de Munte	49
<i>C. I. Karadja</i> : Notiță despre unele miniaturi înfățișând pe Matei Basarab și pe Doamna Elena	54
<i>T. T. Socolescu</i> : Casa Dobrescu din Ploești	58
<i>Virg. Drăghiceanu</i> : Monumente reprezentative din vechea artă română, expuse în expozițiile din Paris și Geneva	61
<i>N. Iorga</i> : Mănăstirea Coșula	70
<i>Dr. A. Veress</i> : Frescele Cetății Făgărașului	74
<i>I. Minea</i> : În legătură cu grafitele de la Biserica din Hârlău	78
<i>V. D.</i> : Necrolog	87
Comunicări: <i>V. Drăghiceanu</i> : O tocmeală a lui Matei Basarab; o veche icoană; icoană din Biserica Doicești; o icoană din Bulgaria, Biserica din Câmpina; inscripții din Biserica Sfântul Gheorghe Nou; un clopot din Slatina. — <i>V. Brătulescu</i> : Biserica din Crevedia; Biserica din Zădăriciu; Biserica din Clejani; Biserica din Obedeni. — <i>I. C. Filiti</i> : Bisericile din Albești, Corbeasca, Corlătești. — <i>Colonel Culici</i> : Antichitățile din Tabla Buții și Crucea Mandii.	

NOUĂ ȘTIRI ASUPRA BISERICII MĂNĂSTIREA DE LA VALENII DE MUNTE ȘI ASUPRA ALTOR ANTICHITĂȚI RELIGIOASE LOCALE

de N. IORGA.

Comisiunea a făcut să se spele, de d. pictor Tomescu, pictura în ulei ușternută acum vre-o treizeci de ani asupra frescelor din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea parte relăcute în secolul al XIX-lea începător, când s'au lucrat din nou altele, în biserica Mănăstirea de la Vălenii-de-Munte.

Resultatul e pe deplin mulțămitor.

Fresca a ieșit pretutindeni la iveală și nicăiri ea nu urmează normele obișnuite¹. Ea iese din tradiție și, în realismul ei, în puterea ei de expresie, în cutezanța inovației ea arată o influență apuseană. Modei din Italia îi aparțin figurile pline și expresive, scenele de realități zilnice, goana, vădită, după expresie, gingășia căutată a gesturilor și atitudinilor, chiar și coloritul — asupra căruia în general s'a revenit și în chipul cel mai puțin fericit. Pentru fasa întâia bănuim, ca și la Hurez și Colțea, un împrumut din Veneția, unde până în Domnia lui Constantin Mavrocordat erau vre-o douăzeci de bursieri cari atunci fură readuși în țară, spre a nu da de bănuir Turcilor²; pentru a doua când lucrează, după marele cutremur, un zugrav din Enos, pictorul, Grec, trebuie să fi învățat în Creta, unde Apusul a avut o mare influență, creând cea din

urmă din școlile pe care le-a avut în Orient.

Putem recunoaște mai multe straturi. Întâiul e represintat prin pictura din bolta turnului central, de pe plafondul altarului, din adâncul de sus al stranelor, de pe linia care mărginește cele două arce de-asupra altarului și în fața corului de lemn de azi. Să adăugim și câteva din scenele de pe catapiteasma de zid.

Se deosebește prin inscripția românească, în slove negre, lungi, de o elegantă linie, adesea reunite, mai multe fiind pe acelaș cotor sau prin alta albă, de acelaș caracter. Stilul e căutat și de o fericită îndrăzneală, cu un oarecare roman-tism sentimental în tratare, ca la acel Teotocopulo, *il Greco*, prin care ceva din acest spirit a pătruns la Occidentali.

Din ea dăm, în lipsa Mântuitorului din cupola turnului, așa de impresionant, marea figură a Maicii Domnului tronând între doi îngeri (inscripția e grecească: ἡ πλατύτερα τῶν ὁρανῶν (fig. 1). Mai observăm aceea a Tatălui Ceresc cu larga întindere a mânilor și barba albă răsfirată, ambele de-asupra altarului, scenele din banda de sus în același altar. Apoi Nașterea și Învierea la strane, apostolii din *trompes*

¹ O recentă vizită la Cotroceni cu elevele școlii de misionare din Vălenii-de-Munte, ie-a făcut să descopere une ori în frescele, nerefăcute, de acolo, corespondentul absolut al celor de acasă de la ele.

² V. Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, București 1902, p. 120: „atunci a trimis el (Constantin-Vodă Mavrocordat) doisprezece feciori de boieri la Veneția pentru învățătură; între cari unul era Răducan Cantacuzino, cel mai mic fiu al Banului Matei. Acolo a șezut el trei ani, și, la al patrulea an, părăd Matei Vo-

evod, ce era mazil la Constantinopol, pe Mavrocordat, că și-a trimis cu acești coconi averea sa la Veneția, a trimis de i-au adus pe toți innapoi. Și la anul 1748, mutând Poarta pe Mavrocordat cu Domnia la Moldova, s'a dus cu dânsul și Răducan, fiul lui Matei, la Moldova”.

De altfel, încă la începutul secolului al XVII-lea un dregător moldovean, pârălabul de Neamț, Hrisoverghi, avea un fiu la Veneția (*Revista Istorică*, VII, pp. 213—214). El luase parte la exodul familiei lui Petru Șchiopul.

d'angle și tot șirul figurilor de sfinți pe arcul îndoit ce se rotește de-asupra interiorului.

A treia dă, lângă chipul lui Șerban-Vodă-Cantacuzino și al primului egumen, procesiunea ctiitorilor de pe la 1800 din

Fig. 1. Vălenii-de-Munte. Frescă: Maica Domnului tronând.

A doua serie, de refacere, se recunoaște prin inscripțiile, în maiusculă sau minusculă, trase răpede cu coloare albă. Ea cuprinde marii sfinți de jos, scenele din viața lui Hristos, predica din sinagogă, cu senina figură a copilului fălmăcitor, ori Înnațarea, supt atâția ochi mirați de priveriște, pescuitul pe lacul Tiberiadei, cu realismul corabiei care înaintea, al moșneagului ce aleargă spre țărnu ierbos și cu maiestatea senină a lui Isus care pe mal, așteaptă (fig. 2, 3, 4). Poate și cele care presintă cercurile Raiului și ladului, câte un Domn sau boier ocupându-și locurile în „viața viitoare“.

neamul polcovnicului Moise, bărbații în fuste și cu mici fesuri, femeile grațioase cu coafura lor în vârful capului și, supt blăni ușoare, largile rochii cu stofă cu flori. E o lucrare destul de bună, aceasta a pictorului venit de pe coasta Traciei.

Cum era mitoc al Cotrocenilor, biserica lui Hagi Stoian și a egumenului Zaharia, primia icoane date la rebut de mănăstirea-maică. Am relevat câteva din cele vechi: unele — șapte la număr —, depuse în micul Museu din curtea bisericii Filip — aparțin sfârșitului secolului al XVI-lea și sunt de o mare frumusețe (fig. 5 și 6); o alta în *Mélanges Kondakov*). Pe la

Fig. 2. Vălenii-de-Munte: Frescă. Predica în Sinagogă.

Fig. 3. Vălenii-de-Munte. Frescă: Înnălțarea.

Fig. 4. Mănăstirea Vălenii-de-Munte. Frescă; Pe lacul Tiberiade.

Fig. 5. Mănăstirea Vălenii-de-Munte. Icoană: Hristos.

Fig. 6. Mănăstirea Vălenii-de-Munte. Icoană: Hristos.

1680—1706 s'a imitat grosolan, lătăreț, caracterul lor (câteva în Museu). Secolul

Fig. 7. Mănăstirea Vălenii-de-Munte. Tetrapod.

al XVIII-lea a dat și lucruri așa de bune ca cea scenă a Adormirii Fecioarei care a fost învrednicită de o reproducție de lux în acele „Mélanges“. Zugravul din Enos a lucrat apoi, în colori vii, icoane, de dvere și deosebite, care se deosebesc prin precizie și eleganță, figuri pline, colori deosebit de vii, arhitecturi complicate, suprafețe neted lustruite (v. no. din acele „Mélanges“).

O nouă epocă produce, cu altă tehnică, lucruri în general banale. Dar mâna meșterilor țerani a dat pe cutare „Sfânt Nicolae“ gras, roșu și bun, după închipuirea nașiei, cum și cutare pupitru, de o sculptură foarte distinsă, în parte nou (fig. 7), și

Fig. 8. Mănăstirea Vălenii-de-Munte. Sfeșnic.

candelabrul de lemn de o fină lucrare a detaliului (fig. 8).

NOTIȚĂ DESPRE UNELE MINIATURI ÎNFĂȚIȘÂND PE MATEI VODĂ BASARAB ȘI PE DOAMNA ELENA

de CONSTANTIN I. KARADJA.

Arta miniaturistică pe pergament, atât de dezvoltată în toată Europa în evul mediu și în plină înflorire în țările orientale (Persia și India) până în veacul al XVIII-lea, a fost puțin studiată de oamenii

puțin trei sute de ani, au rămas însă aproape necunoscute la noi ca și în țările occidentale.

Nu putem deci decât să fim adânc recunoscători d-lui profesor I. Bianu pentru prima fasciculă ce ni-a dat-o acum recent a unei opere monumentale într'această ramură, înfățișând miniaturile și ornamentele polihrome din minunata Evanghelie dela Mănăstirea Neamțului, executată în anul 1429 de călugărul Gavriil, și acum aflată la Oxford, în biblioteca bodleyană.

În notița d-lui Profesor Bianu, care servește ca prefață la această publicație, el ni atrage, cu drept cuvânt, atenția asupra legăturii strânse existente între elementele bulgare, sârbe, române, ucrainiene și rutene în arta noastră miniaturistică, observând că este o problemă din cele mai delicate de-a deosebi elementele proprii naționale pe lângă cele moștenite dela Bizanț, cât și de-a descurca influențele străine, venite din Orient sau Occident, care s'au adăugat la elementele primitive și au contribuit la dezvoltarea lor.

Ca o modestă contribuție documentară la studiile aprofundate ce vor fi, fără îndoială, urmărite pe acest teren, am ținut să amintim unele miniaturi din veacul al XVII-lea, aceasta cu atât mai mult că prezintă o mare valoare artistică în afară de interesul lor iconografic și cultural.

O soartă vitregă a vrut ca unele din miniaturi să nu se mai afle în țara noastră, fiind trimise cu Tesaurul la Moscova, iar cele două din urmă să se afle la Museul dela Atena.

Fig. 1 este luată după o reproducere,

Fig. 1.

noștri de știință. Cu toate acestea vedem, din rarele exemple ce ne-au rămas, că și într'această ramură a artei noastre Bizanțul și-a lăsat o pecete neîndoioasă. Manuscrise prețioase, împodobite cu chenare și miniaturi, au fost lucrate și între zidurile mănăstirilor noastre timp de cel

pusă la dispoziția noastră de d. profesor I. Bianu, de pe o miniatură dintr'un manuscris, proprietatea Academiei Române. Factura arată, după cum ni se pare, o asemănare destul de mare cu miniaturile lui Anastasie Crimca dela Dragomirna¹. În stângăcia și hieratismul ei, această pictură este absolut din școala rusească, pe

Fig. 2 și 3 publicate și în atlasul anexat la Ouvaroff, *Recherches sur les Antiquités de la Russie Méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Paris, Victor Didron, 1855. fol., pl. XXXVII, au fost reproduse după manuscrisul original care este una din podoabele Museului de Antichități din București.

Fig. 2.

Fig. 3.

această vreme firește în plină decadentă. Este o petrificare a tradiției bizantine într'o îngustă haine moscovită.

De o înfățișare mult mai orientală, și de o valoare artistică mult superioară, cu chenarele lor bogate, sunt celelalte miniaturi aci reproduse.

¹ Cf. de pildă cu figura Mântuitorului pe planșă colorată în N. Iorga, G. Balș, *Histoire de l'Art Roumain Ancien*, la pag. 32. Credem foarte probabil că miniatura reprodușă aci va fi fost executată de același meșter ca acele din colecția dela Leurdeni, reproduse de răposatul G. I. Ionescu-Gion, în *Istoria Bucureștilor*. Vezi în deosebi asemănarea cu portretele de la pp. 367 și 374.

Dintr'o inscripție reiese că volumul a fost legat în anul 1643, dela care dată vor proveni și miniaturile noastre. Insuși manuscrisul, o Evanghelie slavonă în folio mic, este totuși mai vechiu; fiind terminat de „preotul Ioan dela Kratoff(?) la 15 Ianuarie 1583, supt Domnia Voevodului Mihnea II (Turcitul)”². A fost timp îndelungat proprietatea bisericii Sf. Nicolae dela Chilia, unde se afla încă în 1855.

² Cf. Ouvaroff, II p. 150.

Ouvaroff observă, între altele, cu privire la miniaturile adăugate de Matei-Vodă: Aceste portrete sunt foarte remarcabile prin felul în care sunt executate, și prin costumul, care este în întregime portul

pe cap ca princesele rusești. Aceste portrete sunt de o importanță incontestabilă din punctul de vedere arheologic și pentru studiul vechiului port“. Intre parantese să fie spus că această din urmă specia-

Fig. 4.

rusc. Dacă facem o comparație între hainele Voievodului muntean cu cele purtate de Țarii ruși în veacul al XVII-lea, vom găsi că asemănarea este desăvârșită. Doamna Elena este înfățișată purtând o năframă

lităte s'a găsit, până acum, prea mult neglijată la noi.

Aceste portrete arată o asemănare destul de mare cu cele dela Atena, reproduse la fig. 4 și 5. Unele elemente din

chenare (cf. fig. 2 și 5) sunt repetate, și credem că nu încapă îndoială că vor fi fost toate pictate de unul și același meșter; dacă figurile și chenarele nu vor fi fost executate cumva de diferite mâni pe ace-

Gura Motrului (jud. Mehedinți), după cum dovedește o inscripție la pp. 486 – 487, în care se spune că a fost dăruită de Danciul Marele Armaș și Radul Postelnic pentru sufletul fratelui lor Deatco Logofăt ¹.

Fig. 5.

iaș pagină cum, știm că era cazul în țările occidentale pe timpul vestitelor „Livres d’heures” din sfârșitul veacului al XV-lea.

Miniaturile dela Atena se află tot într’o evanghelie. Ea provine dela mănăstirea

¹ D. P. P. Panaitescu mi-a atras întâiu atenția asupra existenței acestor miniaturi dela Atena. Inscripțiunea tot el a descifrat-o. Fotografiele au fost aduse la Com. Mon. Ist. de d. profesor S. B. Kugeas, delegat grec la Congresul de studii bizantine din 1924.

CASA DOBRESCU DIN PLOEȘTI

de TOMA T. SOCOLESCU, Arhitect

—oOo—

Orașul Ploești, din cauza transformărilor încă forma și podoabele de la început este răpezi ce a suferit în drumul către o civili- și această casă care datează de pe la înce-

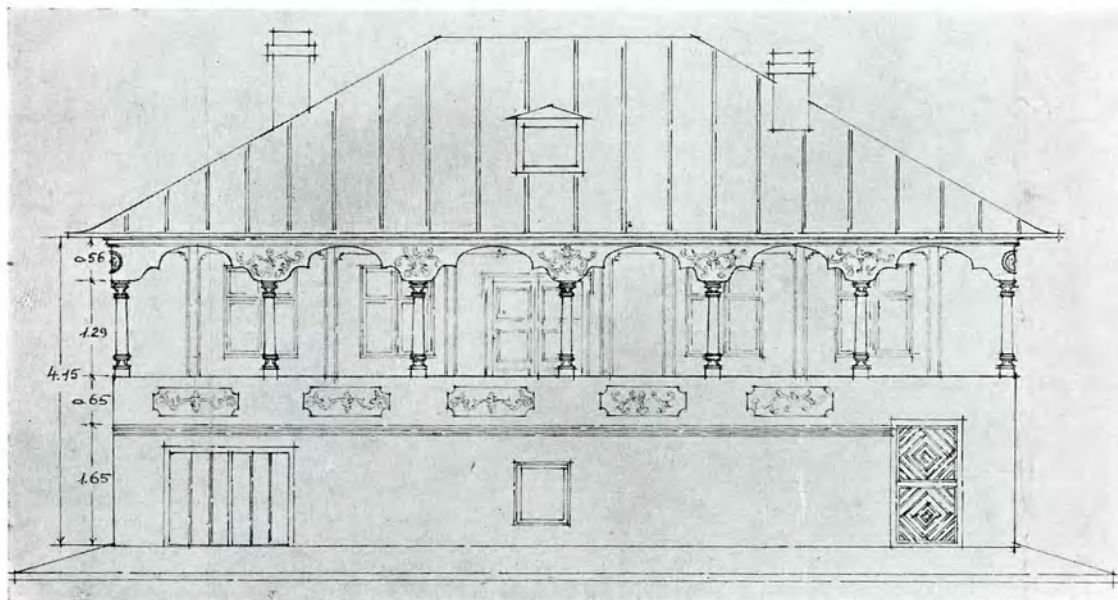

Fig. 1. Casă boierească din Ploești. Fațada.

sare care nu i-a adus prea mult din foloasele acelei științe nouă a „urbanismului” mo-

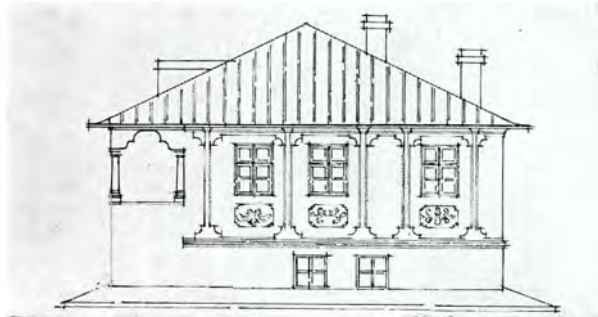

Fig. 2. Casă boierească din Ploești. Vedere laterală.

der, a pierdut tot pitorescul pe care îl da clădirile vechi cu largi pridvoare, înflorite cu o bogăție de ornamentații ușoare și cu fresce, semne ale unei prosperități care, în acest oraș fără vechi familii boierești, era izvorâtă numai din munca unei clase mijlocii și cinstite.

Între puținele clădiri care au mai păstrat

putul veacului trecut. Este al doilea tip din casele mai mari ale negustorilor și micilor industriași cari au contribuit cu munca lor la ridicarea acestui oraș ¹

Forma planului casei este aproape pătrată, având un parter scund cu o lungă cameră de serviciu, o cămară și o pivniță mai adâncită, foarte spațioasă, iar d-asupra patru camere de diferite dimensiuni cu o sală la mijloc și cu un ceardac pe toată fața din spre miazăzi, care adăpostește și scara, dupe datina și nevoile climei noastre. Distribuția, forma ceardacului, proporțiile, toată acea parte organică a clădirii sunt, pot spune, cele „clasice” ale vechilor case românești. Partea decorativă, adică, timpanele și panourile balustradei ceardacului, ordonanța pilaștrilor de pe părțile laterale,

¹ Un alt tip, mai complet și mai bogat, se poate vedea în studiul ce am făcut asupra casei zisă Prodan, azi Muzeul regional al județului Prahova, (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul IX, 1916, p. 82 și următoarele)

plafoanele camerelor de locuit și al cear-

E o împodobire ușoară, delicată, lucrată

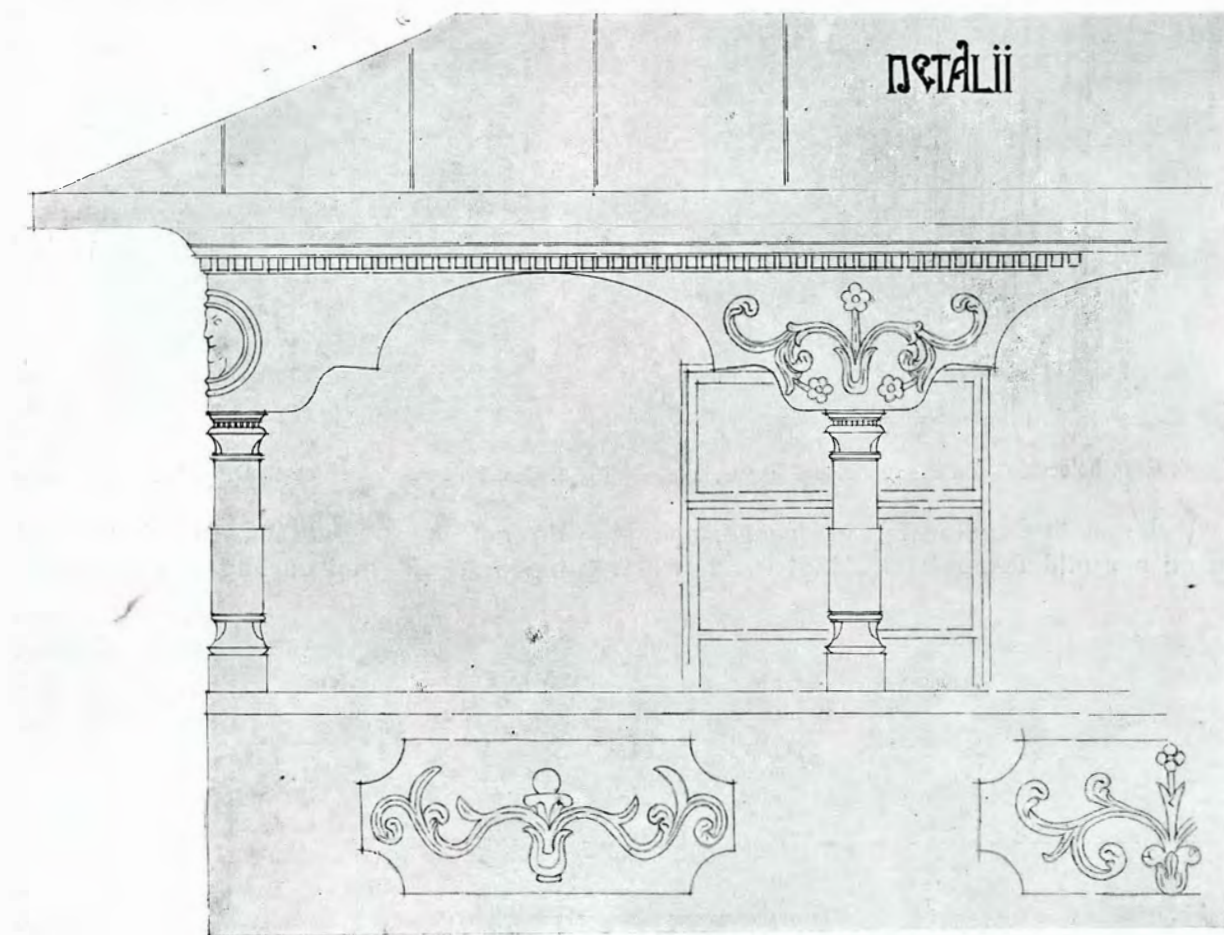

Fig. 5. Casă boierească din Ploiești. Detalii din fațadă.

dacului, dacă amintese întru câtva și decorația ornamentală bisericască a timpului, dovedese însă cu prisosință influența persană și turcească care — aceasta din urmă — a dominat societatea noastră în tot veacul al XVII-lea și cam un pătrar din cel următor ¹.

cu multă fineță și exactitate ca desen, po-

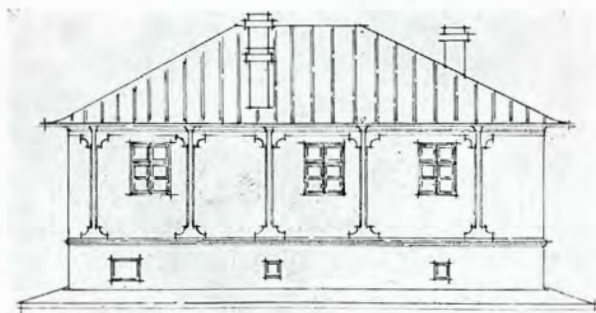

Fig. 4. Fațadă laterală.

Casă boierească din Ploiești.

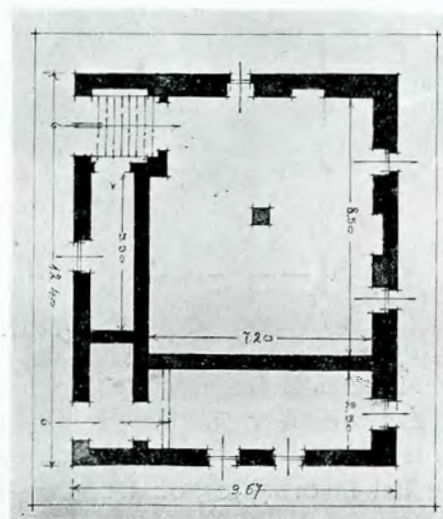

Fig. 5. Planul subsolului.

¹ Ibid., p. 89. Casa Cantacuzinilor din Măgureni, precum și studiul complet al d-lui Virg. Drăghiceanu din *Buletin*, anul XVII-lea, fasc. 39.

trivită cu proporțiile modeste ale acestor case de oameni înstăriți, un fel de boieri-

nași ai timpului. Ar putea fi încă utilizate, Dar, înaintea de orice, e o datorie a ce-

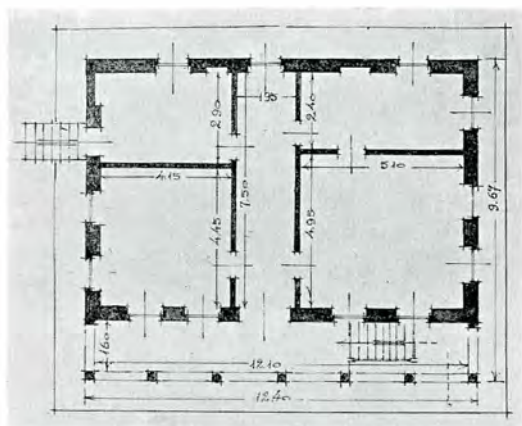

Fig. 6. Casă boierească din Ploiești. Planul parterului.

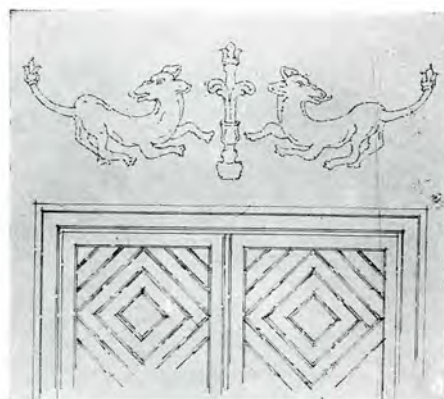

Fig. 7. Casă boierească din Ploiești. Detalii de-asupra ușilor.

ca și decorațiile colorate, în frescă, așa lor de azi, a specialității, în primul rând, cum se mai văd la casa lui „Hagi Prodan“. să înceapă cât mai curând a aduna într'o

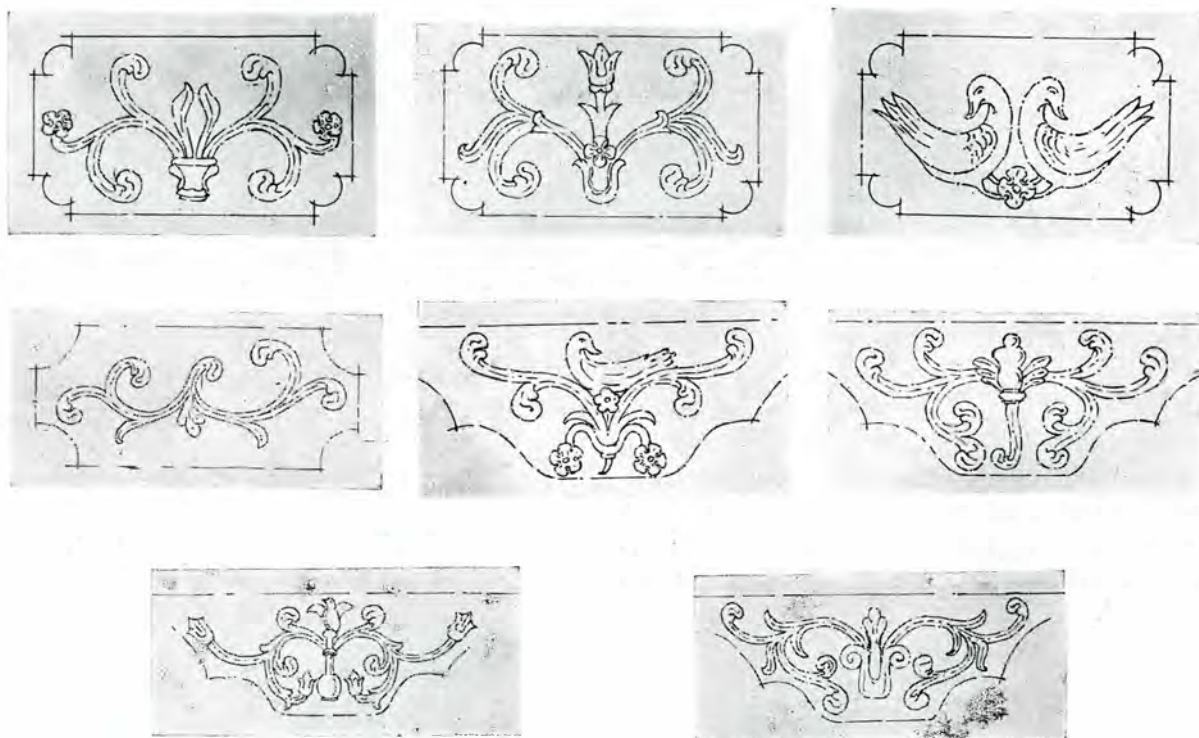

Fig. 8. Casă boierească din Ploiești. Ornamente in stuc.

și la multe bisericuțe din țară, pentru ca-sele fără pretenții de monumentalitate, cum sunt cele mai multe din vilele ce se construiesc azi în orașele noastre.

mare publicație, așa cum arăt și în altă parte³, toată această artă populară, de cel mai mare interes pentru însuși viitorul artei românești moderne.

³ Prin Ardeal, note ale unui arhitect, de T. T. Socolescu.

MONUMENTE REPRESENTATIVE

DIN VECHEA ARTĂ ROMÂNĂ, EXPUSE ÎN EXPOZIȚIILE DIN PARIS ȘI GENEVA ÎN ANUL 1925.

Cuvinte introductive de VIRG. DRĂGHICEANU.

Prin intervențiile Fundațiunii Principele Carol, cu binevoitorul concurs al comitetului „Les Amis de la Roumanie” și cu sprijinul întreg al oficialității franceze se făcea României unul din cele mai mari onoruri, când se ceda, pentru expoziția artei sale, istorica sală *Jeu de Paume*, dependența Palatului Regilor Franței, Tuilleries, așezată în inima Parisului, în fața Louvrului, pe esplanada ce domină *Place de la Concorde* și nu departe de intrarea Expoziției Universale, de pe *Champs de Mars*.

Era cea mai mare onoare ce se făcea unei țări amice, cu atât mai mare cu cât aceeași sală adăpostise, în 1921, expoziția de artă olandeză, în 1923, expoziția belgiană și în 1924 expoziția elvețiană. După ce Van Eyck, Hans Memling, Bösch, Breughel, Rubens, Van Dyck, Jordaens, Witz, Holbein, fuseseră adăpostiți în istorica sală, onoarea ce se făcea unei țări pe care împrejurările istorice fatale o împiedecaseră de a-și afirma un rol în dezvoltarea artistică universală era în adevăr zdrobitoare și plină de răspunderi.

Occidentul întreg, care cunoaște România — ca și toate țările balcanice — printr-o prismă pejorativă, ignora complect existența oricărei urme artistice în țara noastră, și nu odată ni-a fost dat, atunci când în întreg Parisul se arbora drapelul român, cu afișul anunțător al deschiderii expoziției, să auzim sceptice exclamații.

Toate greutatețile și răspunderile fură cu multă atențiune studiate de Fundațiunea Principele Carol și comitetul român de organizare, supt preceptua președinției a d-lui doctor I. Cantacuzino și supt comisariatul d-lui G. Balș, care, în peste șaptesprezece ședințe, stabili principiile acestei prime expoziții integrale de artă românească ce se făcea în Occident. Se stabili principiul ca, în fiecare din cele patru secțiuni: țărănească, modernă, veche și documentară, să nu se aducă decât obiecte ce

ar putea reprezenta în lumina cea mai favorabilă arta românească.

Ni se făcu onoarea de a fi însărcinat cu strângerea obiectelor secțiunii de artă veche și organizarea acestei secții pentru expoziția din Paris, și supt auspiciile Comisiunii Monumentelor Istorice — presidate de d-l Iorga, — invitată de a participa, am putut expune într-o ședință presi-

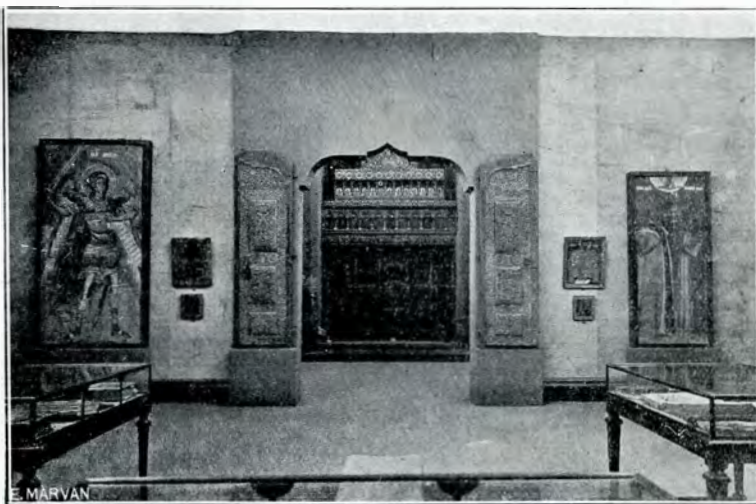

Fig. 1. Expoziția din Paris. Vedere înspre Sanctuarium.

dată de A. S. R. întregul plan pe care avem a-l realiza la Paris.

Proiectam anume: transformarea sălii de onoare ce fusese pusă la dispoziția Comisiunii Monumentelor Istorice într-o capelă boltită, în felul bisericilor noastre, în care pereții de Nord și Sud vor fi acoperiți de fresce și icoane, perețele de Vest de portrete ctitoricești, iar perețele de Est de un iconostas; mobilierul, stofele, argintăria, alese din ce aveam mai caracteristic din cursul existenței Statului român, să arate evoluția artei noastre, din secolul al XIV-lea până în al XIX-lea, când încep licăririle artei moderne.

Sarcina nu era de loc ușoară, intru cât colecțiile publice din București, evacuate la Moscova, în tot ce aveau mai prețios, nu puteau oferi toate piesele de care era nevoie pentru prezentarea în mod evolutiv a vechi noastre arte. Pe lângă a-

ceasta, termenul de treizeci de zile ce rămânea disponibil până la ziua fixată pentru plecarea transportului la Paris, era destul de scurt pentru strângerea și ambalarea tuturor lucrurilor.

Prin bunăvoința d-lui V. Pârvan, directorul Museului de Antichități, care ni-a permis ridicarea a cincizeci de obiecte din cele mai prețioase ale Museului de Antichități, prin sollicitudinea I. P. S. S. Patriarhului, Mitropoliților Bucovinei și Moldovei, prin sprijinul d-lor miniștri Nistor și Lăpedatu, prin concursul Consistoriului metropolitan și al Comisiunii Monumentelor Istorice din

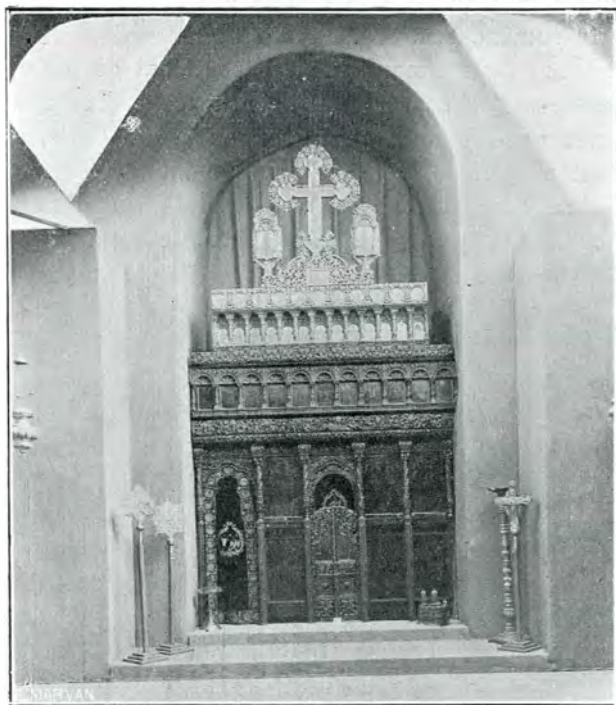

Fig. 2. Expoziția din Paris. Vedere în sanctuarium.
Tâmpla de la Arnota.

Cernăuți și prin sânguința d-lui consilier D. Dan, am putut aduna în acest scurt interval din mănăstirile și bisericile Bucovinei, Moldovei și Țării-Românești, peste două sute de obiecte, exemplare caracteristice pentru pictură, mobilier, țesături și argintărie și să întrunim pentru prima oară o colecție întreagă, reprezentând întreaga artă veche din al XIV-lea până al XIX-lea secol.

Evident că multe din țesăturile lui Ștefan-cel-Mare, ornate cu mărgăritare, obiecte prea fragile și prea scumpe pentru un drum așa de lung și așa de riscant, nu au putut fi luate, din scrupule de a nu se pierde aceste ultime rezerve ale patrimoniului nostru artistic.

La 29 Aprilie transportul ajungea la Paris, unde aveam să fim întâmpinați cu toată căldura și simpatia, pe care nu o putem îndestul prețui, a co-

mitetului de organizare frances, compus din d-l Focillon, profesor de Istoria Artei la Sorbona, fost director al Museului din Lyon, și din d-l Dézarrois, conservatorul Museului *Jeu de Paume*, directorul marii reviste *Revue de la Art*. Pe d-l Léonce Bénédicte, delicatul estetic și inițiatorul expoziției, grav bolnav, aveam durerea de a-l pierde nu mult după aceasta.

Onoarea ce se făcu secțiunii de artă veche întrecu prevederile comitetului român. De unde, potrivit planului conceput la București, se avea în vedere expunerea într-o singură sală, se puse la dispoziția secțiunii de artă veche jumătate din localul expoziției, patru săli, în care aveau să fie așezate scumpele relicvii și amintirile trecutului nostru artistic și național.

În timp de douăzeci de zile se depuse o muncă încordată pentru punerea în stare de presintare demnă a obiectelor aduse. Scurtul timp ce mai rămânea până la deschidere ne sili să renunțăm la ideea creării bolților proiectate. Se creă, în schimb, pentru iconostas, un cadru demn, închipuind nișa unui altar de biserică, în care se ridici maiestuosă tâmpla dela Arnota, o capod'operă, ca sculptură și pictură, din strălucitul veac al lui Constantin Brâncoveanu. Planul fu realizat de talentatul arhitect H. Theodoru.

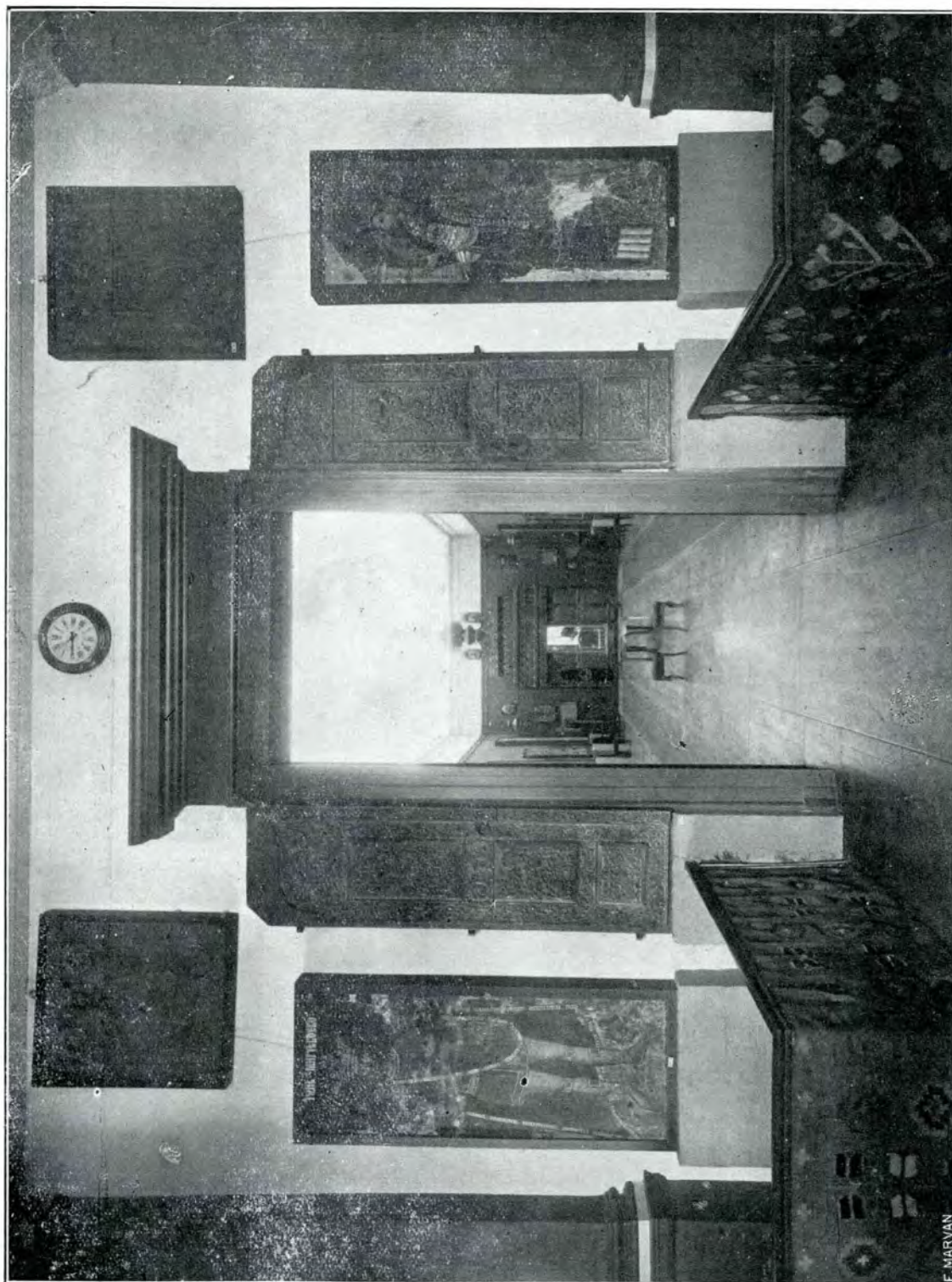
În acest sanctuar, astfel creat, se așezară pe lângă un jeț domnesc, sfeșnicele altarului, unele din cele mai vechi obiecte rămase de pe urma dăinuirii noastre ca Stat: tezaurul Bisericii Domnești din Argeș, Evangheliarul lui Ștefan-cel-Mare ripidele din aceiaș epocă, țesăturile Mitropoliului Antim al Ungro-Vlahiei, din veacul al XIV-lea,

Într'un cadru sobru și demn, se ridica aci, în mijlocul Parisului, ca un imn de slavă neamului nostru, minunata tâmplă, la picioarele căreia, în plaiul Arnotei, din Vâlcea, odihneau oasele lui Matei Basarab.

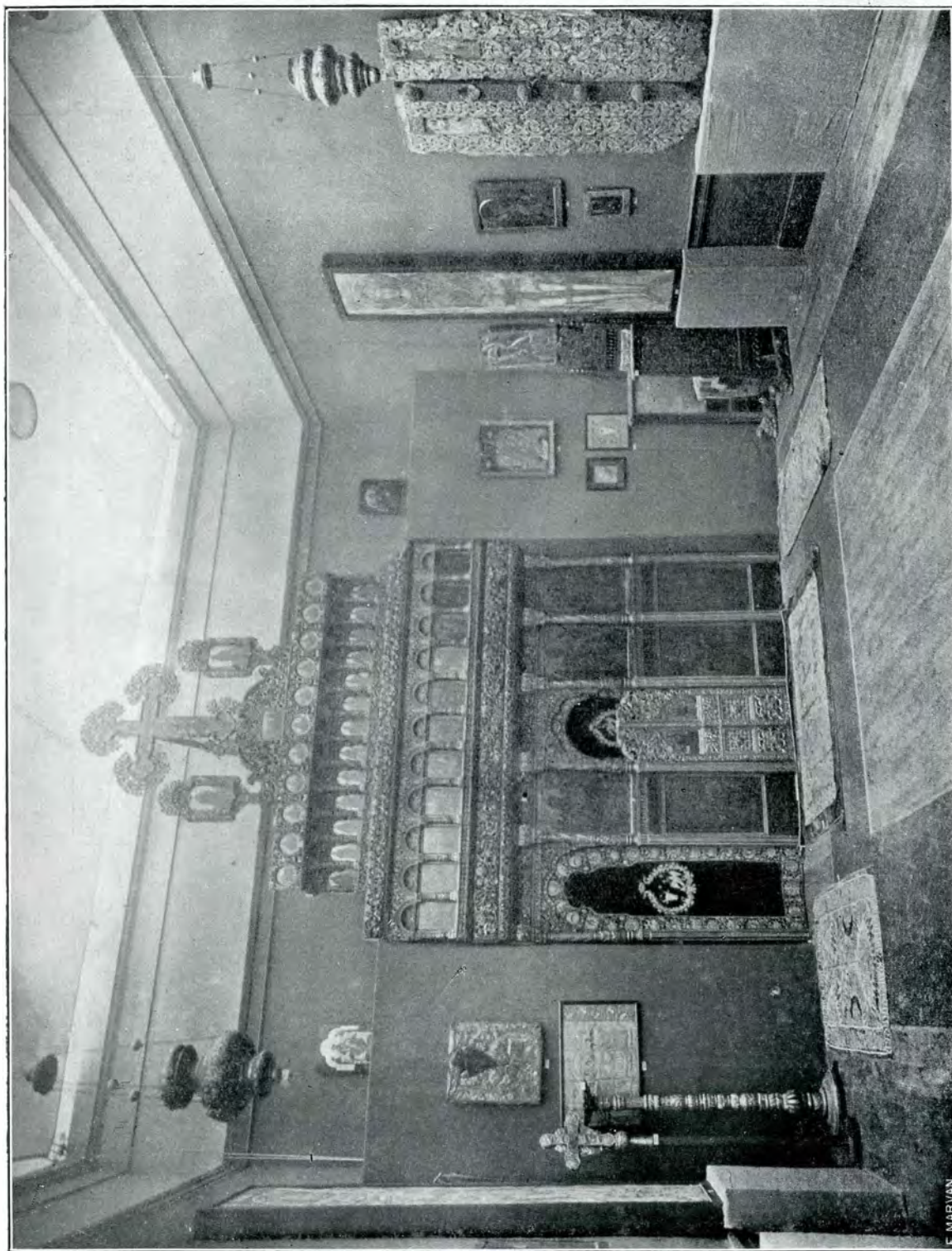
Neuitate vor rămânea momentele când membrii comitetului frances așteptau, ceasuri întregi, înălțarea, bucată cu bucată, a acestei prețioase și originale piese de artă, cu o notă așa de pronunțată, în cadrul cu totul special al Parisului.

În marea sală următoare, de 18 m. $\times$ 15 m., sala de onoare a expoziției, se așezară frescele, icoanele, sculpturile aduse, iar în vitrinele centrale orfevrăria și manuscrisurile.

Marile piese, reprezentate prin frescele din al XIV-lea veac ale Bisericii Domnești din Argeș și frescele lui Neagoe Basarab din Biserica Episcopală, din al XVI-lea veac, formară un cadru magnific și imposant, un fel de osatură a sălii, care cadra de minune cu caracterul imposant al sanc-

Expoziția din Geneva. Vedere spre intrarea în sala frescelor.

Expoziția din Geneva.

F. MARVAN

tuariului ce adăpostia tâmpla. Spațiile libere dintre fresce fură completate cu icoane din toate epocile, zugrăvite sau placate cu argint, începând cu icoa-

Fig. 3. Expoziția din Paris. Vedere în sanctuaru.

nele aproape necunoscute ale lui Neagoe Basarab, unicele icoane mai vechi și mai artistice din tot ce avem în țară. Minunatele uși dela Cotmeana, din al XIV-lea veac, amintitoare prin tehnica lucrului a cineștie căror uși de bronz ale Imperiului Bizantin; ușile Snagovului, din al XV-lea veac, cu fineța sfinților sculptați în genul dipticelor de fildeș bizantine, ușile mai noi dela Cotroceni, din epoca lui Șerban Cantacuzino, complectară, într'un mod simplu și sobru, potrivit gustului frances, minunata sală dominată de frescele reprezentând pe Mircea-Vodă străbunul, cruciatul dela Nicopole, tovarușul de arme al contelui de Nevers, și pe pioșii Neagoe Basarab și Despina Doamna, ctitorii minunii arhitectonice a episcopiei de Argeș.

Din vitrine în fine o poezie deosebită se răspândia din cădelnițele gotice, crucile, potirile, discurile, manuscriptele din vremea lui Ștefan-cel-Mare până la lucrările ultra-moderne al strălucitului Brâncoveanu.

În sala următoare se fixară, în cadre potrivite lor, țesăturile din al XIV-lea până în al XIX-lea veac: epitafe, patrafire, procovețe, perdele, poale de icoane, acopereminte de morminte. Într'o feerie

de culori, bine armonisate se defășau, întreaceste minuțioase lucrări ale domnițelor și călugărițelor noastre, figura îndurerată, pare că brăzdată de lacrimi de sânge, a Mariei de Mangup, Paleologa, soția lui Ștefan-cel-Mare, asămănătoare reprezentării Fredegunde pe piatra ei de mormânt din necropola regiilor Franciei, Saint Denis; acopereminte de morminte, așa de fin executate, ale copiilor lui Vasile Lupu, „portierele” lui Brâncoveanu, de o eleganță comparabilă țesăturilor lui Ludovic al XIV-lea, totul dominat de figura, care a impresionat atât de mult Parisul, a lui Ieremia Movilă, care a fost astfel așezat că, prin perspectiva tuturor sălilor celor lalte secțiuni, dădea impresia unui geniu tutelar al întregii expoziții.

În sala alăturată, în fine, se expuneau documentele fotografice și în acvarelă, după toate monumentele noastre, ilustrând evoluția arhitectonică în cursul veacurilor și a detaliilor ornamentale, totul dominat de frumuseța palatului lui Brâncoveanu dela Mogoșoaia, cea mai gustată și cea mai apropiată din toate produsele noastre arhitectonice de gustul geniului frances.

În ziua de 25 Maiu, în fastul simplu și sobru al protocolului democrației francese, în fața Președintelui Republicii Francese, expoziția românească, administrată de Ministerul Instrucțiunii

Fig. 4. Expoziția din Paris. Vedere în sanctuaru.

francese, după tipul museelor parisiene, era inaugurată în fața a tot ce Parisul are mai select. Sute de vizitatori din toate colțurile Franciei, cum

și străini, cercetară cu deosebit interes expoziția noastră, cu o notă așa de originală, pitorească și

un aibum al țesăturilor românești, găsite de d-sa Athos, își consacră tot timpul cât expoziția a fost deschisă, ajutat de

Fig. 5. Expoziția din Paris. Vedere în sala frescelor. Peretele de Vest: Ctitorii.

aleasă, în mijlocul acestui salon al lumii întregi, care este Parisul. Societăți științifice și literare, artistice, școli speciale ascultară cu interes explicațiunile ce li se dădeau cu privire la obiectele expuse și incursiunile ce se făcuseră în trecutul și istoria țării noastre.

Englesi și Americani, în special, luară note, fotografii și desemnuri, articole elogioase, chiar în presa americană, erau consacrate expoziției noastre. Se făcu chiar propuneri, prin Legațiunea română, îndelung susținute, pentru mutarea expoziției la Londra.

D-l Millet, profesor la Sorbona, care a binevoit a expune

simbolisată prin tesaurul dela Argeș și frescele

Fig. 6. Expoziția din Paris. Vedere în sala frescelor. Păretele de Nord.

Fig. 7. Expoziția din Paris. Vedere în sala frescelor. Păretele de Sud.

Expoziția din Paris a fost, astfel, un succes real și de netăgăduit pentru cunoașterea în reala valoare a unei țări totalmente ignorate până aci.

S'a evidențat că nu suntem, cum eram presentați, de inimizii noastre, nomazii de ieri pe care îngăduința tratatelor îi tolerează pentru nevoia de echilibru în acest complicat Orient, că de la începutul Statului nostru am avut o civilizație așa de bine

Bisericii Domnești, care, în adevăr, sunt produse artistice de primul ordin, reprezentând momente de interes universal în desvoltarea artistică a omenirii.

Cu toate catastrofele prin care țara noastră a avut a trece, la aproape fiecare interval de cincizeci de ani, ni-au rămas atâtea obiecte pe care țările balcanice nu le mai au. Evoluția arhitectonică cu caracter pur românesc a fost găsită plină de interes. Tradiționalismul picturilor, țesăturilor, orfevrieriei, sculpturilor noastre, pornite din influ-

ența bizantină, a fost de asemenea aceia că s'a evidențiat odată mai mult puterea de creație a acestei arte bizantine, patronată de noi, după căderea statelor balcanice, în care bizantinologii vor putea găsi forme reproducând prototipurile de artă bizantină, de mult pierdute în țara de origine.

Evident că nu putem avea pretenția de a fi produs, mai ales după veacul al XVI-lea, lucrări ce s'ar putea compara cu ce a produs omenirea occidentală: frescele lui Giotto, Luini, Botticelli, reprezentate la Louvru, ni-ar fi dat o categorică desmințire, dar sinceritatea de inspirație ai întârziaților noștri anonimi, autori a lucrărilor expuse, au fost cu sinceritate și simpatie apreciate.

prețuit prin Andreescu, și în special Luchian, au dat o bună

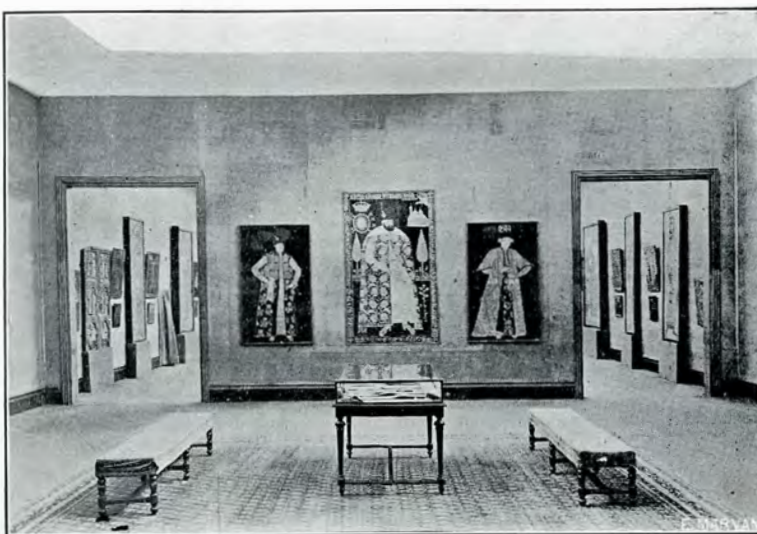

Fig. 8. Expoziția din Paris. Vedere în sala țesăturilor. Păretele de Est.

Fig. 9. Expoziția din Paris. Vedere în sala țesăturilor. Păretele de Sud.

În legătură cu celelalte secțiuni reprezentate la Paris, trebuie să accentuăm simpatia cu care s'a primit secția de artă modernă, reprezentată în trei săli; desemnuri, pictorii morți, pictorii în viață și sculptorii. Evident, nu am prezentat lucrări marcate de o viguroasă originalitate, la care țări cu un trecut artistic altul de cât al nostru au putut ajunge.

Armonia desăvârșită cu care a fost prezentată, în special, sala pictorilor morți, care reprezintă curente bine stabilite, a produs cea mai mare impresie. Sinceritatea de inspirație a lui Aman, Grigorescu,

ideie de începuturile picturii noastre moderne.

De asemenea sala artiștilor în viață, pentru care s'a făcut pentru prima oară o excepție de a fi primiți, de și mai nestabilă, din cauza diverselor curente ce animă pe fiecare autor a fost foarte bine apreciată.

Un Popescu, Toniță, Pătrașcu, Stoenescu, Sion, Steriadi, Ghiață, Paciurea, etc. au fost remarcați chiar de cei ce nu cunoșteau niciunul din numele expozanților.

De asemenea sala țesăturilor țărănești a fost cu bunăvoință primită, de și Parisul cunoaștea mai avantajos

Fig. 10. Expoziția din Paris. Vedere în sala țesăturilor. Păretele de Nord.

atât din bazarurile de artă românească din Faubourg Montmartre și Rue Saint-Honoré cât, și din colecțiile particulare ca aceia, de primul ordin, a castelului Chaumont, ce este arta țărănească.

Asămănarea olăriei transilvane cu olăria din Rhodos, identitatea olăriei celeilalte cu olăria normandă din veacul al XIV-lea, asămănarea scoarțelor noastre cu cele polone, suedese, finlandese, din Tunis, Sardinia și chiar Spania, care toate se pot readuce la un fond comun găsit în săpăturile interesante făcute de d-l Gayet în mormintele copto-bizantine din Antinoe, ne obligă a renunța și aci la șovinismul afirmării unei arte țărănești, originale românești. Putem însă fi mândri de o pecete particulară ce o au scoarțele noastre, de un gust ales și ponderat.

La 1 Septembrie expoziția, care ajunsese un mic centru de atmosferă românească în mijlocul Parisului și care se bucură de onoarea de a fi vizitată la MM. LL. Regele și Regina României, ex-Regele și ex-Regina Greciei se închidea, după două luni de existență.

Nu putem încheia, fără de a accentua că, oricât de interesantă a fost această expoziție, ea nu

Fig. 11. Expoziția din Paris. Vedere în sala documentară.

ar fi găsit ecoul ce l-a avut, dacă nu am fi avut inima caldă a d-lui Focillon, care a fost sufletul acestei expozițiuni și concursul luminat al d-lui Dézarrois, de asemenea sprijinul Legațiunii române, acordat prin d-nii miniștri Diamandi și Cantacuzino.

EXPOZIȚIA DIN GENEVA

Expoziția din Geneva, presintată mai ales în vederea membrilor adunării *Ligii Națiunilor*, își datorește ființa sânguinții și zelului d-lui profesor Pittard, comisarul general al acestei expoziții și d-lui ministru al României la Berna, Petrescu Comnen.

Expusă în Museul Rath, anexă pentru expozițiile streine a Museului Genevei, a presintat, într'un cadru mai restrâns, ceia ce fusese expoziția din Paris, intru cât arta modernă nu a fost expusă, iar din lipsă de spațiu nu s'a putut oferi secțiunii de artă veche de cât trei săli.

Pe de altă parte, lipsa de timp a împiedecat să se dea, ca la Paris, amploarea cuvenită iconostasului de la Arnota; totuși, în general, în cadrul pitoresc al Genevei, expoziția s'a presintat demn și a făcut o excelentă impresie.

În ziua de 18 Septembrie ea se deschidea în prezența d-lui Dandurand, președintele *Ligii Națiunilor*, a d-lui consilier federal Motta, a d-lui ministru de Externe Duca.

D-l Stoessel, consilier administrativ, în memorabile cuvinte arată valoarea acestei expoziții, în care obiectele expuse, executate de anonimi cari

nu au gândit niciodată că vor executa lucrări pentru o expoziție, au reușit a da aceste lucrări care nu stau în urma marilor maeștri ai omenirii, și care mărturisesc nevoia poporului român de ideal artistic și cultural.

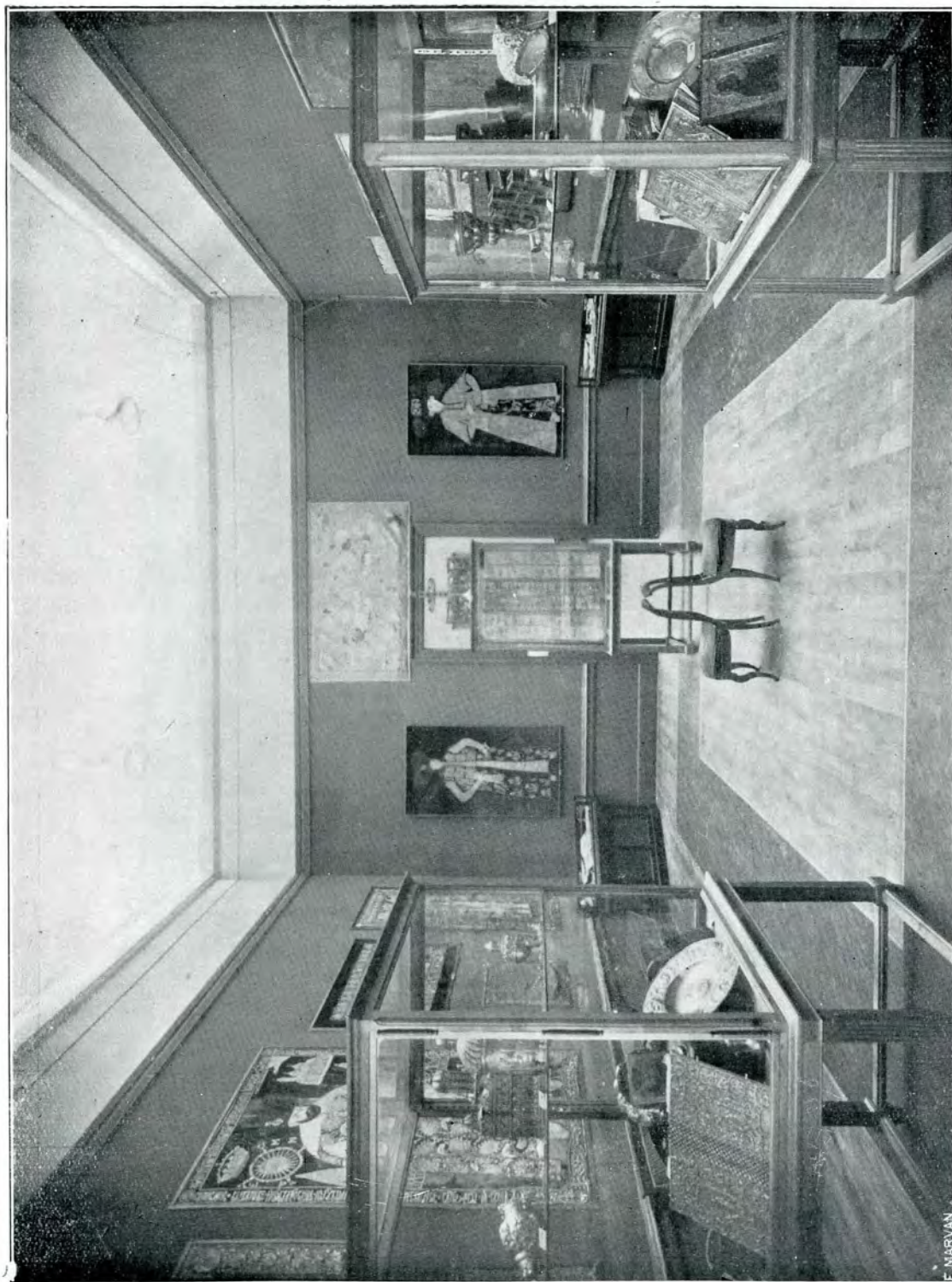
Genevesii, în special, au acordat toată simpatia acestei expoziție, mult vizitate.

Râvna și emulația stărnită de cele două expoziții au stimulat și pe alte popoare: la Paris și Geneva, cei dintâi ce au cerut catalogul expoziției au fost funcționarii ambasadei ungare. Polonii au luat măsuri pentru presintarea la Geneva a unei expoziții polone. Dacă la Paris ne îndoiim că propunerile formale ale Ungurilor pentru succedarea unei expoziții ungare în sala *Jeu de Paume* vor fi satisfăcute, e sigur că la anul va fi la Geneva, o expoziție de artă ungară.

Suntem siguri că, în această concurență dintre popoare, prin expozițiile noastre nu vom avea de pierdut, ci, din contra, nota originală a artei noastre nu ni se poate contesta de popoare satelite ale culturii occidentale.

În paginile următoare vom descrie secțiunile și obiectele expuse.

Expoziția din Geneva. Vedere în sala țesăturilor.

Mănăstirea Coșula, în județul Botoșani, e o veche clitorie a unui boier bogat din Sfatul lui Petru Rareș, Marele Vistier Ma

aur, dacă un meșter apusean a întins de-asupra scene fără valoare cu inscripții latinești neașteptate, ea păstrează frumoasa

Fig. 1. Mănăstirea Coșula. Vedere spre Sud-Est.

tiaș, al cărui chip, cu al familiei sale, se vede pe o iconiță care copie fresca: portrete întocmai ca ale Tăuteștilor de la Bălinești în costum și în ținută ¹.

Dacă anumite schimbări au cuprins în pod o parte din zugrăveala secolului al XVI-lea, dacă în biserică ea este încă ascunsă supt tencuieli de după 1800, prin care numai ici și colo se arată câte o parte din chipurile sfinților pe fond de

inscripție care pomenește pe ziditorul boieresc.

Dar nu e numai atât. Vechea formă a rămas neatinsă, afară de greoiul și grosolanul adaus al unei veșmântării la dreapta altarului și afară de urita căciulă a sprințenului turnuleț, a cărui basă a fost prinsă în coperemântul refăcut. Avem clădirea clasică a trupului cu umflăturile la strane, cu linia elegantă a celui mic turn de zid, cu cadrele gotice ale ușii (ale fereștilor, lărgite, au dispărut), cu seriile de

¹ V. inscripția aceasta din 8 Septembrie 1535, în Iorga *Studii și Documente*, XVI, p. 279

arcade lombarde, lungi jos, iar sus mai influențe apusene în stilul îngrșilor din scurte, având probabil supt tencuială că- registrul de sus ca și în al ornamentu-

Fig. 2. Mănăstirea Coșula. Fațada principală.

rămida smălțuită și multicolorele discuri cu figuri fantastice. Din pronaos, o a doua ușă, mai mare, duce în naosul înalt; catapiteasma, ca de obicei, e nouă și fără valoare artistică (fig. 1, 2 și 3).

Pe lângă o bibliotecă de oarecare preț, biserica mai păstrează unele elemente din vechea ei zestre, care se pare a fi fost foarte bogată. Ca obiecte de metal, crucea pe care o dau aici (fig. 4), fără inscripție, are interes prin amestecul de

lui floral de pe cotor. Mai bogate și mai numeroase sânt țesăturile.

Patrahirul de la No. 5 e o operă asemănătoare cu cele de la mănăstirea Slătina, care nu știm dacă n'au dispărut. Avem a face iarăși cu un lucru din secolul fundației înseși Atât. Răstignirea cât și Adormirea Maicei Domnului (fig. 6 și 7) aparțin la ceia ce s'a făcut mai fin în această ărtă la noi. Și încă mai delicată e împodobirea nesfârșit de variată

Fig. 3. Mănăstirea Coșula. Portul spre naos.

Fig. 5. Mănăstirea Coșula. Patrafir.

Fig. 4. Mănăstirea Coșula. Cruce de metal.

Fig. 6. M-rea Coșula. Epitaf.

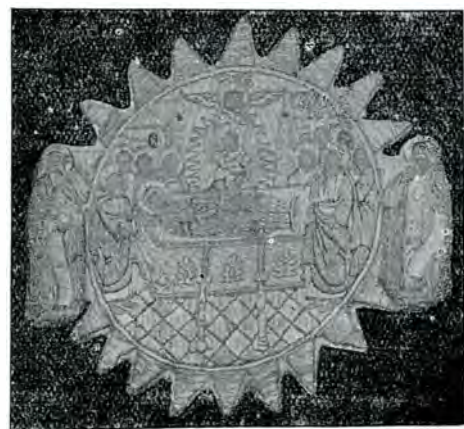

Fig. 7. Mănăstirea Coșula. Broderie.

din pătratul care încunjură cu atâtea linii a adus schimbările în sens naturalist

Fig. 8. Mănăstirea Coșula. Nebederniță.

Fig. 9. Mănăstirea Coșula. Broderie.

și stropește cu atâtea flori chipul Mântuitorului între îngeri (Fig. 8). Vremea grosolan pe care le putem constata la crucea de supt nl. 9.

FRESCHELE CETĂȚII FĂGĂRAȘULUI

de Dr. ANDREI VERESS.

La mijlocul drumului care duce de la Brașov la Sibiiu, la o egală distanță de câte șase mile — cum se zicea pe vremuri — se află cetatea Făgărașului, una din cele mai tari și mai frumoase cetăți ale Ardealului. Așezată la dreapta dru-

struirii cetății și a fixă care și cine dintre acești proprietari a lucrat la întărirea și dezvoltarea cetății și a zidurilor lor existente.

Omitând legende neîntemeiate, știm sigur, că cetatea Făgărașului s'a construit pe la finele veacului al XV-lea, întru cât

Cetatea Făgărașului.

mului și a Oltului, în câmpia ce formează acolo cotitura râului, se presintă așa de bine, încât formează unul din cele mai pitorești castele ale țării.

Făgărașul formă din vechime un „domeniu fiscal” al Statului, care, împreună cu latifundiul dimprejur, de șaizeci și patru de sate, se dona de către regii Ungariei, iar mai pe urmă de către principii Ardealului oamenilor vrednici, drept răsplată pentru purtarea lor credincioasă și serviciile făcute țării. Putem urmări aproape an cu an proprietarii cetății de-a lungul veacurilor¹. Mai anevoie e însă de urmărit istoria con-

regele Matei Corvin interzice construirea cetății în anul 1473, iar în 1504 ea figurează acum ca cetate².

Forma generală de astăzi a cetății pare însă că o datorim principelui Gabriel Bethlen³, care imediat la suirea sa pe tron (în toamna anului 1613) a fortificat castelul cu patru bastioane și case, încunjurate cu un șanț larg, în care a introdus apele care curgeau din coastele Carpaților de Miazăzi⁴; șanțul însă azi nu mai are apă, ci

² După contele Niculae Lázár; „Századok”, 1870, p. 59.

³ Szalárdi János, *Siralmas magyar krónikája* (Pesta 1853). p. 31.

⁴ Din articolul anonim „Fogaras und seine Merkwürdigkeiten” din gazeta brașoveană „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde”, anul 1838, vol. I, pp. 387—9 (scris probabil de redactorul gazetei, Adolf Marienburg).

¹ Cea mai bună istorie a cetății Făgărașului e a lui Wilhelm Schmidt în revista germană *Transsilvania, Neue Folge*, III (1863), pp. 65—76 și 111—122 cu 99 de citate din publicațiuni diverse și archive.

servește de grădină de zarzavat. Zidul cetății e înalt de cinci-șase stânjeni, iar întinderea lui are câte o sută cincizeci-două sute de pași de fiecare latură a lui. Intrând în cetate pe poarta de spre Răsărit, găsim în curtea ei un edificiu spațios cu două caturi. Spre Miazăzi aflăm aci un gang lung, din care se intră într'o sală mare, unde pe vremuri se țineau dietele țării — adică adunările boierilor și ale orașelor —, așa că și până azi se chiamă „sala țării“, pe ungurește: országházterem¹.

Stilul edificiului este al Renașterii, ceia-ce se poate observa la ferestre și la o poartă, acum astupată². Castelele și edificiile acestea sunt făcute în Ardeal mai întotdeauna de meșteri italieni, cari se perindau prin țară, lăsând vrednice monumente de artă după ei, datorite în cele mai multe ori gustului special și munificenței vre-unui proprietar, chiar și vremelnic, al edificiilor respective.

Nu prea cunoaștem întotdeauna pe acești proprietari, și e rar lucru că, de astă dată, la cetatea Făgărașului putem precisa autorul de la care a pornit ideea acestui măreț edificiu și care nu e altul decât prințul Baltazar Báthory, frate bun al cardinalului Andrei Báthory, ajuns în urmă principe al Ardealului. Acest lucru interesant l-am aflat — cu prilejul studiilor mele istorice prin Italia — din cartea unui preot catolic, a Venețianului Gheorghe Tomasi, care, locuind ani întregi în Ardeal, tocmai pe timpul cardinalului, a umblat prin Făgăraș, despre care scrie următoarele:

În castelul Făgărașului Baltazar Báthory, fratele cardinalului, pe când era proprietarul cetății, a început să facă pentru locuința sa un edificiu splendid în stil italian și, făcând în mijlocul lui o sală mare a împodobit-o cu niște picturi excelente,

pentru a umplea golurile cu inscripțiuni corespunzătoare obiectului ce reprezentau picturile. Așa se vede într'un loc un fenix arzând în flăcările alimentate de razele soarelui cu inscripția:

SOLA FACTA.

SOLUM DEUM SEQUOR.

O altă pictură reprezintă pe curajosul Muciu Scevola ținând mâna de-asupra altarului cu cărbuni aprinși al regelui etrusc Porsenna și inscripția:

FORTIA FACERE ET PATI.

ROMANUM EST.

Pe alt zid se vedea un strămoș cu tolba plină de săgeți și inscripția:

FORTIBUS NON DEERUNT,

iar în partea adversă a zidului era zugrăvit un smarald lucitor cu inscripția:

HOC UNO, FIDES, VIRTUSQUE
PROBATUR.

Autorul distins, căruia îi datorim aceste prețioase însemnări mai zice că multe din picturi le-a lăsat, fără să le amintească, pentru ca să fie mai scurt³. Astfel această însemnare ne obligă să cercetăm aceste minunate fresce — unice în tot Ardealul — care se află cu siguranță și astăzi intacte supt spoiala repetită pe care au suferit-o zidurile acestui lăcaș princiar, servind poate și azi de magazie, precum servia de-a lungul veacurilor, stând toată cetatea la început supt comandamentul unui ofițer ieșit la pensie⁴, iar mai în urmă de casarmă pentru garnisoana orașului.

Cunoscând aceste detalii interesante, putem precisa și data exactă a construirii acestui edificiu măreț, fără samăn în con-

¹ Kövári László, în cartea sa *Erdély régiségei*, Cluj, 1852, a cărei a două ediție revăzută a apărut supt titlul *Erdély építészeti emlékei* în anul 1866, p. 184.

² Din raportul (foarte superficial) al arhitectului Francisc Schulcz, în revista „Archaeologiai Értesítő“, anul 1870, p. 281.

³ „Delle guerre et rivol gimenti del regno d'Ungharia, e della Transilvania, con successi d'altre parti, seguiti sotto l'imperio di Rodolfo, e Matthia Cesari; sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II. Arciduca d'Austria. Di Monsignor Giorgio Tomasi Veneto, Protonotario Apostolico, et Secretario del Principe Sigismondo Battori. In Venetia, 1621. Descrierea castelului Făgăraș pe pag. 75 terminând înșirarea frescelor astfel: „Se ne tralasciano molti altri per brevità“.

⁴ Din articolul citat al lui Marienburg.

strucțiile profane din Ardeal. Știm înainte de toate că Baltazar Báthory era după mamă un nepot al Voievodului Ștefan Majláth, proprietarul de odinioară al castelului Făgăraș până în anul 1541, când a fost prins și dus la Constantinopol, unde și muri. Castelul a ajuns însă din nou în mâna fiscului și fu dat ca donațiune testamentară a regelui Ștefan Báthory (mort la 12 Decembrie 1586) nepotului său Baltazar, care a primit castelul dela vărul său, Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, prin decretul său din 28 August 1588, cu obligațiune să-i presteze jurământ de credință și, fiind numit totdeodată consilier, să ia parte la Sfatul țării, iar la timp de nevoie să-i vie în ajutor cu două sute de călăreți și pedestri „plătiți” și armați bine, nu plugari, așa-numiți boieri — zice decretul — cari aparțineau domeniului. Predarea acestui domeniu și a castelului eră fixată pe ziua de 22 Septembrie¹, însă ea a suferit o zăbavă până la 1-iu Februar 1589², poate și din pricina că Baltazar Báthory, trăind mai mult în Polonia, nu a putut să vină mai curând în țară pentru a depune jurământul cerut și a lua cetatea în primire din mâna delegaților stăpânirii în mod oficial, după prescripțiile legii.

Acest Baltazar Báthory, crescut în Polonia, eră un tânăr distins și ca militar, cu o cultură superioară, căci, nu numai că a călătorit mult prin Europa, dar vorbia și italienește și cunoștea de aproape meșterii italieni cari trăiau la Curtea unchiului său, Ștefan Báthory. E foarte probabil, deci, că, venind în țară, și-a adus și vre-un arhitect italian, ca să-i facă planurile restaurării cetății și a noului edificiu, care astfel de sigur a fost început în anul 1589 și isprăvit în trei ani, de oare ce aflăm pe Baltazar în vara anului 1590 în Fă-

găraș³ și, după ce și-a serbat nunta în ziua de 9 Februar 1592⁴ cu fata nobilului de frunte Alexandru Kendy, îl găsim și în primăvara anului 1592 acolo⁵. Báthory ducea cu soția sa o viață luxoasă în noul său castel, fiind om de risipă, căruia-i plăcea să trăiască bine, așa că a făcut senzație la contemporani, știindu-se că avea dela principe un salariu anual de patru mii de florini, afară de venitul domeniului primit⁶. Banii îi cheltuia Baltazar pe de o parte pe lucruri de artă și clădiri, făcându-și tot odată și în Alba-Iulia o casă frumoasă, în fața casei prepositului, iar, pe de alta, fiind foarte ambițios, pentru susținerea partizanilor săi, cu cari avea de gând să ajungă rege al Poloniei sau cel puțin principe al Ardealului. Socrul său, un om mai în vârstă și cuminte, îl dojenia adese ori, ca să se astâmpere și să nu gândească la acest lucru, căci tot o să ajungă, fără să vrea, pe tronul Poloniei. În vara anului 1593 găsim pe Baltazar Báthory iarăși în Făgăraș⁷. El însă lucra neobosit la acest scop, de care aflând principele Sigismund, l-a prins în vara anului 1594, după dieta importantă dela Cluj, și, fiind dus în cetatea Gherlei, fu zugrumat acolo în ziua de 11 Septembrie 1594, iar socrul său decapitat în piața din Cluj.

S'a ținut ca semn rău că „palatul” lui Baltazar Báthory din Făgăraș, abia făcut, s'a surpat înainte de moartea lui, cu mare zgomot, omorând câțiva oameni, dar cred că acest lucru era un semn rău mai vârtos pentru arhitectul italian care l-a făcut,

³ Documentul său din 29 Iulie 1590 la cav. Ioan Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din țara Făgărașului* IV. (Sibiu, 1907), p. 138.

⁴ Însemnare contemporană în „Kronika” (Pesta, 1805), p. 67 și *Gyulaffy Lestár följegvése*, (Budapest 1881), p. 26.

⁵ Pușcariu o. c., p. 151.

⁶ După însemnarea contemporană a istoricului Ștefan Szamosközy, în operele sale, IV. p. 24.

⁷ Pușcariu o. c., p. 154 (la 7 August 1593) și Nicolae Densusianu, *Monumente pentru istoria țării Făgărașului* (București. 1885), p. 12.

¹ Copia decretului citat inedit, în colecțiunea mea.

² Citat în „Erdélyi Múzeum”, 1892, p. 544.

de oare ce tot așa se surpase și plafondul casei sale din Alba-Iulia, omorând mai mult de 16 trabanți albaștri¹.

Ca mărturie a operei de constructor a lui Baltazar Báthory ni-a rămas până în ziua de astăzi stema sa cu dinții de zmeu, susținută de doi îngeri², în plafondul coridorului din catul întâiu³ — în fața sălii celei mari —, ca un simbol veșnic al gustului fin și al munificenții darnice a unui om iubitor de artă, care a avut un sfârșit așa de trist și nemeritat.

Sunt fericit că am putut contribui cu cele de mai sus la istoria arhitecturii și picturii din Ardeal, însă scopul studiului meu este, tot odată, să atrag atențiunea Comisiunii Monumentelor Istorice asupra acestor lucruri, ca să se ia măsurile necesare pentru desvelirea frescelor descrise, lucru la care îndemnasem — acum mai bine de douăzeci de ani⁴ — și pe alții, fără însă să se fi făcut ceva⁵.

¹ Szamosközy scrie (*l. c.*, p. 41) astfel: „palatium Balthasari Bathori recenter erectum in Fogaras maximo cum fragore concidit nonnullosque interfecit”, complectând fraza începută pe ungurește.

² Menționat de Kövári, *l. c.*, p. 185.

³ După Francisc Váró în „Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben”, *Magyarország*, VII (Budapesta, 1901) p. 404 atribuind însă stema fals regelui Ștefan Báthory, care luase cetatea în 1573 dela Gavril Bekes cu armele.

⁴ Veress Endre, *Zalánkeményi Kakas István* (Budapest, 1905), p. 73.

⁵ Cea mai veche și mai artistică „vedere” a cetății, Făgărașului — reprodusă și de noi aci — este stampa în oțel (după desemnul lui Rohböck) din cartea lui Ioan Hunfolvy *Magyarország és Erdély képekben*, III, p. 79, apărută — și în ediție germană — la Darmstadt, în anul 1864.

ÎN LEGĂTURA CU GRAFITELE DE LA BISE- RICA SFÂNTUL GHEORGHE DIN HÂRLĂU ¹

de I. MINEA

—*Or—

Dacă arhiva vechii Moldove nu s'ar fi risipit, împrăștiată de vântul atâtor războaie și dacă Dimitrie Cantemir ar fi avut mai mult răgaz de cercetare, n'am ceti în *Descriptio Moldaviae* că Hârlăul este „non magni nominis oppidum”. De și reședință de ținut, Hârlăul vremii lui Dimitrie Cantemir era în grăbită decădere, față de rolul, pe care îl jucase în vremea primelor Domnii moldovenești. Dacă admitem, cum s'a făcut, că „in villa Horleganoio” înseamnă în orașul Hârlău, atunci, la 1 Maiu 1384, mama lui Petru (I) Voevod avea aici o curte a sa, fiindcă Domnul era la curtea mamei sale (in curia matris nostrae carissime), când, la data de mai sus, da, rugat de mamă-sa, Margareta, dreptul dela cântarul orășenesc pentru biserica Sf. Ion Botezătorul din Siretiu ².

Un rol mai deosebit politic a hărăzit Hârlăului Ștefan-cel-Mare. Din 15 Septembrie 1486 înainte, Domnul își avea aici case domnești ³ și, pe când mai înainte la Suceava se aranja de regulă ospățul pentru oștile moldovenești victorioase asupra dușmanilor, de acum încolo ospățul se va da la Hârlău. După ce Vornicul Boldur împrăștie, nimicindu-i, pe Mazuri la Lențești, cum ni spune cea mai veche cronică moldovenească, la Șipinți, cum cronicile polone citează lupta — cronicarul Ureche, cunoscând ambele izvoare, povestește greșit despre două lupte — și după ce în Lunea de 30 Octombrie oastea condusă de însuși Domnul răs-pinse la Cernăuți și trecu în grabă peste Prut

pe craiul Ion Albert, care „de acolo au fugit cu puțini ostași și de-abia au scăpat” ⁴, „Domnul Ștefan Voevod — citim în aceeași cronică moldovenească — „trimese toate oștile sale acasă, fie, care pe la ale sale” și apoi porunci „tuturor vitejilor și boierilor săi să se adune în ziua de Sfântul Nicolae la locul ce se chiamă Hârlău, și se adunară cu toții în acea zi și acolo făcu atunci Domnul Ștefan Voevod mare ospăț tuturor boierilor săi, dela mare până la mic, și mulți viteji făcu atunci și cu daruri scumpe îi dăruî, pe fiecare după destoinicia sa, și-i trimitea apoi pe la casele lor și-i învăța să laude și să binecuvinteze pe Dumnezeu cel de sus pentru darul ce li s'a întâmplat lor, pentru că toate sunt cu puțință numai dela Dumnezeu.” ⁵

Și mai târziu, în vremea lui Ștefăniță-Vodă ⁶, după victoria asupra Tătarilor la Ciuhru (1518 August 9 ⁷), boierii din ordin domnesc s'au strâns la Hârlău în ziua de Sf. Dumitru: „ospețe și bucurie mare au fost și pre toți vitejii cei buni i-au dăruit Ștefan Vodă...”. Ștefan-cel-Mare poposia cu deosebită bucurie în orașul Mariei Rareș. Bogdan-Vodă, fiul său, de și prefera Hușii, trecea des pe la Hârlău. Despre fiu-său, Ștefăniță Vodă vechea cronică a însemnat că „de aci și-au luat sieși Doamnă” ⁸. Înseamnă aceasta că soția lui Ștefăniță-Vodă era din Hârlău? Cronică veche nu înseamnă o a doua căsătorie a lui Ștefăniță-Vodă, iar alte informații necontestate ni arată că, pe lângă motive politice, și o afecțiune deosebită pentru Ruxandra a îndemnat pe Ștefăniță să înainteze cu armele sale până la Târgșor în Țara-Românească a lui Radu dela Afumați. Radu-Vodă i-a propus pace (Februar 1526), pe care Domnul moldovean a primit-o și „s'au întors Ștefan-Vodă

¹ Dr. C. I. Istrati a publicat cel dintâiu câteva din grafitele dela biserica Sf. George din Hârlău, (dr. C. I. Istrati, *Biserica și podul din Borzesci*, An. Acad. Rom. seria II, XXVI București 1904 p. 17 nota 1). Lista este departe de a fi „complectă”, cum credea Istrati în baza comunicării informatorului său. Lista aceasta a fost adaosă și corectată de d. N. Iorga în *Inscripții din bisericile României I*, București 1905, p. 6—8. De aceea nu poate fi decât un lapsus, ceia ce scria în 1925 d. P. Constantinescu: „credem... c'am reușit s'atragem atenția celor interesați spre a studia mai de aproape aceste mărturii etc.” (*Arhiva*, Iași, XXXII, 1925, pag. 283).

² *Revista catolică* II, București 1913, pp. 244—5.

³ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București 1905, p. 5.

⁴ Cf. versiunea cronicii moldovenești slavone păstrată în sbornicul mănăstirii Nicoriță, ed. I. Bogdan, în *Cronice inedite atîngătoare de Istoria Românilor*, București 1895, p. 61.

⁵ *Ibid.*, p. 61—2.

⁶ Al doilea ar fi Ștefăniță Rareș.

⁷ Cronică lui Ureche are August 8 (ed. Giurescu, p. 126).

⁸ *Ibid.*, p. 128.

inapoi fără de nicio sminteală." ¹ Craioveștii i-au impus lui Radu dela Afumați să divorțeze de soția sa și să se căsătorească cu Ruxandra, iar cealaltă fiică a lui Neagoe Basarab, adică Stana, ajunse soția lui Ștefăniță-Vodă ². Astfel prin înscrisuri se pune la cale un bloc al principatelor române în ajunul căderii Ungariei la Mohaci. Blocul nu va dura însă prea mult timp. Oare știrea cronicii trebuie înțeleasă în sensul că la Hârlău s'a celebrat nunta cu Stana? Dacă este așa, Hârlăul a fost vesel de nunta domnească la o dată mai târzie decât cea pe care o arată cronica, după care căsătoria s'ar fi încheiat după Sf. Dumitru din 1518. Prezența Stanei alături de ambițiile politice ale lui Ștefăniță a întărit blocul politic vizat de Craiovești? *Letopisețul moldovenesc* cunoscut lui Simeon Dascălul a lăsat știrea că Doamna adusă dela Munteni și-a otrăvit domnescul soț ³. Macarie, cronicarul apropiat de această vreme, n'a însemnat așa ceva, dar adăogă un fapt foarte prețios și anume că în toamna anului păcii dela Târgșor, Ștefăniță-Vodă a intrat din nou în Țara-Românească „din pricină că nu păziseră pacea și, după ce au trecut pe unde i-a plăcut, s'a întors îndărăt purtând, în trupul său o boală, de care a și murit la Hotin, în anul 7035 (1527), luna lui Ianuarie" ⁴. Oare otrava administrată de Doamnă nu era în legătură cu ultima campanie a lui Ștefăniță în contra Țării-Românești? Oare doamna credea că are dreptul să-și servească rudele sale și cu un astfel de mijloc?

Ștefăniță-Vodă stătuse mult în Hârlău. După pribegirea lui Șarpe Postelnicul ⁵, în Hârlău începu Domnul seria răzbnărilor în contra boerilor, cari fuseseră dovediți că urziră o conspirație. Nu toți au putut scăpa peste graniță în Polonia, ca Șarpe Postelnicul în Țara-Românească sau în Ardeal, ca alții. Pe unii i-a putut ajunge urgia domnească. În 1523, în Aprilie, a fost decapitat în Curțile domnești dela Hârlău acel Arbure care-l crescuse și fusese dascăl tânărului domn: „nici judeeat, nici dovedit au pierit" —, scrie cronică.

În Curțile domnești dela Hârlău locuia — se

pare — statornic fratele domnesc Petru, care aici a și răposat în 1526, Septembrie 20 ⁶.

Petru Rareș n'avea nici un motiv să nu-i fie drag locul natal, care i-a fost târgul Hârlău. În apropiere, la Șipote, și-a durat alt palat, în care mai târziu, în Sept. 1552, va fi prins Joldea-Vodă după o Domnie de trei zile. Petru Stolnicul ajuns, de acum Alexandru Vodă Lăpușneanu, va fi uns cu mirul Domniei la Hârlău.

Din tot acest trecut deosebit, în vremea lui Dimitrie Cantemir nu mai erau decât monumentele: biserica Sf. Gheorghe, biserica Sf. Dumitru și... Curțile domnești, care erau în ființă și la 1729, anul visitei lui Grigore Ghica ⁷. Dar pe la Hârlău în această vreme de turburări treceau doar trupele polone, care grăbiau spre Iași reședinței domnești, cum a fost în 1691, când Hârlăul fu capătul expediției lui Sobieski. Numai viile de aici și dela Cotnar interesau acum pe slujbașii Curții din Iași. În felul acesta, pe când despre Iași se poate afirma că își croiește o deosebită situație istorico-politică începând cam din din sec. al XVII-lea, Hârlăul aparține vremurilor de glorie veche a țării, epocii mari, care se termină cu Alexandru Lăpușneanu. Curțile domnești, clădite în 1486 ⁸, au fost refăcute de Radu Mihnea, care la 20 Oct. 1624 ⁹, după arderea caselor domnești din Iași, s'a mutat în palatul domnesc din Hârlău. Miron Costin ni spune despre acest Radu cel-Mare al Moldovei, că „toate veri ședea acolo cu toată casa lui" și „tocmise și Curțile cele domnești și biserici au făcut nouă în Hârlău câteva" ¹⁰. Podagra, la 13 Ianuar, st. v. 1625 aici îi sfârși zilele acestui Domn, care dintre toți domnii moldoveni cel din urmă și-a stabilit reședința statornică în orașul în care mama ¹¹ lui Petru I își avusese Curtea sa.

⁶ Izvodul lui Isaia din Slatina (vezi I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 198) are Sept. 25, dar Brzeski (*ibid.*, p. 230) și cronică lui Ureche (ed. cit. p. 131), Sept. 20.

⁷ Amiras, ed. Kogălniceanu, *Letopisește*, III, p. 172.

⁸ N. Iorga, *Inscripții*, I p. 5. Un glosator din sec. al XVIII-lea al cronicii lui Ureche a cetit 6995, deci 1487 și a tras concluzia naivă: „într'acest an au descălecat Ștefan-Vodă târgul Hârlăul și au zidit" — adaogă și mai greșit — „și biserica cea domnească de piatră și curțile cele domnești cu ziduri cu tot, carile și stau până astăzi" (cronică lui Ureche, ed. cit., p. 69 note).

⁹ Dată de grafit.

¹⁰ Poate Radu Mihnea este ctitorul bisericii Sf. Dumitru, pe care tradiția o atribuie Rareșoaii. Cf. Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechiă, I, p. 511 și 751.

¹¹ Margareta Doamna e numită în unele documente Margareta de Siretiu. Ea va fi avut Curte și la Hârlău, dacă așa

¹ Cronica lui Ureche, ed. cit. p. 131.

² N. Iorga, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, Craiova 1921, p. 19.

³ Ed. cit. p. 132.

⁴ Cronica lui Macarie, ed. I. Bogdan, *Vechile cronice*, etc., București 1891 p. 203.

⁵ Cronica lui Ureche ed. cit. p. 128.

Ultimele înnoiri domnești făcute în Hârlău sunt din vremea acestui Radu-cel-Mare. Zidul care împrejmuea curtea și biserica domnească a putut fi făcut în vremea acestui Domn. Un drum subteran lega cu Zagavia, dealul din față, această curte domnească, din care azi se văd doar resturile băii domnești.

În plină ființă este însă frumoasa biserică domnească, a cărei turlă sveltă apare de la gară în zarea privitorului. Radu-cel-Mare a înlăturat colonadele, care despărțeau nartexul de naos: astfel s'a distrus tabloul cu chipul ctitorilor, dintre cari în linii vagi se văd pe restul păstrat lângă fiecare pereche lateral din aceste colonade două chipuri, având de-asupra urme mohorite din foaia inscripție lămuritoare. Afară de această parte, care a suferit o înnoire, pretutindena se poate admira cea mai frumoasă pictură bisericească din timpul lui Ștefan-cel-Mare cu o diversitate polihromică și execuție psihologică, care dovedește pas de pas marele talent al pictorilor necunoscuți. În această privință biserica Sf. Gheorghe din Hârlău este o unică pinacotecă din vremea celui mai îndrăzneț ctitor moldovenesc.

Să ne supărăm că această admirabilă pictură au zgâriat-o vizitatorii vrăjmași sau localnici curioși, ori trecători dornici să li rămâie urma? Cu un corp tare a fost scrisă astfel pe pereți în cursul timpului o istorie specială a mărețului monument.

Aceste *grafite* merită o deosebită atențiune.

Cel mai vechiu este din 1591, când un Rutean își înseamnă numele cu litere latine. Din 1592 este grafitul care ni-a păstrat știrea despre moartea preotului Ștefan Nag. Însemnarea este slavonească. Cel mai nou este grafitul din 1779, Iulie 2, când cineva a însemnat că în vremea lui Constantin Moruzi Voevod a slujit la biserică Alexandru ierei, adică protopop. Această însemnare este scrisă românește, precum și aceea că la 10 Sept. 1754, în vremea lui Matei Voevod, slujitor al bisericii era Pavel Gafenco ierei. Acesta arată că în preajma jumătății secolului zis fanariot în scrisul particular se întrebuința limba română, cum se constată de altfel și la școlile domnești, care tocmai spre sfârșitul

secolului se grecisează. Ultimul grafit slavon este din 1690, Maiu 2, când se înseamnă că au răposat Lasidoron și Brătla din Ungaria. Deci până la sfârșitul secolului al XVII-lea fețe bisericești sau alți particulari întrebuințau limba slavonă pentru însemnări mărunte tipice, cum este și casul cu Moscowschi, a cărui moarte în 1711 se înseamnă slavonește. Și, fiindcă cunoștința limbii slavone nu era ceva comun, mai ales când este vorba de pronunțare și scriere exactă, diferitul mod de a scrie și a se exprima este de foarte mare preț în grafitile dela Hârlău, ca 8 МРѢ, ОУМЕР, 8МЕР și 8МАР, etc.

Grafit redactat grecește avem din 1668, când cetim că a răposat Constantin, robul lui Dumnezeu, și din 1624, Octombrie 20, când se înseamnă că Radul Voevod s'a așezat în cetatea Hârlăului.

Cu caractere latine de tipar se iscălește Năsturel în 1625, probabil un boier al lui Radu Mihnea¹; tot cu caractere latine Ștefan Mateiaș de Făgăraș în 1668, Ruteanul Paulus Ascz.... în 1591, în 1630 un Polon, la 12 Octombrie 1630 Gheorghe Karan, cei din urmă doi Poloni din suita efemerei Domnii a lui Moise Movilă.

Foarte mulți soldați și-au săpat numele pe picturile bisericii, când regele Ioan (III) Sobieski a ajuns în 1691 cu armatele sale până la Hârlău. Unele grafitte rămase de pe urma acestei vremelnice ocupații a Hârlăului de către Poloni au numai data de an: 1691. Altele specifică 26, 28, 29 Septembrie. Unul singur arată și Octombrie fără data de zi. Pe perețele nordic al altarului cetim în latinește frasa: „În anul 1691 regele Poloniei a fost aici cu armata”.

Știm din alte informații că expediția din 1691 a regelui Ion Sobieski n'a avut niciun succes militar, nici politic. Din *Vita Constantini Cantemirii* este cunoscută cu detalii dela martori oculari încercarea Polonilor de a ocupa Moldova, pentru ca să creeze *faptul îndeplinit* pentru conferința păcii generale, care începuse să se discute. De și în anul trecut Constantin Cantemir încheiase învoială politică cu Imperialii (tratatul dela Sibiu, 15 Februar² 1690), luna August din 1691, când regele polon începe expediția în Moldova, găsește împrejurări politice schimbate. Nu s'a produs faptul hotărîtor de arme pe care îl aștepta bătrânul, prevăzătorul până la timiditate, care era Domnul Moldovei, Constantin Can-

trebuie interpretat „*Horliganoium*”. Este acesă Margareta cea Mușata, mama lui Roman I, cum ni spune un uric al acestuia? Și cronică veche moldovenească scrie că Petru I a fost frate cu Roman I, ca și un document din vremea lui Petru I. De oare ce și Roman I ar fi scris despre Margareta, dacă acesta ar fi fost numele călugăresc al Mușatei, cum s'a admis, mai curând putem îngădui că Petru I și Roman I au fost frați vitregi.

¹ N. Iorga, *Inscripții* etc., I, p. 7.

² C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii* (extras din „Conv. lit.” an., XLIV), București 1910.

temir; nici în fața noiei expediții a regelui Ioan Sobieski nu i ese din neutralitate și, atacat, menține vechile legături cu Turcii. Fiul domnesc, Dimitrie, ni prezintă schimbul de scrisori dintre regele polon și Constantin Cantemir¹, care sfătuia pe rege să părăsească planul expediției, fiindcă va face numai rău Moldovei. Dar Sobieski își face drum peste oștile turcești la Ștefănești, înaintează de-a lungul fluviului spre Bugeac până la fatalul loc, care e Strâmba, unde găsește câmpia neagră de Tatauri și Turci. Regele începe retragerea; comandantul forțelor turcești vrea să-l urmărească. Dar Cantemir, ca să ferească țara de prădăciunile tătărești, se oferă a urmări singur oastea polonă în retragere, dându-i-se trupe tătărești, două sau trei mii. Serascherul urmează sfatul lui Cantemir, care la rândul său scrie regelui să nu permită trupelor a se înapoia prin Iași și să nu facă pagube țării. Regele trecu Prutul cam la distanță de patru ceasuri de-asupra Iașilor, luând drumul spre Cotnar. Trupele polone constrânse de foame se împrăstie după alimente. Moldovenii și Tătarii lui Cantemir lovesc atunci detașamentele isolate. Atât de mulți Poloni cad prizonieri, încât unul se vindea în tabăra moldovenească cu trei taleri, fiindcă cu greu li se putea da atâtor inși de mâncare.

Dela Cotnar regele își îndreaptă retragerea spre Siretiu.

Din această vreme ni s'a păstrat o scrisoare a lui Constantin Cantemir către regele Ion Sobieski².

(După titlu urmează:)

Am primit scrisoarea Măriei Tale, în care Măria Ta mă sfătuiești să mă întorc cu totul și să mă pun sub protecția Măriei Tale. Aceasta cu niciun chip nu o pot face, căci eu din mila lui Dumnezeu am domniile mele, sub a căror putere și stăpânire stând, pot să-mi apere această țară. Am știre și despre aceasta că Măria Ta te gândești să așezi garnisoane în Iași și în Roman. Și aceasta Măria Ta nu o poți face, căci acum Măritile lor Sultanii cu mare hoardă au trecut încoace și despre aceasta se va convinge în curând Măria Ta. Iar ceia ce spui Măria Ta în scrisoarea trimisă către mine că cu oștile tale ai să te unești cu oastea generalului Veteranii, despre aceasta știu bine și unde se află generalul Veteranii și că acum nu va veni într'acoace. Prietenește aș sfătuî pe Măria Ta, pentru ca Măria Ta să nu pierzi degeaba oastea aceasta, să binevoiești să te întorci înapoi cu ea. Despre aceasta

¹ N'am la îndemână ediția Iorga, așa că citez tot din ediția Acad. Rem., VII, p. 53 și urm.

² O dăm în forma cum ni-a comunicat-o d. P. P. P. Pa-naiescu după ms. 494 al Institutului Ossolinski din Lem-berg.

ca un creștin înștiințez pe Măria Ta, și să nu crezi Măria Ta că nu se află aici oaste tătărească. De aceea amintesc Măriei Tale că față de hoardă nu vei câștiga Măria Ta nimic, ci numai vei face ca toți sărmanii oameni din această țară să cadă în robie, față de cari trebuie să ai respect creștinesc. Am înțeles că Măria Ta, orice ai face, binevoiești să te porți creștinește față de oamenii noștri. Deci, încredințându-mă clemenței divine, eu însumi mă dau sub înalta milă a Măriei Tale și rămân al Prea Înaltei Tale Maiestăți și Domn prea-milostiv

supusă slugă

Io Constandin Voevod (cu cirilice)

(Pecetea Moldovei în ceară roșie)

Țuțora, 2 Octomvrie 1691.

Scrisoarea aceasta este anterioară ciocnirilor, despre care pomenește *Vita Constantini Cantemirii*. Ciocnirile au avut loc, cum se vede, după plecarea Polonilor din regiunea Cotnarului și Hârlăului.

Grafitile dela Hârlău îi arată pe Poloni, la 26, 28, 29 Septembrie și la începutul lui Octomvrie în bătrâna reședință domnească. Aproximativ oștirii lui Cantemir a făcut pe rege să nu rămâie mai mult la culesul viilor din această parte a țării și să oprească înaintarea în spre Iași. La 8 Octomvrie³ Brâncoveanu știa că Polonii sunt pe la Cotnari, ceea ce se potrivește și cu data grafitelor și cu data scrisorii domnești. Grafitile dela Hârlău astfel sunt documente importante pentru reconstruirea campaniei polone din 1691.

Alte grafitile au altă importanță. Era poate din Hârlău sau avea vie, sau trecea pe aici Dumitrașcu diac, care zgârie haina unui sfânt în 1633. Însemnarea slavonă din 24 Februar 1638 arată că și'n vremea înfloririi literaturii naționale în Moldova se scriau în slavonește însemnări mărunte.

Alte grafitile sunt însemnări despre moartea unor personaje mai distinse din Hârlău, precum Liana, moartă în 1670, Tudora Cornoe, moartă în 20 Martie 1612, apoi o înmormântare în ziua de Crăciun a anului 1615 sau că Toader diac a murit la 25 Decembrie 1657.

Pe aceiași pereți ai bisericii din Hârlău avem un adevărat pomelnic al preoților bisericii, cari și-au dat unul altuia slujba, sau a familiilor lor, precum despre fiul lui popa Nicolae din Hârlău, ieromonahul Silvestru, mort în 1623, preoteasa lui popa Toader, moartă la 24 Februar 1638, preoteasa Gruzava⁴, popa Toader cel bătrân ră-

³ Hurmuzaki, *Documente*, V, p. 394 și N. Iorga, *o. c.* p. 8.

⁴ Intr'un grafit e ПОПАТІА in loc de ПОПАДІА adică cu *d* înmuat după norma limbii românești.

Panou cu grafite din Biserica Hârlău.

Panou cu grafite în Biserica Hârlău.

posat la 18 Februarie 1667, Gavriil fiul preotului Mihai, răposat la 7 Februar 1687, popa Ștefan mort la 3 Iulie 1613, Ionașco bivși „diiacon”, și cel mai vechiu preot, despre care s'a însemnat că a răposat în anul 1592: popa Ștefan Nag, etc.

Afară de grafitelile scrise cu litere latine și grecești, toate — este și un grafit armenesc datat 1659, cu cifre arabe —, au datele cu cifrele noastre, pe când grafitelile scrise slavonește sau românește au datele exprimate dela Facerea Lumii și cu litere cirilice. Există un singur grafit scris cu litere cirilice care în litere cirilice are data după era creștină.

Și aceste date își au importanța lor, mărginesc în timp ipotezele posibile despre vremea, când biserica a fost zugrăvită. După grafitelile date mai jos pictura cea mai veche este anterioară [anului 1591. Amintim aceasta în treacăt, fiindcă în afară de locul unde biserica a fost transformată în vremea lui Radu cel Mare, — credem noi — toată cealaltă pictură derivă din vremea lui Ștefan-cel-Mare.

ANEXE.

GRAFITE.

a) pe perețele vestic (dela intrare):

1. + Λεων.
2. Колн умер московскіи зсѣі (=1711).
3. Andreas Michael Iaraha d(ie) 26, 7 — bris.
4. Оумер иѣвел снѣ поп ніколае от хрлов.
5. Moihal Poniatowski
6. Paulus Asczupl(nki ?) Prutenus. A(nno) 1591.
7. Stephanus M(atei)as de Fogaras, Anno 1668.
8. + Κοσταντίνος δοῦλος θεοῦ¹.
9. Adam Besberch.
10. Elias Kinia (?).
11. Wladyslaw Rykiszewsky 1691.
12. Іеромонах Сѣлвестеръ зрла (7131=1622).

b) pe perețele sudic înaintând dela intrare spre altar până la locul, unde au fost pilastrii obișnuiți în bisericile lui Ștefan-cel-Mare, pilastrii înălțurați dela biserica Sf. Gheorghe, probabil în vremea lui Radu-Vodă Mîhnea, pentru ca biserica să fie mai încăpătoare:

13. + Въ лѣт 3=7 рме (7145=1637)
въ дни илиеш воевод³.

¹ În grafit lipsesc accentele, iar ou e redat prin 8 ca de obicei în inscripțiile grecești moldovene din sec. XVII.

² Se repetă apoi, imitându-se probabil de altă mână, grafitul dat de noi supt no. 8.

³ Este evident că nu se poate face legătură între aceste două grafite. În anul 7145 nu domniă în Moldova Iliș-Vodă.

14. + въ лѣт змс (7146 = 1638), мсц. вф. кд (=24) динь, васлане воевод коли оумер дал (?) попагиа грѣзава.

15. = 8мер попа подер спари вѣтп зрое (7175=1667), мсца фе 1 нѣ (=18) дн.

NOTĂ: De-asupra acestui grafii cineva a încercat — pare-se — să imite aceiași însemnare transformând-o în modul următor:

+ коли оумер попа подер фев. 8 (=9) дн. 3 (=7). Litera-cifră 7 ar fi o indicație în acest sens.

16. 8мер попадіа. поп шоадер ват. зрмс, (7146 = 1638), фв. кд (=24).

NOTĂ: Litera-cifră pentru unități are aici forma specială. Se apropie de litera-cifră pentru zecimi din pisană bisericii Sf. Ioan din din Vaslui D. Iorga a considerat-o, cum o admitem și noi (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 6).

17. Nasturielus, Nasturel, 1625.

NOTĂ: Și d. Iorga op. cit., pag. 7 a cetit Nasturielus. De fapt este un N, care însă ar putea fi și H legat cu E. Forma este următoarea: I-EVRIE:LV.

18. коли 8мрѣ гаврла снѣдима поп михаил вѣтп зрче (7195=1687), фе. 3 (=7) днѣ.

NOTĂ.

Litera-cifră pentru zecimi are aici forma curioasă a celei din pisană dela Vaslui, și prezintă multă asemănare cu litera-cifră pentru unități din grafitul de supt no. 16.

19. + 8мер михаил палпаш...

20. въ лѣт зркг (7123=1615) въ днѣ рождѣво хро. погребѣ хоинал.

21. нван г... спа... поп... син... поп мн...

22. ион... вѣл... ши.

23. 1659....

24. коли 8мер спниридон.

25. + 8мер попа щѣфан иаг вѣтп зр (7100=1592).

26. нспнс (д8мн)прашько днѣак въ лѣт зрма (7141=1633).

27. оумер подер днѣак поупенѣ вѣлѣт зрѣс (7166=1657), дек. ке (=25) дни.

28. вѣтп зрчи (7198=1690), мсца май в (=2).

29. оумер иона (supt acest cuvânt este scris лиана) вѣтп зрои (7178 = 1670). — днмитрие. дахина.

NOTĂ. Litera-cifră pentru unități din 717 etc. apare mai mult ca π, care reprezintă 80. Ne-am gândit la o eroare sau neprecisare a scriitorului și deci am dat и.

30. 8мер т8дора корноз ди. з (=7) лѣтп зрк (7120=1612), марп к (=20) дн.

31. коли 8мер...

въ.... Радѣла воевода.

32. Іан Lipski, 29 7bris, 1691

33. Mateus Lesniewski.

34. апостла.

35. БосА ЛѦП зркд (7124=1616).

NOTĂ. Cifra de zecimi are forma de k, pe care o întâlnim în pisană refăcută, cum o putem ceti azi la biserica Sf. Gheorghe din Botoșani. Ar putea fi însă și un ч (= c) obișnuit în inscripțiile moldovenești din sec. XVII și atunci transcrierea datei ar fi deci 1677.

36. + ЛѦП зріз (7115 = 1607, поп ѿдор; 8мер ласидорон и врапилас ѿт 8гри валпо зрчи (7498=1690), май в (=2).

NOTĂ. Data de an este singuratică de-asupra textului slav al grafitului, care poate fi pus în legătură cu data transcrisă de noi supt no. 28. Forma greacă a numelui Brătilă s'ar potrivi mai bine în 1690 decât în Moldova anul lui 1607, când un vizitator al bisericii ar fi crezut că e bine să însemne după norma vechii limbi a Bisericii moldovenești anul 1607.

37. Ian Chodorvicz.

38. ѿт Зейкани алекса¹, ват зрлі.

NOTĂ. Cifra pentru unități se vede greu, nu poate fi 1 după Л, ci sau a fost М, adică 7140 (=1632), sau trebuia să scrie Н și atunci ar fi fost 7138 (=1630).

39. Vasili I. Gavronski

40. Еросхна монахъ, аѦѦ (=1760).

41. 8мер поп Σщефан... въ... зрка (7121=1613), мсца юлі г (=3).

NOTĂ. Cuvântul slav pentru lună are o abreviațiune familiară mult în vremea lui Petru Rareș.

42. к(=20) днь 8МАР Іона....

c) pe perețele nordic, înaintând dela intrare spre altar

43. + Споиа Каазк8v.

44. 1630, Octobris 12. Georgius Karan.

45. 1668+Κωσταντινος οπουγταω (?) vs (?) Τ8-нос рета γ8λγ8 (?) 20 (?).

46. преспависе раба вжѦте иѦкоб.

47. Ian Hruszkiewski

48. 1624 ωκτοδ 20 ανακενυρος(ν)το χαττορ Ι ο Ραδovιl Воивод....²...

49. ... въ ЛПѦ ЗСМН (=7248=1740).

50. Beliowsky.

51. A(nno) D(omini) 1630. Ioannes ...uzowsky.

52. Ian Gianiawski.

53. πγργ въ ан гоинк (?).

54. Въ дин нанеш воев.

55. Becowski.

56. Ian Hornicki. 1691

57. George Fridrich von Hammer, anno 1691.

58. Ioziff Kam . . . (ski ?)

59. Ian Zalewsky, 1691.

60. Wielikiewicz.

61. Se repetă cu caractere asămuitoare, de cătră cineva care însă n'a putut descifra, părți din grafitul de supt no. 48 și adică: 1624 Leon... лѦ IV амн8...

62. Алекьса.

63. Іоуашко вѦвѦн дѦкон.

d) Grafite din altar începând cu laturea nordică a acestuia:

64. Piotr Gietr.

65. Stephan Lison.

66. РѦ вжѦ. НАГОЕ.

67. Erei Pavel Gafenco am ă slujit în zilele lu Măteiu-Vod(ă) vlt зсѦг (=7263=1754), (Tot grafitul e scris cu litere vechi).

68. Д8мнпр.

69. ... Alicsandru iereu am slujit în Domnie Costantin Moruzi Voevoda, lt. 7287, Iulie 2 (1=779).

70. ГрнгоріѦ.

71. Krzysz.... Ian, anno 1691.

72. George Repert, anno 1691.

73. Iosef Boguszewski.

74. Kazimir ... 1691, 28 7bris.

75. Anno 1691 Rex Poloniae hic c(um) exercitu fuit³.

76. ЛѦШ зсѦн (=7268=1760), фев. кн (28).

77. Bogyslav Dembinski. 1691, 27....

78. Zahie..., 1691 Oct.

79. Kazimierz..., 1691.

80. Daniel Moisz....

81. Kmzr Kosciuszko, 1691.

82. Stanisl... Mirecki, 1691..., 28 Sept.

83. Hieronim Dapieckī.

84. Câteva grafite armenesti, pe care le vom da altădată.

84. ...ВѦП зсѦв (=7262=1754)⁴.

³Insemnarea în cealaltă parte a sa foarte ceteată, după „Poloniae” are un cuvânt care ar putea fi nu numai hic, ci și Ian, dar nu este destul de evidentă această lectură. Înainte de „exercitu fuit”, care este scris într'alt rând, se vede în rândul prim ca ultimă însemnare a acestui rând numai litera c, care pare a fi scrisă de o altă mână și ne întrebăm de ce nu s'a scris întreg cuvântul „cum”. De aceea poate lectura mai bună ar fi: anno 1691 Rex Poloniae hic cum exercitu fuit. Și d. Iorga scriind Ian, pune apoi semnul întrebării, o. c., p. 7.

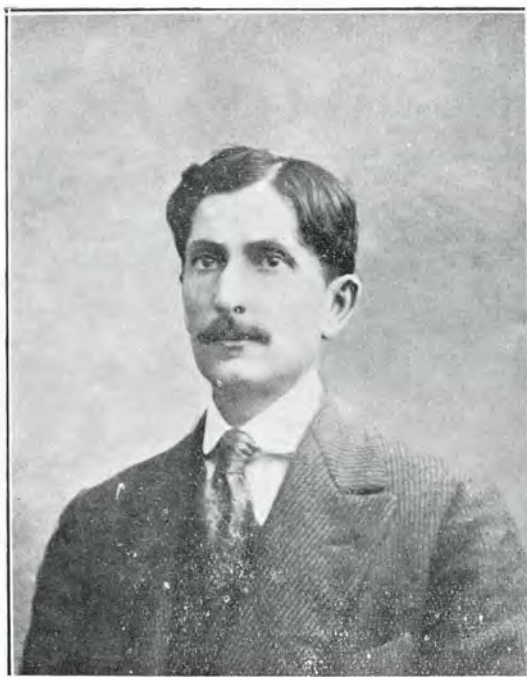
⁴De câte ori a lipsit la datele socotite dela Facerea Lumii numele unei luni, care să ni indice dacă e vorba de anul înainte de 1 Sept. sau după aceasta, am scăzut totdeauna 5508, precum este cazul și cu grafitul care termină seria acelor grafite a căror prezență pe pereții bisericii Sf. Gheorghe din Hârlău poate servi ca anumită indicație pentru istoria noastră. Vizitatori mai târziu au căutat să imite grafite, pe care le înțelegeau sau ba. Am dat numai imitațiile cele mai necesare.

¹ Mai departe grafitul îmi pare mie indescifrabil: cineva mai târziu a imitat fragmente din grafitul dela no. 48.

² În altă parte se găsește scris cu АЛЕКЬСА.

Panou cu grafite în biserica Hârlău.

† Alexandru Referendaru.

In ziua de 15 Maiu 1926, s'a stins în București, pe neașteptate, ze­losul arhitect al Comisiunii Monumentelor Istorice, Alexandru Referendaru, șeful biu­roului tehnic al Olteniei.

Intr'un scurt interval, numai de cinci ani, el, întemeietorul și orga­nizatorul acestui biu­rou, se relevă prin meticulo­sită­tea cu care îndeplini multiplele însărcinări într'această regiune bogată în monu­mente. Se poate spune că mulțumită zelului arhitectului Referendaru o bună parte din monu­mentele Olteniei sunt re­levate.

Comisiunea Monumentelor Istorice și colegii săi de serviciu re­cu­noscători ai meri­telor lui îi vor păstra o neștearsă amintire.

V. D.

O TOCMEALĂ A LUI MATEI BASARAB

Pe o cruce enormă din mahalaua Târgoviștii, foarte stricată:

[AD]ECĂ EU ROBU LUI DUMNEI ZEU MAI TEI BĂSĂRABŪ VOEVOD
[ȚĂRII-ROM]ĂNEȘTI VĂZÂNDU [DOMNIEA MEA] PLÂNSOAREA SĂ-
RACIȚLOR DEI AICI DENI TRĂGOVISTE, CUM CĂ DJE VINDE VINŪ I
CEAR . I . . [L]I S'A STRICAT LEAGEA ALTOR DOMNI BĂTRÂNI, IA-
RĂ DOMNIA MEA [VĂZÂND CĂRȚILE CEALE BĂTRÂNE AM PUS LEGĂ-
TU[RĂ] CINE VA AVEA BUTOI[I] [DE VIN] SĂ DEA VAMĂ DEN UN 12 . .
ȘI AM PUS DOMNIEA MEA ȘI BLĂSTEM DE ACUM NAÎNTE, CARE VA
STRICA ACESTĂ TOCM[EALĂ] ȘI VA CĂLCA ACEST BLESTEM SĂ
FIE AFURISIT DE VLĂDICA HR., BLĂSTEMAT DE 318 OTEȚI ȘI SĂ FIE
CU IUDA ȘI CU ARIA INTRUN LOC, IN VECIE. AMEN.

VĂLEAT 7143 (1635).

Pe o lature: ȘI ACESTU PUT SĂ NU SE PĂRĂSEASCĂ. CE TOT
OMUL SĂ AIBĂ A-L DIREAJE PENTRU DUMNEZEU ȘI PENTRU SUFLE-
TUL LUI. STĂNISLAVŪ ȚUN (?) AU DAT LA CRUCE ȘI LA PUȚ, SEAI
(sic) DE SUFLET ȘI NEALE (sic) FRATELE IONAȘCO.

O VECHE ICOANĂ

În biblioteca Bathyanaeum din Alba Iulia se află una din puținele vechi icoane ce mai avem în țară. Reprezintă un Sfântul Niculae, de manieră puțin rusească, cu borduri de argint aurit în sensul celor aflate la mănăstirea Putna, cu rosete și podoabe emailate pe filigran.

Inscripție:

МОЛБА РАБА БЖІА ЕПІСКПА АНАСТАСІА
ОТ БАІВ ГРОХ, Н СКОБА СІА ІКОНА БАТО
ЗАӨ МЦА МАІ ЕІ (=1531).

O ICOANĂ LA BISERICA DOICEȘTI-
DÂMBOVIȚA

ГН (galbeni) Cheltuiala Dumnealui Biv Vel Căminar
Costantin Mavrocordat i a Dumneaei Doamna Luxandra
Mavrocordina.

O ICOANĂ DIN BULGARIA

În Bulgaria se vinde ca icoană aprobată de Sinod o Sfânta Paraschiva având inscripția:
СТАА ПРПДБНО МЧНЦА ПЕТКА М811АВСКН,
МЪНАСТНРЪ. СТАННМАШКО.

Sfintei Paraschiva i se zice: cea din Moldova.

BISERICA DIN CÂMPINA

Pisanie: ACEASTĂ SFÂNTĂ ȘI D[U]MNEZEIASCĂ BISERICĂ CE SĂ
PRĂZNUESTE HRAMUL SFINȚILOR VOIVOZI MIHAIL ȘI GAVRIL, RIDI
CATU-S'AU DIN TEMELIE CU CLOPOTNIȚA ȘI ZIDUL PRIN CHELTU-
ELA DUM. VEL LOGOFĂT COSTANTIN CÂMPINEANU, I PRIN IPO-
TASIA (sic) ȘI AJUTORUL SERDARULUI GRIGORE NEGRI, ÎN ZILELE-
ÎNĂLȚATULUI DOMN IO GRIGORIE DIMITRI GHICA VOEVOD. LEAT
1827 AUG. 5.

S'a publicat și de d. N. Iorga, în *Studii și documente*, XV.

BISERICA SF. GHEORGHE-NOU

Pe o candelă din biserica Sf. Gheorghe Nou din București, dispărută după 1914:

SUPTU ACEASTĂ CANDELĂ ZACE ROABA LUI DUMNEZEU MA-
RIA, SOȚIA LUI Ș. K. VEL COMIS, ÎN MĂNĂSTIREA COMANA, HRA-
MUL SF. NECULAE, GHEN. 5. ZILE. LEAT 7204 (1696).

Pe alta: ACEASTĂ CANDELĂ CE S'AU DAT LA STI GHEORGHE
CEL NOU LUMINEAZĂ UNDE ODIHNESC OASELE ROBULUI MANO-
LACHE BRÂNCOVEANU, FOST MARE BAN, ȘI IASTE FĂCUTĂ DE SO-
ȚIA DUMNISALE, MĂRIA SA DOAMNA BĂLAȘA BRÂNCOVEANCA,
CARE ȘI MĂRIA SA NĂDĂJDUEȘTE ÎN DOMNUL IARĂȘI AICI SĂ I SĂ
ODIHNEASCĂ OASELE, SEPT 15. LEAT 7254 (1745).

(Inscripție cu cuprinsul copiat după candela mormân-
tului lui Constantin Brâncoveanu).

PE UN CLOPOT DIN SLATINA

† Acest clopot făcutu-l-au Jupan Ghinea Clu-
caru, Jupanița Florica, 7156 (= 1648), ca să fie de
pomană la biserică la Slatină, unde este hram
Sta Troiță, în zilele lui Mateiu Basarab Voevod.

VIRG. DRĂGHICEANU.

II.

BISERICA DIN CREVEDIA

Pe o piatră de de-asupra ușii de intrare, înăuntrul bi-
sericii, e următoarea pisanie:

„Pă nori de tămăe, mărirea și cântarea a Troițe
„prea-sfinte în veci a fi înălțate și a fi spre prăznuire
„lui Costandin și Elena sfinții împărați cu apostoli [in-
„tăcmăi] și Sfântului Spiridon ce cu minunie ajută, Sep-

„temurie, în leatul de optsprezece vacuri și ani treizeci,
„și șase. Așt sfânt lăcaș zidit-au clădit ain temelie prin-
„ful Costandinul Suful, fiul lui Gligorie prințu și al Du-
„deascii Saftlii, cu prea-iubita-i soață Roxandra Dimitriu
„de Racoviță, prințipeasă cu fiicâfi lor Domnul, au vrut
„să dăruiască, având pă logofălu Zamfir cinstit isprav-
„nic lor, fii lor, și celor ai lor părinți, frați, rude, vii. și
„întru răposare, fie spre pomenire vecinic nemuritoare“.

BISERICA DIN CREVEDIA MICA

De asupra ușii de intrare :

„Această sfântă și dumnezeiască biserică si-au zidit temelie cu cheltuiala și îndemnaria d. prapor-
„cicului Necolae Zădăriceanu, începută la liatu 1844 Apr-
„lie 25, și săvârșită la lial 1845, Mai 12.

BISERICA DIN ZĂDĂRICIU

De-asupra ușii de intrare, în interior :

„Această sfântă și dumnezeiască biserică, unde să
„cinsteste și să prăznuiește hramul sfântului erarh Ni-
„colae, ci s'au făcut prin osteneala și cheltuiala din te-
„melie de duma[ea]lui (?) bivel Pitoriul Grigorie Zădări-
„ceanul în zilele prea-luminatului și prea-puternicului
„a toată Rusia împărat Nicolae Pavloviciu la anul 1832
„Sept 20“.

Icoanele din pronaos au câteva inscripții :

În stânga, Cuvioasa Paraschiva.

„Gheorghie i jupâneasa Ancuța, log, Costandin i jup-
neasa Rădița Zădăriceanu“.

Spre dreapta, Icoana Maicii Domnului.

„Logofăt Costandin i jupâneasa Rădița...“

Icoana lui Isus Hristos.

„Pitariu Gheorghilă i jupâneasa Anuța.

Icoana Sf. Nicolae.

„Ostenitu-se-a de a plătit aceste sfeate icoane de
dumnealor hoeri Zădăriceni,

În altar, la proscomidie, numele cîtorilor :

vii : Grigorie ; Alexandru ; Nicolae ; Gheorghie.
morfi : Ștefan ; Ilinca ; Zoița ; Constandin ; State ;
Radu . . . ; Zmăranda ; Maria ; Nicolae ; Bă-
lașa ; Rada ; Costandin și cu tot neamul.

În stînga spre fereastră numele zugravilor :

Pomenește părinte zugravi :

vii : Gheorghie, Petre, Marina, Elena, Zanfira.

morfi : Sandu preotu, Costanda, Costandin. Andreiu,
Maria.

Pe o cruce din altar :

„Această sfântă cruce s'au făcut cu cheltuiala ro-
bului lui Dumnezeu Petre, Tudor, Ion, Ioana, Tudor
„Gligore, Mihai, Costandin, Dumitru, 1853, Apr. 14.

BISERICA CIMITIRULUI DIN CLEJANI

Pe un prapur :

Acei sfânt sleog s'au cumpărat de Marin . . . giu
anul 1850

BISERICA DIN OBEDENI

Pe o piatră de mormânt de lângă altar (lătura de Sud):

„Supt această piatră să odihnească trupul roași (sic) lui Dum-
„nezeu Sofiana din nație obruianca (sic?) născută în satul Parșevu,
„sudețu, Be'grat, încetată din viețea la a. 1852, Apr. 14 : Marcu
„soțul iei : încetată din viețea în Austria la a 1841.
I-P Lubomir : Maria [?] ; Zefco : Martha ; Lupița.

Pisania de de-asupra ușii de intrare :

„Fiindcă toate mișcările și faptele cele bune să săvârșescu
„prin voința împăratului cerescu, așa și pentru acestu sfânt lă-
„cașu au învrednicitu bunul Dumnezeu pă robul său Marele
„Clucer și cavaleru al ordinului Sfântului... Grigorie Obedeanu
„împreună cu soția sa Zoița, dă l-au ziditu pentru veșnica lor
„pomeneire, sărbându-să într'ânsul și aceste două sfinte pra-
„nice : al Adormiri Maici Domnului și al prea-sfinților trei
„mari ierarși ai lumii. Prin osărdia și a robului lui Dumne-
„zeu Costandinu Scăntee în zilele prea-înălțatului Domnu ru-
„mănu Alexandru Dimitrie Ghica V I. D., începându-să în
„anul la leat 1839, Iulie 10“.

V. BRĂTULESCU.

III.

Cu privire la unele comunicări facute în acea-
sta publicație d-l I. C. Filiti ne comunică ca d-sa
a publicat de asemenea despre Schitul Cârnă-
Buzau, Darugnești-Ilfov, în revista *Spiciulor în ogor*
vecin pe 1920 și 1921. În afara de aceasta d-sa a
mai publicat tot în acea revistă anul 1920, note des-
pre Berca (Buzau), Strihareț (Romanați), Slătioara
(Vâlcea), Căndeștii de Sus (Buzău), Brebeni (Olt),
Săftica și Rădulești (Ilfov), Sf. Nicolae Vechiu (Plo-
ești), Coadă Izvorului și biserica pustie din Ursoaia
(Prahova), Adormirea (Târgoviște), Brezoianu, Sf.
Dumitru și Radu-Vodă sau Sf. Troiță (București).

Despre schitul Barbu și Găvanele (Buzău) a pu-
blicat în *Revista istorică*, anul 1916 și 1925.

Despre Biserica Adormirea Maicei Domnului

(Slatina) în *Literatură și Artă Română*, 1908, *Convor-
biri Literare*, 1912 și *Spiciulor*, 1920.

Despre Schitul Ulmeșul și Izvorarul în *Convorbiri*
anul 1923.

De la acelaș :

BISERICA DIN ALBEȘTI (Prahova)

Inscripție : „ACEST SF. LĂCAȘ DUMNEZEESC S'A ZIDIT DIN
TEMELIE DE CĂTRE D-L BARBU VĂCĂRESCU CU SOȚIA SA STAN
CA 1), FOȘTI PROPRIETARI AI ACESTEI COMUNE ALBEȘTI-PA-
LEOLOGU, ÎN ANUL 1799 AUGUST 15“.

BISERICA DIN CORBEASCA (Ilfov)

Inscripție : „ACEASTA SF. BISERICA S'AU ZIDIT DIN TEMELIE
DE BOERII PALADEȘTI 2), IAR ACUM S'AU PREÎNOIT CU TENCU-
IALĂ ȘI ZUGRĂVIT ȘI ÎNFRUMUSEȚAT, PRECUM SE VEDE, DE
D-LUI ȘTEFAN GRADEANU BIV VEL STOLNIC I BRAT EGO NICO-

1) A doua soție a lui Barbu Văcărescu, născută Slătineanu.

2) Familia Paladă din Muntenia, pentru care vezi a mea „Arh. G. Gr-
Cantacuzino“, indice.

LAE VISTIER CE A CUMPARAT ACEASTA MOȘIE PE CARE ESTE BISERICA ZIDITA CU HRAMUL BUNEI VESTIRI A SF. NĂSCĂTOAREI DE DUMNEZEU ȘI A SF. IERARH NICOLAE ȘI SF. ARHIDIACON ȘTEFAN, ÎN ZILELE LUI ALEXANDRU N. ȘUTU, FIIND PASTOR P. S. MITROPOLIT CHIR DIONISIE. 7327 [1819], IUNIE 1915“.

De pereți, chipurile ctitorilor dela 1819.

BISERICA DIN CORLĂTEȘTI (Ploești).

Inscripție: Această biserică este zidită de Ev-

stăție logofăt zet [ginere] — și fiii Iordache și altul mai mic; la stânga, soția Ilinca cu fiica Ralița și încă una mai mică.

Portretul Ilincăi ar merita să fie fotografiat. Pe părul ei auriu, care-i încadrează figura, este așezată o cucă albastru închis cu fond cenușiu din care iese un al doilea fond iarăși albastru închis.

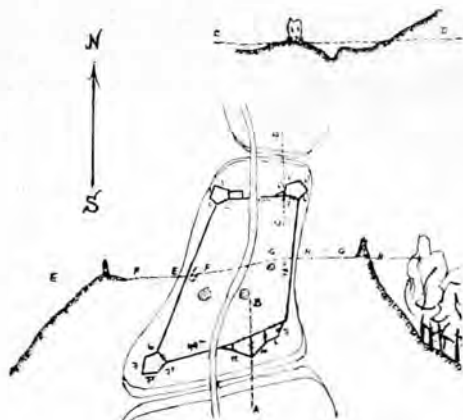
I. C. FILITI.

IV.

ANTICHITĂȚILE DIN TABLA BUȚII ȘI CRUCEA MANDII

Le Pasul Tabla Buții (al Tatarului, Tatar Havas), unde am stat de pază în 1915—16, un an de zile, am găsit următoarele urme istorice:

La 300 m. peste frontiera de atunci, în județul Trei-Scaune, deci, este o ruină de cărămidă și piatră, căreia oamenii muntelui îi ziceau, „*Cetatea lui Mihai Viteazul*“ căci și drumul care leagă Vă-

lenii-Slon-Vama Buzăului (satul), drumul vechiu al Teleajinului, se chema de țerani tot drumul lui Mihai Viteazul. Ruina însă părea cu mult mai veche. Această ruină fiind atunci peste frontieră nu am putut-o să o explorez (vezi schița 1: 100.000).

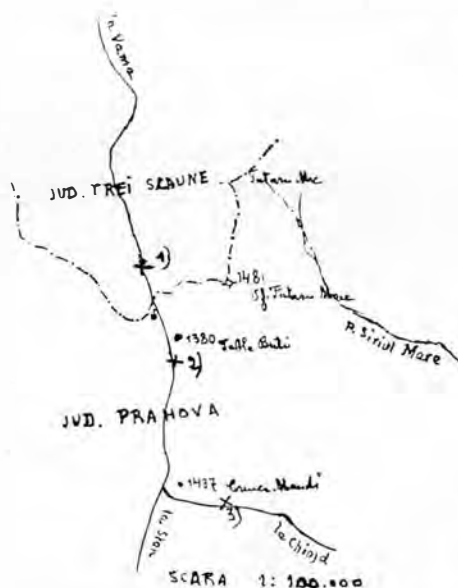
2. La 3.400 m. la Sud de Vârful Tabla Buții. pe teritoriul județului Prahova, chiar pe culmea muntelui, la 1.400 m. înălțime am găsit urmele unei vechi cetăți, „*Cetatea de la Tabla Buții*“, al cărei plan îl alătur și care, după impresia mea era din timpul d'înaintea Romanilor.

Zidul era format din piatra necioplită; iar ci-

mentul sau varul întrebuițat la clădire, era aproape cu totul dispărut.

Am găsit resturi de oale și cioburi, unele smălțuite și mici resturi de fier.

3. La Crucea Mandi, la un km. pe drumul ce duce la Chiojd, am găsit în pădure o *spadă*, exact

ca aceea dată în „Buletinul Comisiunii“, fasc. 40, April—Iunie 1924, p. 79. Singura deosebire este că era mai mare; iar pe roata mânerului, pe ambele fețe, avea săpată câte-o cruce.

Această spadă am dus-o acasă la mine la Buzău, dar în timpul războiului Germanii mi-au luat-o, împreună cu întreg mobilierul casei mele.

Intenționez să explorez acum și cetatea lui Mihai Viteazul, frontiera ne mai fiind pe aci, dar îmi lipsește sprijinul unui specialist, fără de care n'aș avea rezultatele așteptate.

COLONELUL AL. CULICI

ERATĂ. — Portretele publicate în articolul d-lui Brătulescu privitor la Grădișteni reprezintă descendenții din veacul al XIX-lea ai acestei familii, iar nu pe Bunea Grădișteanu.

I.

NOUVEAUX RENSEIGNEMENTS SUR LE MONASTÈRE DE VALENII-DE-MUNTE ET SUR D'AUTRES ANTIQUITÉS RELIGIEUSES DE CETTE LOCALITÉ

par N. Iorga

Les fresques de l'église conventuelle de Vălenii-de-Munte, (district de Prahova) ont été récemment dégagées de la couche de peinture à l'huile qui les recouvraient. On peut facilement constater que, correspondant à celles de Cotroceni (Bucarest), monastère auquel était dédiée cette fondation de la fin du XVII-e siècle, elles appartiennent à un courant qui n'est pas purement byzantin. La liberté dont use l'artiste dans le traitement des sujets religieux, montre l'influence de Venise; il faut admettre un peintre crétois ou formé à l'école crétoise. Ces fresques ont été à deux reprises retouchées, dernièrement par un peintre d'Énos, en Thrace, au commencement du

siècle passé. On reconnaît les plus anciennes par le caractère allongé des inscriptions en lettres noires. La Généalogie des Cantacuzènes mentionne les douze boursiers, dont son parent, Răducanu envoyés à Venise par la prince de Valachie, Constantin Mavrocordato, et elle ajoute que ces jeunes gens, soupçonnés d'avoir la mission de cacher les trésors de leur maître, furent rappelés après trois ans, en 1748.

Sont ajoutées deux icônes sur fond d'or qui doivent venir de la fin du XVI-e siècle et deux travaux de sculpture en bois dus à des artistes paysans du XIX-e siècle.

II.

NOTICE SUR CINQ MINIATURES REPRÉSENTANT LE PRINCE DE VALACHIE MATHIEU BASARAB ET SON ÉPOUSE LA PRINCESSE HÉLÈNE

par CONSTANTIN I. KARADJĂ

Nous reproduisons cinq miniatures exécutées en Valachie au milieu du XVII-e siècle. Les trois premières appartiennent à l'Académie Roumaine et au Musée des Antiquités de Bucarest. Les deux dernières des miniatures reproduites sont au Musée d'Athènes.

Ces peintures nous prouvent une fois de plus combien il

est malaisé de distinguer entre les différentes influences, venant de Russie, des pays balcaniques et d'Orient, qui ont mis leur sceau sur l'art national de notre pays. Elles sont très intéressantes au point artistique aussi bien qu'à celui de l'histoire du costume.

III.

MAISON DOBRESCU À PLOEȘTI

par l'architecte THOMA T. SOCOLESCU.

Description d'une maison de boiar du XIX-e siècle à Ploesti (Valachie). Elle est surtout par les ornements en

stuc, imités d'après ceux de la tradition paysane et turque

V.

MONUMENTS REPRÉSENTATIFS DE L'ANCIEN ART ROUMAIN, EXPOSÉS À PARIS ET À GENÈVE (1925)

par VIRGILE DRĂGHICEANU.

L'auteur présente un compte rendu sur les expositions d'art roumain organisées à Paris et à Genève.

V.

MONASTÈRE DE COȘULA

par N. IORGA

Le monastère de Coșula (district de Botoșani) est la fondation du Grand Trésorier moldave Mathias, dont une icône conserve le portrait avec ceux des membres de sa famille. Des fresques sur fond d'or sont cachées sous l'enduit. Certains

objets du culte appartenant à la même époque, vers la moitié du XVIe siècle, s'y conservent encore. Ceux qui sont donnés sous les nr. 5, 6, 7 et 8 appartiennent à ce que la broderie d'église a donné de mieux dans les pays roumains.

VI.

FRESQUES DU CHÂTEAU DE FĂGĂRAȘ

par ANDRÉ VERESS

Les fresques, cachées encore sous l'enduit, de Făgăraș en Transylvanie sont décrites par le secrétaire du prince Sigismond Báthory, le Vénitien Giorgio Tomasi. Elles furent exécutées par quelque Italien, venu de Pologne, pour le cousin

de ce prince, Balthasar Báthory, candidat au trône de cette province, et même de Pologne, qui fut exécuté pour crime d'Etat en 1594.

VII.

EN RAPPORT AVEC LES GRAFFITI DE L'ÉGLISE DE S. GEORGES A HÂRLAU

par Ilie Minea.

Sous ce titre l'auteur donne toute une histoire de la petite ville de Hârlău, mentionnée comme résidence de la princesse Marguerite dès la fin du XIVe siècle, reprise dans cette qualité par Radu Mihnea au début du XVIIe. L'église de S. Georges appartient à l'époque d'Etienne-le-Grand; des modi-

fications de détail y furent ajoutées à une époque ultérieure. Est publiée une lettre inédite de refus d'hommage, adressée en 1691 par Constantin Cantemir au roi de Pologne, Jean Sobieski, qui avait envahi le pays.

VIII.

CHRONIQUE

Dans la Chronique un décret du prince de Valachie Mathieu Basarab, qui fixe sur une croix de pierre son décret concernant les droits sur le vin dans sa capitale de Târgoviște et sur une icône de 1521 (conservée au Bătyanaeum d'Al-

ba-Iulia), dont le donateur fut l'évêque Anastase de Vad.

Notes sur une forteresse à Tabla Buții, près de l'ancienne frontière transilvanienne dont on attribue la fondation à Michel-le Brave.

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26

Secretar-Director : VIRGILIU N. DRAGHICEANU

Buletinul se găsește de vânzare la principalele librării din Țară
Studentii, profesorii și preoții au 45⁰/₀ reducere, adresându-se Secretariatului.

Fiecare fasciculă apare în două ediții :
Ediția pe hârtie chromo Lei 120. — Ediția pe hârtie velină Lei 90.

La Secretariatul Comisiunii se poate procura Buletinul Comisiunii pe anul 1923 consacrat Curții Domnești din Argeș. Exemplar de lux cu text francez Lei 1.100, fără text francez Lei 1.000. Exemplar pe hârtie velină cu text francez Lei 600, fără text francez Lei 500.

PREȚUL
LEI 120

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 2 6

RAMURI / INSTITUT DE ARTE GRAFICE / S. A. / CRAIOVA

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

PREȘEDINTE: N. IORGA

MEMBRII: P. ANTONESCU, G. BALȘ, GR. CERKEZ, AL. LAPEDATU C.
MOISIL, V. PÂRVAN, PR. N. POPESCU, AR. VERONA, M. SUȚU

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
<i>C. Marinescu</i> : Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu	93
<i>Dr. Mihai Popescu</i> : Oltenia în timpul stăpânirii austriece (1718 — 1739)	100
<i>Al. Zagoritz, Arhitect</i> : Biserica și Casa din Mărgineni	108
<i>Gh. Coriolan</i> : Resturi istorice din satele Coslegi, Darvari și Radila din Prahova	120

COMUNICĂRI

<i>Virgiliu Drăghiceanu</i> : Mănăstirea Samurcăsești-Ilfov; Biserica din Pașcani; Icoana lui Vladislav-Vodă din Muntele Athos, aflată la Lavra; Biserică Românească în Moravia.	123
<i>V. Brătulescu</i> : Biserica Sf. Ilie-Roșiorii de Vede; Sf. Vineri și Sf. Spiridon-Roșiorii de Vede; Țigania-Drăgănești jud. Teleorman; Grăția-Vlașca	124

OFICIALE

<i>Petre Luța</i> : Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți pe anii 1921 — 1925	126
---	-----

În 1857 eruditul francez U. Langlois publica în *Revue archéologique* (1-ère partie, pp. 292—294) un scurt studiu intitulat: *Notice sur le sabre de Constantin XIV (sic), dernier empereur de Constantinople, conservé à l'Armeria Reale de Turin*¹).

Era vorba de o sabie de Damasc, aflătoare până astăzi în același deposit, adusă dela Constantinopole de către baronul Tecco, fost ministru al regatului de Sardinia în capitala Sultanilor și dăruită regelui Victor Emanuel. Acesta o depune în *Armeria* sa. Tecco și-o procurase dela un negustor. Acesta la rândul-i o cumpăraseră dela un păzitor al *turbeh*-ului (mausoleului) lui Mahomed II, împreună cu steagul acestui Sultan, care s'ar afla în același deposit din Turin.

După o descriere amănunțită a săbiei, descripție asupra căreia vom reveni, Langlois se oprește asupra unei inscripții cu litere aurite, sau mai de grabă de aur, aflătoare pe o parte a lamei și pe care o transcrie astfel:

† CYBACIAEYATHHTTE' AOFE ΘEOYHANTANAΞ TΩHTEMONI KAI HETΩAYΘENTI KΩNSTANTINΩ, adică:

† [Χριστέ,] Σὶ βασιλεὺς ἀήττητος, λόγι Θεοῦ, παντάναξ, [βαλθεῖ] τῷ ἡγεμόνι καὶ πιστῷ ἀνθεντικῷ Κωνσταντίνῳ.

deci:

[O Hristoase], tu rege invincibil, cuvânt al lui Dumnezeu, stăpâne a-tot-țîilorule, [fii într'ajutor] căpeteniei și credinciosului autocrat Constantin²).

Cuprinsul acestei invocații, faptul că arma provenia din mausoleul lui Mohamed II, caracterul bizantin al ornamentației, toate acestea fac pe Langlois să afirme că este vorba de sabia lui Constantin, ultimul împă

rat bizantin. Era firesc, după Langlois, ca ea să se afle în turbe-ul Sultanului cuceritor al Constantinopolei.

Aproape douăzeci de ani mai târziu, un învățat italian, Giovanni Deludo, publica un scurt articol asupra aceleiași săbii: *La spada di Costantino Paleologo, ultimo imperatore di Costantinopoli* (Veneția, 1874, extras din t. 18 al memoriilor așa numitului *Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*). Ca și predecesorul său, Deludo adaogă un desemn al săbiei în discuție.

După ce o descrie, Deludo examinează de aproape argumentele lui Langlois privitoare la atribuirea armei lui Constantin Paleologul și demonstrează, după noi fără posibilitate de replică, greșeala eruditului francez.

Deludo arată, mai întâiu, că împărații bizantini purtau săbii drepte (spede) pe câtă vreme aceasta este curbată, caracteristică Perșilor și Turcilor. Nici emblemele examinate de Langlois pe o față a lamei nu corespund, așa cum crezuse eruditul francez, obiceiurilor imperiale. Chiar felul cum se presintă versurile inscripției — fiindcă invocația este în versuri — duc cu gândul la veacurile al XVI-lea și XVII-lea. În sfârșit, și titlurile suveranului pomenit: *ὁ ἡγεμὼν* și *ὁ ἀνθεντικὸς* arată că nici vorbă nu poate fi de un împărat bizantin.

Deludo aduce apoi probe din care reiese cu prisosință că titlurile acestea corespund Domnilor români. Sabia nu poate fi decât a lui Constantin Brâncoveanu. Felul cum se răspândește bogățiile lui Brâncoveanu explică rădăcirea săbiei la Constantinopole. Deludo nu crede, și nu credem nici noi, în povestea sustragerii ei din mausoleul lui Mohamed II. Negustorul care o vânduse baronului Tecco avea tot interesul s'o înfățișeze ca o sabie imperială. Și, fiindcă în inscripția, redactată în grecește, se cetește numele de Constantin, era destul — va fi crezut cel ce o vindea — să susțină că și a

1) Publicat în traducere grecească în revista *Πανδώρα* din Atena, t. IV, 1857, p. 302 (după Giovanni Deludo, articolul analizat mai departe, p. 2).

2) „[O Christ], toi, roi invincible, Verbe de Dieu, maitre de toute chose [sois secourable] au chef et fidèle autocrate Constantin!”.

procurat-o dela un paznic al mausoleului cuceritorului Constantinoplei pentru ca ea să fie privită ca sabia ultimului împărat bizantin, depusă ca un trofeu lângă mormântul învingătorului.

Este vorba, de sigur, de o dibace legendă de un caracter specific levantin.

Curios însă, studiul lui Veludo n'a găsit răspândirea celui al învățatului frances, așa încât până astăzi se consideră la Armeria din Turin sabia în discuțiune ca fiind într'adevăr a ultimului împărat bizantin¹⁾.

Este necesar să revenim asupra descrierii acestei săbii, deși ea a fost făcută de amândoi cercetătorii pomeniți mai sus.

Nu se păstrează din ea decât lama și „inima” mânerului. Teaca și prăselele, împodobite probabil cu aur și cu pietre prețioase, au dispărut, tocmai din cauza valorii lor.

Lama, având curba obișnuită săbiilor de Damasc, este de oțel.

Una din fețe este lipsită de orice ornament. Din potrivă, cealaltă poartă în apropierea mânerului un motiv ornamental, mărginit de două lumânări. Deasupra lor, într'un cerc, Maica Domnului cu Isus-copilul pe brațul stâng, înconjurată de patru stele. Deasupra și dedesuptul acestui cerc sunt, respectiv, trei și cinci stele (una dintre ele între flăcările lumânărilor).

Doi îngeri susțin o coroană deasupra medalionului în care se află Maica Domnului. Peste coroană se află trei rubine încrustate în lamă. Urmează apoi invocația reprodușă mai sus și pe care Langlois o arată greșit ca aflându-se pe cealaltă față a lamei.

De altfel, nici desemnul care însoțește articolul din *Revue archéologique* nu este foarte exact. Mai întâiu, invocația se află pe aceeași față ca și medalionul, nu pe cealaltă, cum arată Langlois. Literele inscripției, ca și ornamentele pomenite, sunt de aur sau poate numai aurite, încrustate pe o foale de oțel, ea însăși aplicată pe lamă. Banda metalică pe care se află această invocație este așezată între două pietre prețioase vizibile pe fotografie.

1) Termeni dintr'o scrisoare a d-lui Merli Miglietti, directorul Armeriei, bunăvoinții căruia datorăm și fotografia acestei săbii. Tot astfel este considerată și într'un articol publicat în revista *Μελέτη* din 1908 de către d-l X. A. Siderides (după G. Schlumberger, *Le Siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453*, Paris, 1914, p. 315, nota.)

Fig. 1. Sabia dela Armeria Reale din Turin.

Cum am arătat mai sus, argumentele lui Giovanni Veludo ni se par hotărâtoare: Ne aflăm în fața unei săbii a lui Constantin Brâncoveanu. Întrucât ea este cumpărată chiar la Constantinopole de către baronul Tecco, s'ar putea presupune că este vorba de sabia purtată de nefericitul Domn în momentul sosirii în capitala turcească. S'ar putea întări această ipotesă cu faptul că cele două săbii de care vom vorbi mai jos, aproape sigur făcând parte dintr'un număr de alte șeaisprezece săbii depuse la Brașov, cum vom vedea mai departe, au luat cu totul alt drum.

Pentru fixarea și mai deaproape a persoanei stăpânului acestei arme, vom întări spusele lui Veludo privitoare la titlu cu câteva exemple scoase din materialul documentar sau iconografic pe care eruditul italian nu-l putea avea la îndemână în vremea când își seria studiul.

Pentru oricine, cât de puțin familiarizat cu diplomația românească, este limpede că titlul de ὁ ἡγεμὼν și ὁ αὐθέντης este aplicat în nenumărate documente grecești Domnilor noștri; în nici un caz, acești termeni, corespunzători vorbelor *Voevod* și *Domn*, nu se potriveau unui împărat bizantin care era Βασιλεὺς Καὶ αὐτοκράτωρ. Un singur exemplu dintre nenumăratele ce s'ar putea da: Constantin Paleologul se intitula astfel: Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμανίων ὁ Παλαιολόγος.¹⁾

În ce privește pe Brâncoveanu, este destul să spunem că aceste designări apar în scrisori patriarhale către Domnul Țării-Românești în mai multe rânduri²⁾. O probă și mai puternică o oferă titlul care înconjoară cunoscutul portret al lui Constantin Brâncoveanu, făcut la Veneția³⁾.

ΓΩΑΝΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΗΛΑΠΑΡΑΜΗΑΣ
ΜΗΠΑΝΚΟΒΑΝΟΣ ΒΟΕΒΟΝΔΑΣ ΑΥΘΕΝΤΗΣ
ΚΑΙ ΉΓΕΜΩΝ ΠΑΣΗΣ ΟΥΓΓΡΟΒΑΝΙΑΣ.

II.

În Noembrie 1924 s'a vândut la Paris colecția de arme a Prințului Lvov. O superbă

sabie a fost cumpărată cu acest prilej de un anticar, dl. Manukian⁴⁾.

Datorită deosebitei d-sale amabilități putem înfățișa fotografiile alăturate. Este locul să spunem că dl. Manukian ne-a îngăduit să studiem de aproape această splendidă armă.

Este vorba iarăși de o sabie de Damasc care-și păstrează mânerul de aur împodobit cu pietre prețioase. Ea are și o teacă de piele, care însă este vizibil modernă.

Pe o față a mânerului sunt cinci topaze de Brasilia. Șase pietre lipsesc pe această față. Pe partea cealaltă se văd șapte topaze; patru deci lipsesc. La îndoitura mânerului se află un alt mare topaz, găurit. D. Manukian socotește că aceste pietre au fost puse în locul altora, poate în veacul al XIX-lea. Nu știm dacă această presupunere, basată pe experiența anticarului pomenit, este întemeiată.

Spre deosebire de sabia aflătoare la Turin, aceasta este împodobită pe amândouă fețele. Pe una din ele, îndată după un ornament oarecum asemănător cu cel întâlnit la cealaltă sabie, imediat după gardă, se vede un medalion rotund în care doi îngeri pe un cer cu trei stele susțin o coroană. Dacă la sabia din Armeria puteam presupune că îngerii ținneau o coroană destinată Maicii Domnului, aici, întru cât medalionul este cu totul independent, credem că este vorba mai de grabă de coroana voevodală. Și forma ei, mult mai vizibilă pe această fotografie, socotim că întărește această presupunere.

Tot de aur—sau aurit—ca și aceste poadoabe, este un elegant ornament cu motive vegetale încrustate iarăși pe o foaie metalică fixată în lamă. Banda aceasta este împărțită în patru secțiuni mărginite de cinci pietre prețioase (trei grenade și două peruzele (*turquoises*)).

Pe cealaltă față, după ornamentul cunoscut de sub gardă, apare un medalion cu Sfânta Fecioară purtând pe brațul drept pe Isus copil. La dreapta și la stânga: ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ.

Paralel cu muchia săbiei, iarăși pe o bandă apăsată în lamă, în litere de aur sau aurite (ca toate celelalte ornamente), se citește invocația următoare:

† CY BACIAEY AHITHTE AOFE

ΘΕΟΥ ΠΑΝΤΑΝΑΞ ΝΙΚΗC ΒΡΑΒΕΙΑ

1) C. E. Zachariae von Lingenthal, *Ius graeco-romanum*, partea III, Lipsca, 1857, p. 717.

2) Hurmuzaki-Iorga, *Doc.*, XIV, partea 1, pp. 289, no. 352, 305, no. 371: cf. p. 346.

3) Reprodus și în N. Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin Brâncoveanu*, București, 1914.

4) Domiciliat în Rue de la Pompe 124, Paris, XVI-e.

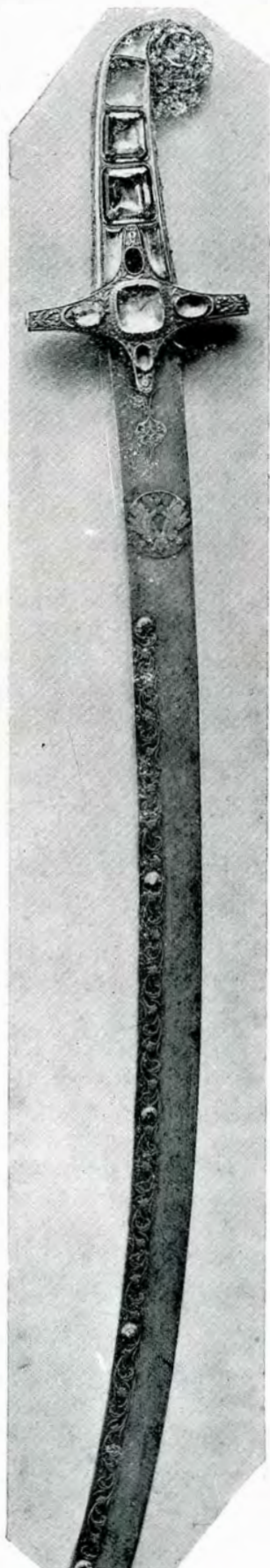

Fig. 2. Sabia aflătoare la Paris, în posesiunea d-lui Manukian.

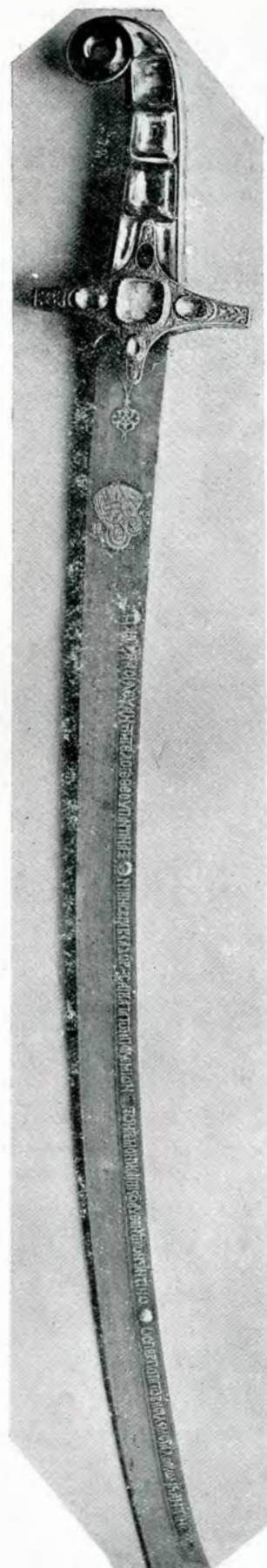

Fig. 3. Aceiași: cealaltă față.

ΑΓΩΦΗΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΗΘΕΜΙΩΝ
ΤΩ ΗΓΕΜΟΝΙ
ΚΑΙ ΗΣΤΩ ΑΥΓΕΝΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ
ΩΧΗΡ

ΗΟΤΕ ΤΩ ΒΑΔΙΑΙ ΜΑΙΑΩ (recte ΜΕΓΑΛΩ)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ.

adică:

† Σὺ βασιλεὺς ἀήττητε, λόγε
Θεοῦ παντάναξ, νίκης βραβεῖα
δωρήσεις· κατὰ τῶν πλεονέκων τῷ ἡγεμόνι
καὶ πιστῷ ἀσθενεῖ Κωνσταντίνῳ ὥσπερ
πότε τῷ βασιλεὶ μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ

deci:

† Tu, împărate neînvins, cuvânt al lui Dumnezeu, stăpâne a tot-țiitorule, dă cununa izbânzii asupra protivnicilor, Doevodului și credinciosului Domn Constantin, precum [ai dat-o] altă dată împăratului Constantin cel-Mare!

După cum se vede, invocația este aproape aceeași ca și cea de pe sabia din Turin cu deosebire că se mai adaugă: „dă cununa izbânzii asupra protivnicilor” și „precum [ai dat-o] altă dată Împăratului Constantin cel-Mare!”

Ne aflăm deci în fața unei alte săbii a lui Constantin Brâncoveanu, ajunsă după cine știe câte peregrinații în colecția prințului Lvov.

Trebuie adăogat că legenda este împărțită și ea în patru secțiuni prin cinci pietre prețioase (alternativ grenade și peruzele), dintre care însă două (grenade) au căzut.

III.

Dacă amândouă aceste săbii înfățișează destule elemente pentru a se proba că ele au aparținut lui Brâncoveanu, nu tot așa stau lucrurile cu o a treia, aflătoare iarăși la Paris. În sala Delort de Gléon din muzeul Luvrului se poate vedea o sabie de Damasc, ceva mai puțin încovoiată decât cea din *Armeria* din Turin. Are ca număr de inventariu 7.086 și provine dintr-o colecțiune Marteau în care ajunsese datorită unui anticar Demotte ¹⁾.

1) Toate aceste lămuriri privitoare la proveniență au fost scoase din registrul sălii de către colegul și prietenul nostru d. Scarlat Lambrino, amabilității căruia datorim fotografia săbii în discuție și o parte din descrierea ce urmează

D. Lambrino a avut la dispoziție registrul mulțumită marii bunăvoințe a șefului departamentului respectiv dela Luvru, dl. Carl Dreyfus.

Sabia este mult mai puțin bine păstrată decât celelalte două. Mai mult de jumătate este ruginită, iar tăișul îi este știrbit în mai

Fig. 4. Sabia dela Museul Luvrului.

multe locuri. Are un mâner de os, care însă s'ar putea să nu fie cel primitiv. Ca și sabia din Turin, nu este ornamentată decât pe una

din fețele lamei unde se află iarăși o legendă, cum vom vedea: incompletă.

Imediat sub mâner apare un ornament

Fig. 5. Aceeași: cealaltă față.

(tot de aur sau aurit) foarte asemănător cu cel de pe sabia din *Armeria* din Turin. Ca și acolo, se văd mai departe două lumânări

deasupra cărora iarăși apare Maica Domnului — într'un oval, de rândul acesta — cu Isus copil pe brațul stâng, deci ca și pe sabia din Turin. Și aici se văd în medalion patru stele.

Ca și dincolo, apar de-asupra doi îngeri (cel din dreapta s'a deslipit) ținând o coroană. Între îngeri și medalion se vede încă o stea¹⁾. Asemănarea cu sabia din *Armeria* din Turin este întărită și de felul cum este așezată invocația. Într'adevăr, îndată după cei doi îngeri urmează o parte din legenda pe care am întâlnit-o în cele două cazuri anterioare:

† CY KACIAEY (sic) AHTTHTE AOTE OEYOY HANTANAΞ.

deci:

† Σὺ, βασιλεὺ ἀήττητε, λόγε θεοῦ, πάντων
adică exact ca pe cele două săbii studiate mai sus. Din nenorocire, aici invocația se întrerupe. Pe fotografie se pot însă observa, la începutul și la sfârșitul ei, două mici rotogoale, care trebuie să fie două pietre prețioase sau locul lor pe lamă. Faptul că dela al doilea rotogol încolo sabia este ruginită și considerația că invocația astfel trunchiată n'are un sens precis și, mai ales, asemănarea aproape perfectă cu sabia studiată la începutul acestui articol, ne permit să afirmăm că suntem și aici în fața unei săbii a lui Brâncoveanu, pe care legenda era întreruptă de mai multe pietre prețioase, adică așa cum am văzut-o pe lama aflătoare în posesiunea d-lui Manukian.

De altfel o simplă privire pe fotografiile acestor două săbii arată că și la una și la cealaltă o piatră prețioasă este pusă îndată după cuvântul HANTANAΞ.

S'ar putea însă obiecta că amănuntele acestora caracterizează un anumit fel de lucru al unui meșter care făcea săbii pentru anumite persoane.

Mai întâiu, este de reținut că și această a treia sabie a aparținut unui înalt personaj ortodox (ornamente și litere de aur, medalion cu Maica Domnului). Că ea este contemporană cu celelalte două, ni se pare în afară de orice îndoială. Dacă această sabie n'ar înfățișa decât un specimen de atelier, ar fi de așteptat să se mai cunoască vreuna asemănătoare. Înțelegem prin *asemănă-*

1) Poate că pe lamă se mai observă locul unde vor fi fost alte stele, așa cum se vede pe sabia din Turin. Fotografia nu ni permite s'o afirmăm.

loare o sabie cu ornamentele și invocațiile întâlnite, mai ales că este vorba de ceva relativ apropiat de epoca noastră. Anticarul pomenit, d. Manukian, a făcut cercetări în această privință și s'a referit, bine înțeles, și la lunga sa experiență personală. N'a dat de urma unui asemenea exemplar în niciun muzeu, în nici o colecție de Stat sau particulară, nicăieri. Cercetările noastre, mai restrânse, au dus la același rezultat.

Dar s'ar mai putea zice că am atribui astfel prea multe săbii lui Brâncoveanu, că adecă nu era firesc ca el să poseadă atâtea exemplare.

Se știe că un om de încredere al Domnului muntean, Apostol Manu, reușise să transporte la Brașov o bună parte din averile lui, cu foarte puțin timp înainte de plecarea lui Brâncoveanu la Constantinopole.

Inventariul acestor impresionante bogății cuprinde nu mai puțin de șaisprezece săbii! Zece din ele sunt arătate ca fiind „turcești“. Toate sunt înfățișate ca fiind argintate sau de argint. Se mai pomenește în documente anterioare de părțile lor aurite, ceace corespunde cu lucrurile văzute până acum¹⁾. Se mai menționează aceste săbii, fără a li se specifica numărul, și într'un alt inventariu, făcut spre sfârșitul lui 1714, când averile acestea ale lui Brâncoveanu sunt confiscate de autoritățile imperiale, și în câteva acte din 1715, privitoare la vânzarea unora dintre obiecte²⁾.

Nicio mirare deci dacă se mai găsec încă trei din câte au fost. Toemai numărul lor înlătură presupunerea că ele ar fi putut aparține altui Domn român cu numele Constantin (Constantin Basarab Cârnul sau Constantin Mavrocordat, de pildă).

Este în de obște cunoscutul jăful făcut în averile lui Brâncoveanu și în orașul imperial, și în Țara-Românească, și în Transilvania. Blănuri, stofe, podoabe, arme se răspândesc în toate părțile. Turcii vindeau din ele și în Moldova³⁾.

1) „Zehen mit Silber beschlagene Säbel. zwei silberne Säbel „, vir mit Silber beschlagene Säbel. Ein Beschlächt auf einen türckischen Säbel. silber vergolt, mit türckischen Steinen besetzt“ Hurmuzaki, Doc., VI, pp. 135—137; C. Giurescu și M. Dobrescu, Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu, București, 1907, p. 321.

2) Giurescu-Dobrescu, o. c., pp. 278, 281, no. 428, 286, no. 435; cf. ibid., p. 299, no. 455; p. 303, no. 460.

3) N. Iorga, Documente privitoare la Constantin-Vodă

În 1720 mai rămăseseră încă două săbii nevândute din depositul constituit în Ardeal cu șase ani înainte.¹⁾

Când reprezentantul intereselor brâncovenești, după întoarcerea Doamnei Maria din exilul ei asiatic, Gheorghe Trapezuntinul, interveni în repetate rânduri la Împărat și la diferitele autorități austriece pentru despăgubirea nenorocitei văduve și a nepotului lui Brâncoveanu, se ajunge să se recunoască păgubirea familiei domnești prin felul cum se vânduseră unele din lucruri²⁾. Iar în momentul când elocvențele suplici ale „doctorului în medicină și filosofie“ duc la recunoașterea drepturilor brâncovenești asupra averilor confiscate în Ardeal, Gheorghe Trapezuntinul protestează împotriva felului cum se făcuse prețuirea unora dintre lucrurile vândute. Arată, de pildă, că în inventariu săbiile erau menționate ca fiind de argint, iar în actul de prețuire nu se mai pomenia aceasta. Cu bună dreptate i se părea curios mandatarului Doamnei române că astfel de săbii fuseseră socotite ca valorând cinci-șease florini, mai ales că, zicea el, „orice negustor de rând poartă o sabie de cel puțin 10 până la 30 și 50 de taleri. [Deci] este greu de crezut că un Prinț de samă ca Brâncoveanu... ar fi trimis spre păstrare săbii de o asemenea valoare“. Și i se pare și mai curios că una dintre ele, arătată ca având un mâner de iasp, este prețuită totuși numai patru florini³⁾.

Adăogăm astfel prin studiul de față încă trei podoabe la nesfârșitul număr de obiecte de artă lăsată de fastuoasa Domnie a Brâncoveanului. Se va întoarce oare vre-una din ele în țara din care au plecat acum peste două sute de ani?

Brâncoveanu, București, 1901, p. 57, no. 3; p. 133, no. 26; cf. același, Constantin Brâncoveanu, Viața și Domnia lui, București, 1914, pp. 209—210; Giurescu-Dobrescu, o. c., p. 29 a Introducerii, p. 266, no. 406; p. 307.

1) Giurescu-Dobrescu, o. c., p. 317, no. 472.

2) Ibid., pp. 321—322.

3) „E primieramente per le sciabie nell'inventario venendo specificate d'argento, nella stima non si fa menzione d'argento, ma uengono stimale di 5 à sei fiorini, che ogni ordinario mercante porta almeno sciabla da 10 à 30 e 50 lateri, e un Principe di qualità. come il Brancovano, pare cosa difficile da credersi [salvo miglior sentimento] hauer mandato in deposito per sicurezza sciabie di tal valore. Una poi fra le altre si dice con pomolo di pietra iaspide stimata di 4 fiorini“; Giurescu-Dobrescu, o. c., pp. 332—434.

Austriecii, după pacea de la Passarowitz (1718), ajunși în stăpânirea Olteniei, s'au gândit să ridice aici câteva întărituri, atât pentru siguranța lor cât și în vederea unei eventuale revanșe din partea Turcilor.

De aceea au trimis ingineri destoinici ca să cerceteze „de visu” și să aleagă locurile ce trebuiau să fie întărite „pro securitate provinciae et incolarum”.

După multe cercetări privirile inginerilor s'au oprit asupra lăcașurilor de rugăciune, ridicate de Domni și boieri, pentru lauda lui Dumnezeu spre iertarea păcatelor.

Mănăstirile, așezate în locuri retrase, apărate de dealuri și păduri seculare, erau singurele ce puteau fi întărite ușor și fără multă cheltuială.

Din douăzeci și șapte de mănăstiri¹, mari și mici, câte se aflau atunci în Oltenia, ochii maeștrilor în ridicarea cetăților s'au oprit numai asupra celor cu așezarea mai bună.

Pe lângă mănăstiri inginerii au mai cerut să fie întărită și capitala², ce se afla la Craiova, căci, fiind prea în câmpie și destul de departe de Transilvania, putea fi ușor încercată de o năvală turco-tatară.

Planul lucrărilor, întocmit din punct de vedere strategic, ținându-se în samă calea carolingiană³, ce lega Oltenia cu Transilva-

nia, fu lucrat printre anii 1728—1731, de către Obristwachmeisterul⁴ Johann Weiss.

După raportul acestuia s'au făcut următoarele întărituri:

Arxavia⁵ (Strassburg), așezată pe malul drept al Oltului, în fața satului Căineni, din Argeș.

Aici s'a ridicat o fortificație de zid cu patru redute (fig. 1). Menirea acesteia era să păzească astfel calea carolingiană de un eventual atac turcesc ce ar fi putut surveni de peste Olt pe la satul Căineni, care era legat prin o cale directă cu Bu-

Fig. 1, Planul cetății Arxavia.

cureștii.

Cale de trei ceasuri de aici, tot pe calea carolingiană, au întărit mănăstirea Nucet, de unde călugării, fiind numai doi, au fost mutați la Cozia.

La Mănăstirea Nucet s'au făcut depozite pentru provizii de alimente și muniții.

urmând exact calea lui Traian. S'a numit carolingiană după Carol al VI-lea.

⁴ Obristwachmeister = maior.

⁵ Inginerul Weiss spune că pe locul acesta se aflau ruinele unei întărituri din timpul Romanilor.

¹ Rapoartele militare, d'ntre 1718—1739, privitoare la Oltenia, păstrate în „Kriegsarchiv”, secția „Hofkriegsrath” de la Viena, precum și raportul inginerului Weiss din 1731: „Kurze Beschreibung des vornemster Clöster u. anderen Wallbahren Örtern in der kais. österr. Wallachei.

² Aceasta fu cerută și de Prințul Eugeniu de Savoia încă în 1718, 14. Noembrie.

³ Aceasta lega Oltenia cu Transilvania pe valea Oltului,

Mai jos, cale de patru ceasuri de la Nucet, s'a întărit mănăstirea Cozia, ale cărei ziduri și așezare au stârnit admirația inginerilor.

După planul de la fig. 2, lucrări de

Pentru noi interesant aici este planul mănăstirii, în mijloc biserica A, în formă de cruce, de jur împrejur chiliile călugărilor D, două paraclisuri B și un ciardac spre Olt C., toate acestea împreună cu

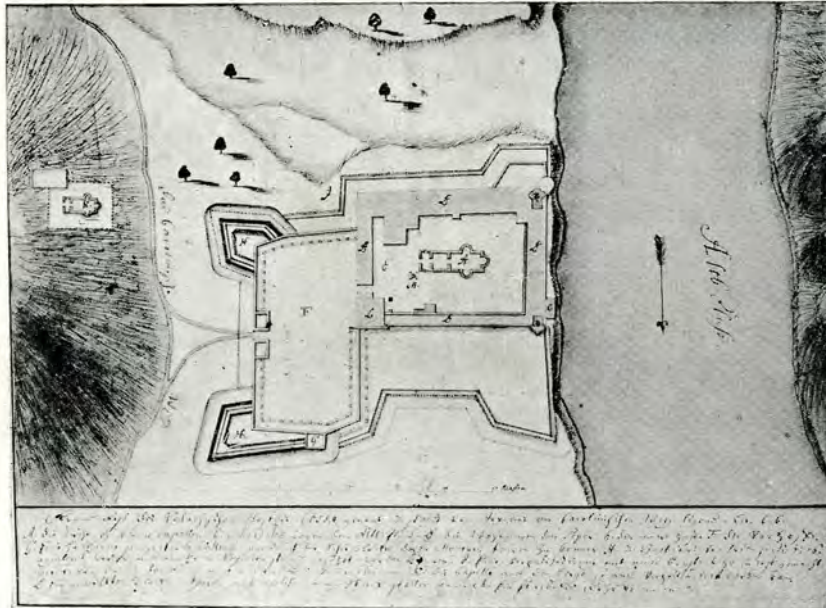

Fig. 2. Planul mănăstirii Cozia.

întărire aici s'au făcut numai împrejurul zidurilor mănăstirii, netrecându-se cu vederea nici paraclisul așezat peste drum de mănăstire, în punctul K.

clopotnița L formând curtea interioară E. În aceasta se mai află și o fântână M.

Mai departe cale de trei ceasuri de aici s'a întărit reședința episcopală din orașul

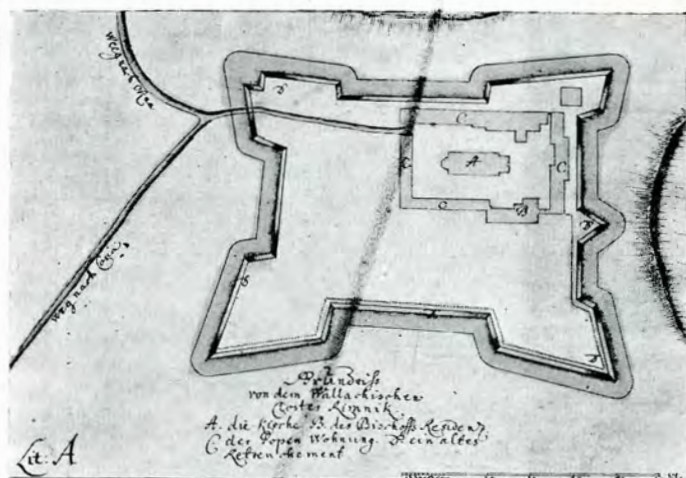
Fig. 3. Perspectiva episcopiei Râmnicului.

Primele întăriri la Cozia s'au făcut încă din 1716: redutele din punctul H în fața curții exterioare F.

Râmnicul-Vâlcii (fig. 3).

După planul lucrărilor (fig. 4), întărirea aici constă din reconstruirea vechiului

șanț¹ cu val de pământ sprijinit pe gard de nuiele D.

Planul episcopiei de Râmnic.

Fig. 5. Perspectiva mănăstirii Dintr'un Lemn.

Mănăstirea de maici Dintr'un lemn² (fig. 5), așezată la depărtare de șase ceasuri de Râmnicul-Vâlci.

Aceasta fiind în afară de calea carolingiană, a fost destinată ca să servească drept loc pentru strângere de alimente. Chiliile acestei mănăstiri, atât prin poziția, cât și prin construcția lor, putând minunat să servească drept magazine (fig. 6). Cale de patru ceasuri de aici s'a întărit minunata mănăstire a Craioveștilor, Bistrița (fig. 7)³, așezată lângă râul cu același nume.

Aici, având ca sprijin și Arnota

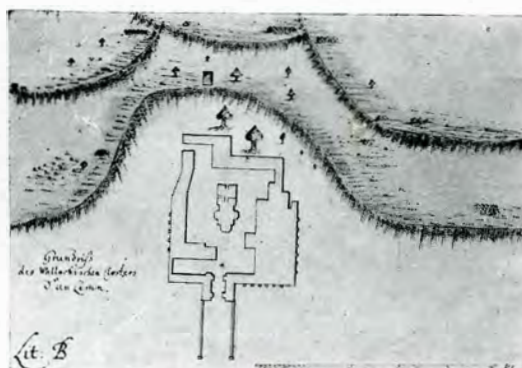

Fig. 6. Planul mănăstirii Dintr'un Lemn.

Fig. 7. Perspectiva mănăstirii Bistrița.

În ținutul acesta au mai fost amenajate ca puncte strategice lăcașurile: s'a așezat în garnisoană un batalion

¹ Șanțul acesta a fost făcut din timpul războiului la 1717 și în el s'a instalat un batalion de infanterie.

² S'a numit astfel, ni spune Weiss, fiindcă a fost făcută dintr'un copac și de un singur om.

³ Mănăstirea de sus de pe munte este Arnota.

de infanterie al cărui comandant s'a instalat în ceardacul E (fig. 8).

destinate ca reședință a unui escadron de cavalerie.

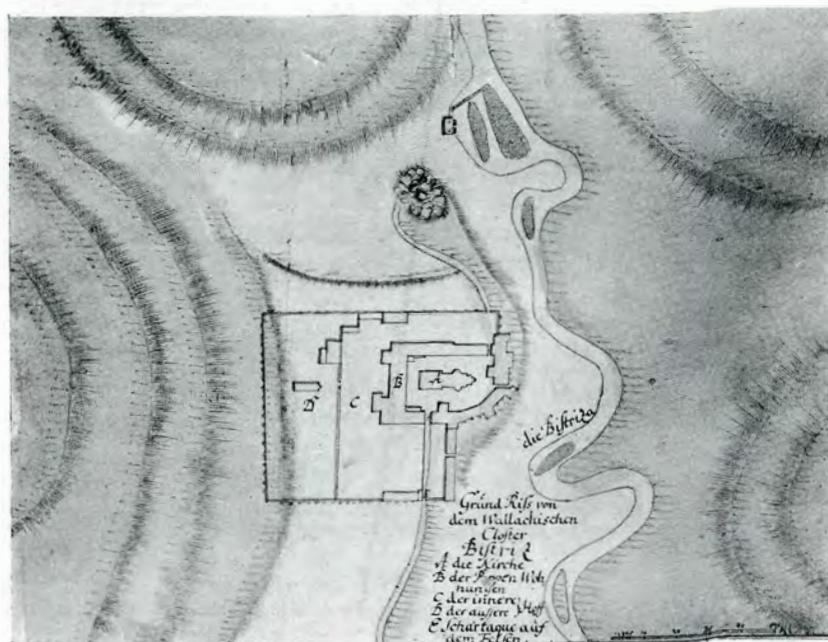

Fig. 8. Planul mănăstirii Bistrița.

Tot aici, fiindcă Tatarii n'au avut nici- odată curajul să înainteze până la mănăs-

Învelișul mănăstirii fiind de aramă și plumb, o așa bogăție a stârnit admirația.

Fig. 9. Perspectiva mănăstirii Hurez.

tire, și-au făcut Austriecii punctul principal al provisiilor și al munițiilor.

N'a fost trecută cu vederea nici ferme- cătoarea mănăstire a lui Brâncoveanu, Hurezul (fig. 9), așezată cale de două ceasuri de Bistrița.

Chiliile de la Hurez (fig. 10), fiind nu- meroase și destul de încăpătoare, au fost

De la Hurez sistemul de întărire a trecut la mănăstirea Polovraci (fig. 11), care prin așezarea ei chiar la izvorul Oltețului, prin poziția pitorescă și ușor de apărat (fig. 12), a fost aleasă ca reședință a generalului Stainville și a unui batalion.

Austriecii aveau intenție să lege mă- năstirea Polovraci printr'o șosea, ce

rea să treacă pe la Novaci, cu orașul face în douăsprezece oare, pe timpul

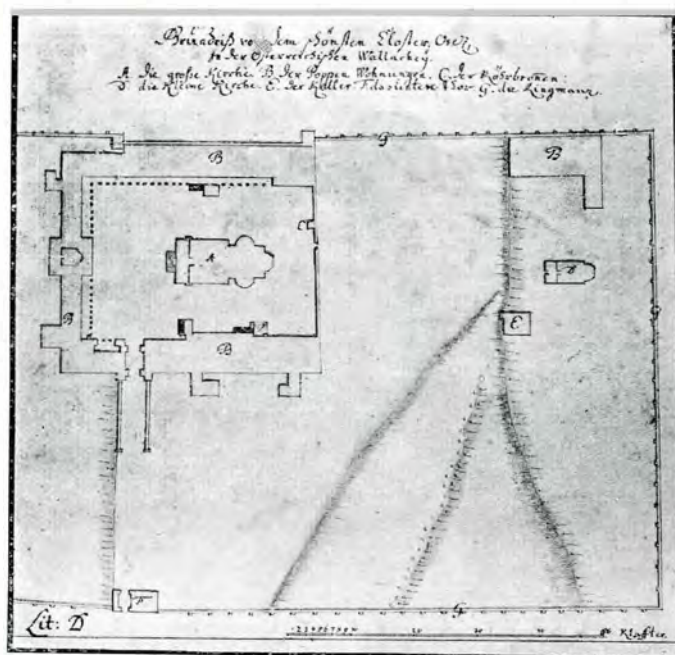

Fig. 10. Planul mănăstirii Hurez.

beșul săsesc și cu Miercurea. sezonului de vară.

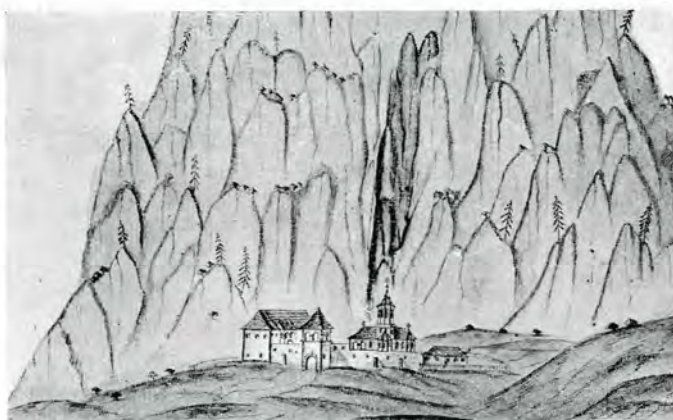

Fig. 11. Perspectiva mănăstirii Polovraci.

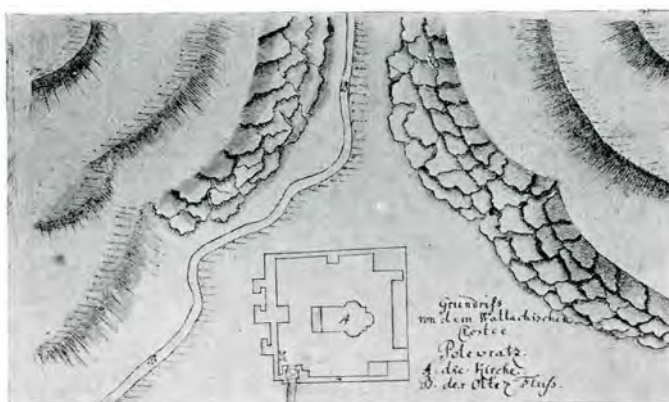

Fig. 12. Planul mănăstirii Polovraci.

Calea aceasta, după Weiss, se putea „Das schönste und älteste Kloster“ Tis-

mana¹ (fig. 13), prin așezarea ei (fig. 14), cuvinte de laudă și admirație, atât pentru

Fig. 13. Perspectiva mănăstirii Tismana.

a fermecat pe ingineri, cari nu găsesc biserică și peștera din spate, cât și pen-

Fig. 14. Planul mănăstirii Tismana.

Fig. 15. Perspectiva mănăstirii Strehaia.

¹ La 1716, o parte din Turci, după căderea Timișoarei, conduși de haiduci, au ajuns până la Tismana, unde au jăfuit pe călugări.

tru izvorul ce curge pe supt mănăstire, înainte de a cădea în cascadă.

Tismana aveau de gând s'o lege printr'o șosea, peste munți, cu Caransebeșul, drum ce se putea parcurge în opt ore.

În ținutul Mehedinți s'au luat măsuri ca să se reconstruiască întăriturile de la fosta reședință a lui Mihai Viteazul, pe când era bănișor, mănăstirea Strehaia (fig. 15).

Noile lucrări aveau să schimbe forma veche a bastioanelor (fig. 16), transformându-le, după cerința timpului, în formă triunghiulară.

Stainville a mai voit să mute capitala mai mult de lucru. Așa la început s'a provinciei la Strehaia, pe care urmăria cerut împrejmuirea întregului oraș cu un

zid¹, înaintea căruia avea să se ridice un val de pământ sprijinit pe gard de nuiele.

În cele din urmă s'a hotărât refacerea vechiului han, proprietatea starețului de la Hurez, și împrejmuirea numai a acestuia, a casei de reședință a Banului și a bisericii de lângă aceasta, „walachische Kirche“ (fig. 18).

Întăritura aceasta avea să fie astfel făcută încât, la o năvălire neprevăzută turco-tatară, în ea să se poată adăposti și toți boierii provinciei.

Ca ultimă întăritură pe malul Oltului, au hotărât să restaureze vechiul palat al lui Brâncoveanu, de lângă satul cu același nume (fig. 19).

Aici încăperile fiind destul de mari și solide (fig. 20), s'a hotărât instalarea unui escadron de cavalerie și a unui spital militar.

s'o lege cu Orșova printr'o șosea, ce avea să treacă pe valea Motrului. A fost însă împiedecat să facă aceasta, de oare ce era prea în partea muntoasă și neîncăpătoare.

În fața Vidinului, pe locul ruinelor unei întărituri din tim-

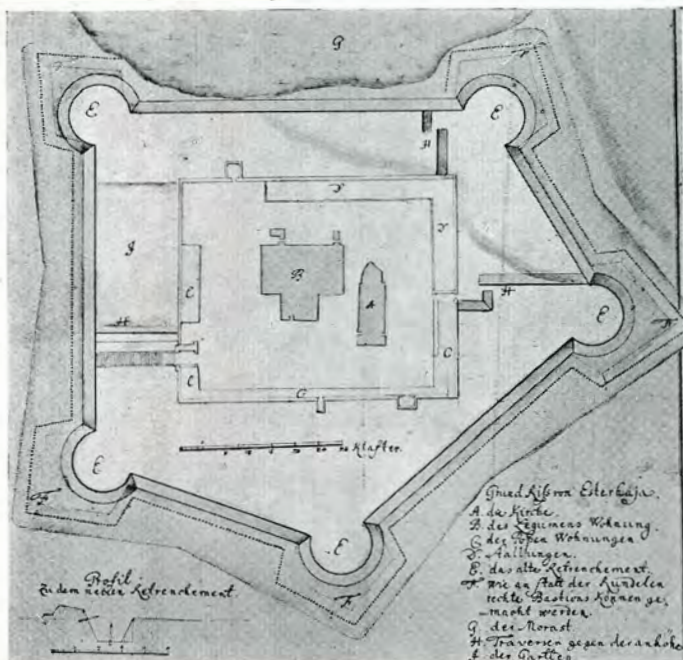

Fig. 16. Planul mănăstirii Strehaia.

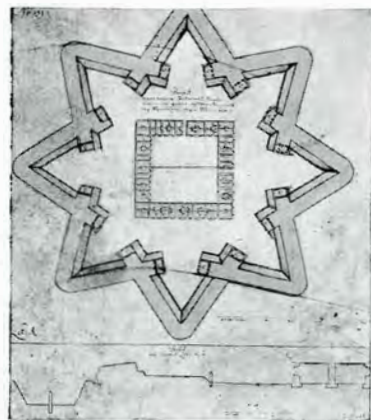

Fig. 17. Planul cetății Vama Vidinului.

pul Romanilor, s'a proiectat ridicarea unei fortificațiuni (fig. 17) care avea să servească și drept vamă la Vadul Vidinului.

Întărirea Capitalei de la Craiova a dat

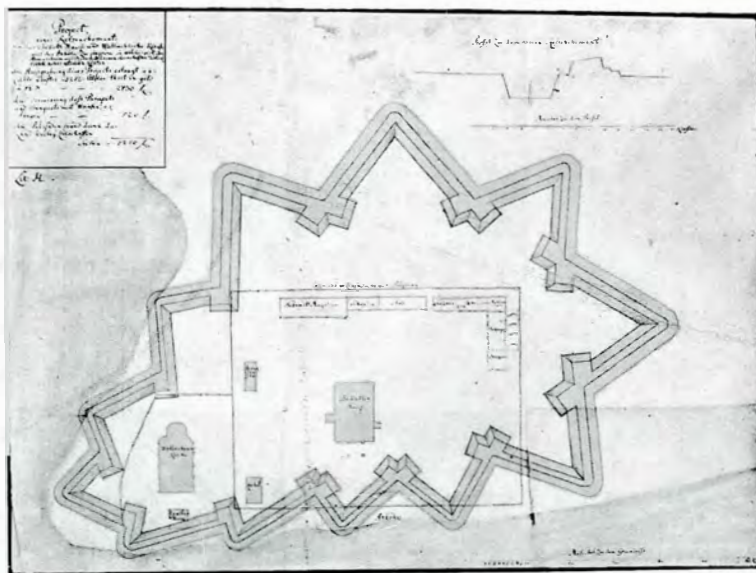

Fig. 18. Planul hanului Băniei din Craiova.

¹ Rapoartele din „Kriegsarchiv“, secția „Hofkriegsrath“ pe anii 1719—1720. Hanul de la Craiova era renumit în întreg Orientul, aici ținându-se în fiecare an toamna târg, ce dura patru săptămâni. Hanul era împărțit în trei: apartamentele Domnului, foisorul cu piața și bursa, și partea unde locuia lumea de rând.

Mai în urmă, găsind ușurința de legătură a Brâncovenilor cu Transilvania, pe apa Oltului, au făcut aici și deposit de alimente și munițiuni.

Acestea au fost întăriturile și locurile cu provizii, alese de Austrieci pentru păstrarea în stăpânire a Olteniei.

Fig. 19. Perspectiva palatului din Brâncoveni.

dința de pătrundere în Peninsula Balcanică. Norocul însă nu i-a servit, căci, fiind

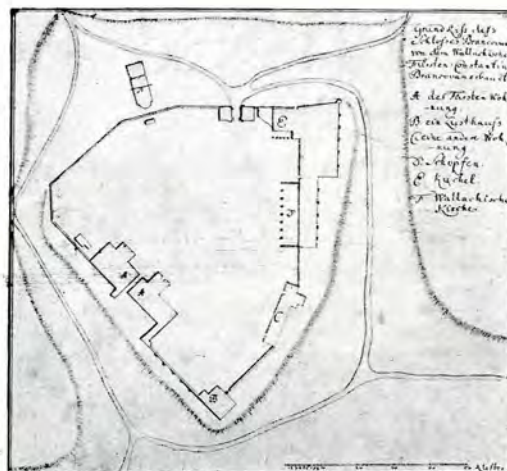

Fig. 20. Planul palatului din Brâncoveni.

Pentru asigurarea stăpânirii lor, Austriecii ar fi mers și mai departe cu întăririle, transformând Oltenia într'o citadelă de neînvinc, pentru a se servi de ea în ten-

învinși de Turci, prin pacea de la Belgrad, în 1739, au fost nevoiți să cedeze Oltenia iarăși patriei-mume, de la care fusese deslipită.

P.S. Perspectiva palatului din Brâncoveni cu planul și un studiu asupra lor s'au mai tipărit în această publicație de d. Virgil Drăghiceanu, de asemenea resturile actuale din fostul han al Băniei din Craiova și perspectiva mănăstirii Hurez.

BISERICA ȘI CASA DIN MĂRGINENI

de arhitectul Al. ZAGORITZ.

Din sus de Filipeștii-de-târg e un sat mic ce poartă, pe lângă numele istoric Mărginenii, porecla nu tocmai de cînste: Pârliți.

Locuit în parte de țigani, nu e măcar comună de sine stătătoare – atârînd administrativ de Olarii vecini, – dar de trecutul lui sunt legate numele biruitorului Radu Șerban Basarab, ca și acela al domnescului neam cantacuzinesc.

Din toate cîte au fost odinioară aci, pe malul Proviței, frumoase, azi au rămas, alătura, două ruine: a unei biserici și a unei case boierești.

Din zidurile goale și din sculpturile ce le-au împodobit, cu care țaranii și-au făcut temelii și praguri la case, se ridică pentru cine le cercetează cu milă imaginea unei lumi cu temei așezată și iubitoare de frumusețe.

Paginele acestea vor să pună în lumină prețul ce-l au pentru arhitectura veche românească podoabele artistice aflate în Mărgineni; iar altele – cuprinzînd povestea vieții istorice trăită în preajma lor – le vor urma.

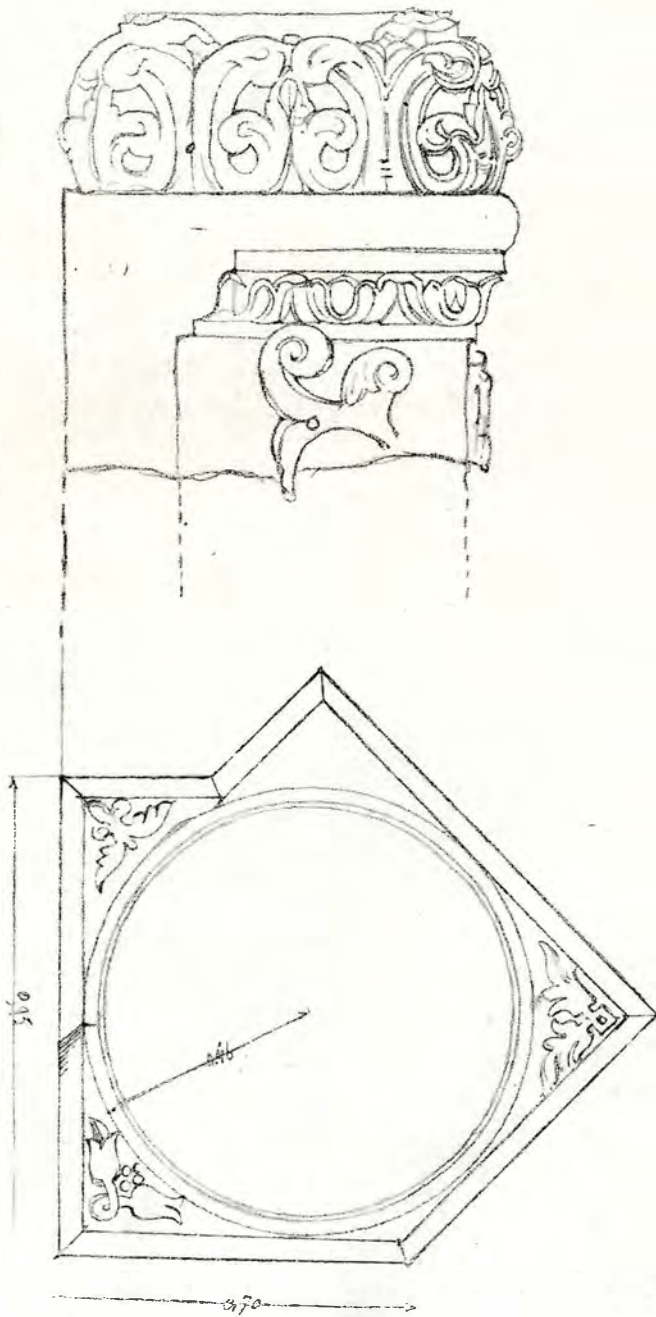
Biserica

În locul unde ea sta ridicată de mai bine de două veacuri, acum e o risipă de moloz peste care se întind ierburile, încet acoperindu-l.

Se deosibește încă linia zidurilor navei. Lipsită de sînuri, ea avea din dreptul ușii până în fundul altarului aproape șaptesprezece metri, iar în lărgime măsură aproape șapte.

Printre fărîmături, aproape de locul

unde erau zidite, sunt pietre: din stâlpi, din chenarul ușii și cele din prejurul ferestrelor.

1. Mărgineni. Capitel și coloană din pridvorul bisericii.

Cercetându-le, nu cu greu se reconstituie

forma întregii întemeieri, ca și amănuntele ei decorative.

Printre lespezile vinete de Sinaia nu se află însă piatra inscripției; așa încât asupra anului zidirii bisericii vom trage încheiere din însăși arhitectura ei.

*

Pietrele fig. 1, căzute în fața intrării, sunt ale stâlpilor tindei. Patru dintre ele sunt

2. Mărgineni. Piedestal din coloana pridvorului bisericii.

lucrate pe una din fețe cu un profil simplu ce înscrie, în forma colțurată a pietrei, un cerc: forma stâlpului.

Micile unghiuri rămase împrejurul ceroului sunt împodobite cu mănunchiuri mici de frunze și flori, felurite de la un unghi la altul, de la o piatră la alta. E o sculptură stăpânită ca relief, dar slobodă în născocirea formelor, aducând de aproape aminte ornamentele bisericii din Golești (1648).

Forma însăși a pietrelor acestora, arătând rostul ce ele îl aveau în zidăria vechiului lăcaș, face cu puțință și reconstituirea părții lui din față. Biserica avea — ca și cea din Filipeștii-de-pădure — o tindă octogonală, ținând pe arcurile ei clopotnița. Lespezile acestea sunt bazele și capetele stâlpilor tindei. Cele cu profil și ornamente, fiind așezate pe creștetul stâlpilor rotunzi, susțineau arcurile, care se

întâlniau în unghi obtus de-asupra lor; pe când lespezile neornamentate, dintre care se văd printre dărâmături două, sunt bazele acelor stâlpi. Nu credem să încapă îndoială. Era mai întâiu firesc ca meșterul care a lucrat acele pietre cu un viu simț decorativ, să facă săpături ca acelea din fig. 1 pe un capitel, iar nu pe o basă, pe care apa ploilor, căzând și adunându-se, ar fi ros, ajutată de îngheț, formele mărunte, tăiate într'o piatră deosebit de fragedă.

Și, apoi, ornamentele acestea sunt așa de curat păstrate, cum numai la adăpost de ploi, și ferite de mâna omului au putut rămâne.

*

Din cadrul ușii au rămas, nemișcate din locul lor, două pietre din laturile ei de jos, iar, aproape, e căzută o jumătate din lespede care încheia de-asupra ușa (fig. 3), care avea, precum se vede, forma clasică a ușilor din vremea lui Matei Basarab.

Fața de sus a acestei lespezi de încheiere nu e tăiată însă drept, pentru a primi de-asupra-i piatra pisaniei, care împreună cu chenarul ușei ar fi format, ca de obicei, un mare motiv unic, ci e

3. Mărgineni. Fragment din cadrul ușii bisericii.

ruplă neregulat, încât între ea și pisanie a fost încă zidărie de cărămidă, despărțindu-le.

*

Din stâlpii arcadelor ce despart naosul de pronaos se află, la locul lui, frânt de la jumătate, stâlpul cel alipit de zidul de la miazănoapte. Ceilați trei stâlpi au fost duși în curtea moșiei Filipeștilor-de-târg; doi, bine păstrați, fiind așezați în fața intrării caselor, al treilea, pus drept căpătâiu, sub un teanc de șine de fer.

Trunchiul lor, înalt cam de 1,70 m., cu diametru de 0,52 m., e învâluit într'un snop răsucit de caneluri.

Piedestalul niciunuia nu se vede din fața dărâmăturilor.

Un capitel al stâlpului, rămas pe loc, se află alături de el. E o lespede lucrată cu ciubuce rotunde: unul supțire pe muchia pietrei; altul mai plin încinge

4. Mărgineni. Cadru din fereastra bisericii

cu o jumătate de cerc locul de întâlnire al stâlpului cu capitelul său.

*

Chenarele ferestrelor au servit, cele mai multe, la facerea scării școalei din comună, pentru care s'a luat din zidurile bisericii și multă cărămidă.

Se păstrează pietrele, fig. 4, 5. Din ele se reconstituie forma ferestrei, care e cu totul asemenea acelor de la Vărbila.

E forma simplă de chenar tăiat gotic, cea d'întâiu introdusă în Muntenia. Golul îngust e mărginit în laturi de o scobitură însoțită cu un ciubuc rotund, care sus se

5. Mărgineni. Cadru din fereastra bisericii.

îndoaie și încheie lumina la ferestre, frângându-se în jos în mijlocul ei, un al doilea profil orizontal se încrucișează deasupra-i cu căpătăele lui.

Fereastra nu are nici roseta în partea ei de jos, nici ciubuce cu profil de-așupra-i și dedesupt: elemente care, curând după Cotroceni, se adaugă în arhitectura muntenească.

Alte pietre mai sunt printre ruine:

O lespede de mormânt cu chenarul inscripției distrus cu desăvârșire; piciorul octogonal al pistolului; lespezi cu forme neregulate, care se zidesc de obicei supt umerii arcurilor.

*

Vasul de piatră (fig. 6) e însă podoaba cea mai aleasă a bisericii.

Mai cunosc un asemenea vas lucrat însă în fețe drepte, acela din tinda bisericii Colței. Obiecte ale cultului, extrem de rare în biserica noastră, prin care se toarnă spre a se scurge în pământ, printr'o gaură ce li sfredelește piciorul, apa care a servit la botezuri.

Din frumoasa sculptură de la Mărgineni

se păstrează jumătate: o bucată înaltă de 0 m. 75, din care lipsesc neînsemnate părți de la picior și din marginea de sus.

6. Mărgineni. Vas de botez din biserică.

Împodobirea sculpturală începe de jos cu o ghirlandă îngustă de frunze ascuțite.

7. Mărgineni. Vas de botez.

De-asupra-i se înșiră, cuprinse fiecare într'un inel, simbolurile evangeliștilor, printre care se împletesc, unindu-le unul cu altul, ramuri îmbobocite. Pe bucată păs-

trată se văd: într'un inel trunchiul bouului înaripat, ținând cartea la piept: în celălalt vulturul cu ghiara pe cartea lui – și unul și altul având nimb în jurul capului. Celelalte două simboluri, leul și îngerul, urmau pe partea dispărută.

Din sus de această brățară de chipuri, vasul se lărgeste și, dobândind 0,54 m. în diametru, își coprinde golul între pereți subțiri până la cinci c. m. pe cari se împletesc ramuri înflorite, florile lor alăturându-se două câte două de-asupra spațiului dintre chipurile de dedesupt. Vasul se termină, de-asupra acestei coroane ușoare, probabil cu un ciubuc ușor.

În felul acesta sculptorul, cunoscător al decorației romano-medievale, îmbracă enormul potir, ținând o chibzuită măsură între mișcarea naturală a ornamentului floral și ritmul formelor convenționale.

Puține compoziții decorative din întreaga noastră artă veche pot sta alături de vasul din Mărgineni.

Bogăția de podoabe care-l îmbracă e însă străină de sculptura bisericii și, probabil dintr'o epocă mai târzie, el pare a fi un dar făcut sfântului lăcaș de boierii cari după vremuri împodobiră și ridicară cu o domnească strălucire casa lor de alături.

*

Acestea sunt elementele sculpturale, lucrute într'o deplină unitate de stil, rămase de la biserică. Nici-o urmă de adaosuri, în cât se pare că ea și-a păstrat, până la căderea în ruină, curate formele d'întăiu.

O încercare de reconstituire pe temeiul acestor elemente se îndreaptă, firește, către forma bisericii din Filipești-de-Pădure.

Oamenii din Mărgineni stăruiesc, în toate lămuririle ce le dau, asupra asemănării dintre cele două biserici, iar unul știa că ele au fost făcute în același timp.

Originalitatea amândurora stă în suprapunerea clopotniței de-asupra tindei octogonale.

O a treia biserică, dintre cele cunoscute cu o tindă asemănătoare, e a lui Stoica Ludescul din Ludești-Dâmbovița (1682).

Întemeindu-ne pe perfecțiunea ornamentelor de la Mărgineni și pe unitatea stilului lor, putem socoti biserica ce a fost odinioară aici ca model al celorlalte două, punând anul zidirii sale în cele d'întăiu decenii ale secolului al XVII-lea.

Casele.

Singură, înpotrivindu-se vremii, se ține și azi pivnița cea mare.

Din drum se vede zidul ei din spre Nord; pereții unor beciuri înalte ce fuseseră acoperite cu bolți. Pământul și dărâmăturile coboară pe unde au fost odată scări către ușa care dă spre pivniță.

Lungă de 16,70 m., largă de 6,40 m., ea are mai bine de șase m. până în creștetul bolților: aproape aceleași dimensiuni ca ale navei bisericii, care nu era dintre cele mici.

De la pământ până la înălțime de 2,50 m. zidurile ei sunt lucrate din bolovani de râu, cu rare linii de cărămidă; de la această înălțime în sus pivnița iese d'asupra pământului, iar zidurile ca și bolțile sunt lucrate în cărămidă.

Pivnița întregă e învelită cu o boltă unică, „en berceau” pe trei cintre și întărită cu cinci arcuri — „doubleau”-uri, răzimate fiecare, prin mijlocirea unor blocuri de piatră calcară, pe zece stâlpi care îngroașe zidul, lași între 0,75 m — 1,00 m. și lucrați în întregime din cărămidă.

Arcul mijlociu, ce susținea zidul dintre cele două odăi de de-asupra pivniței, e lat — ca și stâlpii pe care se razimă — de un metru; cele din dreapta și din stânga lui, care nu țineau o sarcină asemănătoare, au o lățime numai de 0,70 m., cu toate că stâlpii pe cari se razimă au 0,95 m. — 1,00 m.

În zidul de la Răsărit sunt trei ferestre

destul de înalte, cu fruntea arcuită, adusă după forma bolții celei mari, în curba căreia pătrund. Alte două ferestre, mult mai mici, sunt în zidul de Miazăzi, iar pe toate zidurile, afară de cel de Apus, la înălțimi neregulate și cu forme neegale, sunt firidele obicinuie ale pivnițelor.

*

Beciurile celelalte sunt fărâmate și, dacă dispoziția și dimensiunile unora se recunosc încă, altele, acoperite supt pământ, sunt de necunoscut.

Gârliciul cel mare ducea numai la pivnița cea mare. El nu avea legătura cu gârliciul cel mic, în care se intra prin încăperea din care se păstrează numai perețele de Răsărit al ei, și care gârliciu era mult mai scund, abia scoborând câteva trepte în pământ.

Se văd și azi urmele unor arcuri și bolți care acoperiau acel spațiu, plin azi cu pământ și dărâmături. Acele bolți însă nu erau la același nivel de-asupra pământului ca acele ale gârlicelor și pivniței celei mari, ci mai joase, încât pardoseala încăperilor ce vor fi fost deasupra-li era și ea mai joasă de cât ale celorlalte odăi ale casei.

Cioburi de zidărie ies din pământ și spre Miazăzi de pivnița cea mare: oamenii spun că pe acolo se întindeau hrube pe care căutătorii de comori le-au răscolit.

Aceasta e starea de acum a zidurilor, Ruina care le mănâncă de mult a doborât întâiu alcătuirea fină a cerdacelor, lucrate în arcuri și bolți, încât oameni bătrâni, cari s'au născut în preajma casei și au fost slujitorii celor din urmă stăpâni, n'au apucat casa având încăperi. De-asupra gârlicelor e greu de presupus să fi fost cerdac sau foișor, expus viscolului și ploilor de la Miazănoapte, cu toate că am fi ispitiți să punem, într'o încercare de restaurare, intrarea principală, împodobită ca de obicei cu un foișor, tocmai de-asupra gârliciului celui mare.

Cele mai multe sculpturi găsite în Mărgineni au rămas de la casa boierilor ce le-au stăpânit odinioară, și care pare a fi fost împodobită cu foișoare și cerdace din epoce diferite.

Starea actuală a zidurilor nu îngăduie însă reconstituirea arhitecturii sale; dar săpăturile care ar desveli toate temeliile acoperite sub pământ, dând la iveală,

8. Mărgineni. Capitel cu leu.

poate, și alte sculpturi, ar ajuta împreună cu pietrele ce au fost zidite în temeliile

9. Mărgineni. Capitel cu leu.

caselor din sat, la completarea imaginii vechii case.

Capitelul cu leu, fig. 8, piatră de Sinaia.

Unicul exemplar găsit.

Compoziția începe de la inelul de jos al capitelului, îmbrăcându-i partea rotundă în frunze cu relief mic, desprinzând dintre ele, pe patru laturi, câte o volută, de după care cresc și tind în lături foi

grase, cu vârfurile încovoiate supt obișnuitele volute care, încheind pătratul superior, termină capitelul.

Pe cele patru fețe e săpată, în „alto” relief, câte o figură de leu în picioare, pe care-l coprinde peste mijloc vârful unei foi.

Compoziția aceasta, care, într'un chip neobișnuit în arhitectura românească, pune figuri de animale între formele florale ale capitelului, își are părechea în sculpturile bisericilor cantacuzinești: Colțea și Sinaia.

Pe unul din capitelele din lăuntrul Sinaii sunt îmbinate două animale ciudate, cu trunchiul de leu într'aripă, cu coade de balauri.

Prin forma generală și prin unele mici amănunte, capitelul cu leu se apropie și de capitelul din interiorul Colței. Amândouă au aceleași proporții — partea de jos, cea rotundă, suptire în raport cu cea superioară dezvoltată din plin. Amândouă au volute bătute cu perle, pe mijlocul celor patru fețe, și volute tivite cu foaie creșă în partea lor de sus.

Dar al Colței, confus alcătuit și stângaci cioplit, e inferior celui de la Mărgineni, larg compus și modelat cu îndemănare. Adusătura molatecă a foilor lui celor mari are un caracter *roman* bine pronunțat, pe când săpătura în muchi, bizantină, predomină în sculptura românească.

*

Capitelul cu vultur, fig. 10, piatră de Sinaia.

10. Mărgineni. Capitel cu vultur.

Înalt 0,42 m.; diametrul feței superioare 0,29 m.; laturea feței superioare 0,56 m. Aproape, dar, aceleași dimensiuni ca ale capitelului cu leu.

Alte trei exemplare care, la 1906, se aflau încă în curtea caselor au dispărut.

E o compoziție molatecă, destul de comună; terminată, firește, prin volute care pe exemplarul păstrat sunt rupte.

Originalitatea i-o face vulturul ce stă cu aripile deschise, în atitudinea caracteristică stemei muntenesti. Pasărea, vioaie, atentă își desface în lături aripele largi. Sculptorul a pus chiar, în scena aceasta, un grăunte de bunătate, iar prin liniile lungi, verticale ale aripelor pasării, ce se repetă identic pe fiecare față, dă un caracter de hotărâre întregii compoziții.

Pe capitelul din lăuntrul Colței e de asemenea un grup: o pasăre cu un mic animal.

Deosebirile sunt toate în folosul celui de la Mărgineni. Aproape din aceeași scenă, sculptorul care a lucrat la Colțea nu știe să scoată nota decorativă, ci, din potrivă, dă momentului o întorsătură brutală: pasărea lovește cu pliscul lacom animalul ghemuit, aproape mort, supt ea.

*

Capitelul mic. fig. 11. Piatră de Sinaia. Exemplar unic. Înalt 0,26 m.;

11. Mărgineni. Capitel din coloanele casei.

Compoziție dintre cele mai simple: opt

foi late cresc din jurul cercului inferior; patru pe mijlocul laturilor; patru pe colțuri, susținând volutele superioare.

Tip comun brâncovenesc, el are o izbitoare asemănare cu capitelele intrării palatului de la Potlogi.

Corespunzător acestui capitel se află, în curtea bisericii celei nouă din sat, un fus înalt de 0,80 m. cu diametru! superior 0,25 m.

12. Mărgineni. Capitel din coloanele casei.

Capitel de piatră calcară. Exemplar unic. Compoziție greoaie, grosolan executată. Cioplitorul nu știa forma elementară prin care un capitel face trecerea dela rotunzimea fusului unei coloane la forma pătrată a umerilor de arcuri ce se rezimă pe el, și pare că i-a fost teamă să adâncească săpătura frunzelor.

E greu a presupune pentru această piatră un loc în alcătuirea casei, și se poate ca ea să fi fost adusă în sat din apropiere, cum a fost adusă lespedea ce acoperi odată mormântul unui copil.

*

Piedestalul fig. 13, piatră de Sinaia.

Două exemplare cunoscute.

Trunchiul rotund, o formă neobișnuită în arhitectura română veche, îl înfășură un motiv sculptural de acantă, formată din patru ramuri ce cresc din mijloc în sensul diagonalelor, modelate într'un caracter bine apropiat de Renaștere.

Foile cu vârful încovoiat prin care ramurile vecine se întâlnesc pe axa verti-

cală și prind între ele o brățară îngustă sunt ceva mai late de cât simetricele lor care se întâlnesc pe axa orisontală a motivului.

13. Mărgineni. Piedestal din coloanele casei

Pe fiecare dintre cele patru ramuri cresc, de la încheietura frunzelor, câte două pere cu coade lungi.

Relieful ușor se supune strâns pe forma înaltă a pedestaulului, terminat cu un ciubuc acoperit cu frunzulițe, comune sculpturii vechi românești.

De-asupra, lucrată din aceeași bucată de piatră cu pedestaulul¹, e basa coloanei: o brățară lată de foi cu vârful încovoiat, ușor inclinate spre dreapta.

Înalt, elegant ca proporții, fin în deco-

rarea lor, pedestaulul acesta aparține evident unei vremi în care arhitectura e stăpână pe mijloacele sculpturale.

El susținea coloana unei tinde, primind din lături, pe o bandă păstrată anume, pălimarele ei de piatră. Pe vederea laterală se văd găurile scoabelor de fier ce legau pietrele între ele.

Pe fața ce rămânea înlăuntrul tindei, pedestaulul e tăiat drept, fără ciubuc, fără ornamente.

Piedestale rotunde se mai află la mă-

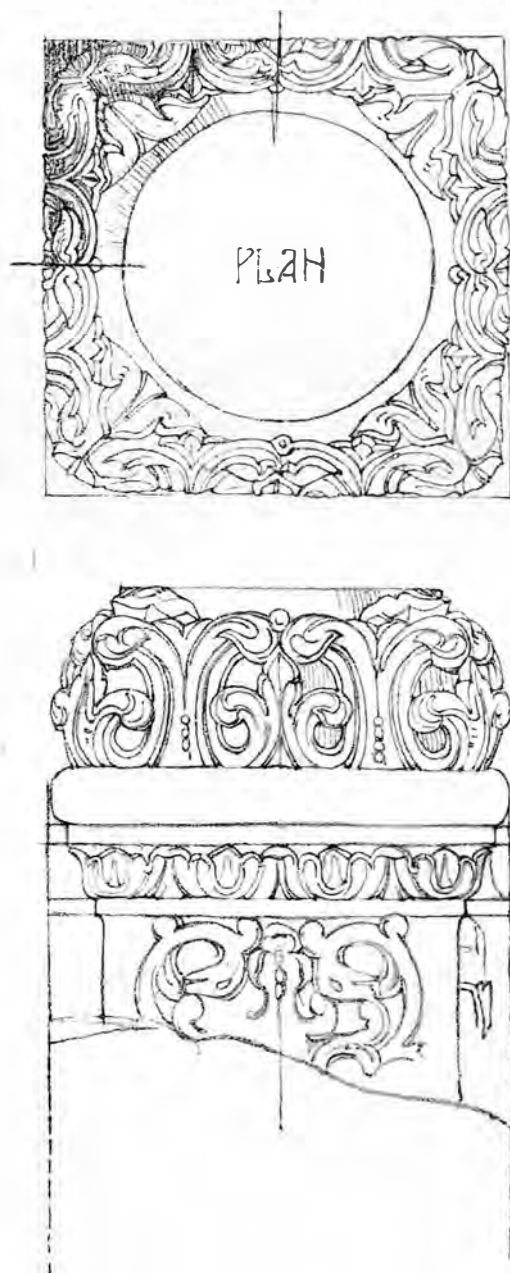
14. Mărgineni. Piedestal din coloanele casei.

năstirea Văcărești, unde cele patru coloane din pronaosul bisericii se odihnesc pe blocuri bondoace, cu rotunzitura prinsă în vițe groase și foi greoaie.

Al doilea exemplar se găsește în sat, zidit la unul din colțurile unei case. Se vede numai în parte, din lături. Dimensiunile sunt identice cu ale celui alt; ornamentele asemenea; ornamentul cel mare pare mai grosolan.

*

Piedestalul fig. 15. Piatră de Sinaia. Exemplar unic.

15. Mărgineni. Piedestal și capitel din coloanele casei.

Îi lipsește partea inferioară. În desemnuri sunt împlinite lipsurile, ușor de suplinit, de la partea superioară.

Susținea, ca și pedestaulul fig. 13, coloana unei tinde, pentru lespezile căreia are aceeași dungă dreaptă, însemnată de găurile scoabelor.

Ornamentat pe fețele văzute din afară, e tăiat simplu pe laturea din lăuntru tindei. Fața principală o acopere un motiv alcătuit dintr'o îmbinare simetrică de vițe sărace în frunze, terminate la vârfuri prin capete de pasăre.

Pe fețele laterale motive asemeni, mai înguste pentru a lăsa loc bandei, în care profilul de coronament, tivit cu frunzulițe, nu se oprește, ca la pedestaulul fig. 13, ci, frângându-se, se continuă pe ea, pentru a urma de-a lungul muchii de sus a balustradei.

Ca și la pedestaulul fig. 13, în aceeași bucată de piatră e sculptată basa coloanei: o împărechere de muguri și frunze vârtoase, care pornind de pe creștetul pătrat al pedestaulului, încunjură de-asupra fața rotundă pe care se odihnea coloana.

Ornamentele pedestaulului sunt tăiate cu rigiditatea decorației romano-medievale, străină atât de forma acantelor Renașterii, cât și de cioplirea în muchi, bizantină, amândouă elemente covârșitoare în întreaga sculptură muntenească.

Base asemeni prin proporții, prin unirea lor cu pedestaulul ca și prin același fel de îmbinare a frunzelor, au cele două biserici cantacuzinești: Colțea și Sinaia.

La Sinaia un ornament mai apropiat de Renaștere, îmbracă basa, rotund croită de jos, iar la Colțea, pedestaulul fiind octogonal, frunzele se adună destul de ușor în jurul feței rotunde pe care e așezat fusul coloanei.

Problema de la Mărgineni, mai grea, a trecerii de la pătrat la această față rotundă, a deslegat-o și sculptorul care a lucrat capela de la Bărăția Câmpu-lungului.

În general e o mare asemănare între bazele din Mărgineni, Colțea, Sinaia și

Câmpu-lung, represintă o scurtă epocă a sculpturii românești care, mai târziu, decorând aproape totdeauna partea de jos a coloanei, cu o largă brățară înflorită, nu mai caută să lege fața de sus, pătrată, a pedestalului, cu rotunzimea fusului coloanei. Acest lucru face ca une ori asemenea base să fie luate drept capiteliuri.

*

Piedestalul fig. 16, piatră de Sinaia.

Un al doilea, întreg în înălțime și ceva mai întreg decât celălalt în adâncime, dar cu ornamentele sfărâmate, se află în curtea moșiei Filipeștilor-de-târg.

16. Mărgineni. Piedestal din coloanele casei.

Și unul și cellalt exemplar sunt despicate în sens vertical în așa fel încât nu se poate ști dacă el se îmbina în lături cu o balustradă și deci dacă și coloana pe care o susținea făcea parte din același element arhitectural.

Pe fața păstrată întreagă în lățime e o ramură de acant înflorită. Pe laturea despicate în lung, din stânga, o ramură dezvoltată, de aceleași proporții, care, acoperind întreagă fața, nu mai lasă, pe cât se vede, loc slobod pentru piatra balustradei.

Pe laturea din dreapta sunt urmele unui relief mult mai pronunțat decât al celorlalte două fețe.

Ce represintă ornamentul cu totul ciuntit se vede pe exemplarul din Filipești-de-târg, pe care se cunoaște bine forma unui animal ridicat în două picioare, — probabil un leu — asemenea cu cele ce se văd ades pe chenarul ușilor la biserici.

De-asupra profilului său de coronament e o basă compusă din capete de îngeri așezate pe unghiuri.

Obrazul li e ciuntit. Se văd pletele răsfărânte din jos de urechi și, pe gâtul înfășurat cu o pânză un șir de perle.

Aripile chipurilor vecine între ele, ridicate până la înălțimea creștetului și răsfărânte apoi în jos, se întâlnesc pe mijlocul fiecărei fețe a pedestalului, prinzând între ele un mugur cu trei foițe.

Forma ce rezultă din această grupare e aceeași cu a bazei pedestalului fig. 14, iar suprafețele rotunde de de-asupra amândurora au aceleași dimensiuni.

Basă de coloană decorată cu chipuri de îngeri se află la coloanele din lăuntrul bisericii mănăstirii din Râmnicul Sărat. Acolo pedestalul e octogonal, iar chipurile de îngeri sunt așezate nu pe colțuri, pentru a alcătui basa, ci pe laturile octogonului de supt ea pentru a o împodobi — destul de stângaciu, de altfel, ca un lucru adaos.

*

Lespedea fig. 17, piatră de Sinaia.

Decorată printr'o împletitură confusă de vițe, muguri și boboci de floare, ce au multă asemănare cu ramurile ce acopăr fețele pedestalului, fig. 16.

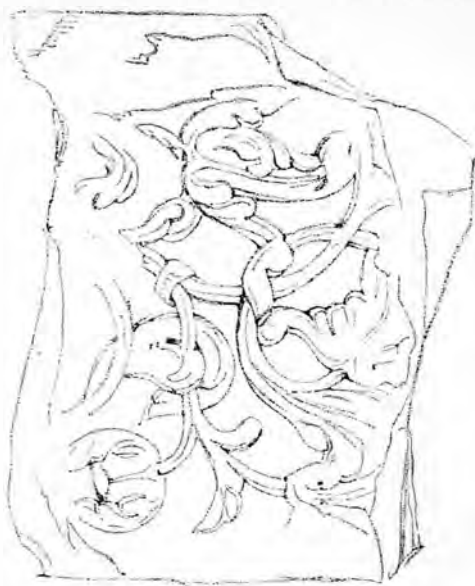
De și nu are un ciubuc de basă jos, nici un altul sus, nici găurile în care să fi fost înfipte scoabele ce ar fi legat-o de altele — pentru ca vre unul dintre aceste elemente să ni arăte anume rostul ei —, cu toate că piatra nu e pătrunsă în jurul florilor, așa cum de obicei sunt lespedea balustradelor românești, socotim că această sculptură e una din bucățile balustradei vechii case.

Ea nu poate fi rămasă chenarului unei uși, pentru că e nemăsurat de mare pen-

17. Mărgineni. Piedestal din coloanele casei.

tru aceasta, și nici drept frisă, prinsă într'un părete, nu poate fi; ci e pro-

18. Mărgineni. Piatră din balustrada casei.

tabil să fi servit de balustradă-parapet al scării ce suia spre bogatele lînde, așa cum este fragmentul unui asemenea parapet găsit la biserica Stavropoleos: o lespedă ornamentată în același stil ca și cadrul ușii bisericii, în dimensiuni mult mai mari. Ea nu se împărechează însă cu pedestalele descrise mai sus, întrecându-le în mod simțitor în înălțime.

Lipsa de coordonare în mișcarea ramurilor, ce se împletesc la întâmplare, vine din greutatea de a acoperi o suprafață vastă cu un element, vița înflorită, care e potrivită și ușor de mînuit în cadrul unei uși ori pe laturea unui pedestal.

*

Lespede de piatră calcară, fig. 19, tot neajurată, are un profil în partea inferioară și supt el urmele scoabelor ce o fixau de les-

19. Mărgineni. Piedestal din coloanele casei.

pezile pardoselei. Ornamentul de pe ea pare o încercare, târzie și stângace, de a reproduce ornamentul de pe pedestalul, fig. 16, lucru care ar sprijini presupunerea că ea fusese așezată alături de acest pedestal, dacă înălțimea ei nu ar întrece pe aceea a pedestalului.

*

Piatra cu aripă din aceiași piatră lucrată,

20. Mărgineni. Piatră cu balaur.

are același ciubuc ca și lespede de piatră calcară și găuri de scoabe identice.

Câtă vreme niciun alt fragment asemănător nu fusese aflat, credeam a avea înaintea o parte din pajură cantacuzinească, interpretată de un sculptor neștiutor.

E, în adevăr, pe această sculptură o parte solzită asemenea cu pieptul unui vultur; e o aripă, e și o ghiară, e chiar, de-asupra aripei, un vârf adus ce poate fi luat drept ciocul stilizat al unei păsări.

Aripa nu e însă ridicată și deschisă întreagă în sus, ci desfăcută în lături; în ghiară nu e sabia sau sceptrul — elemente nelipsite pajurii cantacuzine; asemănări cu ea erau totuși.

Pietrele găsite de curând, iarăși solzi și ghiare, credem că sunt îndestulătoare pentru a deduce că ele, la un loc cu piatra cu aripă, coprindeau trupul unui balaur înaripat, a căruia coadă se încolăcește în coada unei alte fiare asemeni.

În comuna Coslegi, județul Prahova, s'au păstrat resturi ale trecutului apropiat, mărturii de traiul boierilor din secolul trecut, de înclinările lor spre viața spirituală și spre desfășurările lumești în același timp, de evlavie lor și c'iar de simțul lor artistic. Voiu descrie în cele următoare aceste rămășiți istorice, sperând că se va împiedeca ruina lor, cel puțin în ceea ce au întrînsele mai interesant și mai caracteristic.

Monumentele de care voiu vorbi, sunt: biserica Sf. Împărați, ruinele Curții și parcul întemeiat de boierii Bălăceanu. Biserica este și azi în ființă, casele s'au dărâmat și n'au rămas decât ruinele zidurilor înconjurătoare, parcul se află în păcăgînire.

Așezarea lor geografică este la extremitatea sudică a satului Coslegi, cu valea Teleajenului la Apus, și o ramură din același râu spre Răsărit.

1. BISERICA.

Biserica are o lungime — în exterior — aproximativ de 25 m., cu un pridvor înainte de 4,50 m. Este de zid foarte gros; o turlă de lemn rectangulară de-asupra intrării servă drept clopotniță. De jur împrejur vre-o treizeci de coloane aparente (simple reliefuri pe zid) împart zidurile exterioare în lungi spații dreptunghiulare, care dau impresia de înălțime bisericii. Prin două bărne înguste, aceste spații sunt împărțite în câte două dreptunghii mai mici, iar tot zidul exterior în două registre; câte două ferestre aparente avem în fiecare spațiu dreptunghiular, una în registrul de sus și una în cel de jos. În ferestrele aparente din registrul de sus, o zugrăveală nouă, în mare parte ștearsă de ploaie, înfățișează diferite chipuri de sfinți. În interior, biserica e pardosită cu lespezi mari de piatră, iar de-asupra tindei se află un cor, unde asistau ctitorii la slujba religioasă. Șase coloane, alăturate de zid, cu capitelluri interesante, susțin acoperișul.

De-asupra ușii dela intrare pe o placă de piatră dreptunghiulară se află inscripția ctitorilor, cu caractere chirilice îngrijite; un chenar alcătuit dintr'un vrej șerpuit, în sinuositățile căruia se află alternativ câte o rosetă și o frunză compusă, este o podoabă frumoasă și simplă. Iată inscripția:

CU MILA ȘI AJUTORUL LUI D[U]MNEZEU, ACEST SF[Ă]NT ȘI D[U]MNEZ[F]SC LĂCAȘ S'AU RĂDICAT DIN TEMELIE DE D[U]M[N]E[L]UI VEL BAN CONSTANTIN BĂ[LĂ]CIANUL ȘI DE D[U]M[N]IA[L]UI BIV VEL HATMAN ȘTEFAN BĂ[LĂ]CIANUL ȘI DE D[U]M[N]IAEI BĂNIAȘA SULTANA BĂLĂCIANCA, DINPREUNĂ CU FIU[I] D[U]M[N]IA[L]OR, D[U]M[N]IA[L]UI BIV VEL HATMAN ȘTEFAN BĂLĂCIAN[U], I D[U]M[N]IA[L]UI BIV VEL AGĂ COSTACHE BĂ[LĂ]CIANU, I D[U]M[N]IA[L]UI BI[V] VE[L] PAH[A]R[N]I[C] IANCUL BĂ[LĂ]CIANU, ȘI D[U]M[N]IA[L]UI GRIGORE BĂ[LĂ]CIANU, LA MOȘIA D[U]M[N]IA[L]OR COSLEGI, SPRE SLAVA ȘI CINSTIA SF[Ă]NT[II]LOR MARILOR ÎNPĂRAȚI CONSTANTIN ȘI ELENA, I A SFINTEI ADMIRI A MAIC[I] LUI D[U]MNE[Z]EU, I A SF[Ă]NT[II]LOR MARILOR MUCENICI GHEORGHE PURTĂTORUL DE BIRUINȚĂ ȘI DIMITRIE IZVORÎTORUL DE MIR, LA LIAT 1826, ÎN ZILILE LU-

MINATULUI DOMNU GRIGORIE DIMITRIU GHICA VOIVOD ȘI A[LE] PRIAOSFINȚITULUI M[I]TROPOLIT CHIR GRIGORIE, SCRI[I]NDU-SĂ ACIASTA ÎNTRU VECINICA POMENIRE.

*

Întrând în biserică, imediat la dreapta ușii, se află zugrăviți pe perele ctitorul Constantin Bălăceanu, împreună cu fiii lui. Pe zidul din stânga ușii, se aflau de sigur zugrăvite Sultana Bălăceanu și alte personaje feminine, poate fiicele ei. Acuma o spoială urilă acopere vechea pictură. S'a săvârșit, fără îndoială din neștiință, un mare păcat, și mi se pare mai ales o pagubă artistică. Mărturia precăului bătrân dela biserică, necesitățile simetriei și indicațiile din inscripții, ni impun să admitem existența, supt vâruiala nouă, a vechii picturi.

Într'un colț al picturii de pe perelele din dreapta se află notița:

S'AU ZUGRĂVIT DE COSTACHE ELADIE ZUGR[AV]. 1828 AVG[UST].

Același pictor este autorul întregii zugrăveli din interiorul bisericii, după cum se vede din însemnarea pe perelele din stânga, în naos:

DE COSTACHE ELADIE ZUGR[AV]. 1827.

Vechea pictură este în mare parte bine conservată și stă în contrast, prin tonul ei sever și execuția destul de îngrijită, cu zugrăveala nouă, din 1911, de pe partea de sus a cupolei ce acopere naosul. Acolo însă, unde Costache Eladie și-a pus toată râvna și tot talentul de artist, este în pictura amintită mai sus a ctitorilor, la care a lucrat mai mult, pe care a terminat-o un an după sfârșitul restului lucrării sale. Aci a izbutit să ni dea o frumoasă pictură, cu fineță executată, din care apar cu fală, în ornatul boieresc al timpului, evlavioșii ctitori. Zugrăveala este în diferite locuri ștearsă, deteriorată; chipurile ctitorilor sunt mai bine conservate. Cu vremea însă, întreaga lucrare e expusă nimicirii, de oare ce am observat că în unele părți tencuiala, pe care e pusă zugrăveala, nu mai este aderentă zidului.

De-asupra chipurilor ctitorilor, printre care se distinge figura patriarhală a lui Constantin Bălăceanu, cu mantaua lungă îmblănită, cu ișlicul de blană cu fundul de postav roșu, ținând o cruce de aur în mâna dreaptă, împodobită cu un inel cu piatră mare scumpă, se află următoarele inscripții, dela dreapta spre stânga:

DUM[N]IA[L]UI VEL BAN CONSTANTIN BĂ[LĂ]CIANUL, CTITORUL CEL MARE.

COCON[UL] ȘTEFĂNICĂ BĂ[LĂ]CIAN[UL] BIV VEL HATMAN, FIUL D[U]M[N]IA[L]UI.

COCON[UL] COSTACHE BĂ[LĂ]CIAN[UL] BIV VEL AGĂ, FIUL D[U]M[N]IA[L]UI.

COCON[UL] GRIGORIE BĂ[LĂ]CIAN[UL], FIUL D[U]M[N]IA[L]UI. [COCONUL IAN]CU BĂ[LĂ]CIAN[UL] VEL PAHAR[N]I[C], FIUL D[U]M[N]IA[L]UI

Personagiul din mijlocul grupului, Costachie Bălăceanu, e

înfățișat ținând în mână o foaie, pe care sunt scrise următoarele «versuri»:

STIH.

O[AMEN]ILOR C[Ă]ȚI PRIVIȚI,
PUNEȚI GÂNDU SĂ VĂ SPĂȘIȚI,
CA SĂ VEDEȚI AL MILU PĂRINTE.
CĂ[INȚI] DR[EP]TE FIERBINTE
AU PUS LA ACIASTĂ ZIDIRE,
MULTU DORIND DE MÂNTUIRE,
ȘI ÎNSET[OȘ]ÂND PEA TARE
DE DOBÂNDIRIA CIA MARE,
SĂ AU ZĂ[...]SU FERICIT,
SLUGĂ BUNĂ ȚI-AI PLĂTIT.

*

În altar, la proscomidie, se află următorul pomelnic, săpat pe o placă de piatră fixată în perete, cu caractere chirilice îngrijite, de aceeași factură ca pe inscripția de fundație:

VII:

CONSTA[N]DIN, ȘTEFAN, CONSTANTIN, MARIA, GHEO[R]GHE
MARIA, ELENA, IOAN, GRIGORIE.

MORȚII:

CONSTANTIN V[OE]V[OD], SAFTA DOAMNA, CONSTANTIN, ECATERINA, SULTANA, DRĂGHICI, ECATERINA, BARBUL, SAFTA, ȘTEFAN, STANCA, GRIGORIE, SANDA, I ANICA, SAFTA, MARIA, RADUL, MARIA, ECATERINA, STANCA, BADIO, CONSTANTIN, MARIA, IOAN, ZMARANDA.

Alături, pe perete, urmele unei zugrăveli înfățișând o foaie, pe care se va fi aflat scris tot un pomelnic. Deducem însăși însemnat:

COSTACHE ZUGRA[IF].

În cătunul **Dârvari**, pendinte de comuna Coslegi, se află o biserică de aceeași vechime. Inscriptia, scrisă cu vâpsea, nu se poate descifra, de oare ce de-asupra scrierii chirilice mai vechi s'a aplicat alta nouă cu litere laține, și amândouă sunt foarte deteriorate, șterse, iar zidul crăpat. Dintr-o copie scoasă de cântărețul bisericii se vede că a fost întemeiată de Petre Bojog la 1824, August 24, iar la 1870 s'a reparat cu ajutor și dela Dimitrie Sturza, care într'adevăr era proprietarul moșiei de aici pe atunci. Data 1824 concordă cu anul 1837 de pe două cruci din curtea bisericii. Pe un Octoih din 1811 păstrat la biserică se află această notiță de mână:

ACESTU OCTOIHU ESTE CUMPARAT DE PREOTU POPA ENE OT DÂRVARI ȘI ANDRONACHE OT TAM CU ȚIAJ[ER]I 58, ADICĂ CINCIZECI ȘI OPTU, LA BISERICA SATULUI DIN DÂRVARI, HRAMUL ADORMIRII MAICIIJ DOMNULUI NOSTRU IISUJS HIRISTOJS, IAR CINE SĂ VA ISPITI CA SĂ-L DUCĂ LA ALTĂ PARTE SĂ FIE SUPTU CANONUL SFINȚILOR PĂRIJINȚI CEI LA NICHEIA. 1834, I[UN]IE 7.

Pe o cruce de mormânt din anul 1837, în curtea bisericii, se află epitaful: POMENEȘTE, D[IOA]M[NE], PRE ROBU L TAU ANDRONACHE. Personagiul acesta ar putea fi identic cu cel din notița după octoihul amintit mai sus.

Anii 1834 și 1837 sunt cu puțin în urma anului 1824, data întemeierii bisericii, care pare deci să fie sigură.

La această biserică singurele resturi de un oarecare interes istoric sunt câteva cruci de morminte și câteva cărți mai vechi, pe care le vom arăta în cele următoare.

* * *

Ca documente de artă populară, sunt vrednice de amintit și câteva din crucile mai vechi, risipite în curțile bisericilor de mai sus, și lângă biserica din Rădila, un sat învecinat, pe care l-am vizitat cu acest prilej. Din examinarea acestor cruci se pot desprinde aceste constatări, cunoscute și din alte domenii: 1) Arta modestă a vechilor cioplitori a decăzut. Față de desennul simplu și simetric al crucilor vechi, apare ornamentația, adesea barocă și încărcată cu colori vii, pe crucile noi. 2) Marea putere a tradiției în arta populară se vede și aici. În intervalul dela 1837—1880, cele două tipuri de cruci arătate se mențin aproape fără nici-o modificare.

CURTEA CASELOR.

Curtea, de formă dreptunghiulară, are latura de Vest de ca. 130 pași (= 98 m.) și latura de Sud de ca. 120 pași (= 90 m.)

Era înconjurată pe toate laturile de zid gros de 56 cm. și înalt de ca. doi m. Erau trei porți: una pe latura de Nord spre parc în dreptul aleii dela Vest, alta pe latura de Sud spre șosea și, de sigur, o a treia pe latura de Est în spre curtea bisericii.

Zidul înconjurător, ruinat, e păstrat aproape în întregime pe laturile de Nord, Vest și Sud. De-a lungul laturii de Est și pe jumătate din cea dela Nord se aflau casele și celelalte clădiri. Din vechea clădire, care s'a dărâmat și a servit de carieră de cărămizi, s'au păstrat numai două bucăți de zid, pe latura de Est: un zid pe o lungime de douăzeci de pași, înalt de optzeci, întărit cu contraforți puternici și o bucată de zid în colțul dela Sud-Est, de trei-patru m. înălțime. În interiorul curții, din resturile de dărâmături s'a format un loc mai ridicat, care indică locul vechilor clădiri.

Amintirile oamenilor din aceste părți vorbesc de odăi mari, spațioase, vâruite cu alb și podite cu scânduri, formând o clădire solidă și simplă, de porți mari, grele, de un turn de observație, de unde se dădea alarma la venirea «Turcilor», dar care, de sigur, servia la paza bunătăților din grădina de alături, de grajdurile mari pe latura de Est, de camerele de gazdă ale Arnăuților, de tunelul cu camere pe supt pământ ce servia de ascunzătoare în vremuri de primejdie. Lângă poarta de Nord, în grădină, se vede și acum o groapă, unde era, spun toți, intrarea în acea subterană, a cărei întindere și conformație variază după imaginația celor interpeleți. De altfel fiecare groapă își are legenda ei, din care rolul Turcilor este de sigur cel dintâiu element ce trebuie eliminat.

Ar fi păcat dacă nu s'ar fi păstrat de actualii proprietari cel puțin o fotografie a vechii clădiri.

PARCUL.

Parcul așezat în partea de Nord este și o livadă de pomi roditori în același timp. Grădina este lăsată în părăsire, arborii se usucă, se distrug. Exploatată în mod primitiv și devastată de vitele ce o pasc, se nimicește pe încetul ceea ce au creat mâna gospodărească și privirea înțeleghătoare de frumusețile firii din alt timp. Cu bunăvoință și cheltuieli, ce s'ar întoarce înapoi, ar putea fi înviată splendoarea de altă dată. Ar fi aci un loc minunat pentru un institut de pomi și horticultură. Grădina este o adevărată operă de artă, în alcătuirea căreia se vede un plan bine chibzuit, ale cărui linii directive se pot încă bine distinge. Totul a fost întocmit așa încât să răspundă, în același timp, la două scopuri: 1) Să fie un loc de petrecere, de mulțumire a ochilor pentru administratorii frumuseților naturii; 2) Să fie și o livadă de pomi roditori, aducătoare de câștig.

Parcul este așezat pe un tăpșan mai înalt, între albia largă a Teleajenului din spre Vest și o ramură **din același râu spre Est**. La Nord se deschide perspectiva frumoasă a dealurilor și munților Carpați, iar spre N.-V. se văd în zarea depărtată turele bisericilor și coșurile fabricilor din Ploiești. În acest cadru pitoresc, grădina are aproape forma pătrată. Două aleie largi, umbroase o străbat și se taie în cruce la mijloc, una de la Nord spre Sud, alta de la Est spre Vest, mărgenite de carpeni, ulmi vâjnoși, cu bogată ramificație ce începe aproape de pământ, cu multe ramuri paralele ce se îndreaptă ca niște brațe uriașe spre cer. La întretărirea acestor aleie, spații circulare erau locuri libere, de distracție cu perspective frumoase în lungul aleiilor, înfrumusețate ici-colo cu flori, fântâni, bănci, chioșcuri. Alte aleie, secundare, mărgenite cu esențe diferite, merg paralel cu laturile de Vest, Sud și Est

Spre Nord avem în interior o aleie de corni bătrâni, tufosi, **de un aspect încântător, când sunt încărcăți** de roada multă, măruntă de culoarea roșie a mărgamului.

Din întretărirea aleilor se formează o serie de spații rectangulare, acoperite cu arbori roditori, mai ales pruni, orându-i așa că se mai pot distinge ici-colo linii directive ale planului, însă aici devastarea a fost mare de tot. În partea de Nord se află un șir de plopuri uriași, apoi la hotarul de Nord un heleșteu artificial, în care se aducea apa printr'un șanț din gârla de la Est, apoi prin alt șanț se scurgea spre Vest, în valea Teleajenului. Printr'un alt șanț se aducea apa în alte două excavații, ce se mai văd în partea de Nord. În mijlocul heleșteului, o movilă înaltă de câțiva metri oferă o priveliște și mai frumoasă spre Nord.

MĂNĂSTIREA SĂMURCĂȘEȘTI-ILFOV

Inscripție pe o piatră de mormânt:

SUPT ACEASTĂ PIATRĂ SĂ ODIHNEȘTE AGATIA MONAHIA. NUMITĂ PE MIRENIE ANASTASIA GHERGHIAȚI, FOSTĂ SOȚIE RĂPOSATULUI DOCTOR TEODOSIE GHEORGHIAȚI, NĂSCUTĂ CARACAȘ, LA ANUL 1807. GENUAR 6, ȘI ÎNCETATĂ DIN VIAȚĂ LA ANUL 1855, DECEMBRIE 25.

Piatră de mormânt:

Aci este înmormântată *Lucrăța Valter Mărcineanu, de 80 ani, născută la 15 Aprilie 1811, decedată la 21 Iunie 1895.*

După dorința ei s'a pus alături monumentul fiului său pentru a reaminti că jalnica mamă plânge pe fiul ei.

Pe un monument:

Ridicat acest monument în memoria căpitanului Nicolae Valter Mărcineanu, după dorința mamei lui, mort în războiul cu Turcii pentru independența Țării la 30 August 1877.

Rămășițele sunt înmormântate pe câmpul din jurul Plevnei.

Piatră de mormânt:

ACI SE ODIHNEȘTE REPAUSATA ÎN FERICIRE ZOE SAMURCARSI, NĂSCUTĂ 1808, OCT. 20, DECEDATĂ 1867, AP. 17., SORA LUI ALEXANDRU I. SAMURCARSI, DECEDAT LA 29 SEPT. 1870.

Piatră de mormânt

Cu stema țării

SEVASTI SUȚU, NĂSCUTĂ GHICA, LA 5 OCT. 1819, ȘIAU DAT OBȘTESCUL SFĂRȘIT LA 27 DEC. 1842.

Pe o anaforniță:

ТОН ДЪАОН ТЪ ОЖЖ КОНСТАНТИНОС КАИ ЗОНТЗА САМОУРКАШ, 1809.

Pe un epitaf:

МННСОНТИ КУРІЕ ТОН ДОУАОН СОУ КОНСТАНТИНЪ КАИ ЗОНТЗА КАИ ПАНТОН ТОН ОРӨДОЖОН КЕ КОІМН-МЕНОН.

Pe o cruce:

ĂCASTĂ CRUCE S'AU FĂCUTŮ DE ROBII LUI DUMNEZ[EU] [EU] LOG. STANŮ JIANU OT CRAIOVA 1761.

(Cruce adusă de Tudor Vladimirescu).

BISERICA DIN PAȘCANI

Piscrie:

ИІЗВОЛЕНІЕМ ОЦА Н СЪ ПОСПЕИЦ[Е]Н СНА Н СЪВРЪШЕ-НИЕМ СТО ДХА НАЧСА І СЪЗДА СЪ І СЪТВОРН Н 8КРАШ СІ? ЦРКОВЪ НДЕ ЁСТ ХРАМ СТО... АРХА-НГЛА МНХАНА Н ГАВРНА ІОРДАКІЕ ВЕЛ СПАТАРЬ Н

КНЪГІНЪ [ГО] АЛЕЗАНДРА ВЪ ДНН БЛОЧСТОМЪ ХЪ. МОБИВОМЪ ГПРІ НШИИ ІО ДАБІКЕ ВОЕДЫ ГПРЬ ЗЕМАН МОЛДАВСКОН, ВЛЪТ 7172, МС. АПР. 30. (1664).

Inscripție:

Această *sfântă biserică, unde să prăznuește hramu Sfinților arhangheli Mihai și Gavril, ani dela zidirea lumii 7172, Martie 17. s'au zidit din temelie de fericiti întru pomenire Iordache Cantacuzino, Marele Spatar și soția sa Alexandra. apoi după întâmplări ajungând a să afla întru stricăciune și în lipsă de podobile cuvicioase, de iznoavă prefăcându-se s'au înouit cu adăogiri și s'au împodobit înlăuntru cu toate cele după cuvință de Iordache Balș, Marele Vistiernic, fiul fericitilor întru pomenire Lupu Balș, Marele Logofăt și soția sa Safta Cantacuzino spre pomenirea acelor cari dintru început o au zidit. Acelora cari după aceia o au păzit și au priveghiat pentru buna starea ci și spre pomenire a tol neamul cititorilor și la anul dela Mântuitoriu Hristos 1807, Mai 7.*

Pe un pomelnic:

Помеин ги дша раб свон бажин ктиторі сен ОБНТЕЛН СЕН. *Ilena, Ion, Paladus (?), Nastasie, i чадн НХ; Iordache Cantacuzino, Caterina i чадн НХЪ, Constantin, Iordachie, Ion, Ilinca, Safta Nastasia, Mihai K., Alexandra i чадн НХЪ. Gavril, Stanca (?) i чадн НХЪ. Gheorghie, Antimie, i чадн НХЪ, Petrașco Ana, i чадн НХЪ, Apostol, Catrina, i чадн НХЪ, Grigorie K., Ilena i чадн НХЪ. Maria, Ilena, Toader, Maria, i чадн НХЪ, Elisafra, Ion, Manuil, Ilarion, Dimitrie, Zoifa, Duca V., Anastasia Doamna și tol neamul lor, Antonie Ruset V., Iordachie, Safta, Andrei, Maria, Balașu, Nicolae, Zmaranda, Iordache, Pulcheria, Ana. Nicola, Alexandru, Georgie, Balașea. Marcu, Elena, Zoifa, Iordachie, Constantin, Anca.*

ICOANA LUI VLADISLAV-VODĂ DIN MUNTELE ATHOS, AFLATĂ LA LAVRA

Asupra icoanei lui Vladislav-Vodă, pe care d. Millet o pune greșit în veacul al XVI-lea, binevoiește a ni da informațiuni d. G. Balș. Domnul și Ana Doamna sunt reprezentați ca închinători în placajul de argint al unei icoane. Costumul Domnului e caracteristic veacului al XIV-lea, tunica strâmtă, pantaloni strâmți, mantie pe umeri. Cum am afirmat-o și în „Curtea Domnească din Argeș” icoana este deci a lui Vladislav-Vodă îngropat la Argeș în anul 1374. Numele soției sale e dat în pomelnicul bisericii Argeș sub forma Cherana. Mormântul și bijuteriile ei au fost găsite în mijlocul bisericii, lângă mormântul soțului său Vladislav-Vodă.

VASLUIU

Pisanie găsită și publicată și de Burado:

Іо stefanъ воевода бжїею маcтнїо гспдръ
земан молдавскон снъ богдана воневоды cъзда
сѣн храмъ въ нмѣ 8сѣкнѡвенїе чcтнѡн главы
cтго н cлавногo пррок. Прдча н кртслау іѡана.
Нача влѣѡ 6998(=1490), мѣа ап. 27 н cѣврѣшн
тѡгѡже ата. сеп. к.

Pe pisanie nouă:

ACESTŪ SFÎJĂNTŪ DUMNEZĂESC LĂCAȘ DINTRU ÎNCEPUT FIIND
ZIDIT DE RĂPOSATU ÎNTRU FERICIRE DOMNU ȘTEFAN VOD BA-
TRÂNUL ȘI FIUL SĂU BOGDAN V. ȘI DUPĂ VREMEA RĂSĂPINDU-SĂ
S'AU ZIDIT DINŪ NOU DE DUMNEAEI CUCOANĂ MARIA CANTACUZINI.

LOGOFTEASA, SOȚIEA RĂPOSATU MARELUI LOGOFĂT COSTACHE GHICA, CU TOATĂ CHELTUIALA DUMISALE, SPRE VECINICA LOR POMENIRE.

Mormântul:

VEČNICU REPAOSŪ LUI PAVEL ȘURIN NĂSCUT LA 13 OCTOMBRIE
1795, ROPOSAT LA 26 AUGUST 1854.

Pisanie:

POLIDOR VENTURA, NĂSCUT LA 2 JAN. 1828, MORT ÎN 4 NO-
EMBRIE 1869.

Pe clopot:

ACEST CLOPOT S'A FĂCUT CU CHELTUIALA PĂRINTELUI VINEA-
MIN DELA CETATEA MICĂ, ANUL 1833.

O BISERICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN MORAVIA

În comuna Wallachisch Meseritsch, în Moravia, cum arată numele o localitate românească des-naționalizată azi, se află biserica ce o reproducem aci, și a cărei fotografie ni-a fost comunicată prin bună voința d-lui arhitect Rezori din Cernăuți.

Pronaosul pare adaos, mica bisericuță cu planul în formă de treflă, cu micul turn pe coperiș, are silueta bisericilor noastre.

O cercetare mai amănunțită asupra istoricului și arhitecturii acestei biserici ar fi de dorit.

Virg. Drăghiceanu.

BISERICA SF. ILIE din Roșiorii-de-Vede.

† Această sfântă biserică ce să prăznuiește hramul Sfântului prooroc Ilie i al mai marilor voievozi Mihail și Gavriil i al Sfântului mucenic Haralambie.

Cu ajutorul lui Dumnezeu la leat 1833, Iulie 1, în zilele prea-Înălțatului protector Nicolae Pavlovici împăratu Rosii, aflându-se prezedente principatului valah Exțelența Sa d. ghineral adiotant Chiselef, cu blagoslovenia Preaosfinției Sale părintelui Neofit, cărmuitorul Sfitei Mitropolii, s'au preînoui din temelie și s'au înpodobi cu toată cheltuiala d. biv V. Vist. Andrei Teodor i soția sa Bălașa i fii

dumnealor Ioan, Ecaterina, Zmaranda, Dimitrie și ajutorul altor megiași în locul altei sfântă biserice de lemn ce s'au fost făcut v̄leat 1804 de Vel. Vist. Neagul Mălurescu în orașul Roșii-de-Vede.

S'au scris de ch(ir) Apostol la 1833, Mai 18.

BISERICA SF. VINERI din Roșiorii-de-Vede.

Inscripție:

Această sfântă besearecă ce se cinstește în numele sfântei preapodobna Paraschiva și alte hramure ce se vād s'au zidit și s'au împodobit din pronie dumnezească la anul 1836 dela Hristos, cheltuiala dumnealui Slugerului Sandu Dăpără-

țeanu, boier pământean, feciorul Stanciului Căpi-
tanu, sin Mircea protopop de aci din Ruși-de-Vede,
cu soția dumnealui Maria, fata logofătului Gheor-
gheță din Nicopol și coconi dumnealor, Ecaterina,
Stanca, Spiridon, Petrache, Marioara, dân[d] și alți
o[a]meni ajutor cu ceece le-au fost voința în veci
pomenire.

BISERICA SF. SPIRIDON din Roșiorii-de-Vede.

Inscripție:

Cu v[r]jerea Tat[ă]lui și cu ajutorul Fiului și cu
săvârșirea Sfântului Duh, amin. Inceputu-s'au a-
ceastă sfântă biserică din temelie în cinstea și
slava Sfinților Apostoli Petru și Pavel de Șerban
Cantacuzino Vel Vornic, sin Drăghici Cantacuzino
Vel Spătar, al Păunii nepot, fecior doamnei Elenchii,
strănepot de față prea-bunului, credinciosului cre-
știn bătrânului Io Șerban Basarab V. V., întru ve-
cinica pomenirea lui, părinților, moșilor, strămo-
șilor și soțiilor: Marii i Andreiana, și s'au săvârșit
la leat de la Adam 7210 și dela Hs. 1708, luna lui
Iulie 5, iar la 1838, Ghenarie 11, stricându-se din
cutremur, s'au preînnoit de isnoavă din temelie
precum să vede, cu cheltuiala Sfintei mănăstiri a
Sfântului Spiridon Nou din București, în zilele
Măriei Sale prea-luminatului Domn Alexandru
Dimitrie Ghica V. V. și sub eforia Preasfin.
Sale părintelui Mitropolitul Țării Neofit i a du-
mnealui marelui Postelnic Constantin Cantacu-
zino și a dumnealui Marelui Visier Alexandru
Ghica, epitrop fiind dumnealui Clucer Stanciu, la
anul dela Hs. 1841, Iulie 7.

Pe o piatră de mormânt:

ΕΘΘΑΔΕ ΚΕΙΤΑΙ ΙΑΚΟΒΟΣ ΑΝΗΡΑΔΗΣ
ΧΡΗΣΤΟΦΡΟΥ ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ] ΧΙΟΣ ΤΗΝ ΠΑΤ-
ΡΗΔΑ, ΕΤΩ: 160, ΕΤΕΛΕΥΤΗΣΕ ΤΗ 26 ΟΚΤΟΜ-
ΠΙΟΥ 1855.

BISERICA ȚIGĂNIA-DRĂGĂNEȘTI¹⁾

din jud. Teleorman.

Această sfântă și dumnezească biserică de n[ă]astă
sfântă mănăstire Țigănia, aname Drăganești, ca-
rele este hramul Sfântului marelui mucenic Dimi-
trie Io robul Domnului meu Isus Hristos și închi-
nător Sfintei Treimi, Io Matei Basarab, cu mila
lui Dumnezeu Domn și Voevod a toată Țara-Ro-
mânească, unde e ctitoria noastră după mumă-
mea, văzând-o veche și stricată, ridicatu-o-am din
temelie, împreună cu rudelē noastre, ce ni se trag
după mumă-meă, adică jupân Diicul, Marele Spătar,
Drăgușin, Marele Paharnic, și o am ridicat din
piatră întru slava lui Dumnezeu și întru lauda
marelui mucenic Dimitrie, și întru pomana pă-
rinților noștri și a noastră de veac, amin²⁾.

¹⁾ Comunicată de d-l Gh. Popescu, directorul școlii de Comerț din
Roșiori, după o copie de fostul protoieru de pe vremea Anghel Sachelarie,
care spune că a mai fost ceva scris slavonește, dar nu a putut citi.

²⁾ Vezi Bulet. Com. Mon. Ist., an. XVIII. 1915, p. 93, inscripția unei pietre
mormântale, publicată de d-l Al. L. Popescu.

BISERICA DIN GRATIA-Vlașca.

Pisanie:

Doamne, cea ce cu puterea ta proslăvești pre
cei ce iubesc podoaba casii tale și lor (?) lăcaș
măririi tale, primește acest sfânt lăcaș întru slava
și cinstea Adormirea prea-curații fecioari Maici
tale și întru slava și cinstea sfinților îngeri Mihail
și Gavriil, a sfinților împărași și tocmai cu apostoli
Constantin și Elena. Care din temelie s'au zidit și
cu toate cele trebuincioase s'au înfrumusețat cu
sărguința și cu toată cheltuiala robilor tăi Con-
stantin Orănescu biv Vel Sărdar, Anca Boră-
neasca, Sărdăreasa, Eleni Borăneasca și prin oste-
nelile Postelnicului Stănică Petrescu, începându-se
și săvârșindu-se în zilele prea-luminatului și prea-
înălățatului Domn Io Ioan Gheorghe Caragea V.,
fiind păstor turmii tale Mitropolit al Ungro-Vla-
hiei chiriu chir Nectarie. Fie Doamne mila ta
spre cei ce s'au sărguit și s'au nevoit întru veșnica
pomenire cu tot neamul lor.

Iulie 22. 1814.

Mihai Zug.

Pe un potir:

Stolnic Constandin Borănescu]. Anca Boră-
neasca, Eleni, 820, Mrtie 20.

Pe un sfeșnic de argint:

Acest sfeșnic este la mormântul Domnului re-
posatului biv Vel Clucer Ioan Voinescu. A repu-
sat leat 1838, Oct. 16.

Pe icoanele împărătești:

Domenește Doamne Constantin Borănescu, Ana
Borăneasca, Elena Borăneasca.
1814. Chiril Zugrav.

Portretele ctitorilor, la păretele de Sud:

Voinescu Clucer Elena Voineasca Clucereasa.

Pe păretele de Vest:

Dan Constandin Borănescu biv Vel Sărdar, pa-
nița ego Ana Borăneasca, Sărdăreasa.

La intrare, pe păretele de Est:

Întărirea celor ce nădăduescu spre tine, întâ-
rește, Doamne, biserica ta, care ai câștigat cu
scump sângele tău.

Iunie 16, 1814.

Pe o piatră de mormânt, la urea de Sud:

Suptă această piatră să odihnesc oasele răpo-
satei roabi lui Dumnezeu Ana Borăneasca Cămi-
nareasa.

1831, Iulie 8.

Pe o altă piatră, la urea de Nord:

Suptă această piatră s'odihnesc oasele repo-
satei coconi Vasilichi G Sordoni, la 1854 a reposat
în orașu București.

V. BRĂTULESCU.

RAPORTUL SECȚIUNII REGIONALE CERNĂUȚI PE ANII 1921 — 1925

INTOCMIT PE BASA RAPORTULUI TEHNIC AL INGINERULUI H. REZORI

de Dr. PETRE I. LUȚIA

I.

Revenirea Bucovinei la trupul vechii Moldove a produs, drept urmare firească a unirii politice, necesitatea de a se proceda și la unificarea culturală: acest lucru se impunea chiar din primele clipe după războiul de întregire a neamului românesc. Și, cum pământul Bucovinei păstrează o adevărată comoară de clădiri istorice, mărturii luminoase ale trecutului ei, plin de suferințe și bogat în fapte mărețe ale strămoșilor noștri, tot atât de vileji luptători cu sabia pentru păstrarea moșiei străbune, cât și vrednici închinători ai lui Dumnezeu și propovăduitori de lumină, a fost numai firesc ca, după îndrumarea măsurilor de unificare politică și consolidare economică, să se procedeze și pe terenul cultural la îndeplinirea acestor tendințe.

Astfel, formând o verigă în lanțul acestor străduințe, s'a înființat prin Înaltul Decret Regal Nr. 507, din 18 Februarie 1921, Secțiunea regională Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice, ai cărei membri sunt domnii:

Dr. Ion I. Nistor, profesor universitar, Cernăuți, Dimitrie Dan, consilier în consistoriul arhiepiscopal al Bucovinei, Cernăuți, Teofil Gramatovici, director general la secretariatul Cultelor, Cernăuți, și ing. Hugo Rezori, consilier tehnic la secretariatul Cultelor, Cernăuți.

Pentru constituirea acestei secțiuni, conform dispozițiilor legale, membrii ei arătați mai sus au fost convocați în ședință pe ziua de 6 Aprilie 1921, în rectoratul Universității din Cernăuți, alegând președinte pe d. dr. Ion I. Nistor și stabilind totodată în mod provizoriu programul de lucru al secțiunii referitor la inventarierea, studierea și supravegherea monumentelor istorice din această regiune: ca secretar al secțiunii a fost propus, și ulterior confirmat, d. dr. Oreste Lutia, conferențiar pentru istoria artelor la Universitatea din Cernăuți.

Așa a luat ființă în Bucovina organul însărcinat cu supravegherea și conservarea monumentelor istorice, atribuțiunile căruia le înșiră legea, în baza căreia ființează această instituțiune, în art. 2 precum urmează:

a) să îngrijească de conservarea stațiunilor sau localităților preistorice, clasice, medievale și în genere istorice, cum și de conservarea și restaurarea imobilelor și obiectelor vechi ce ar prezenta

un interes istoric sau artistic, eventual aflate chiar în posesie particulară;

b) să supravegheze toate săpăturile și căutările de monumente și obiecte vechi, care nu vor putea fi făcute fără aprobarea Comisiunii Monumentelor Istorice;

c) să inventorieze monumentele, cum și odărele vechi dela mănăstirile și bisericile din țară, cum și toate cele prevăzute la aliniatul a);

d) să înlesnească înființarea de muzee regionale cu obiectele ce intră în cadrul preocupărilor Comisiunii, care nu va putea funcționa decât cu aprobarea și supravegherea Comisiunii;

e) să publice studii și un buletin cu privire la monumentele istorice și la lucrări.

* * *

De aici înainte, secțiunea regională Cernăuți. conștientă de chemarea ei și având totdeauna în vedere principiile stabilite de lege, și-a început activitatea, ale cărei rezultate le arată raportul ce urmează.

Trecutul Bucovinei, al colțului celui mai înaintat spre Miazănoapte al vechii Moldove, din care până acum un veac și jumătate făcea parte integrantă, ni ilustrează în modul cel mai lămurit, de ce pe teritoriul acesta au putut să se mențină un număr considerabil de biserici vechi și mănăstiri, în schimb însă foarte puține monumente arhitectonice profane. Din adânci vremuri această țărișoară a fost teren obișnuit de crâncene lupte și vad hordelor năvălitoare, așa că puținele clădiri mai importante, curțile boierești, ce se ridicau pe alocuri, cădeau în curând victimă furiei războiului, de care rămăneau ferite bisericile și mănăstirile, zidite mai la adăpostul codrilor. Afară de aceasta însă mănăstirile, care în vremurile de demult serviau ca ultimul loc de refugiu în fața dușmanilor năvălitori și ca loc de vecinică odihnă a domnilor și boierilor țării trebuiau să fie puternic întărite, pentru a putea rezista tuturor atacurilor.

Nu numai față de năvălirile dușmane din trecutul îndepărtat au ținut piept aceste clădiri ale strămoșilor noștri, dar și mai în urmă, când din trupul Moldovei au fost rupte bucăți, bisericile și mănăstirile ca niște făclii de strață au ținut mereu aprins focul credinței și speranței într'un viitor

mai fericit al neamului românesc de aci, răzlețit și cuprins de străini.

În schimb ni s'au păstrat numai puține clădiri profane din vremurile mai vechi, care ar fi de amintit, fie din punct de vedere artistic sau istoric. Singurul monument important în această privință este cetatea Sucevei, vechea Curte domnească a lui Ștefan-cel-Mare și cheia stăpânirii drumurilor Moldovei. Astăzi rămasă numai ruină — cetatea, după ultima distrugere prin asediere și foc, a dat multă piatră din zidurile ei pentru casele cetățenilor din orașul Suceava — ni este destulă mărturie că pe acele vremuri oamenii aveau și pentru acest fel de clădiri aceiași pricepere și îndemănare ca pentru clădirile bisericesti. De altfel însă, păstrându-se din această cetate atât de puțin, rostul diferitelor părți se lasă mai mult bănuie decât cunoscut. De la a doua cetate întărită, aceea a „Teținului“ de lângă Cernăuți, au rămas numai resturi de dărămături, care nu permit nicio concluzie asupra formei ce aveau mai de mult acele ziduri mistuite de vremuri.

Cu atât mai importante însă pentru dezvoltarea artei arhitectonice și în special pentru arta bisericii răsăritene sunt ctitoriile Domnilor și boierilor moldoveni, biserici și mănăstiri, ce s'au păstrat în Bucovina și dintre care unele, prin împodobi-urile lor cu fresce, reprezintă o valoare nemăsurată artistică și istorică.

Pentru o mai bună înțelegere, dăm mai jos un tablou cronologic al monumentelor bisericesti mai importante; menționăm, însă, că se mai găsesc biserici de importanță mai redusă din secolul al XVIII-a, și anume mai ales din timpul cel d'întăiu al ocupațiunii Bucovinei, clădiri care însă nu posedă vre-o valoare artistică. Este semnificativ că, imediat ce prin răpirea Bucovinei au fost rupte tradițiile meșteșugului clăditului și relațiile cu vechea Moldovă, a scăzut complet și nivelul artistic al clădirilor ridicate după acea dată aci, de străini.

Secolul al XIV-lea și timpurile mai vechi

I. Cetatea „Teținului“, după tradiție zidită de Cavalerii Teutonici.

II. Biserica vechii episcopii din Rădăuți, cu hramul Sf. Nicolae, după tradiție din vremea lui Bogdan-Vodă, adăogită de Lăpușneanu-Vodă; contrar felului de a clădi în Bucovina, această biserică are trei naosuri: un naos central și două noasuri laterale, unite cu naosul central prin bolti transversale.

III. Biserica Sfintei Treimi din Siret, după tradiție din a doua jumătate a secolului XIV-lea, atribuită de unii Voevodului Moldovei Sas, de alții lui Petru al Mușatei.

IV. Biserica Nașterii Sf. Ioan Botezătorul, tot din Siret, după tradiție din a doua jumătate a secolului XIV-lea, zidită după unii de Margareta, maica lui Petru al Mușatei.

V. Biserica Mirăuților din Suceava, după tradiție biserică mitropolitană și de încoronare, datând, cum se pare, din ultimul deceniu al secolului XIV-lea. Distrusă în cursul vremurilor, a fost pro-

tabil în întregime refăcută prin secolul al XVII-lea. Curând, după răpirea Bucovinei, biserica Mirăuți a fost vândută pe cale de licitațiune la diferiți cetățeni din Suceava, până ce o cumpără un maior Ion Florea, pentru a o dărui comunității românești parohiale din Suceava, cu uricul de donațiune din 29 Novembre 1799; astfel generositatea acestui credincios salvează acest monument istoric, ajuns obiect de târguială. Totuși, pe urmă, din cauza sărăciei parohienilor, a fost folosită de către armata austriacă și de particulari ca magasie de cereale, până ce în fine, între anii 1898—1901, supt conducerea arhitectului Romstorfer, a fost restaurată complet și redată menirii sale.

VI. Cetatea Sucevei, Curtea domnească a lui Ștefan-cel-Mare, și așa-numita „Cetate de Apus“ a lui Ștefan-cel-Mare, de lângă comuna Șcheia, județul Suceava.

Secolul al XV-lea

I. Vechea mănăstire din Vatra Moldoviței, zidită după tradiție de Alexandru-cel-Bun, distrusă complet, rămase fiind resturi de temelie.

II. Mănăstirea Putna, zidită de Ștefan-cel-Mare în anii 1466—1469, dărămată de Vasile Lupu și pe urmă reînceptă tot de el; reconstruită din nou de Gheorghe Ștefan Voevod, probabil pela 1652 și restaurată de Mitropolitul Iacov.

III. Biserica din Pătrăuți pe Suceava, zidită de Ștefan-cel-Mare la 1485.

IV Biserica din Bădăuți, zidită de Ștefan-cel-Mare la 1487, astăzi dispărută, fiind distrusă la temelie în luptele anului 1917.

V. Biserica din Sf. Ilie, zidită de Ștefan-cel-Mare la 1488.

VI. Biserica din Voroneț, zidită de Ștefan-cel-Mare la 1488.

Secolul al XVI-lea

I. Biserica din Volovăț, județul Rădăuți, zidită de Ștefan-cel-Mare la 1500—1502.

II. Biserica din Arbore, județul Rădăuți, zidită de părcălabul Sucevei Luca Arbore, la 1502.

III. Biserica din Răusenii, județul Suceava, zidită de Ștefan-cel-Mare la 1503—1504, fiind terminată de Bogdan al II-lea.

IV. Biserica armenescă Sf. Maria, zisă „Hagi-gadar“, zidită la 1512.

V. Biserica armenescă Sf. Cruci, zidită de armeanul Cârste Hanco la 1521.

VI. Biserica din Părhăuți, zidită de Logofătul Gavril Totrușan la 1522.

VII. Mănăstirea Sf. Gheorghe din Suceava, începută la 1514 de Voevodul Bogdan-cel-Orb și isprăvită la 1522 de fiul său Ștefăniță; pridvorul bisericii a fost adăogat în 1579 de Mitropolitul Teofan. Turnul-clopotniță a fost zidit la 1586 de Petru Șchiopul, azi cu un etaj pus pe la sfârșitul secolului al XIX-lea.

VIII. Mănăstirea Homorului, zidită la 1530 de logofătul Teodor Bubuiug.

IX. Mănăstirea nouă din Vatra Moldoviței, zidită la 1531 de Petru Rareș.

X. Biserica Sf. Dumitru din Suceava, zidită la

1534—1535 de Petru Rareș, iar turnul-clopotniță la 1561 de Alexandru Lăpușeanu.

XI. Biserica din Zăhărești, județul Suceava, zidită la 1542 de părcălabul Holinului Nicolae Hărovici.

XII. Biserica cu hramul Învierii lui Hristos, zidită la 1550 de Doamna Elena Rareș, azi biserică greco-catolică ruteană, fiind cedată de către fosta stăpânire austriacă, supt Iosif II-lea, mai întâiu romano-catolicilor și pe urmă Rutenilor greco-catolici.

XIII. Mănăstirea Sucevița, zidită la 1578 de Gheorghe și Jeremia Movilă.

XIV. Biserica Sf. Axente, fostă mănăstire armenescă, zisă „Zamea“ lângă Suceava, zidită după tradiție de Armeanul Agopșin, în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

XV. Biserica armenescă Sf. Simion, zisă „Turnul Roș“, zidită după tradiție pe la anul 1600.

Secolul al XVII-lea

I. Mănăstirea Dragomirna, zidită pe la 1602—1608 de Metropolitul Anastasie Crinca.

II. Biserica Sf. Nicolae din Suceava, relăcută între anii 1610—1611 de Marele Vistiernic Nicolae Prăjescu.

III. Biserica din Solca, zidită la 1623 de Voevodul Ștefan Tomșa.

IV. Biserica din Toporăuți, județul Cernăuți, zidită de erezii lui Miron-Vodă Barnovschi, după 1633.

V. Biserica Adormirii Maicii Domnului, fostă mănăstire de maici, din Suceava, zidită la 1639 de călugărița Nastasia și fiica ei Anghelina.

VI. Biserica Sf. Ioan Botezătorul, din Suceava, zidită la 1643 de Vasile-Vodă Lupul.

VII. Biserica din Mănăstioara (Sf. Onufreiu), județul Rădăuți, zidită la 1671 de Ștefan-Vodă Petriceicu.

Secolul al XVIII-lea

I. Biserica din Ilișești, județul Suceava, zidită la 1714 de Ionașcu și Alexandru Isăcescu.

II. „Stălpul lui Vodă“ de lângă Vama, județul Câmpulung, din anii 1716—1717.

III. Biserica din Tișăuți, județul Suceava, din anul 1735.

IV. Biserica-schit din Crișcatic, județul Cernăuți, cltorie răzăsească, din anul 1765.

V. Biserica din Horecea, județul Cernăuți, din anul 1767, precum și o întreagă serie de biserici de puțină importanță din acest secol, puse în mod provisoriu supt scutul Comisiunii Monumentelor Istorice.

Din secolul al XIX-lea ar fi de amintit numai biserica din Șipeniț, care datează din anul 1812, presintând forme destul de bune.

Din această consemnare reiese că cele mai multe, se poate spune, aproape toate monumentele istorice din Bucovina sunt biserici, și anume ortodoxe române, dintre care o parte sunt susținute din mijloacele fondului bisericesc ortodox român din Bucovina, iar altă parte de către comunele

parohiale; astfel în raportul ce urmează vom vorbi aproape exclusiv despre aceste clădiri bisericești.

Activitatea de restaurare și conservare în unii 1919 și 1920

Pe măsură ce, prin alipirea Bucovinei la țara mamă, se întorcea viața mai normală, una din grijile principale ale Administrației Fondului bisericesc ortodox român din Bucovina a fost de a remedia acele pagube ce le causeră războiul bisericilor istorice ale țării. Aceste pagube au fost produse prin bombardamentul armatelor beligerante și prin jăfuiri, iar clădirile rămase neatinsse de distrugerile oamenilor au fost cu atât mai nemilos roase de dintele vremii, de oare ce aproape șase ani totul a fost lăsat în voia sorții, neexecutându-se niciun fel de lucrări de conservare.

Urgiei războiului a căzut jertfă din nefericire una din ctitoriile lui Ștefan-cel-Mare, biserica dela Bădăuți, care a fost distrusă până la temelie; armata austriacă a aruncat-o în aer, de oare ce prezenta un punct de reper prea remarcabil pentru artileria rusească, considerație care în timpul războiului a făcut să dispară un monument de o valoare de nerăscumpărat.

Din această biserică cu acoperișuri intercalate, împodobită cu un brâu de discuri smălțuite și mai ales cu o admirabilă pictură veche în fresco, astăzi nu a mai rămas decât numai ruina clopotniței și piatra cu pisania ctitorească, care cu jale ni povestește, că:

„In anul 6988 (1481), luna Iulie 8, in ziua sfântului mare mucenic Procopie, Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, si cu prea-iubitul său fiu Alexandru au dat războiul Râmnice cu Basarab Voevod cel tânăr, Domnul Țării Românești, zis Tepehuș, și i-au ajutat Dumnezeu lui Ștefan Voevod și l-au bătut pe Basarab Voevod. Și au fost aice perire mare a Basarabestilor. Drept care Ștefan Voevod, cu mărița sa voie și cu bună chibzuință au binevoit de au zidit acest hram in numele Sfântului mare mucenic Procopie, la anul 6995 (1487). Și s'a început in luna Iunie 8 și s'au săvârșit intru acelaș an, luna Noiembrie 13.”

Situația în anul 1919 a fost aproape de desperat, întru cât trebuia de îndeplinit o muncă aproape de nedovedit, lipsiau lucrătorii calificați, deprecierea banului era acum destul de progresată, prețurile materialului și salariile lucrătorilor erau urcate, multe materiale peste tot nu se puteau obține și starea diferitelor clădiri era aproape desolată.

Lucrările la mănăstirile Dragomirna și Vatra Moldoviței, care au fost începute încă în anul 1914, din cauza izbucnirii războiului au trebuit să fie

întrerupte deocamdată ; încă în primele săptămâni considerat pe atunci de o durată de numai câteva luni.

Vederea mănăstirii Dragomirna

ale războiului s'au putut executa cu dificultăți mari la Vatra Moldaviței și la biserica mănăstirească din Sucevița acele lucrări care trebuiau să scu-

În această stare clădirile amintite mai sus au petrecut tot timpul războiului și primul an după prăbușirea Austriei; urmările însă au fost într'a-

Mănăstirea nouă Vatra-Moldoviței, în anul 1914

tească aceste clădiri pentru cursul războiului, con- devăr deprimante.

Biserica parohială din Siret, clădită înainte cu mai mult de cincisute ani, stătea complet dărăpănată, din 1912 în șchele.

Biserica parohială din Siret, după restaurare

Iar a doua biserică din Siret, cea dela Sf. Treime, poate mai veche încă decât cea anterioară, avea mari deteriorări la acoperiș. Într-o stare deosebit de rea se afla biserica din Solca, lovită de mai multe granate, dintre care una distrusese pe jumătate turla de mijloc a bisericii.

Biserica Sf. Treimi din Siret (jumătatea sec. XIV)

Deteriorări similare suferise și biserica mănăstirii de odinioară Horecea din apropierea Cernăuților; tot din cauza evenimentelor războiului au fost deteriorate bisericile din Mănăstioara (Sf.

Onufreiu), Vatra Moldovitei, împrejmuirea mănăstirii Putna, biserica din Arborea. Acoperișurile bisericilor din Sucevița, Rădăuți, Onuț, Toporăuți,

Biserica din Solca, deteriorată în cursul războiului

Pătrăuți, Părhanți și Lucavița erau complet stricate, astfel că a fost necesar de a se proceda la

Biserica din Horecea cu turnul distrus

o acoperire cu totul nouă. În măsură mai mică numai au fost stricate acoperișurile bisericii mă-

Biserica din Rădăuți înainte de restaurare

năstirii din Suceava, al turnului bisericii Sf. Dumitru în Suceava, al chiliilor din Putna și turnului celui mare de acolo, reparat numai provisoriu în anul 1916, în fine acoperișul mănăstirii armenesti „Zamea” lângă Suceava, pe când grave stricăciuni se produsese prin tasare la „Biserica Roșie” armenescă și la biserica Sf. Ioan Botezătorul, ambele în Suceava, la cea din urmă fiind începute chiar în preajma războiului lucrări de consolidare, care însă la fel au trebuit întrerupte, fapt în urma căruia tasările au progresat, crăpăturile luând dimensiuni aproape periculoase. Celelalte clădiri istorice aveau toate deteriorări mai mult sau mai puțin serioase, astfel că pretutindeni erau necesare lucrări urgente de restaurare.

Biserica din Mănăstioara (Sf. Onufriu)

Situația era complicată de faptul că afară de mijloacele fondului bisericesc ortodox român nu erau la dispoziție alte resurse bănești și că veniturile acestui fond, de altfel atât de bogat, erau foarte neînsemnate din cauză că numerariul era plasat în împrumuturile de război, veniturile pădurilor însă erau foarte reduse din cauza stagnațiunii generale și a contractelor de exploatare încheiate de mai înainte cu termen mai lung; din fondurile existente trebuia susținută înainte de toate mulțimea preoților și a funcționarilor, și afară de aceasta satisfăcute obligațiunile legale ale patronatelor, precum și alimentate numeroasele subvențiuni pentru refacerea bisericilor și caselor preoțești, distruse prin operațiunile războiului.

În aceste împrejurări deci, pentru activitatea de conservare a clădirilor rămănea în fiecare an numai un neînsemnat fond, astfel că în primul rând trebuiau executate lucrările cele mai urgente,

pentru a evita ivirea de noi deteriorări. Cu această ocaziune însă, era necesar de a se ține cont, înainte de toate, de acele biserici care serviau și necesităților cultului.

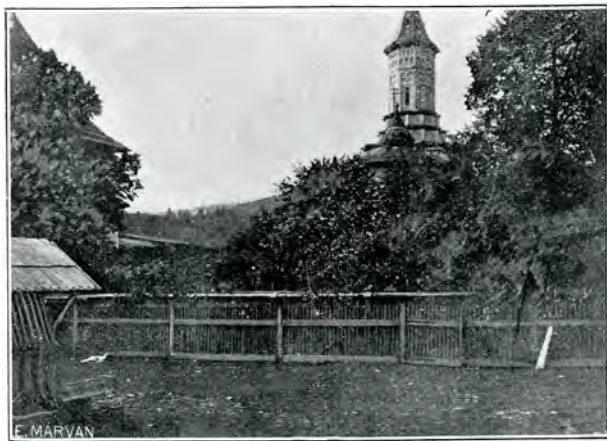
Plecând dela aceste puncte de vedere, s'a început în anul 1919 cu reparațiunea bisericii din Solca, ctitorie a Voievodului Moldovei Ștefan Tomșa, din anul 1623, care fusese restaurată complet în primul deceniu al secolului acestuia. Pentru a obține materialul necesar reparațiunii acoperișului de țigle al bisericii, a fost fatal să se descopere turnul clopotniței, de oare ce astfel de material nu se găsea în țară, și nici nu se putea procura din străinătate, din cauza dificultăților financiare și de transport. Acoperișul acestui turn a fost blănit în mod provisoriu cu scânduri, și abia în anul 1925 s'a putut înnoi cu țigle de proveniență ardeleană. Până atunci fondurile disponibile nu permisese executarea acestei lucrări și chiar la această dată procurarea de țigle din străinătate era atât de costisitoare, încât nici nu putea fi luată în vedere.

În anul 1919 au fost asigurate și bisericile Sf. Dumitru și biserica mănăstirii Suceava prin reparațiunea acoperișurilor.

Creându-se în anul 1920 o secție tehnică pe lângă direcțiunea generală pentru Călugăria Cernăuți, lucrările au început a lua un curs mai viu, care însă avea mereu de suferit în urma reducerii fondurilor necesare.

În anul 1920 s'a terminat cu lucrările de restaurare la biserica din Solca, clopotnița din Putna a fost prevăzută cu un acoperiș nou, la fosta mănăstire din Vatra Moldoviței s'au început lucrările pentru acoperirea din nou și anume au fost acoperite mai întâi turnurile de apărare, care erau cel mai mult deteriorate, precum și fosta clădire a chiliilor, al cărei acoperiș suferise mult supt focul granatelor, ba chiar pe alocuri era total distrus și în celelalte părți complet putrezit. Acoperirea din nou a bisericii de acolo a rămas rezervată anului următor, de oare ce mai întâi trebuia soluționată chestiunea formei acoperișului, asupra căreia se va reveni mai jos.

Afară de aceasta s'a reconstruit turnul din mijloc al bisericii din Horecea, cu care ocaziune au fost

Turnul bisericii din Solca după restaurare

deosebit folos planurile de construcție aflate din timpuri anterioare. De altcun lucrările la această biserică, care datează din anul 1767, prezintă un

Biserica din Horecea după restaurare

interes istoric mai ales prin faptul că în fața ei a avut loc întrederea între împăratul Francisc I-ul Austriei de odinioară și Țarul Rusiei. Ele au fost destul de anevoioase, de oare ce bolțile suferiseră mult din cauza intemperiilor și trebuiau schimbate, ceea ce a necesitat o schelărie complicată.

Anul 1921

În luna Februarie a anului 1921 s'a înființat, precum am arătat mai sus, Secțiunea regională Cernăuți a Comisiunii Monumentelor Istorice și, începând de la această dată lucrările de conservare și restaurare a monumentelor istorice din Bucovina s'au executat cu știința și sub controlul acestei Secțiuni, care pentru rezolvirea chestiunilor curente a ținut în cursul anului acestuia următoarele ședințe în sala Rectoratului Universității de aci :

1. La 6 Aprilie 1921 (prezenți d-nii Nistor, Dan, Rezori).

2. La 24 Iunie 1921 (prezenți d-nii : Nistor, Dan, Rezori).

3. La 14 Decembrie 1921 (prezenți d-nii : Nistor, Dan, Gramatovici, Rezori).

S'au continuat în primul rând lucrările în Vatra Moldoviței — cu o cheltuială de 659.000 lei, sumă afectată în întregime de către direcțiunea Fondului bisericesc ortodox român din Bucovina —, s'au astupat crăpăturile la turnurile de apărare, care au fost asigurate prin introducerea unor

ancore de fier în locul celor de lemn, putrezite între timp, și s'a preînnoit acoperișul bisericii. Cu această ocazie nu s'a putut întrebuița ca material de acoperire decât șindrila, fiindcă pantele acoperișului sunt mult prea plecate pentru tablă și tabla obișnuită ar fi corespuns poate cerințelor utilității, în nici un caz însă nu ar fi satisfăcut în privința estetică și nici nu s'ar fi armonizat cu caracterul monumental precum și cu demnitatea unui monument istoric atât de important. Tablă de cupru însă pentru suprafețe atât de mari nu se poate astăzi nici obține și nici plăti; dar nici țigle pentru acoperișuri nu au putut fi procurate la acea vreme.

O schimbare a formelor acoperișurilor, precum s'a propus din multe părți, mai ales forma de acoperișuri cum se află redată pe vechile icoane ale ctitorilor și a cărui reconstruire se cerea din partea multora, nu a putut fi acceptată, fiindcă formele acoperișurilor existente aveau acum o anumită vechime și formau un semn caracteristic pentru întregul complex de clădiri din Vatra Moldoviței, prin urmare se făcuseră așa-zicând istorice, iar pe de altă parte reconstruirea unui

Biserica din Vatra Moldoviței înainte de restaurare

stil de construcție din timpuri anterioare, dacă acesta mai ales nici nu corespunde cerințelor și nici concepției vremurilor noastre, este a se considera ca o falsificare¹⁾.

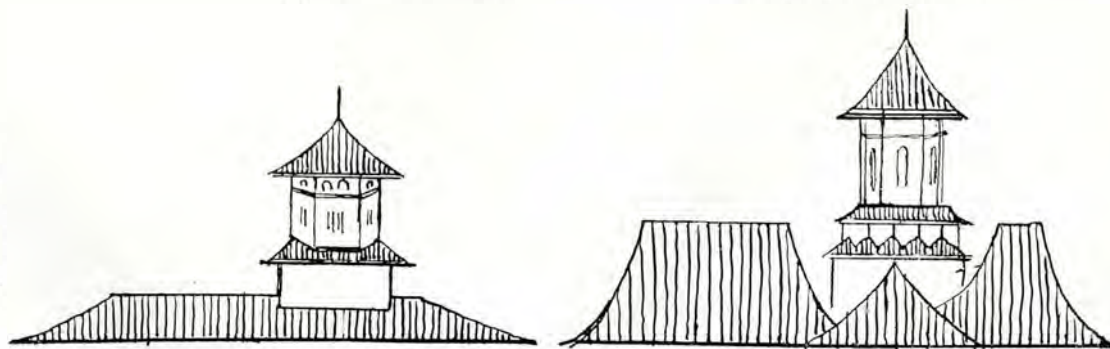
Biserica mănăstirii Sf. Gheorghe în Suceava
Forma acoperișurilor intercalate

Întreaga soluțiune a formei de acoperiș, precum se află redată pe icoanele ctitoricești ale diferitelor biserici ca: Vatra Moldoviței, Sucevița, Voroneț, etc. nu poate în nici o privință fi numită satisfăcătoare, căci asupra îndreptățirii estetice a formelor se poate mult discuta, de oare ce ele nu pot mulțumi un sentiment normal, din cauză că evoluarea turnului, necesară pentru relevarea construcției centrale, pornește din locul cel mai jos al acoperișului, și nu—precum ar fi necesar din punct de vedere organic—din partea cea mai de sus. Aceasta însă nu se presintă organic, ci neconstructiv.

Toată soluția nu este, după părerea mea, nimic alta decât încercarea puțin cam neizbutită de a evita inconvenientul ce se iscase prin faptul că forme de construcții produse sub condițiuni climatice cu totul diferite au fost deodată transplantate în Bucovina aspră, bogată în ploi și îndeosebi în zăpezi. Că în Bucovina formele de acoperișuri, provenite din regiunile dela Miază-zi

plan, care în regiunile sudice era suficient, și care la diferitele biserici din Moldova și Muntenia se construia chiar cu întrebuințarea de olane „tuile arabique” (nemțește „Mönch und Nonne”), existând încă și astăzi, trebuia să fie înlocuit în Bucovina cu unul mai înclinat, ale cărui suprafețe însă pretutindeni intrau în conflict cu construcția centrală. Accentuarea organică corectă și nestingherită a singuratecelor părți ale construcțiilor precum sunt: construcția bazei stelate a tamburului nu era posibilă, dacă nu voiai să se producă o evoluare în înălțime cu totul disproporționată a acestor părți, care însă din punct de vedere al esteticii ar fi dat un rezultat absolut nesatisfăcător. Pentru a demonstra însă părțile construcțiilor, analog bisericilor din miază-zi, artistului de atunci i-a venit ideea desbrăcării acelor părți, ceea ce a produs osiluetare cu totul bizară.

Acestea ar fi momentele estetice și istorice. În privința constructivă însă, liberarea turnului trebuie de-a dreptul refușată, fiindcă, cu toate acoperișurile intercalate și alte construcțiuni auxiliare, o parte a apelor de ploaie totuși se revarsă contra construcției centrale a turnului și o umezește. În vreme de iarnă însă, între acoperișurile construcțiilor laterale ale absidei și cele ale conchei pe de o parte și basa pătrată a turnului pe de altă parte, se formează veșnic colțuri pline de zăpadă, care mai ales în spre partea de Nord, unde omătul rămâne mai lungă vreme, produc totdeauna umeziri ale zidăriei. Afară de aceasta, la marginile bazei stelate și la acoperișul turnului se formează mereu turțuri de gheață, care dela înălțime considerabilă cad asupra acoperișului, sfărâmând țiglele acoperișului, tabla de cupru încă o perforează și astfel creiază accesorii noi pentru intrarea umezelii. Acestea nu sunt nici decum raționamente teoretice, ci experiențe amare, culese din practică, din vremea când s'au executat lucrările de conservare la biserica mănăstirească, restaurată încă înainte de 1914, în Putna, Suceava și mai ales la biserica Mirăuților în Suceava, unde aceste acoperișuri dau prilej la veșnice plângeri și îngreuiază în mod îngrozitor atât conservarea

Schiță schematică a formei primordiale concepută la sud și a formelor de acoperiș modificate în regiunile bogate în ploi și zăpezi precum au fost executate în Bucovina în secolele XIV—XVI

nu puteau fi corespunzătoare, acest lucru îl știa prea bine meșterul clădirilor de atunci; acoperișul

¹⁾ Comisiunea Monumentelor Istorice nu împărtășește vederile acestui raport în chestiunea acoperirii bisericilor bucovinene.

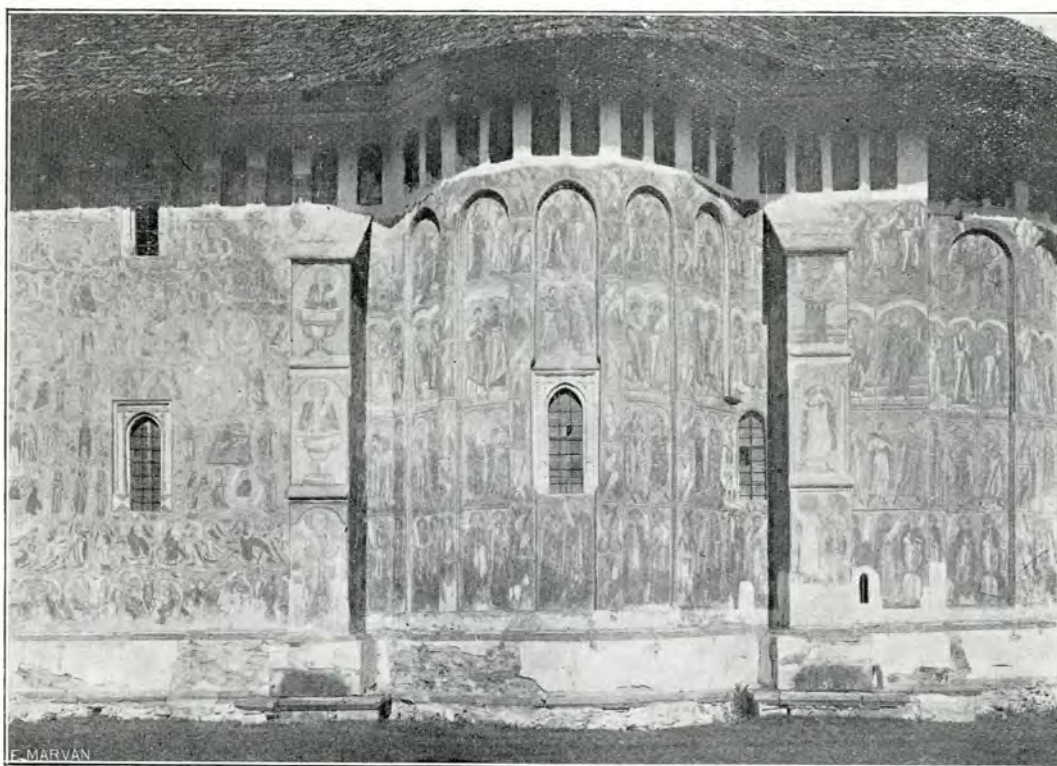
acoperișului, pentru a scăpa de pierzare pictura maestrului care se află la înălțimea pendanivelor și este — ce-i drept — fără orice valoare sub raport istoric, cu atât mai superioară însă din punct de vedere al artei. Această pictură, în urma umezelii ce pătrundea, era peste tot acoperită de bureți de mucegaiu (igrasie), care numai cu cea mai mare greutate au putut fi înlăturați, iar germenii lor au trebuit să fie uciși prin un tratament special cu o soluția de clorură de mercur.

Acela însă care a cules asemenea experiențe, va avea oroare pentru astfel de construcțiuni de acoperișuri. Având în vedere reaua impresie, pe care aceste încercări de reconstrucție au făcut-o în întreaga lume cultă și în deosebi la o mare

pictați cu fresce, ceea ce s'a făcut cu cea mai mare precauțiune. Curățirea picturii și retușarea locurilor distruse sau pătate urmă să se facă de un pictor competent în conservarea frescelor.

Recomandarea unui astfel de pictor — fusese luat în vedere pictorul academic domnul Ioan Balla, care a executat în modul cel mai conștiincios diferite lucrări mai mari în Bucovina, Bulgaria și Serbia — s'a lovit însă de greutăți și la urmă a trebuit să fie abandonată din lipsă de mijloace.

Paralel cu această acțiune s'a executat acoperirea din nou a bisericilor în Sucevița; atât pentru biserica parohială, cât și pentru cea a mănăstirii au fost decisive, în ce privește forma acoperișului, considerentele sus amintite; ca material a fost întrebuințată de-asemeni șindrila. În mănăstirea

Biserica din Vatra Moldoviței, păretele din spre Sud

parte din istoricii români, cari au avut o atitudine foarte negativă mai ales contra restaurării bisericii Mirăuților, și ținând seama încă de argumentul că picturile bisericii în Vatra Moldoviței, valoroase atât sub raport istoric, cât și superioare ca artă, nu pot fi expuse niciunor eventualități, din toate aceste considerațiuni s'a păstrat credința principiului, valabil mai ales pentru acoperișuri, că lucrul cel mai simplu e întotdeauna cel mai bun, și s'a menținut și restaurat acoperișul în formă de șea, care la timpul său a fost creat de antecesorii noștri, din o înțeleaptă cunoaștere a pericolelor ce sunt ascunse în forma de acoperiș arătată pe icoana ctitorială.

În Vatra Moldoviței trebuiau îndreptate și unele pagube produse prin foc de granate la părății

Sucevița a mai fost restaurat un șir de clădiri accesorii, care fuseseră distruse în cursul războiului.

În Putna, unde acoperișul bisericii mănăstirești a dat prilej la noi plângeri, părțile de acoperiș împrejurul turnului au trebuit să fie prefăcute, totodată însă au trebuit executate reparațiuni la clădirile de locuință și economie, pentru a înlătura cel puțin întru câtva deteriorările produse în urma războiului și a menține obiectele în stare de utilizare. La clădirea chiliilor călugărești, situată spre Nord, o parte a acoperișului de cărămiți a trebuit să fie înnoită, preschimbându-se totodată și construcția șarpantei.

Biserica din Voroneț, importantă atât din punct de vedere al istoriei, cât și al artei, a fost de-asemena asigurată în anul acesta prin reparațiunea

acoperișului; afară de aceasta, ca lucrări mai mari, s'a început și în cea mai mare parte s'a terminat restaurarea ambelor biserici în Siret.

focul de granate la fosta biserică mănăstirească în Mănăstioara (Sf. Onufreiu) de lângă Siret.

Din ambele biserici în Siret, cea mai veche la

Vatra Moldoviței, portretul ctitorului Petru Rareș. Cu reproducerea bisericii cu acoperișuri intercalate

De-asemenea s'a început și acoperirea din nou, precum și reparațiunea pagubelor produse prin

Turnul bisericii dela mănăstirea Putna

Sf. Treime are grave stricăciuni la acoperiș, în deosebi acoperișul turnului era aproape complet distrus. Causa acestui defect a fost un șrapnel, ce explodase în apropierea turnului și, prin puterea exploziei, în parte aruncase cărămizile, parte le deschegase. Intemperiiile vremii ani de-a rândul și-au produs și ele efectul lor, țiglele — în urma putrezirii construcției de lemn a acoperișului turnului — pierzându-și cohesiunea, au căzut pe acoperișul principal și l-au deteriorat în așa fel că starea lui era desolată. Neputându-se imediat procura țigle pentru acoperiș, cupola mică greu accesibilă a turnului a fost acoperită cu tablă vopsită, iar țiglele necesare pentru acoperișul principal au fost luate dela turnul clopotniței, care în urmă a căpătat un acoperiș de țigle fălțuite.

Mai complicată a fost restaurarea bisericii dela parohia orașenească în Siret (sec. XIV-lea), la care două coloane dela pridvorul zidit ulterior înaintea bisericii, erau crăpate. Pentru preschimbarea acestor piese de construcție, greu purtătoare, toată sarcina părții de Vest a trebuit să fie sprijinită și coloanele înlocuite pe rând. Cu această ocazie, prin ajutorul financiar al parohienilor, s'au executat în interior, cât și pe din afară lucrări de curățire și de tencuială, cercetându-se totodată foarte amănunțit pereții în căutarea existenței eventuale a unor fresce, cercetare care însă a dat un rezultat negativ. Terminarea acestor lucrări a avut loc abia în anul 1922, de oare ce frigul

mpuriu a împiedecat executarea reparațiilor și tencuiala de din afară. Este de observat că în nui optzeci ai secolului trecut această biserică a apătat, în mod cu totul lipsit de pricepere, un coperiș de tablă și probabil și forma cupolei turului a fost transformată, fapt prin care întreg aracterul bisericii a suferit o schimbare; această afățire fu mărită prin construcția în stil renaissance a pridvorului ceea ce numai în favorul lădrii nu e, și o privează în măsură largă de aracterul ei istoric.

Relativ simple însă au fost lucrările începute

trebuit să fie preschimbată, cu care ocazie în Arborea a fost preschimbată și o parte de zidărie în piatră de talie, distrusă de un obuz. La biserică din urmă, într-o perioadă anterioară s'a tencuit pe de-asupra, din păcate, o parte din pictura în frescă, de altcum atât de bine conservată, fapt care strică în mod extraordinar; ocașional ar trebui neapărat să fie înlăturată de un pictor priceput și bine pregătit. În consecință, cu acest prilej relevăm încă odată necesitatea chemării unui pictor conservator, experimentat în astfel de lucrări, care afară de aceasta ar mai avea și me-

Biserica din Voroneț

la același an în Mănăstioara (St. Onufreiu), unde a fost înlocuit acoperișul de șindrilă, preschimbându-se totodată o parte din construcția de lemn a coperișului, apoi au fost astupate găurile produse de granate, așa că biserică a fost din nou asigurată pentru un șir de ani; păcat numai că și astăzi ea e fără orice îngrăditură, de oare ce gardul de lemn ce existase înainte de vreme a fost ars de către Ruși în timpul războiului și nici până astăzi încă nu a putut fi reconstruit, lipsind fondurile necesare.

În anul 1921 s'a mai executat acoperirea din nou a vechii biserici episcopale din Rădăuți și a celei din Arborea; la ambele, acoperișurile de șindrilă erau total stricate, de asemenea și o mare parte a construcției capriilor total putrezită a

nirea să instruiască puteri tinere și băștinașe în tehnica curățirii și conservării picturilor în frescă. Pentru Bucovina, această măsură este de o necesitate urgentă, de oare ce în această singură provincie ar fi de executat asemenea lucrări la nouă biserici (Vatra Moldoviței, Mănăstirea Humorului, Voroneț, Sucevița, Dragomirna, Arborea, Rădăuți și Părbăuți). Aceste lucrări sunt însă cu atât mai necesare, cu cât bisericile amintite cu frescele lor formează un tezaur național, care este unic în lume și a cărui valoare artistică și istorică este chiar neprețuită; artiștii cari au pictat aceste biserici diferă în multe privinți de modelele Muntelui Athos, hotărâtoare pentru Orient și au inspirat și activitatea artiștilor dela Muntele Athos, fapt care a exercitat apoi o in-

fluentă asupra picturii întregului ram sud-estic al bisericii răsăritene. Dacă însă nu se vor lua măsuri pentru o conservare pricepută, o parte din aceste picturi este inevitabil expusă peirii, fapt a cărui răspundere față de posteritate nu și-ar putea asuma-o nimeni. Afară de aceasta însă este și o datorie națională ca aceste tesauze, visitate în ultimul timp din ce în ce mai des de către călători din țările din Apus, să fie conservate într'un fel priceput și destoinic.

În anul 1921, la biserica Sf. Dumitru în Suceava căzuse o parte din mulura în formă „renaissance“, fiindcă larmierele mulurii proeminente erau făcute, cu ocazia reconstruirii ei, din stâlpi de lemn. Supt căptușala de trestie și supt tencuială, lemnul putrezise în cursul deceniilor, și mulura căzuse în parte. De oare ce biserica servă ca biserică parohială, era nevoie de cea mai urgentă remediere. Ținându-se seamă de faptul că, pentru liberarea păturii de trestie aflătoare supt tencuială, întreaga parte exterioră a bisericii va trebui să fie supusă unei curățiri temeinice, spre a se libera frescele încă bine conservate din partea sudică, mulura în părțile căzute a fost numai cărpită, înoindu-se construcția. Cu ocazia scoaterii la iveală a frescelor, toată biserica va trebui să fie încunjurată de un eșafodaj, de pe care se va putea executa cu mult mai ieftin preschimbarea larmierelor, dacă nu se va prefera în general o oarecare transformare a întregii arhitecturi a bisericii, care a fost restaurată în anul 1883, imitându-se prea pronunțat stilul Renașterii. Reparațiunea deci s'a limitat numai la preschimbarea părților putrede și, afară de aceasta, din

motive de pură utilitate, ferestrele pridvorului, care erau complet putrezite, au fost înlocuite cu altele

Biserica Sf. Treimi din Siret

Biserica vechii episcopii din Rădăuți, după restaurare

noui, fiindcă altfel ținerea serviciului divin ar fi fost imposibilă.

În ultima ședință a anului 1921 s'a hotărât a executa în anul viitor lucrările de restaurare și consolidare la biserica Sf. Ion Botezătorul din Suceava, care prezintă îngrijorătoare deteriorări în urma unor crăpături longitudinale, cauzate de tasarea unor părți din temelia zidurilor. În sfârșit mai amintim că secțiunea regională Cernăuți s'a adresat către I. P. S. S. Mitropolitul Bucovinei cu rugămintea să binevoiască a ordona redeschiderea în palatul mitropoliei din Cernăuți a Muzeului arhiepiscopesc, închis pe vremuri din cauza evenimentelor războinice ce au trecut peste Bu-

direcțiunea Fondului bisericesc ortodox român din Bucovina a afectat creditele necesare.

Aici e locul a aminti și cu puține cuvinte principiile conservării monumentelor, care erau aplicate în Bucovina supt stăpânirea străină. Principiul cardinal era următorul: de a conserva totul ce exista, și anume în starea preluată de noi. Dacă din motive de utilitate sunt necesare largiri sau clădiri accesorii la monument, ele sunt executate în forme care răspund concepției de astăzi. Supt nici o condiție însă un asemenea corp străin nu poate fi construit în așa mod ca executarea lui să producă impresia înșelătoare a unei existențe mai vechi de cât cea faptică; supt nici

Biserica Sf. Dumitru din Suceava

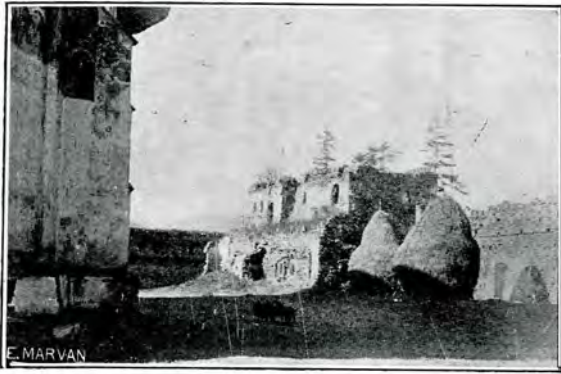
covina. În motivarea acestei cereri s'a opinat că acest Muzeu posedă obiecte deosebit de prețioase, interesante și instructive pentru arta noastră bisericească. Dar și prestigiul Bisericii bucovinene, cu bogatele ei amintiri istorice și artistice, precum și bunul renume al Facultății teologice din Cernăuți cer cultivarea vechii și curatei noastre arte bisericești, și deci expunerea acestui fel de obiecte pentru lumea interesată. În stărsit Muzeul, odată redeschis, va forma un obiect de atracție pentru toți vizitatorii acestui colț istoric al Moldovei și un titlu de cinste pentru arhiepiscopia Bucovinei.

În anul acesta nu s'a rezervat secțiunii regionale Cernăuți din partea Comisiunii centrale nici o sumă de bani; totuși a fost posibil de a executa, cum am arătat mai sus, o serie de lucrări atât de importante numai mulțumită faptului că

o condiție nu poate fi urmărit scopul de a se da noii părți o astfel de formă încât s'ar presupune că ea există dela începutul monumentului însuși, căci aceasta ar însemna o ascundere realității. Este dela sine înțeles că la executarea unor astfel de construcții accesorii nu suntem legați de stilul monumentului însuși; acest principiu a fost observat chiar în secolele anterioare, și soluții ca de pildă la biserica Sf. Stefan și a Minorităților în Viena, unde stilul gotic se află lângă cel baroc, nu sunt nici de cum nenorocite, ci din potrivă în cel mai mare grad interesante și pitorești.

În ce privește lucrările de conservare ca atare, se stăruiește după putința ca ele să fie limitate numai la astfel de lucrări care nu produc nicio schimbare, în caracterul clădirii; adică se ține într'acolo ca nu numai silueta existentă, dar și

întreg caracterul clădirii, precum și al împrejurimii să fie conservat. Din aceste motive s'a și evitat de a se îndepărta vegetația ce crește pe unele monumente în ruină.

Vatra Moldoviței, ruinele egumeniei vechi

Acolo unde creșterea copacilor produce prea mari distrugerii la o clădire, sau unde această creștere, ca de ex. în Sucevița, este stingheritoare din alte motive, se înțelege dela sine că trebuie înlăturată. Acelaș lucru se poate afirma și despre vegetația împrejurul clădirilor istorice. În ce privește conservarea zidărilor vechi, ne lovim în prezent în Bucovina de mari greutăți; zidăria era la timpul său executată mai ales în moeloane, piatra de la noi însă nu se potrivește în general pentru învelire, fiindcă nu resistă de loc intemperiilor vremii, din care cauză în cursul timpurilor zidăria executată în moeloane s'a descompus și a fost cărpită și căptușită în cea mai mare parte cu cărămizi, cu care ocazie s'au marcat apoi în tencuială — în mod absolut de prisos — contururi de talie și alte linieri. Cea mai rațională soluție în asemenea cazuri ar fi de bună seamă îndepărtarea tencuielii întregi și reparațiunea zidăriei de desupt, liberându-se moeloanele și acolo, unde natura pietrei nu admite acest lucru, ar trebui să se facă tencuiala din nou, prin aruncarea cu lopățica. Aceste măsuri însă nu au putut fi luate în nici-unul din cele două cazuri concrete, adică nici la reparațiunea turnului clopotniței bisericii Sf. Dumitru din Suceava, și nici la turnul de intrare al mănăstirii Sucevița, fiindcă în raport cu mijloacele existente ar fi necesitat lucrări cu mult prea mari, așa că nu s'a putut executa decât reparațiunea locurilor stricate, după care a urmat apoi zugrăvirea întregului, pentru evitarea petelor.

În toate aceste cazuri, în care într-o anumită epocă a penultimelor decenii lipsită de orice interes pentru activitatea de conservare și stăpânită de dorința de a comprima totul în forme ale stilului „renaissance“, s'au executat astfel de construcții alterând caracterul clădirii, va trebui, ca la momentul dat, adică îndată ce vor exista fondurile necesare, să se urmărească prin măsuri radicale reconstruirea acelei stări care corespunde mai bine caracterului adevărat al monumentului. Zidurile la mănăstiri, zugrăvite roșu-ros și cu linii orizontale, vor trebui să dispară, și în locul

lor să apară zidăria curată în moeloane sau păretele cu tencuiala aruncată din gros.

În ce privește materialul de acoperire pentru acoperișuri, trebuie să amintim că, în locul plăcilor de plumb și al țiglelor în formă de coadă de castor, care erau întrebuințate din început, a urmat apoi peste tot șindrilă; la lucrările la acoperișuri, executate sub fosta administrație austriacă, pe la 1900, s'au întrebuințat țigle smălțuite din Thermenau. Acest material este foarte scump, și astăzi aproape nici nu poate fi procurat. Afară de aceasta s'au mai făcut obiecțiuni din diferite părți competente pe motiv că acest material este fabricat în colori prea bătătoare la ochi și străine de caracterul local și afară de aceasta nu capătă „patina“, deci nu se va adapta nici când aspectului antic al întregii clădiri, așa că acoperișul va fi întotdeauna în contrast izbitor cu zidăria și va forma un corp străin în organismul monumentului. Mai bune și ieftine, deși și ele căpătând numai cu greu „patina“, erau țiglele nesmălțuite de aceeași proveniență; astăzi și acest material e de asemeni prea scump, și se găsește în străinătate,

Sucevița. Turnul dela intrare, în stare de reparație

iar asupra calității materialului de proveniență ardelenască nu putem da deocamdată nicio părere, fiindcă a fost aplicat abia într'un singur loc. Condițiunile atmosferice și locale pentru acoperirea cu țigle nu sunt în general tocmai favorabile în Bucovina, căci înainte de toate întreaga populațiune autohtonă are o aversiune de neînvins contra acoperișului de țigle, lucru care își are pricina în faptul că aproape toate acoperișurile de țiglă prezintă mereu stricăciuni și crăpături. Acest inconvenient, pe care îl întâlnim foarte des aici la

noi, provine din faptul că materialul de țigle pentru acoperișuri, fabricat în Bucovina și în Galiția învecinată, era de calitate inferioară, nefiind refractar vântului și deci nici când nu putea garanta o perfectă acoperire. În casurile însă, unde s'a întrebuințat materialul scump și într'adevăr bun din Themenau, s'au ivit la acoperișurile bisericilor spărturile amintite, produse prin căderea țurțurilor de ghiță; afară de aceasta, însă, acest material s'a întrebuințat în mod cu totul nepotrivit pentru acoperirea de suprafețe curbate. Acestea, ce-i drept se lasă foarte bine acoperite cu olane „tuile arabique“, dovadă bisericile din Moldova; la acoperirea încă cu țigle în forma cozii de castor se vor ivi însă totdeauna crăpături.

Odată ce e vorba însă ca o suprafață curbată să fie acoperită cu țigle, atunci în primul rând trebuie să se întrebuințeze țigle în forma cozii de castor de dimensiune cât se poate de mică, și apoi aceste țigle trebuie să fie așezate peste o căptușeală, carton gudronat și dublă lățuire. Mai sigur și mai corect din punct de vedere al construcției va fi însă, în tot cazul, când suprafețele curbate se vor evita, iar construcțiile absidelor și conchei vor fi acoperite cu acoperișuri plane, ceea ce de altcum presintă efecte tari de umbră.

Pentru moment, din motive de economie am fost nevoiți în toate cazurile de acoperiri din nou să ne folosim de șindrilă, căci acest material dă un acoperiș bine încheșat, permite fără orice greutate executarea de suprafețe curbate, și mai are avantajul de a fi usitat în țară. Priveliștea unor astfel de acoperișuri își are de mult tradiția sa.

Cu totul reprobabilă e folosirea ardesiei de eternit pentru lucrările de conservare, căci acesta dă o impresie de artificial și un material confecționat în laboratorul chimic nu este potrivit pentru învelirea unor monumente istorice de o vechime seculară. Dar și din alte motive acest material e absolut inutilizabil pentru scopurile noastre: el nu capătă nici când „patina“ și nu e nici decum refractar focului; din potrivă foarte des acest material, când vine în atingere cu focul, presintă aparențe asemenea exploziilor. În cas de incendiu, resturile plăcilor aruncate în toate părțile împiedică acțiunea de salvare. Făcând însă cu totul abstracție dela acest fapt, linierea oblică, plicticoasă, e impracticabilă pentru scopurile conservării monumentelor; la aceasta se mai adaugă costul ridicat al acoperirii cu acest material, care și el trebuie așezat pe căptușeală și pe carton gudronat. În Bucovina, un singur monument istoric este acoperit cu acest material: mănăstirea Sucevița, cu excepția bisericii. Experiențele făcute în cazul acesta ajung pentru a face să renunțăm odată pentru totdeauna la întrebuințarea acestui material. Acoperișul nu e bine încheșat, înlocuirea plăcilor, care la ori ce moment crapă din cauza frigului, e foarte anevoioasă și colorarea e atât de plicticoasă și, în tonalitatea ei cenușie, asemănătoare cu cerul, încât prin această acoperire frumuseța întregii mănăstiri suferă mult.

În ceea ce privește întrebuințarea tablei de ti-

niea de zinc — acoperișul cel mai dorit și mai ideal pentru preoțimea și populația de aci — am amintit în alt loc cele de cuviință; pentru scopuri de conservare, ea este reprobabilă ca nerăspunzând demnității monumentului istoric, și nu poate fi aplicată decât numai la construcții-accesorii de mică importanță, câtă vreme nu vom fi în măsură să procurăm tabla de cupru, material care satisface în orice privință. Pentru a fi complecți, mai amintim că modul de acoperire cu ardesie nu e băstinaș și deci nu trebuie să ținem seamă de el.

Cât privește conservarea frescelor, principiul este acela de a le curăța numai și a le păstra, iar acolo unde lipsesc părți din zidărie și unde trebuie întregită tencuiala, se vor face retușări, pentru a evita petele albe ale tencuielii. Aceste retușări însă se vor mărgeni numai la acoperirea petelor produse de tencuială cu o tonalitate neutră, potrivită colorii dinprejur. În niciun caz însă nu e permisă încercarea de a întregi pictura, căci aceasta ar însemna o falsificare. Lucrările de conservare se vor limita la întărirea părților ce amenință să se desprindă, ceea ce credem că se face cel mai potrivit prin folosirea de combinații de caseină; se înțelege de la sine că marginile fracturilor etc. trebuie fixate, pentru ca să se evite noi deslipiri ale păturii de tencuială care poartă podoaba frescurilor. Celelalte lucrări de conservare, ca de pildă scutirea în contra umezelii, împiedecarea distrugerii culorilor prin mușcături, igrasie, etc., sunt lucrări de detaliu, care rămân rezervate pictorului specialist; de asemenea curățirea părților suprazugrăvite sau supratencuite.

În acest loc fie încă amintit că diferite biserici din Bucovina poartă mai multe pături de picturi în fresco; în asemenea cazuri nu e nicio contrazicere cu principiile conservării monumentelor, când păturile de deasupra sunt distruse. În speță, cu ocazia conservării bisericii Sf. Ilie s'au făcut în

Biserica din Sf. Ilie

privința aceasta constatări și descoperiri interesante, care vor ajunge în alt loc la publicare.

(Va urma.)

I.

TROIS SABRES DE CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

par C. MARINESCU

L'auteur décrit trois sabres de Damas, se trouvant, le premier à l'Armeria Reale de Turin, le second dans la possession d'un antiquaire parisien, M. K. Manoukian, et le troisième au Musée du Louvre.

Des invocations en caractères d'or ou rehaussés d'or, incrustées sur les lames, l'amènent à attribuer ces trois sabres au riche prince de Valachie, Constantin Brâncoveanu (1688-1714), d'autant plus que sur les deux premiers on trouve mentionné un ἡγεμὼν et αὐθέντης Constantin. Ces deux termes ne

peuvent s'appliquer qu'à un prince roumain, et non à un empereur byzantin (Constantin Paléologue), comme l'avait cru V. Langlois dans une notice consacrée au sabre de l'Armeria de Turin. On ne retrouve pas les mêmes termes sur le sabre assez abîmé qui se trouve au Musée du Louvre, mais des considérations de similitude frappante avec les deux autres permettent d'attribuer ce sabre aussi au fastueux prince valaque dont les richesses furent éparpillées dans tous les coins de l'Orient européen, lors de sa déposition par les Turcs.

II.

LA PETITE VALACHIE SOUS L'OCCUPATION AUTRICHIENNE

par MICHEL POPESCO.

L'auteur présente des perspectives et des plans des monastères et églises d'Olténie, qui furent consolidés par les Autrichiens lors de l'occupation de l'Olténie (1718—1739), après la paix

de Passarowitz, par les armées autrichiennes. Ces plans furent exécutés par l'ingénieur Weiss.

III.

L'ÉGLISE ET LA MAISON DE MĂRGINENI

par AL. ZAGORITZ.

L'auteur donne une description sommaire de ces monuments, élevés à la fin du XVIIe siècle par la puissante fa-

mille des Cantacuzène. Entièrement détruits aujourd'hui, on trouve, des restes intéressants de sculptures parmi les débris.

IV.

RESTES HISTORIQUES DANS LES VILLAGES DE COȘLEGI, DÂRVARI ET RĂDILA (DISTRICT DE PRAHOVA)

L'auteur insiste plus particulièrement sur l'église et les maisons bâties par le grand Ban Constantin Bălăceanu, sous

le règne du Prince Constantin Brâncoveanu dans le village de Coșlegi.

V.

COMMUNICATIONS

Outre diverses communications, M. Drăghiceanu donne les inscriptions de l'église de Pașcani, élevée en 1664 par le Grand-Spatar Iordaki Cantacuzène.

Il présente une photographie d'une église roumaine de Moravie, de la commune Wallachisch-Meseritsch, aujourd'hui entièrement dénationalisée.

M. Drăghiceanu démontre que, à en juger d'après les costumes représentant Vladislav Voévode et la princesse Anne, sur le placage d'une icône qui se trouve au Mont Athos, ces personnages doivent être Vladislav Voévode et sa femme, du XIVe siècle.

VI.

OFFICIEL

M. Luța présente le rapport de l'activité de la section régionale de la Commission des Monuments

Historiques de Cernăuți en 1924—1925.

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI.—STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26

Secretar-Director : VIRGILIU N. DRĂGHICEANU

Buletinul se găsește de vânzare la principalele librării din Țară.
Studentii, profesorii și preoții au 45 % reducere, adresându-se Secretariatului.

Fiecare fasciculă apare în două ediții :
Ediția pe hârtie chromo Lei 120 — Ediția pe hârtie velină Lei 90.

La Secretariatul Comisiunii se poate procura Buletinul Comisiunii pe anul 1923 consacrat Curții Domnești din Argeș. Exemplar de lux cu text francez Lei 1.100, fără text francez Lei 1.000. Exemplar pe hârtie velină cu text francez Lei 600, fără text francez Lei 500.

PREȚUL LEI 120.

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

1 9 2 6

RAMURI / INSTITUT DE ARTE GRAFICE / S. A. / CRAIOVA

MINISTERUL CULTELOR ȘI ARTELOR
MINISTRU: V. GOLDIȘ
COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE
PREȘEDINTE: N. IORGA

MEMBRII: P. ANTONESCU, G. BALȘ, GR. CERKEZ, AL. LAPEDATU C.
MOISIL, V. PÂRVAN, PR. N. POPESCU, AR. VERONA, M. SUȚU

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
<i>N. Iorga</i> : Cea dintâi vizită domnească la monumente istorice și opera lui Matei Vodă-Ghica	143
<i>Virgiliu Drăghiceanu</i> : Costumul jupânesei Maria Bengescu consiliereasa	147
<i>I. Mihail</i> : Pictura bisericii din Săcueni-Dâmbovița	152
<i>C. Petrescu-Dragoe</i> : Restaurarea picturii bisericii din Săcuieni-Dâmbovița	167
<i>I. Andrieșescu</i> : Sultana. Descoperirile arheologice din vara anului 1923	170

OFICIALE

<i>Petre Luța</i> : Raportul Secțiunii Regionale Cernăuți pe anii 1921 — 1925 (Continuare).	186
--	-----

CEA D'INTĂIU VISITĂ DOMNEASCĂ LA MONUMENTE ISTORICE ȘI OPERA LUI GRIGORE MATEI-VODĂ GHICA

de N. IORGA

Nu s'a observat pentru scopurile noastre următoarea notiță pe ms. românesc No. 86 al Academiei Române: „La vlet 7241. Sept., la Roman, la Niamțu și la citate în Bae, la Slatina mănăstiri. Și Luni, Sept. 4, au mas la mini, în Horodniceni, și a doa zi

Fig. 1. Grigore Matei Ghica-Vodă.

singur, dentru sini îndemnat, Domnul nostru luminat Gligori Ghica-Vodă, ca să vază Scaonul bătrân al Domnilor, unde este cetate Sucevii, mai mult pentru sfintele mănăstiri, cetind Mărie Sa hronograful țării, și auzind că sânt la aceste părți de sus, purcis-au cu toată Curtea Mării Sale, între carii era și boeri mari, Costandin Costachi Vel Logofăt, Ion Niculci Vel Vornic, Sandul Sturza Hetman, și au mersu

m'au făcut Vornic în Câmpul-Lungu. Și au purcis în Dragomirna și în Suciava di au văzut citate și alte toate. Și cu cheltuiala Mării Sale m'au pus pitrop să copăr bisărica gospod, ce este în mijlocul târgului, în numile Sfântului mari mucenicu Dimitrie-Șerban Cant[acuzino] Vel Med[elnicer"]¹.

1. Bianu, *Catalogul mss. românești*, I, pp. 183—184.

O călătorie analogă o făcuse Vodă și după logodna fiului său Scarlat, la Deleni. De acolo „au mers Domnul de au văzut și târgul Hârlăului și au intrat în ziditura caselor domnești. Și de acolo au mers la Cotnar: acolo iarăși au făcut masă cu toți boierii. Și tot cu acest fel de veselie au venit până la Dumbrava Ro-

„De cum fusese, acmù se stricase și nu era nemică.” Grigore-Vodă-și propune „să o rădice în starea altor mănăstiri mari”. Deci, „cu plata deplină la toți lucrătorii, au făcut-o din temelie de nou zidită, și au făcut zid de piatră pin pregiur, și au făcut și turnul din clopotniță peste poartă, și case domnești înlăuntru, și au zugră-

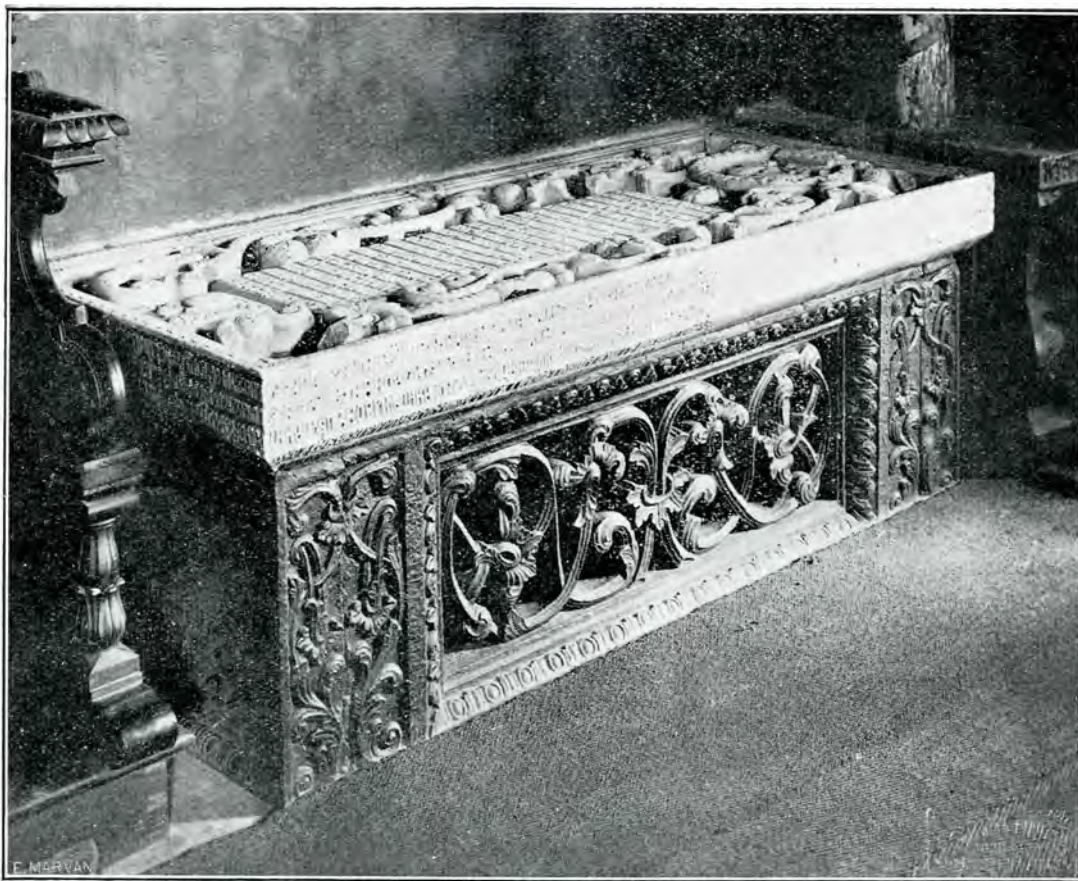

Fig. 2. Biserica Pantelimon — Mormântul lui Grigore Ghica-Vodă.

șie: și acolo nu puțină veselie au făcut. Și au venit cu pace la Scaunul său¹.” Explicația vizitei la Hârlău o dă notița precedentă.

De altfel Grigore Ghica e, cum se știe, și înnoitorul, în proporții mult mai mari, al „bisericii mici de piatră” a lui Balica Hatmanul, ruda Movileștilor, din care neștiința cronicarului său făcea un boier al lui Gheorghe Ghica din secolul al XVIII-lea.

vit-o pe din lăuntru, și au înzestrat-o cu toate ce se cad, și au rămas de se numește mănăstirea lui Grigorie-Vodă, precum se vede.” Și adaugă: „Iară din gios de mănăstire, supt medean, de spre răsăritul soarelui făcuse acest Domn o grădină foarte frumoasă, și în grădină case domnești, pe forme de Țarigrad, că așa și meșteri au adus; și, alături cu casele, havuzuri și cerdacuri și alte lucruri. Și apa înbla din havuz în havuz pe piatră pin toată grădina, care era cu fel de fel

1. *Lelopișiți*, III, p. 172.

de flori, care lucruri alt Domn n'au făcut, că nime nu poate să scrie frâmseța caselor, și au numit acea grădină: Frumoasa" ¹.

Biserica a fost refăcută de Mihai Sturza. Ea așteaptă încă, în halul de azi, capela

făcu un loc împrejurul turnului, acoperit cu fier alb, de ședea meterhaneaoa Domnului, de bătea în toate zilele chindia cea obicinuită" ².

Cronica atribuită lui Ienachi Kogălniceanu adaugă la aceste fundații: „Au făcut

Fig. 3. Biserica Frumoasa din Iași.

a spitalului de ochi, o cercetare atentă și ceva îngrijire.

O altă cronică-i mai pune în samă lui Ghica „turnul mare și mai nalt decât toate turnurile mănăstirilor, de-asupra Curții Domnești, puind și un clopot mare, fiind și ceasornic de bătea toate ceasurile zilei, de se auzia peste toată hora, și mai gios de ceasornic

case domnești în ograda Gălății și zid de piatră în pregiurul mănăstirii, de ieșia câteodată la primblare, și făcea și mese mari cu toți boierii, cu zicături și cu multe egligele, care nu pot a se scrie. Mai făcut-au un foișor în dealul Copoului, foarte frumos, făptură de Țarigrad, cu tot felul de boiele, și mergea adese la dâ-

1. *Lelopisiile*, III, p. 169.

2. *Ibid.*, p. 129, nota *.

sul de se eglendisià, făcând în toți anii halca acolo, ieșind toți boierii acolo, și oricare din boieri o lua, îi dăruia cu grele cumășuri, și pe boierii cei mari ca (cupolele) mănăstirii peste dâșii, și au omorât șapte oameni dintr'înșii, care pre unii peste trei zile i-au găsit turtiți supt pietre" ¹.

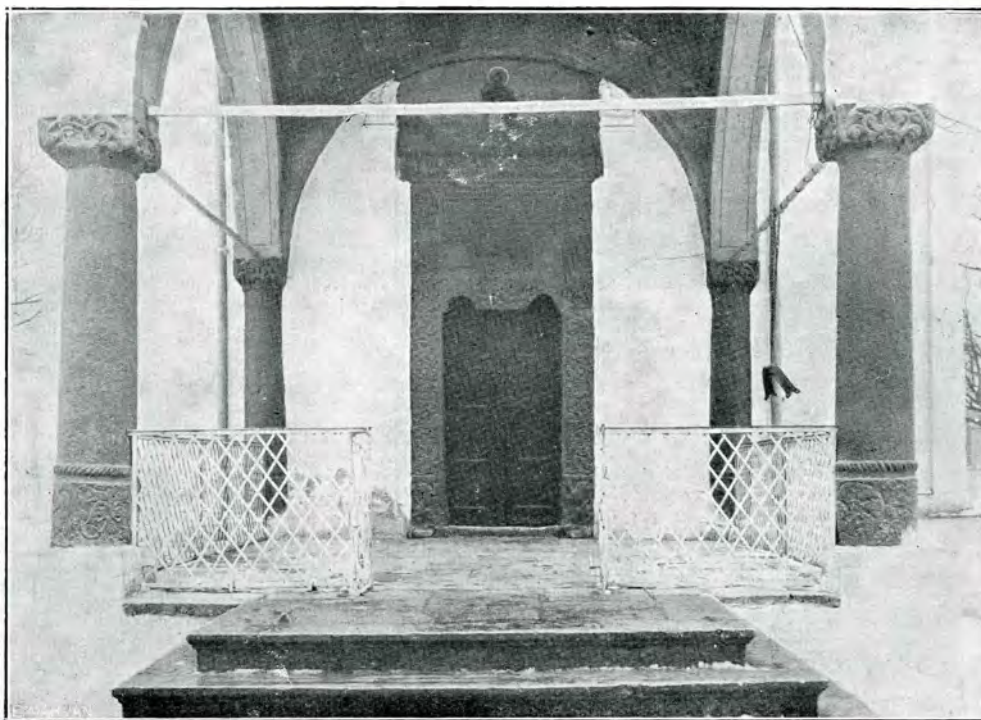

Fig. 4. Fațada bisericii Pantelimon.

și pe cei mici, și fieștecăruia după om făcea și darul, și la masă cu tot felul de zicături." Cutremurul dărâmă ziduri, „care și mănăstirea Goliei, fiindcă o tocmişă într'acea vară și o acoperia cu fier alb, că arsese în zilele lui Constantin-Vodă Mavrocordat; și, fiind meșteri unguri, din Țara Ungurească” — de aici pilaștrii corintieni, nepotriviți — „au căzut toate cubelele

Țara-Românească îi datorește Pantelimonul, unde e mormântul lui și al Doamnei lui.

Avea dreptate cronicarul să scrie: „mare stăpân au stătut acest Domn în țările acestea și cu mari orânduiele” ².

1. *Ibid.*, p. 198.

2. *Ibid.*, p. 212.

↓ COSTUMUL JUPÂNESEI MARIA BENGESCU CONSILIEREASA

de VIRG. DRĂGHIGEANU.

La 15 Maiu 1923, cu prilejul reparării pardoselii bisericii din Bengești-Gorj, potrivit dorinții satului, s'au exhumat osemintele ctitorilor aflate în mormintele din stânga și dreapta bisericii. S'au făcut în prezența tuturor sătenilor, clăcașii de odinioară, frumoase slujbe de pomenire în amintirea puternicilor boieri, foștilor stăpâni ai satului în veacul al XVIII-lea: Staico Bengescu, consilieriu împărațesc, cu soția sa jupâneasa Maria consiliereasa.

* * *

Actuala biserică din Târgul Bengești, depe apa Gilortului, numit odinioară Târgul Bengăi, după strămoșul Benga, cumnatul lui Basarab-cel-tânăr, din veacul al XV-lea, a fost zidită, ca paraclis al caselor, pe ruinele celei vechi ¹, în 1738, Septembrie 20, de Staico Bengescu, consilier împărațesc, pe vremea ocupațiunii Olteniei: — „în zilele stăpânitorului Împărat al Romanilor Carol al șaselea”, cum glăsuiește pisania ².

Din minunata curte boierească cu ziduri împrejmuitoare, case și dependințe, apa Gilortului, vitregia vremurilor și prefacerile urâte ale țărănilor, supt a căror stăpânire a trecut moșia, au nimicit, sau „mahalagisat” totul.

Porțile caselor cu coloane de piatră

1 A. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, notează o cărămidă din vechea biserică din anul 1604, p. 32.

2 *Ibid.*, p. 35.

sculptate, cu pedestale reprezentând lei și având încă inscripția anului de ridicare a lor: 1730, sunt presărate prin gunoiul curții.

Din casele, având dimensiile 26,50 m.

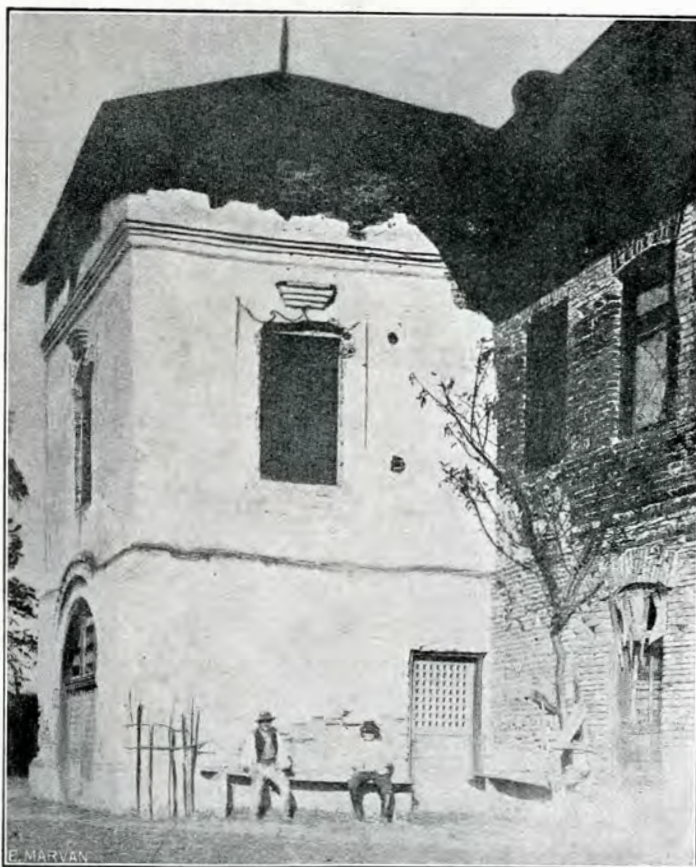

Fig. 1. — Curtea Bengeștilor. Colț din case azi transformat.

× 17,20 m., se păstrează încă pivnița monumentală, boltită cu calote ce se razimă pe arcuri sprijinite pe doi stâlpi centrali, dispoziția parterului cu camere boltite, cum și minunatul colț din etaj a cărui fotografie o redăm (fig. 1) și în care se află un fel de cerdac închis, decorat cu picturi, azi astupate cu var.

Și acest colț, care se păstra acum cincisprezece ani, a fost diformat ca exterior.

Biserica importantă, ca linii arhitectonice și ca pictură, se află și ea diformată

multe schelete grămadite, care păreau a fi violate. Numai în mormântul din dreapta, supt o piatră pe care scrie : „Supt această piatră se odihnește roaba lui Dumnezeu

Fig. 2. — Biserica din Bengești. Ușile biserici.

de cârpelile ce le-a suferit; înseși minunatele porți a căror fotografie o dăm (fig. 2) nu se mai găsesc la locul lor astăzi.

*
* * *

Mormintele ctitorilor se aflau în dreapta și stânga pronaosului bisericii, supt niște pietre cioplite comun. Zidite din cărămidă, imediat supt pardoseală, conțineau mai

Fig. 3. — Biserica din Bengești. Inelul Mariei Bengescu. Cu inscripția : MR. BG.

Bălașa Bengescu, 7247" (=1739), care era

Fig. 4. — Costumul de dedesupt al Mariei Bengescu.

fata lui Staico Bengescu, am găsit, supt diferite alte osăminte, scheletul întreg al soției lui Staico Bengescu, — cum o dovedește inscripția inelului (fig. 3), — împreună cu admirabilul costum de mătăsă pe

nile în negru; dedesuptul acestei mantile, o rochie cu o talie împodobită cu dantele, strânsă pe corp, imediat supt sânuri.

Costumul Mariei Bengescu, găsit în mormânt, se compune dintr'un *de-desupt* (fig. 4)

Fig. 5. — Costumul de de-asupra al Mariei Bengescu, văzut din spate.

Fig. 6. — Costumul de de-asupra al Mariei Bengescu, văzut din față.

care-l reproducem aici, cum și cu un alt costum similar, dar mai bogat, care trebuie să fie al fiicei sale, Stanca, măritată cu Glogoveanu.

În portretul mural, jupâneasa Maria e reprezentată cu o coafă albă, strânsă pe conciu, cu cercei cu pandante de mărgăritar, cu un colan la gât cu multe șiruri de mărgăritare, cu o mantilă verzuie brodată cu flori albe, având marginile înblă-

(Unter-rock), țesut cu flori formând romburi stilisate, în mijlocul cărora și pe marginile lor având flori brodate cu fir de aur și argint; fără de mâneci, are o talie strâmtă în felul rochiilor empire, cu o bogată bordură de fir de aur, la deschiderea mâneilor și în jurul gâtului, ce se prelungește până la talie și se încheie cu copci de aramă. Jupa larg cutată.

Veșmântul dede-asupra (Über-rock) (fig. 5)

se compune dintr'un fel de mantilă pe talie de mătăsă brodată cu flori de aur; mânecile deschise de-a lungul cotului (fig. 5, 7, 8), două deschizături la spate în dreapta și stânga taliei, în felul zeghilor femeilor din Oltenia și două deschizături la dreapta și la stânga, la poalele mantiei, toate având pe margini o pasmanterie de fir de aur, reprezentând în alternanță o rosetă cu un motiv dispus în evantaiu.

Costumul fiicei (fig. 9), mai bogat, dar din aceeași stofă alcătuit, are un alt gen de bordură, foarte elegantă, în special la ro-

Aceste rămășițe de costume, unicele cunoscute, ne dau oglinda îmbrăcămînții

Fig. 7. — Costumul de de-asupra al Mariei Bengescu, văzut din lături.

Fig. 8. — Mâneca costumului Mariei Bengescu. Detaliu.

chia de desupt: un galon lat conturat de o împletitură de sârmă de aur.

femeilor din lumea a mare veacului al XVIII-lea.

Costumul Mariei Bengescu Consiliereasa.
Detaliu din stofă.

Comparându-le cu bogatele foi de zes- societății noastre din veacul al XVIII-lea,

Fig. 9. — Talia costumului de dedesupt al Bălașei Bengescu. Detaliu.

tre, în care sunt înșirate întregi averi în așa de diferită de aceia a Occidentului din materie de înbrăcăminte și împodobeală, aceiași epocă. ni completăm pe deplin înfățișarea modei

P. S. Desemnurile costumelor sunt lucrate de pictorul I. Mihail.

Ca și în anii precedenți, în anul 1926 Comisiunea Monumentelor Istorice, în dorința de a repune în starea lor primitivă vechile noastre monumente, a hotărât să înceapă, odată, cu restaurarea arhitectonică, și curățirea și punerea în valoare a picturilor unora dintre biserici a căror însemnătate istorică era cunoscută.

Astfel de lucrări de curățire a vechilor fresce s'au făcut anul acesta la mănăstirea Cozia, la biserica Șubești din Câmpulung, la biserica Mănăstirea din Râmnicul-Sărat, la biserica din comuna Mihăești, județul Vâlci, la biserica Sfinților din București și la biserica din comuna Săcuieni-Dâmbovița.

Dacă însă din insuficiența mijloacelor materiale unele din aceste biserici n'au putut fi ajutate pentru facerea acestor lucrări, în schimb solicițudinea întreagă și preocuparea Comisiunii Monumentelor Istorice a fost ca toate lucrările, fie de curățire și consolidarea picturii, fie de scoaterea ei la iveală, să se facă cu cea mai mare atențiune și supt directă ei supraveghere.

Resultatul acestei atente vegheri a Comisiunii asupra monumentelor noastre vechi a fost descoperirea de lucruri interesante în legătură cu trecutul artei noastre picturale religioase.

Așa de pildă, biserica cu hramul „Nașterea Domnului”, din comuna Săcuieni, în apropiere de Târgoviște, ni-a păstrat surprise de un interes cu totul deosebit, întrucât acolo s'au descoperit vechi picturi în frescă, complet acoperite supt un strat gros de tencuială.

Importanța acestei descoperiri de picturi vechi, din epoca marelui Voevod Matei Basarab, și într-o biserică din imediata apropiere de vechea Capitală a țării, are o însemnătate aparte pentru studiul picturii bisericești cu caracter bizantin al unei epoci care ni este aproape necunoscută din acest punct de vedere.

Într'adevăr se știe, istoricește, că, în vremea destul de lungii Domnii a lui Matei Basarab, dezvoltarea vieții publice și cu aceasta și a artelor luase avânt.

Meșteri pietrari, zidari și zugravi roiau împrejurul patatului domnului lor și a boierilor săi, și

nu așteptau decât un semn ca să facă să răsară, fie un palat cu măiestrie făcut, fie o biserică cu zugrăveli minunate și iscusite. Târgoviștea era în apogeul ei, și împrejurul și la adăpostul zidurilor Capitalei marelui Voevod adevărate școli de meșteri de toate breslele luaseră ființă.

În special zugravii de biserici și icoane, prin pecetia personalității ce au știut să imprime operei lor, ni-au lăsat lucrări caracteristice și originale.

Dacă însă aceasta se poate vedea din rarele și puținele icoane ce ni-au mai rămas din vremea aceia, în schimb, atât în vechea capitală a Târgoviștei, cât și în împrejurimile ei, niciuna din bisericile rămase de atunci nu mai păstrează zugrăvelile lor, ca să putem stabili evoluția și gradul de dezvoltare la care se găsea pictura bisericească. Astfel că firul normal de desfășurare al acestei arte, din cauza vitregiei timpurilor, este rupt, înainte, până la Neagoe Basarab, cu strălucitele lui zugrăveli din ctitoriile sale, iar după, până pe vremea lui Constantin Brâncoveanu.

Pentru acest timp destul de lung, dela Neagoe Basarab până la Matei Basarab, nu cunoaștem de cât vre-o două monumente, unde să se fi păstrat pictura acelei vremi și din care s'ar fi putut urmări treptat evoluția acestei arte, și, în același timp s'ar fi făcut și legătura dintre stilul picturilor lui Neagoe Basarab și acelea ale lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu, lucru ce din punct de vedere artistic și iconografic presintă mult interes.

Cele mai multe din aceste prețioase vestigii ale trecutului nostru artistic și cultural au fost distruse nu atât de vremea care a trecut peste ele, cât de mâna și nepriceperea oamenilor.

Constantin Brâncoveanu însuși, în timpul Domniei lui, a făcut să se renoveze complet zugrăvelile celor mai multe din bisericile făcute de înaintașii săi, iar altele s'au dărmădat și refăcut din nou mai târziu.

La biserica din Săcuieni, același lucru era să se petreacă, dacă intervenția Comisiunii Monumentelor Istorice n'ar fi împiedecat la timp aceasta; astfel s'a putut salva și scoate la lumină una din

cele mai frumoase picturi ale timpului acela. Într'adevăr localnicii, cu comitetul parohial în frunte, hotărâseră în urma daniei făcute de filantropul Grigore Nicolae Cristea din Moreni, să se renoveze pictura existentă, în ulei, ce se vedea la suprafața pereților bisericii, pictură recentă și fără niciun interes; în acest scop au și contractat și angajat un zugrav, căruia îi avansară și suma de cincizeci și cincimii de lei pentru începerea lucrărilor.

Cum însă biserica din Săcuieni era cunoscută ca monument istoric, urma să se obțină și autorizația Comisiunii Monumentelor Istorice pentru aceste lucrări.

Subsemnatul a primit însărcinarea de a o cerceta.

La Săcuieni, făcând sondagii în mai multe locuri pe pereții bisericii, descopăr că peste tot se găsesc urme din vechea pictură în frescă, acoperită cu strat gros de trei cm. mortar.

În urma acestei prime constatări, și pentru a-mi da sama de starea de conservare în care se găsește pictura primitivă, mă hotărâsc să scot la iveală o porțiune mai mare din vechea frescă acoperită.

În acest scop și pentru a vedea în același timp cine sunt ctitorii cari au făcut biserica, aleg locul unde de obicei sunt zugrăviți ei, pe perețele din dreapta dela intrare al pronaosului, unde după puțină trudă, extrag tencuielile și descopăr în întregime portretele ctitorilor cari la 1667 au zugrăvit biserica.

Aducând la cunoștință Comisiunii Monumentelor Istorice aceasta, Comisiunea a luat imediat măsurile cuvenite ca să se oprească lucrările proiectate de renovarea picturii existente la suprafață, și în acest scop se resiliă și contractul încheiat între comitetul parohial local și zugravul angajat pentru aceasta. În urmă Comisiunea, ținând samă de valoarea istorică și artistică a picturilor descoperite, a dispus ca lucrările de scoatere la iveală și curățire a acestor picturi să se facă de un pictor specialist, competente în asemenea lucrări, și supt directă supraveghere a personalului tehnic al Comisiunii Monumentelor Istorice.

Cu însărcinarea de supravegherea lucrărilor a fost delegat subsemnatul, iar cu execuția lucrărilor a fost însărcinat colegul meu, pictorul C. Petrescu Dragoe. Lucrările de curățire odată începute, s'au urmat cu cea mai mare atențiune, într-un cât nu peste tot locul vechile tencuieli cu fresce se păstrau intacte și în legătură cu zidul; în multe locuri ele erau burdușite din cauza timpului și a umezelii, astfel că amenințau să se pră-

bușească odată cu extragerea tencuielilor ce o acoperiau.

Cum pictorii însărcinați cu aceasta erau perfect conștienți de importanța lucrului, și cu experiență, lucrările de extragerea și curățirea tencuielilor suprapuse s'au făcut în cele mai bune condițiuni tehnice. De oare ce biserica în decursul vremii a suferit dese și radicale transformări și reparațiuni, vechea pictură nu se mai păstra pe toată suprafața pereților bisericii, astfel că, în locurile unde nu se mai găsea fresca primitivă, s'a lăsat pictura în ulei, existentă, care bine înțeles s'a reparat și completat pe alocurea.

S'a procedat astfel, de oare ce, pe de o parte, mijloacele materiale destinate acestor lucrări nu permiteau complectarea întregii picturi în stilul celor vechi găsite, pe de altă parte nu ar fi avut niciun interes sau valoare acele completări noi, oricât de abil ar fi fost făcute, într-un cât în locurile unde pictura primitivă lipsia și ar fi trebuit completată, erau construcții noi făcute din pământ, ca de pildă turla și bolțile din altar și pronaos, bolțile cele vechi fiind dărâmate la începutul secolului al XIX-lea.

Pe de altă parte, ținând samă de spiritul modern al unei restaurări științifice, am exclus dela început aceste completări și, în comun acord cu colegul meu, am preferat să rămână alături de vechile fresce și în locul unde ele nu mai erau, pictura existentă, în ulei. Cu dreptul, după cum spune și colegul meu, pictorul C. Petrescu Dragoe, idealul ar fi fost ca această pictură în ulei să fie complet ștearsă, rămânând în evidență numai frescele primitive.

Dar, cum în asemenea cazuri trebuie să se țină samă și de trebuințele cultului și de acelea ale localnicilor, lucrul acesta era o imposibilitate în fapt. De altminteri procedând astfel, pentru ochiul cercetătorului vechea pictură rămâne perfect distinctă de cea mai nouă și de alt caracter, lucru ce nu s'ar fi întâmplat dacă aceasta ar fi fost completată și refăcută în stilul și caracterul celei vechi.

În schimb însă s'a preferat să se concentreze toată atenția asupra picturii celei vechi, care a fost cu grijă curățită și consolidată, iar în locurile unde ea era stricată, pe porțiuni mici, s'a completat cu tonuri neutre și în armonie cu restul.

Istoricul și importanța artistică a picturii.

Tradiția locală, precum și o inscripție făcută la panoul ctitorului care a zidit biserica la 1655, ni spun că ea a fost ridicată la începutul se-

colului al XVII-lea (1606). Inscripția aceasta însă a fost făcută mai târziu, când s'a pictat în ulei toată biserica, și prin urmare și acest panou al ctitorului fondator, care de altfel nu a fost niciodată acoperit de tencuieli, ci numai de straturi de coloare. Pisania bisericii însă săpată în piatră

HRAM AL NAȘTERII SPĂȘITORULUI NOSTRU IS[US] HR[ISTOS], ÎN ZILELE PREA-LUMINATULUI DOMN IO CONSTANDIN ȘARBAN VOEVOD, PÂNTRUVECINICA POMENIRE.

ȘI S'AU ÎNCEPUT ACEASTĂ SFÂNTĂ BISE-
RICĂ ÎN LUNA LUI MAI 10 ZI [LE] ȘI S'AU

Fig. 1. Biserica din Săcuieni. Jupan Badea biv vel Clucer și jupâneasa Bălașa.

și așezată deasupra ușei de intrare glăsuiește astfel :

„CU VREAREA TATĂLUI ȘI CU AJUTORIUL FIULUI ȘI CU ÎMPLEREA DUHULUI SFÂNTŪ, A UNEIA NEDĂSPĂRȚITE SFINTEI TROIȚE, ACEASTĂ SFÂNTĂ ȘI DUMNEZIIASCĂ BISEARICĂ DE ÎN TEMELIE ȘI PÂN[Ă] ÎN SFÂRȘIT O A ZIDIT DUMNEALUI JUPAN NEAGOE STEPAN SĂCUIANUL VELICHI POSTEALNICŪ, ÎMPREUN[Ă] CU JUPÂNEASA LUI SANF[I]RA, ÎNTRU LAUDA CINSTITULUI

SFÂRȘIT LA OCT [OMVRIE] 18 ZI [LE], LEAT 7163 [= 1655] ¹⁾.

După această inscripție vedem cine a fost ctitorul ce „de în temelie și până în sfârșit a o zidit” fără însă să se pomenească nimic de înfrumusețarea sau zugrăvirea ei.

Doisprezece ani mai târziu, la 1667, fiul său, „jupan Badea biv Vel Clucer”, același care a zidit biserica din Bucșani, probabil în timpul lui

1) Comunicată de d. V. Drăghiceanu, in N. Iorga, *Inscripții din bisericile din România*.

Brâncoveanu¹, pune să se zugrăvească biserica.

Odată cu zugrăvirea ei, a pus să se picteze la locul de cinste, ctitoricesc, pe lângă portretul său și al soției sale jupănița Bălașa și pe al bunicului său Stepan Săcuianu, precum și portretele părinților săi, ca primii ctitori fun-

Biv Vel Dvornic", rang mult mai important în dragătoria țării. De aci se poate deduce, că fiul său Badea, Vel Clucer mai târziu, după moartea tatălui său, când a zugrăvit biserica, a pus să se execute portretul cu titlul la care se înălțase și se săvârșise din viață primul ctitor,

Fig. 2. Biserica din Săcuieni. Jupan Stepan și Jupăneasa Stanca.

datori, cari au zidit biserica (fig. 1 — 2). Lucrul acesta reiese din confruntarea inscripțiilor ce sunt făcute cu alb de frescă, pe panoul ctitorilor, cu acelea ale pisaniei.

Așa, de pildă, din pisanie vedem că la 1655, când Neagoe Stepan Săcuianul a zidit biserica, nu era decât Velichi Postelnic, pe când la portretul său din pronaos, zugrăvit cu doisprezece ani mai târziu, vedem că el este reprezentat ca

tatăl său, Neagoe Stepan Săcuianul. De-alminteri și din portretul acestuia, unde el este reprezentat, ținând în mâni biserica, vedem că el era la o vârstă foarte înaintată când a zidit-o (fig. 3).

Data și numele meșterilor ce au zugrăvit această biserică a fost găsită în două locuri supt tencuiei, la perețele de Sud, scrisă cu coloare neagră pe var. În această inscripție s'au putut descifra următoarele: ACESTE ICOANE MONAH MIHAIL ZUGRAV IANACHE ZUGRAV 1657 (fig. 4).

Data este scrisă cu cifre latinești.

¹ V. Drăghiceanu, *Călușa monumentelor istorice din Județul Dâmbovița*.

Fig. 3. Biserica din Săcuieni. Jupan Neagoe Vel Dvornic și jupăneasa Samfira.

După cum se vede din această inscripție, fără îndoială că acești doi meșteri zugravi, monahul Mihail și Ienache, sunt cei ce au împodobit părțile bisericii din Săcuieni cu minunate picturi în frescă, și e foarte probabil că acești meșteri de prima mână erau Români, cari făceau parte din breasla meșterilor zugravi de biserici, formați la Târgoviște.

Nu este de loc exclus, însă, ca acești meșteri de talent, cari învățaseră și lucrau în tradiția înaintașilor lor, în Târgoviște, unde ei veniau în contact cu meșterii străini veniți din Apus, și stabiliți acolo, în epoca aceia de prosperitate, nu este exclus, zic, să fi suferit influența acestora, intru cât oarecari indicii dau de bănuit lucrul acesta.

Aceasta se poate vedea clar în tehnica și factura portretelor zugrăvite ale ctitorilor. Felul realist în care sunt redați aceștia, nu cadrează

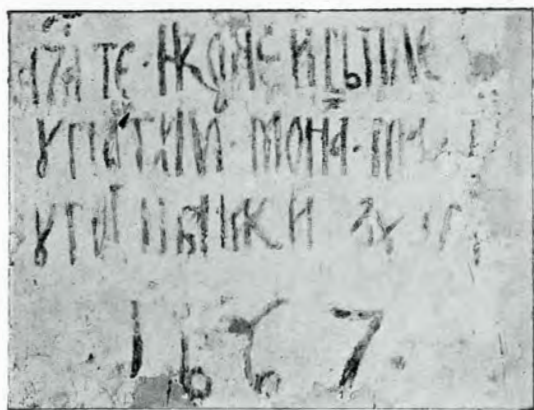

Fig. 4. Biserica din Săcuieni. Inscripția zugrăvită.

cu tradiția noastră din acea vreme, care era cu mult mai ieratică. O influență străină, occidentală mai ales, se vede că era la noi în acea vreme: aceasta rezultă și din inscripția acestor meșteri zugravi, unde data anului este scrisă în cifre latinești (fig. 4), iar nu slavonești, limba oficială în scriere.

Pe de altă parte și istoricește se știe că, în vremea lui Matei Basarab, foarte numeroase colonii de Sași și Italieni, veniți de pe coastele Dalmației, erau stabiliți la Târgoviște. Prin mijlocirea acestora, breslașii noștri luau contact cu Apusul.

Indiferent de aceste influențe străine, opera lăsată de acești meșteri, operă de o reală valoare artistică, ni arată gradul de dezvoltare culturală la care ajunsesem atunci, dezvoltare ce se datorează mai ales influenței glorioase a înfloritoarei domnii a lui Matei Basarab.

De altfel biserica din Săcuieni, este și una din ultimele biserici care se mai zidește după moartea marelui Voevod, căci după aceia urmează un lung șir de ani de neliniște și de lupte între pretendenți la Scaunul Domniei, care nu dă putința celor ce-l ocupau, pentru scurt timp, să aibă răgazul necesar ca să zidească la rândul lor lăcașuri de închinare. Și acest lucru durează până la Șerban Cantacuzino, care este și pregătitorul epocii strălucite a stilului brâncovenesc. Din acest punct de vedere istorico-cultural, biserica din Săcuieni cu frescele ei are o deosebită însemnătate, fiind una din puținele biserici din Muntenia unde frumosul meșteșug al picturii bisericești în stil bizantin din vremea lui Matei Basarab se poate urmări și studia.

Din aceiași epocă doar o singură biserică mai cunoaștem în care se mai păstrează destul de bine pictura în frescă: este biserica schitului Topolnița din Oltenia, care a fost ridicată cu douăzeci ani înaintea bisericii din Săcuieni, „de jupan Lupul Buliga Vel Căpitan a lui Matei Voevod”¹. Din comparația picturii dela Săcuieni cu aceia dela schitul Topolnița, se pot trage observații interesante pentru studiul și evoluția stilului bizantin la noi, în vremea aceia. De unde, la Topolnița, vedem că nota dominantă a picturii este bogăția ornamentală, care abundă atât în interior, în chenare și decorațiuni pe veșmintele figurilor, cât și în exterior, la turlă, a Săcuieni, din contra, caracteristica și nota dominantă a stilului picturii este simplitatea și sobrietatea. Puține și alese înflorituri găsim pe veșmintele ctitorilor și ale arhiereilor din altar: două-trei chenare simple de ornament care încadrează ferestrele și bolta din altar; totul este de un gust ales. Unele din aceste motive de ornament sunt de origine occidentală.

Nu le găsim nicăieri mai târziu, în bisericile cu stilul bogat în înflorituri ale lui Brâncoveanu.

Deocamdată singure aceste două biserici Topolnița și Săcuieni sunt acelea unde s'a conservat pictura vremii și unde din comparația lor vedem ce eronată este părerea că pictura bizantină era încătușată în forme fixe care n'au putut evolua. Eroare profundă, de oare ce nu se ține samă de aportul nou pe care aproape fiecare meșter dotat de personalitate și talent l-a adus acestei arte.

În special la Săcuieni se poate vedea clar acest lucru, dacă am confrunța picturile celor doi meșteri zugravi monahul Mihail și Ienachi. Astfel vedem mai întâi că fiecare din aceștia avea

¹ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*.

predilecție pentru anumite scene și figuri de sfinți din istoria religioasă, cărora li imprima fiecare caracterul și maniera sa personală.

Scenele ce reprezintă viața și minunile Sf. Nicolae sunt acestea: Sf. Nicolae se hirotonisește Diacon (fig. 5), Sf. Nicolae se hirotonisește ar-

Fig. 5. Biserica Săcuieni. Hirotonisirea Sfântului Nicolae.

De pildă vom vedea că unul din ei a zugrăvit Sfinții Ierarhi din altar și scenele în număr de patrusprezece ce reprezintă viața și minunile Sf.

hieru (fig. 5), Sf. Nicolae izbăvește pe cei trei voevozi dela moarte, (fig. 6), Sf. Nicolae zdrobește capîștea și idolii (fig. 7), cum și alte scene

Fig. 6. Biserica Săcuieni. Sfântul Nicolae izbăvește trei voevozi dela moarte.

Nicolae, care se găsesc pe pereții pronaosului, iar scenele din naos unde este reprezentată viața și patimile lui Isus Hristos sunt de cellalt meșter.

din viața sfântului, pe care nu le găsim citate în iconografie.

Unele dintre aceste scene le găsim represen-

tate și la Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș cade pildă: hirotonisirea Sfântului Nicolae,

puritate de stil mult mai arhaică. Din contra la Săcuieni, viața Sfântului Nicolae se remarcă

Fig. 7. Biserica Săcuieni. Sfântul Nicolae zdrobește capiștea și idolii.

Sfântul izbăvește pre cei trei voievozi, Sfântul taie copacul cu draci etc.

prin o fantazie nouă și bogată în compunerea scenelor și a colorațiunilor, Scenele acestea

Fig. 8. Biserica Săcuieni. Sfinții Ierarhi.

Deosebirea însă este foarte mare între scenele dela Săcuieni și acelea dela Biserica Domnească, unde numărul scenelor este mai mic, dar de o

sunt caracterizat prin spiritul arhitectonic ce predomină în compunerea lor; grupurile de personaje sunt plasate pe un fond de arhitectură

E. MARVAN

Fig. 10. Biserica Săcueni. Hristos, Arhiereu.

fantasistă, iar unele personaje au atitudini și mișcări ce denotă multă libertate și imaginație artistică.

Coloritul acestor panouri este de o bogăție și armonie de tonuri cum rar se poate întâlni la bisericile noastre. Spiritul decorativ și nou în care sunt zugrăvite aceste scene ne face să credem că artistul ce le-a făcut nu era dintre acei ce se lasă să fie încătușat de lanțurile tradiției, el creiază la rândul lui.

Inscripțiile de pe aceste scene sunt slavonești; de altminteri viața Sfântului Nicolae este cu pre-dilecție reprezentată în bisericile slave.

Tot de același meșter care a zugrăvit aceste

prin coloritul său bogat și variat, apoi celalt meșter, tovarășul său, acela ce a zugrăvit pe pă-reții naosului ciclul de scene ce reprezintă viața și patimile Mântuitorului se remarcă, prin calități de altănatură numai puțin superioare ca ale tovarășului său. Opera acestui meșter artist se caracterizează prin sobrietatea și simplitatea ei. Aici paleta bogată și vioaie a tovarășului nu se pretează și nu ia parte la zugrăvirea dramei religioase a patimilor Mântuitorului.

Într'adevăr scenele acestea ce reprezintă viața și patimile Mântuitorului sunt redată cu un sentiment profund de pietate. Tristețea ce se degajează din aceste scene de un arhaism de simțire reli-

Fig. 9 Biserica din Săcuieni. Cina cea de taină. Vinderea lui Iuda.

frumose fresce cred că sunt zugrăviți și cei mai mulți din Sfinții Ierarhi din altar: același desemn viguros și sintetic și același simț al decorativului sobru. Nimic din rigiditatea clasică bizantină: mișcările mai ales ale mâinilor acestor părinți ai bisericii sunt la infinit variate (fig. 8).

De asemenea decorațiunea veșmintelor lor este cu mult gust făcută și inspirată din forma crucii.

Următorii Sf. Ierarhi sunt reprezentați în altar: Sf. Vasile cel Mare, Sf. Chiril, Sf. Spiridon, Sf. Ioan Gură de Aur (fig. 8), precum și unii dintre arhidiaconi, ca de pildă Sf. Ștefan, etc.

Inscripțiile de pe rolurile ce țin acești sfinți în mână sunt slavonești. Asămănări destul de departate găsim între aceștia și cei de la Curtea-de-Argeș.

Dacă din opera meșterului ce a zugrăvit ciclul de scenă din viața și minunile Sfântului Nicolae din pronaos și Sfinții Ierarhi din altar vedem că acesta se remarcă prin sentimentul său decorativ și

gioasă rară ni dă dovadă de puterea de emoție cu care meșterul a zugrăvit patimile și calvarul Mântuitorului nostru. O tonalitate de colori sumbră și gravă contribuie la atmosfera aceasta de un dramatism puternic religios.

Nimic asămănător în toată pictura noastră primitivă, afară dacă ne referim la cea dela Biserica Domnească și care este superioară prin stilul ei grandios. Și mai puțin găsim calitățile acestea de profunditate de simțire în pictura vremii lui Brâncoveanu.

Scenele ce reprezintă viața și patimile lui Isus Hristos sunt următoarele: pe perețele de Sud al naosului sfânta cină a lui Hristos, cea de taină; Într'acea noapte a vândut Iuda pe Hristos, Hristos se judecă de Pilat, spălarea și hotărârea lui Pilat, bătaia lui Hristos la stâlp.

Dintre aceste scene se păstrează în întregime sărutul lui Iuda și cina cea de taină. Celelalte scene sunt în parte deteriorate. Atât compoziția

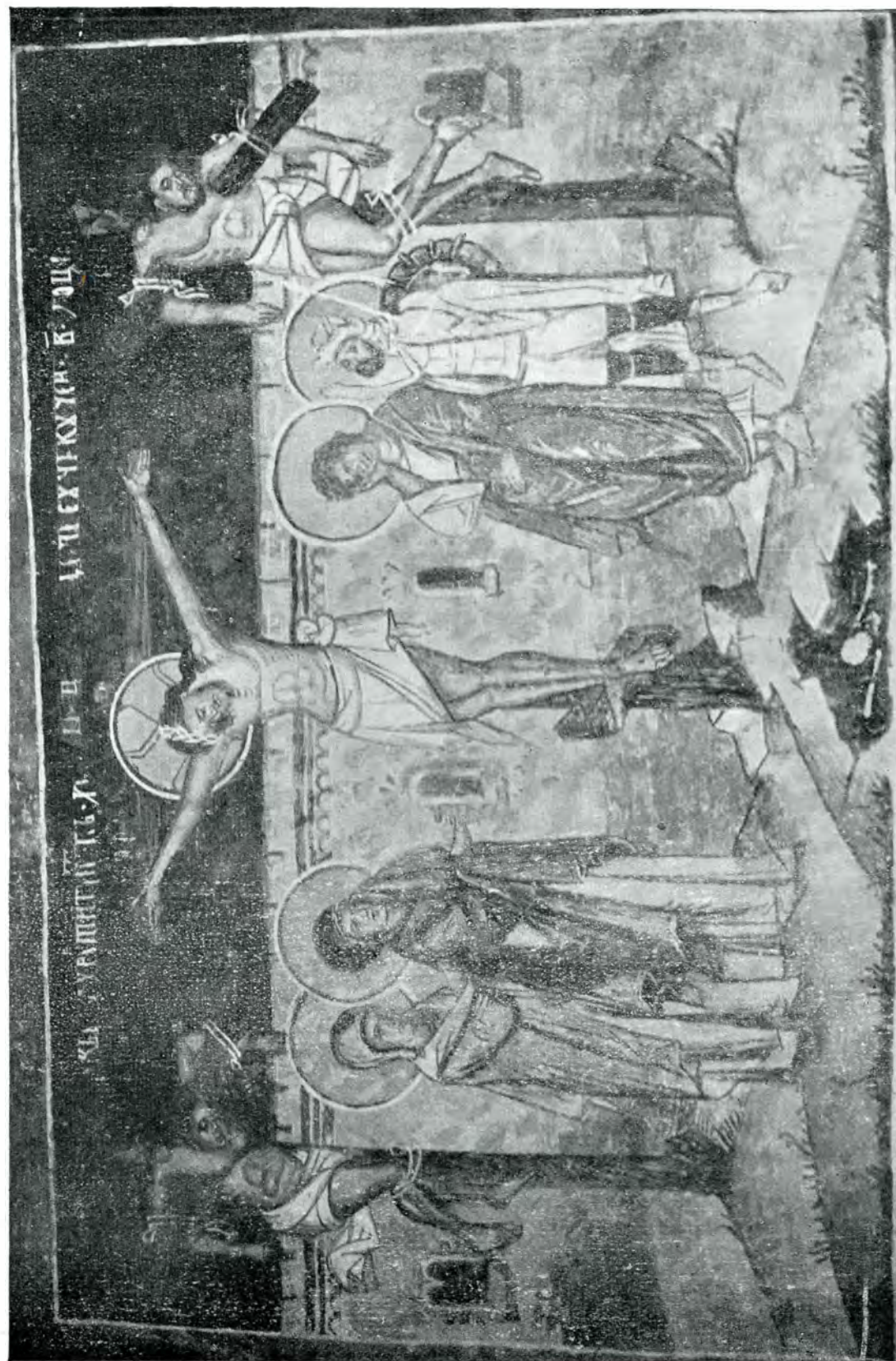

Fig. 11. Biserica Sacueni. Răstignirea.

originală a Apostolilor din cina de taină, cât și grupul ostașilor din „sărutul lui Iuda“, denotă un sunt și costumele în zale ale ostașilor ce prind pe Isus Hristos din „sărutul lui Iuda“, cari par a fi

Fig. 12. Biserica Săcuieni. Învierea lui Hristos.

simț ponderat și original de armonisare a maselor și a compoziției. Interesante și caracteristice

Fig. 13. Biserica Săcuieni. Sfântul Ion Milostivul (detaliu).

acelea ale ostașilor apuseni din veacul al XVII-lea, iar nu costumele romane obișnuite în scena aceasta la alte biserici. Tot pe păretele de Sud, în partea de jos, între ferestre, găsim o admirabilă scenă reprezentând pe Isus Hristos în veșminte de arhiereu, încunjurat de Sfânta Maria, maică-sa, Sfântul Ioan și doi arhangheli (fig. 11). Este unul din cele mai impresionante tablouri religioase din câte cunoaștem în țară. Simplitatea și măreția acestui grup ne emoționează, nu atât prin subiectul reprezentat, cât prin felul cum este reprezentată scena aceasta, într'un stil sobru și impunător ce înalță și umple de duhul cucerniciei pe spectator. Găsim scena aceasta obișnuit reprezentată la mănăstirea Hurez și la alte biserici, dar fără să ne provoace emoția acesteia.

Păretele de Nord este zugrăvit de același meșter și în același stil liber creator. Aici sunt reprezentate următoarele scene: când l-au răstignit pe Hristos cu cei doi hoți pe cruce (fig. 11) Pogribania lui Hristos (fig. 12); Învierea lui Hristos din mormânt (fig. 12). Dintre acestea, scena răstignirii lui Isus Hristos este în deosebi interesantă prin nota de noutate și libertate în creația ce-o aduce artistul acesta care nu este prea mult legat de tradiție. Centrul tabloului aici o formează cel răstignit la dreapta și stânga lui Isus Hristos: două grupuri formate de Maica Domnului și Sfântul Ioan, la spatele căruia se află un ostaș cu sulița în mână, mai la o parte

cei doi tâlhari răstigniți, cu mișcări contorsionate ale trupului lor, mișcări ce sunt departe de tra-

Fig. 14. Biserica din Săcuieni. Jupâneasa Bălașa (detaliu),

diția obișnuită. Toată scena aceasta se profilează pe fondul arhitectonic și simplu al unei cetăți, și

întreg ansamblul acestei dramatice reprezentări impresionează prin simplitatea și sobrietatea cu care e redată scena aceasta. Coloritul sumbru și redus, ca tonalități, contribuie la acest lucru pe care nu-l vedem la cellalt artist, al cărui spirit și paletă sunt cu mult mai optimiste. Emoționalitatea și puterea de convingere religioasă cu care zugrăviau meșterii de atunci patimile Mântuitorului fac ca acest sentiment să se comunice și nouă.

Scena aceasta o găsim și la alte biserici de mai târziu și mai ales la biserica Sf. Nicolae din Făgăraș, unde ea este cu mult mai dezvoltată și amplificată. Aceleași calități le găsim și la celelalte scene de pe acest părete. În partea de jos a păretelui sunt reprezentați, ca de obicei, câțiva sfinți mucenici ostași ca de pildă: Sf. Gheorghe, Sf. Dimitrie, etc. În același stil simplu și sobru, prin costumul și caracterul lor ni amintesc depărtat pe acei dela episcopia de Argeș. Un Sfânt Ioan și alți mucenici cuvioși ce sunt reprezentați în naos ni dau o imagine destul de clară despre stilul și caracterul picturii religioase în vremea aceea. Toate inscripțiunile acestor scene și figuri de sfinți din naos sunt cirilice românești, iar nu slavone, cum de pildă la ciclul vieții Sfântului Nicolae din pronaos sau dela Sfinții Ierarhi din altar.

Din cercetarea și comparația stilului și caracterului pe care fiecare din acești meșteri artiști: monahul

Fig. 15. Biserica Săcuieni. Minunile Sfântului Nicolae.

Mihail și Ienachi, l-au imprimat operei lor, și din inscripții este lesne să putem ghici partea de lucru sau scenele pe care le-au zugrăvit fiecare

Nu este exclus că biserica să fi avut zugrăveli și în exterior: oarecare urme de colori șterse s'au găsit pe pereții din afară.

Fig. 16. Biserica Săcuieni. Minunile Sfântului Nicolae.

din ei. Așa de pildă este neîndoios că monahul Mihail, cleric, trebuie neapărat să fi avut o cultură oarecare; cunoștea sigur mai ales slavona și se înțelege, ca om cult, că o prefera în scriere, pe când cellalt meșter, tovarășul Ienachi, mai simplu ca învățătură, necunoscând slavoneasca, prefera să scrie în umila lui limbă strămoșească numele sfinților și titulaturile vieții și patimilor lui Isus Hristos. Astfel că pronaosul, unde se remarcă „viața și minunile Sfântului Nicolae” și altarul cu Sfinții Ierarhi, sunt zugrăvite de monahul Mihail, iar naosul în întregime de tovarășul său Ienachi zugravul. De altminteri și faptul că primul care este iscălit la inscripția găsită este monahul Mihail, e un indiciu de întâietate față de tovarășul său.

În afară de scenele amintite mai sus se mai găsesc în biserică și alte reprezentări din istoria religioasă ca de pildă Împărtășania Apostolilor din altar, care ni amintește îndepărtat aceiași scenă din Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeș. Bolțile bisericii nu mai păstrează vechile lor fresce care au fost dărâmate odată cu ea. Puține fragmente din vechea pictură se mai găsesc la timpanele de Nord și Sud ale naosului.

În resumat, din cercetarea picturii vechi descoperite la biserica din Săcuieni, reiese că în e-

Fig. 17. Biserica Săcuieni. Sfântul.

poca lui Matei Basarab arta picturii religioase cu caracter bizantin era la o treaptă înaltă de des-

voltare la noi, că meșterii iconari și zugravi ce o făceau nu erau simpli tipicari cari reproduceau la infinit aceleași tipare, că cei dotați cu talent, prin aportul personalității lor căutau să reimprospăteze vechile teme iconografice cărora căutau să li insuflă o nouă viață. De aceea pictura bisericii din Săcuieni, pe lângă valoarea pur artistică care e mare, presintă din punct de vedere istorico-cultural un monument de samă, unde cercetătorul și istoricul picturii noastre religioase găsește material de studiu și cunoaștere a unei epoci care, de și înfloritoare, ne-a lăsat prea puține monumente din care s'ar fi putut studia epoca aceasta a lui Matei Basarab.

Pentru istoricul care vrea să urmărească

firul de desfășurare al acestei arte la noi în decursul vremii, biserica din Săcuieni reprezintă un punct de sprijin și o legătură între stilul picturii lui Neagoe Basarab și acela al lui Constantin Brâncoveanu. Pentru pictorii de biserici cari vor să tragă învățăminte depe urma tehnicii vechiului meșteșug al frescei și pentru acei ce vor să o folosească drept izvor de inspirație pentru o artă bisericească nouă, biserica din Săcuieni este un monument de unde se pot trage foloase.

În tot casul ea formează și reprezintă o pagină importantă din istoria picturii religioase a unei epoci aproape necunoscute în această privință a marelui Voevod Matei Basarab.

DISTRIBUȚA PANOURILOR PICTURILOR ÎN BISERICA DIN SĂCUIENI.

(VEZI PLANȘELE FIG. 18—20).

1—14 — Minunile Sfântului Nicolae.	50 — Ornament
15—12 — Martiri, pustnici, cuvioși.	51 — Învierea lui Lazăr.
23 — Inscriptie slavonă ștearsă mult.	52 — Intrarea în Ierusalim.
24 — Neagoe Vel Vornic cu soția Samfira și copii ei	53 — Ioachim ?
25 — Biv Vel Clucer Badea cu Jupânița Bălașa.	54 — Cina cea de Taină.
26 — Jupân Stepan Logofăt cu soția Stana.	55 — Sărutul lui Iuda.
27 — Isus Hristos	56 — Isus la Pilat.
28 — Doi cuvioși.	57 — Pilat își spală mâinile.
29 — Cinci cuvioși.	58 — Isus la stâlp.
30 — Cuvios.	59 — Sfântul Ierarh Nicolae.
31—34 — Medalioane cu sfinți și decorațiuni.	60 — Sfântul Simion Stâlpnicul.
35 — Ornament.	61 — Dreptul Judecător
36 — Draperie.	62 — Mucenic.
37 — Învierea din morți.	63 — Doi doftori.
38 — Pogorârea Sfântului Duh ?	64 — Ornament.
39 — Calvarul.	65 — Draperie.
40 — Răstignirea.	66 — Ornament.
41 — Scoborârea de pe cruce.	67 — Împărțășania Sfinților Apostoli.
42 — P'unerea în mormânt.	68 — Arhierei și diaconi.
43 — Învierea.	69 — Arie.
44 — Sfânta Ana ?	70 — Ornament.
45 — Mucenici.	A — Cap de arhiereu, pictura II-a (al lui Părvu).
46 — Patruzeci și șapte mari mucenici.	X — Inscriptii de-ale zugravilor găsite supt stratul de
48 — Stâlpnic.	tencuială al frescei.
49 — Sfântul Ioan Botezătorul.	

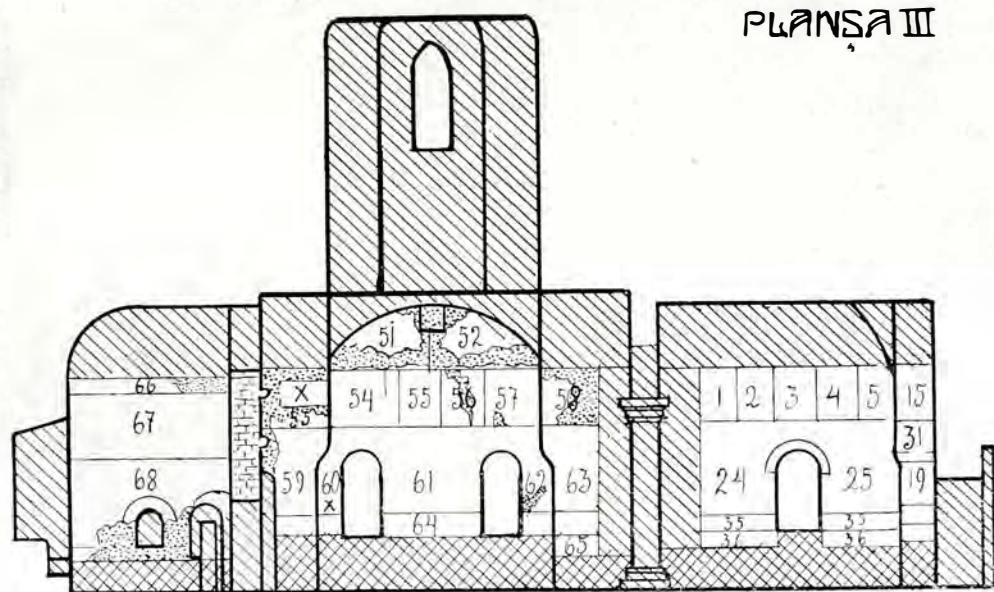
RESTAURAREA PICTURII BISERICII DIN SECUIENI-DÂMBOVIȚA

de C. PETRESCU-DRAGOE.

Biserica din Comuna Secuieni, cu hramul Nașterea Domnului, a fost zidită de jupan Neagoe Stefan Săcuianul, velichi Postelnic la anul 1655. După cum se vede din tabloul 24 (fig. 3, 13), cu ctitori la origină, a fost fără turle; avea numai un turn lateral pentru clopotniță.

La anul 1667, a fost pictată de ieromonahul

1822 biserica a suferit două cutremure (după unii: 1802). După al doilea cutremur bolțile s'au slăbit complet și de teama unei prăbușiri s'a făcut o reparație generală. În acest scop s'a intervenit la Mitropolia din Târgoviște pentru arendarea moșiei, pentru ca din venit să se suporte cheltuielile.

PERETELE DE SUD

1:100

C. Petrescu Dragoe

Fig. 18. Biserica Săcuieni. Tabloul de repartitie al picturilor pe păretele de Sud.

Mihai zugravul, probabil împreună cu alții, fiindcă se pot distinge mai multe mâni. Data picturii am găsit-o în două locuri (X, fig. 18), supt straturile frescei făcută cu pensula în culoare nefrescată, pe păretele alb ce urma să fie acoperit cu tencuiei. Se poate observa în aceste locuri că până să fie zugrăvită, adevărat timp de doisprezece ani, biserica a fost văruiată cu alb.

După 1700 biserica a fost dăruită de jupănița Bălașa, fiica lui Neagoe, Mitropoliei din Târgoviște, al căreia metoc a devenit.

Bătrânii satului povestesc că între anii 1821—

La această dată i s'au dărâmat bolțile de cărămidă și n'a rămas din vechea biserică decât părății verticali, a căror înălțime a fost redusă.

Cărămida scoasă a fost întrebuințată pentru împrejmuirea care se poate vedea și azi. După enorma ei cantitate și după desemnul din tabloul cu ctitori (fig. 18) se poate deduce splendoarea și monumentalitatea ei.

Bolțile s'au refăcut de paintă, a fost învelită cu șindrilă și i s'a făcut o turlă oarbă în față pentru clopote.

Odată cu noile tencuiei ale bolților s'au aco-

perit și frescele cele vechi cu un mortar foarte slab afrescat și mult revenit cu tempera. Pictura acestui strat caută să imite în totul pe vechiul meșter; ca probă din acest strat, am lăsat un cap de arhiereu în altar, în punctul A (fig. 19). Această pictură este atribuită lui Pârvu zugravul, despre a cărui existență am găsit urme la biserica cea veche din comuna învecinată, Adâncă, unde am găsit și o icoană iscălită de el, la 1813.

Totuși între stratul lui Pârvu și cel dela 1667, mai există o tencuială foarte subțire, colo-

se dărâmă zidul despărțitor dintre naos și pro-naos (doi metri grosime), pentru a câștiga spațiu (vezi fig. 18) și se ridică în locul lui patru pilastri moderni mai suptiri (fig. 18, 19). Odată cu dărâmarea acestui zid s'au pierdut și picturile cu care era acoperit. Tot la această dată s'a transformat pridvorul (făcut probabil la 1876) în tindă închisă cu geamuri.

În 1926, săteanul Grigore Nicolae Cârstea, din Moreni, văzând biserica din Săcuieni într-o stare foarte proastă și înegrită de fum se obligă

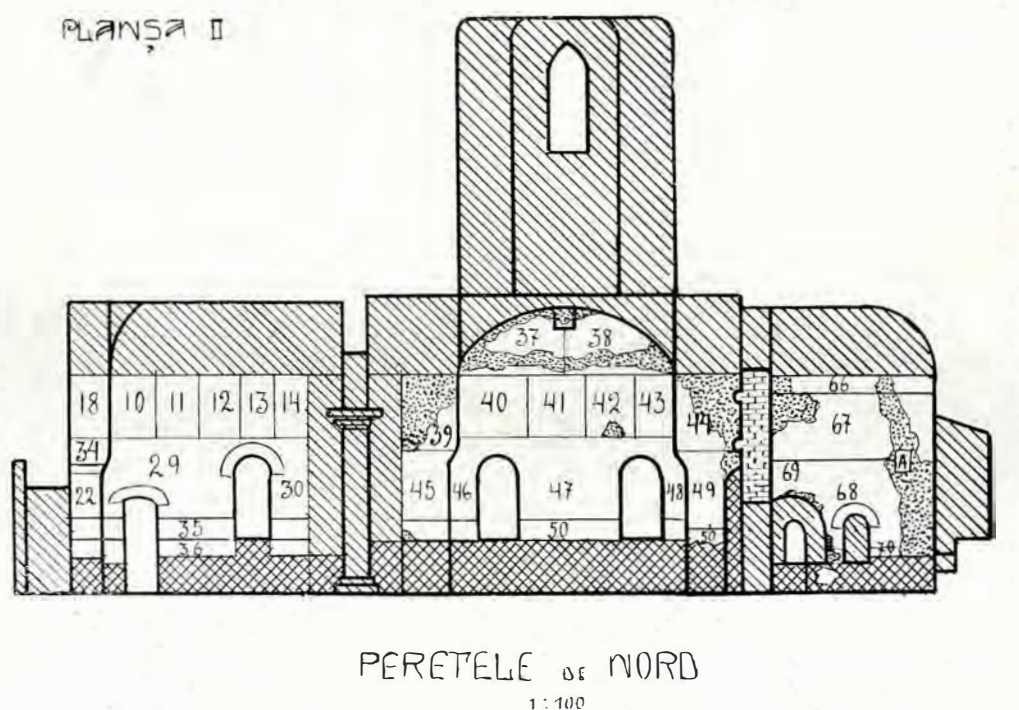

Fig. 19. Biserica din Săcuieni. Tabloul de repartitie al picturilor pe paretele de Nord.

rată în roz și stropită. O bucățică din această tencuială a rămas în tabloul 55 (fig. 18). Ea a fost făcută, probabil, între întâiul și al doilea cutremur sau de la al doilea cutremur, până la reparația radicală.

Tâmpla existentă nu este cea originală, fiindcă taie vechile linii arhitectonice (altar, proscomidie) fără nicio sistemă și e făcută, probabil odată cu această reparație, suferind, eventual și mai târziu, unele modificări.

La anul 1876, i se face o nouă reparație generală de către Tănase Popescu, când i se adaogă o turlă centrală, se învelește cu fier, se tencuiește din nou, acoperindu-se și pictura lui Pârvu cu un nou stat de mortar. De-asupra, se face o pictură proastă, în caracterul timpului, în ulei.

La anul 1909 se face o nouă reparație. Se pictează din nou Evangheliștii și Sfânta Treime;

să o repare pe cheltuiala sa. În acest scop intră în tocmeală cu doi zugravi cari amândoi l-au înșelat. Devisul celui de al doilea, care se obligă să spele și să înnoiască pictura dela suprafață, ajungând în mâinile protoiereului de Dâmbovița, provocă din partea acestuia o intervenție la Comisiunea Monumentelor Istorice, care, în urma referatului delegatului său, I. Mihail, decise ca lucrarea să nu se mai execute supt forma prevăzută în devisul zugravului, ci să se scoată la iveală vechile frescuri. În acest scop Comisiunea a însărcinat pe subsemnatul cu executarea lucrărilor de restaurare.

Lucrările executate.

După primele sondagii am văzut că mă găsesc în fața a două elemente cu totul distincte unul de altul: a) perețele vertical cu frescele vechi

acoperite de trei straturi de tencueli: b) turla și plafoanele cu picturi moderne fără de nici-un interes.

Idealul pentru această lucrare ar fi fost ca să fie biserica scoasă din serviciu, pentru ca să nu se mai afume din nou pictura după restaurare; iar pictura modernă să fie complet ștearsă și înlocuită cu un ton general neutru pe care să apară, precis, fragmentele vechilor fresce.

Cum însă biserica este încă în serviciul satului și cum trebuia să menajeze nevoia și mentalitatea celor ce se servesc de ea, am hotărât și executat următoarele:

A) Am spălat, retușat și improspătat picturile,

la bolți și plafoane; văpsitul streșinei, ușilor și bisericilor.

În suprafețele arhitectonice se cunoșteau urme de decorațiune în tempera, dar fără importanță.

Pictura prezintă un deosebit interes, fiindcă e una din puținele ce moștenim din această epocă.

Se recunosc doi pictori: unul caracterizat prin planuri largi, contururi viguroase și mai mult sentiment decorativ, colorație gris, (arhieriei, marii mucenici, patimile Mântuitorului); iar altul mai naturalist în mișcări și expresie, mai delicat, mai colorist, mai mult sentiment artistic (minunile Sfântului Nicolae, cuvioși, etc). Amândoi de o puritate de stil absolută.

PLANȘA IV

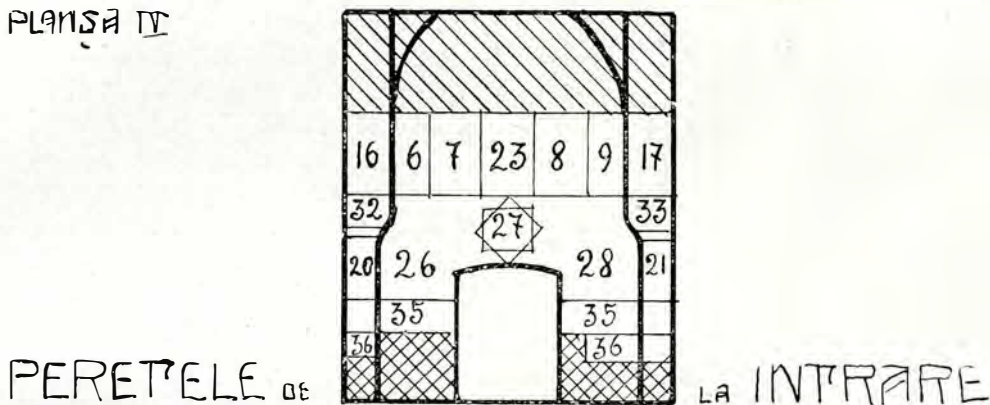

Fig. 20. Biserica Săcuieni. Tabloul de repartitie al scenelor pe păretele de Vest.

intercalând o decorațiune simplă, bizantină, și i-am dat pe cât posibil un aspect mai civilizat.

B) Am curățit cele trei straturi de tencueli de de-asupra frescelor care erau ciocănite peste tot cam cu optzeci și cinci găuri pe m. p.; ceia ce însemnează, la circa două sute m. p. pictură veche, o mie șapte sute găuri. Am astupat cu cea mai mare atenție aceste găuri cu var și ciment și le-am colorat pe fiecare într'un ton colorat asemenea mediului ambient, cu caseinat de calciu. Lipsurile mai mari între frescă le-am tencuit și acoperit cu un ton neutru cu caseinat de calciu (fig. 18-19). Lipsurile dela soclu le-am tencuit și colorat cu un ton neutru de ulei. Am curățit tabloul cu ctitori 24 (fig. 18), care nu fusese niciodată tencuit, ci numai pictat deasupra cu ulei. Am despărțit cu o bandă roșie suprafețele antice de cele noi.

C) Exteriorul: Reparații de zidărie jur-impjur la soclu, reparații generale de tencueli, vărut,

În expresia capetelor cuvioșilor se remarcă ceva slav.

Portretele ctitorilor excelează prin tehnică desăvârșită, prin noblețea figurilor, a costumelor și a stilisării demne să stea alături de toți primitivii.

Materialele întrebuințate:

Pentru pictura în ulei cele obișnuite.

Pentru restaurarea frescei: var, ciment, apă, nisip, caseină, brânză, acid acetic, damar, ou, alcool, amoniac, miere, vapsele, prafuri (pământuri), etc.

Personalul întrebuințat:

Trei pictori, un zugrav, un zidar, șase diverse ajutoare, salahori. Total: unsprezece persoane.

Lucrarea a început la 6 Iulie și s'a terminat la 26 Septembrie și a durat opt zeci și două de zile, întrebuințate din faptul dimineții până la aprinsul lămpilor, inclusiv serbătorile.

Totalul zilelor lucrătoare ale întregului personal se ridică la trei sute patru zeci.

Plata lucrării a fost de 215.000 de lei.

Am arătat în altă parte¹ împrejurările în care atențiunea d-lui prof. V. Pârvan, directorul Muzeului național de antichități și a noastră s'a îndreptat către regiunea care, cu un termen geografic bine cunoscut, se numește: „câmpia română”.

În imediata vecinătate a Dobrogei, cercetată încă din ultimele două decenii ale veacului trecut de Gr. Tocilescu (mai ales din punct de vedere al materialului epigrafic, și numai în al doilea rând din acela al monumentelor sale greco-romane, — Tocilescu, elev al lui Hirschfeld, colaborator și corespondent al acestuia și al lui Mommsen, a fost mai ales un epigrafist, iar dela 1906 de d. Pârvan, cu o extensiune din ce în ce mai largă a preocupărilor sale istorico-arheologice, care au ajuns astfel să îmbrățișeze întreaga viață a Scythiei Minor, dela Salsovia până la Abrittus, cu centrele din Ulmetum, Tropaeum, Tomi, Callatis și Histria, și în timp, din vremurile preistorice până în evul-mediu, câmpia română, despărțită de Dobrogea numai de linia Dunării, care o îmbrățișează într'un larg arc, ce se întoarce apoi către Mare, era menită în chip firesc să ajungă pe primul plan al preocupărilor noastre din ultimul timp.

În vremea războiului trecut, mai mulți arheologi germani s'au folosit de împrejurarea că o parte a țării noastre a fost supt ocupație străină pentru a întreprinde investigațiuni în mai multe locuri în Oltenia, cercetate anterior de mine și câțiva cercetători și amatori regionali; în unul din ostroavele Dunării, la Gârla Mare; de asemenea în lunca Dunării, la Măgura dela Fundul Chiselet, cota 24. Cu excepția localității dela Gârla Mare²), nu avem până astăzi nici știri mai detaliate, nici dublete. O singură comunicare personală, a d-lui profesor Hubert Schmidt dela Ber-

lin, ni atrăgea atenția, în 1923, asupra bogăției deosebite în vestigii arheologice ce o prezintă cu deosebire valea Dunării. Între acestea, lucrul nostru începuse printr'o întreagă serie de călătorii de recunoaștere, urmate în curând de săpături, pedeoparte la Piscul Crasani, acum apărute, mai pe urmă la Sultana, asupra cărora voi referi acum. În toamna aceluiași an, unul dintre practicanții noștri, d. Radu Vlădescu-Vulpe, actualmente membru al Școlii române dela Roma, a cercetat pas cu pas întreaga regiune dintre Mostiștea și Călărași. Raportul său către direcțiunea Muzeului de antichități din București³ este o utilă contribuție la harta arheologică a României, începută de Gr. G. Tocilescu și reluată de d. V. Pârvan, în înțelegere cu Uniunea Academicilor dela Bruxelles. Săpături conduse de noi în vara anului 1924 la Cetatea dela Zimnicea-Teleorman, aveau să întregiască cu un material bogat cercetările dela Piscul Crasani. Tot așa, săpăturile dela Gumelnița lângă Oltenița-Ilfov, întreprinse de un altul dintre asistenții Muzeului nostru, d. Vladimir Dumitrescu, în vara anului 1925, sunt destinate să completeze în chip fericit pe acelea dela Sultana, unde d-sa mi-a fost de mult ajutor.

* * *

Sultana este un mic sat, poate cel mai neînsemnat dintre acelea pe care, în șir și la o mică distanță unul de altul, le întâlnești când pe dreapta, când pe stânga Mostiștei, ca și pe malurile iezului mare ce-l formează la Sud de Tăriceni, unde ajungi, fie cu calea ferată București-Constanța, până la gara Sărulești, fie pe drumul mare, mai mult sau mai puțin paralel cu linia ferată, pe care îl lași la Tămădau, ca s'o iei în jos, prin Pârlita și Gurbănești, Obilești și Frăsinet (fig. 1).

Suntem în plin Bărăgan, — aproximativ în mijlocul platformei care reprezintă stepa cea mai tipică a României, tăiată de râul Mostiștea și mărginită de Ialomița, cu un aspect general cu totul aparte, al cărui pitoresc a fost descris cu

1. I. Andrieșescu, *Piscul Crasani, Descoperirile arheologice din vara anului 1923, Analele Accd. Române*, Mem. Secț. Istorie, Ser. III, Tom. III, Mem. I, p. 11 și urm.; resumatul franțez, p. 93—94.

2. Leonard Franz, *Vorgeschichtliche Funde aus Rumänien*, Sonderabdruck aus der „Wiener Prähistorischen Zeitschrift“, IX, 1922, Viena, 1922.

3. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorie*, XVII, Fasc. 40, București, 1924, p. 80 și urm.

măiestrie de prosatorul și arheologul român Alexandru Odobescu, iar geograficește și geologicește de dd. Em. de Martonne și S. Mehedinți, răposatul G. M. Murgoci și dd. G. Vâlsan și Vintilă Mihăilescu¹. Înălțimi care rar se ridică

preistorice, dar mai rari. Asemenea cu alte locuri din lunca Dunării și aceste „grădiști” vor fi fost locuite, servind cel puțin ca un loc de refugiu și apărare; numele nu poate fi întâmplător. În genere regiunea prezintă caracteristice trăsă-

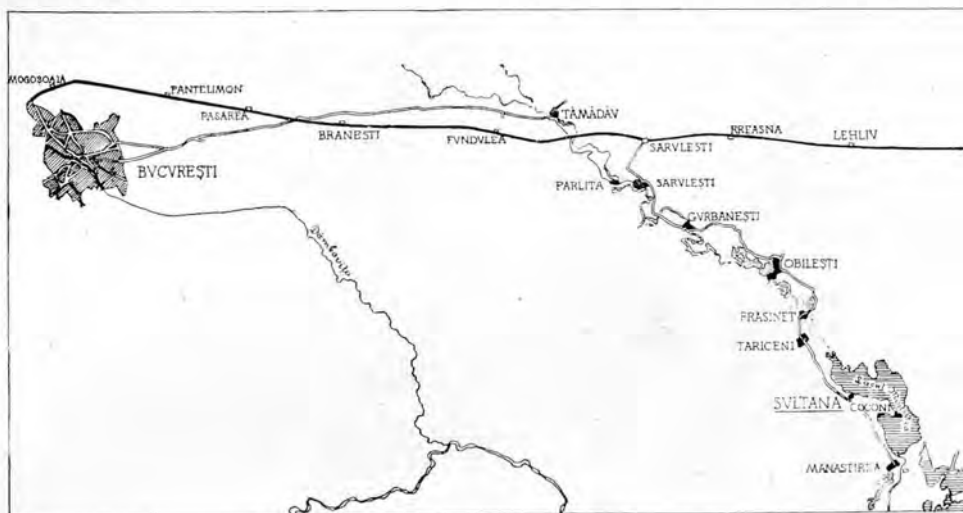

Fig. 1.

peste 70 m. însoțesc de o parte și de alta valea Mostiștei, care însă, până ce dă în iezor, n'are nimic din înfățișarea mult mai regulată și larg deschisă către Sud și Sud-Est a luncii Ialomiței. În schimb, privesc iezorul însuși e impunătoare. Într-o vastă perspectivă se văd toate satele din jur, către Nord-Est. Făurei, mai spre Sud Chirnoși, Ulmu, Boșneagu, până către Doborântu. În multe puncte se găsesc urme preistorice, mai ales cioburi²; au fost deci locuite, din vechi. Piscul Coconi, de ceastă parte a iezorului, unde sondații făcute de d. Vlădescu-Vulpe au scos la iveală elemente caracteristice de cultură La Tène, asemenea cu Crăsanii³, e ascuns vederii de clinele ușoare ale terasei de pe dreapta. Cota 57, de unde se văd toate cele de mai sus, la câteva sute de metri de satul Sultana, chiar pe malul ridicat al iezorului, e însăși Măgura Sultanei despre care este vorba. În iezor, la alte câte-va sute de metri spre Nord-Est, se vede Grădiștea Mare, bine profilată de-asupra apei; mai departe, Grădiștea Mică, amândouă cu urme

turi de conservatism geografic. În fața întinsului de apă ce se lărgeste către Sud, se desprinde cu claritate viziunea timpului când „întreaga câmpie română și mai ales câmpia orientală era acoperită de lacuri sau de un regim similar „Bălții” Dunării, pe când o altă parte, regiunea occidentală, dar mai ales centrală a câmpiei române era udată de râuri torențiale, care așterneau petrișurile dela București și acoperiau urmele reliefului anterior”⁴. În rând cu Măgura, mai spre Sud, la locul numit „La Căldare”, s'au găsit în malul rupt resturi de animale diluvie.

Măgura Sultanei se înfățișează, astfel, ca un ieșind destul de înaintat al terasei de pe dreapta iezorului Mostiștei, mai înalt decât toate celelalte din apropiere, abrupt de amândouă laturile și curmat ușor de către interior, ceia ce va fi fost un șanț de apărare, a cărui adâncime s'a nivelat în decursul vremii. Văzută din câmpie, măgura are o linie ca oricare măgură din Bărăgan și de aiurea, linie ce se profilează ușor, dar clar pe linia orizontală a iezorului din vale (fig 2). Văzută însă din față și de jos, dela nivelul apei, ea se ridică ca o formidabilă cetățuie, ruptă drept dela jumătate (fig. 3) de vârtoarea apelor, în curs de veacuri, din vremea când la data indicată de vestigiile ce s'au găsit în partea ce am putut săpa, ea era întreagă. Multe și caracteristice rămășiți aflate la suprafață, silexuri lucrate, mici fragmente ceramice ni-au arătat, chiar dela prima

1. Emmanuel de Martonne, *La Valachie Essai de monographie géographique*, Paris, 1902; S. Mehedinți, *Die rumänische Steppe*, in *Friedrich Ratzels Gedächtnis*, Leipzig, 1904; G. M. Murgoci, *La Plaine Roumaine et la Balle du Danube*, Guide des excursions du IIIe Congrès du pétrole, București, 1907; G. Vâlsan, *Câmpia română*, Contribuțiuni de geografie fizică, București, 1915. Vintilă Mihăilescu, *Vlășia și Mostiștea*, București, 1925.

2. R. Vlădescu-Vulpe, *o. c.*, pp. 81—83.

3. *Idem*, p. 82.

4. G. Vâlsan, *o. c.*, p. 83.

visită, că avem de a face cu o așezare neobișnuit de bogată. Bănuielile noastre aveau să fie confirmate în întregime.

Fig. 2.

Fig. 3.

În cele ce urmează voi arăta întâiu chipul cum au decurs săpăturile; voi descrie apoi rezultatele, pentru ca la urmă să tragem concluziile de caracter cronologic și cultural-istoric ce se cuvin.

* * *

Dată fiind starea în care am aflat Măgura dela Sultana, măgură, cum am zis, ruptă aproape pe jumătate și în continuă surpare în partea de către iezer, — cum se poate vedea și din fotografia luată din această direcție, — am socotit că tra-

seul săpăturilor trebuie să cuprindă chiar dela început nu numai locul unde s'au semnalat la suprafață cele mai multe vestigii (lucru ușor explicabil prin acțiunea de eroziune a păturii de humus, de către agenții atmosferici, care, datorită expunerii locului, au lucrat aici cu maximum de intensitate), ci, în limitele posibilității, să fie cercetată întreaga parte din apropierea imediată a malului în curs de surpare, parte care, chiar fără săpături, s'ar fi prăbușit în câțiva ani. Așa am procedat. Din suprafața totală, cât ține actualmente terasa-platforma ușor curbată a Măgurii, terasă care are o lățime diametrală de 25 m. și o altă maximă EV—NS de 71 m. (înainte de a se surpa așa de mult măgura avea o formă prelungă în direcția NE—SV de cel puțin 130 m.) — am trasat deci întâiu un șanț NE—SV de 40 m² (20 × 2 m), către panta de R a măgurii și chiar pe marginea ei (cuprinzând și locul cu cele mai multe urme la suprafață); alături de acesta, o suprafață mai mare de 100 m² (20 × 5 m), pentru ca în sfârșit, potrivit necesității de rezolvare a unor probleme ce s'au ivit în cursul ultimei săpături, să mărgesc ultima porțiune pe o suprafață de 15 × 10, deci 150 m² în direcțiunea EV, până la panta extremă de V. a măgurii. Total 290 m² (fig. 4). Trebuie să adaug însă aici că ultima suprafață nu s'a săpat până la istovirea păturii de cultură, timpul disponibil încheindu-se, iar materialul începând a se repeta, cu puține excepții.

Pentru o primă recunoaștere și identificare a localității, în interesul hărții arheologice a țării am crezut că scopul e atins. Un bogat material și numeroase observațiuni asupra condițiilor de aflare vor fi dovada. Mai târziu, când țara întreagă va fi cunoscută mai bine, se va putea reveni. Săpături mai întinse făcute în restul terasei, rămase libere de către câmpie și mult mai târziu expuse surpării, vor putea aduce verificări de observații utile și o completare a

materialului, în care privință, ca și aiurea, nu sunt firește excluse de loc și surprise. Aspectul general al vieții trecute de aici nu cred totuși

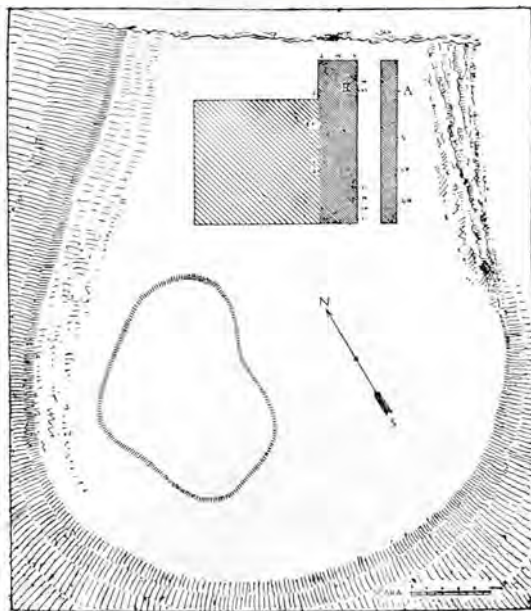

Fig. 4.

că va fi modificat cu prea mult, față de rezultatele noastre de acum.

*

Cu excepția regiunii extreme de NV a terasei, către malul ce se surpă continuu și panta de V, unde am văzut că vestigiile apar chiar dela suprafață, — pătura de humus are în partea săpată de noi o grosime destul de mare, care trece de 55 cm. Aspectul ei e acela al pământului negru vegetal din jur, în care e vestit Bărağanul, cu holdele sale de grâu și porumb, de multe ori mai înalte decât un cal cu călăreț cu tot. Măgura e acum necultivată și slujește ca loc de pășune. Ceia ce nu va fi fost totdeauna la fel. Pământul se vede că a fost amestecat. Întâlnim astfel răpede în pământul vegetal cioburi destul de multe, unele comune, altele cu proeminențe, mai puține cu un ornament în șnur ce vom vedea. Apoi silexuri, nuclee, bucăți de strecurătoare, un topor mic de piatră lustruită, o jumătate de mărgea de lut ars; un cap de figurină de animal cu botul subțire și lung, ce-l vom prezenta la vreme.

Între 25—40 cm. cioburile se înmulțesc; de asemenea silexurile. Se găsește un alt topor mic de piatră lustruită. Încep să apară profiluri interesante de vase (unele cu proeminențe simple sau duble), fragmente de

chiup, bucăți răzlețe de lipitură de locuințe, cu urme de nuiel, deocamdată în direcția NE a suprafeții B și SE a aceleia A, — semne că mai jos vom da peste resturile masate ale locuințelor care s'au prăbușit. Între silexurile împrăștiat, un splendid vârf de săgeată. Mai multe bucăți de chipuri și râșnițe de mână în partea de SE a suprafeții B sunt tot indicii de vecinătate a unor locuințe mai în adânc. Firesc deci ca îndată să dăm, în aceeași direcție, de alte bucăți de părete, cu urme de fățuială simplă cu mâna. Acest fel de fățuială a precedat tencuiala, deși o întâlnim la noi până în ziua de astăzi, la casele simple țărănești. Bucățile de părete dela Sultana sunt tari și s'au păstrat bine (fig. 5), căci sunt averse de incendiul ce a mistuit locuințele din care s'au prăbușit și unele s'au împrăștiat dela locul lor, prin lucrarea ulterioară a pământului. La același nivel, atât în B cât și în A s'au mai găsit încă alte instrumente de cremene, tipice și atipice, o mărgea lungă de lut ars, întreagă, în partea de S a suprafeții A și una ruptă, în B; un instrument de aramă, un disc îngăurit, de podoabă; bucăți de râșnițe mici de mână; bucăți mici de strecurătoare, un fel de mesuțe pătrate cu piciorușe, cum se vor mai găsi; un percutor mic. Dintre datele ceramice, mai multe fragmente au un ornament deosebit de interesant și nou, realizat printr'un șir de incizii curbe și paralele între ele, ce se înșiră orizontal pe rotundul vaselor, incizii dela care pornesc mai jos altele, tot curbe și paralele, dar în sens invers; ne vom ocupa cu ele la descrierea rezultatelor. În sfârșit, la același nivel iarăși o figurină de animal de lut ars; în partea de S a Suprafeții A, două alte figurine de lut ars sunt umane,

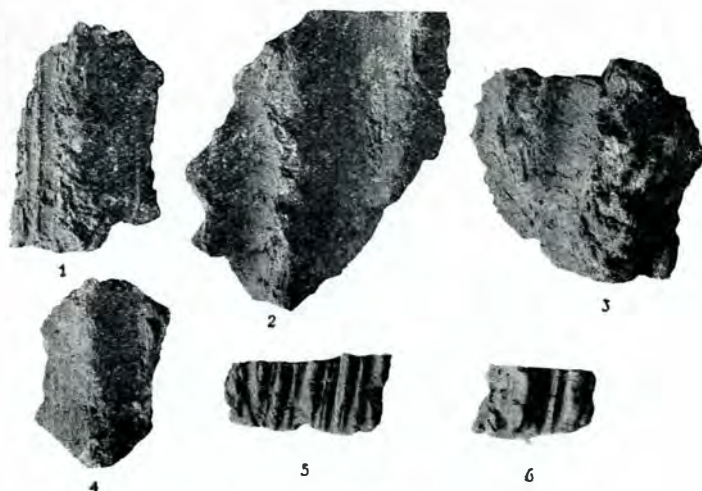

Fig. 5.

dar fragmentare. Pătura de cultură se anunță deci deosebit de bogată. Terenul a fost însă mult fră-

mântat. Dovadă e aflarea nu numai a unor bucăți de părete mult mai bune, cu tencuială și var, ci găsierea unui ac lung de fier, a unei dălți mici, tot de fier, ba chiar a unei iconițe de bronz înfățișând pe Maica Domnului cu Isus în brațe; iconița are un chenar cu o inscripție în limba slavonă și va fi transmisă spre cercetare aparte unui specialist. Aflarea ei aici aparține tota mente hasardului și nu tulbură câtuși de puțin unitatea de cultură a mediului arheologic dela Sultana, recognoscibil încă dela suprafață drept neo- și eneolitic.

Între 40—60 cm., pământul e tot negru vegetal, afară de punctele 1 și 2 unde se găsesc destul de multe bucăți de părete și cenușă; de asemenea în 3, dar în mai mic număr. Suntem evident la nivelul superior al unora dintre modestele locuințe ale vremii. Ca inventar, multe fragmente ceramice, multe provenind dela vase de dimensiuni mari; multe, iarăși au pe suprafața lor proeminențe, simple, duble sau triple. Silexurile lucrate sunt foarte multe și multe sunt tipice. Se mai găsesc de asemenea un disc găurit de lut, două percutoare; un topor frumos de piatră cioplită (pl. II, fig. 9), un alt percutor; o măsuță de lut ars cu patru picioare (pl. XXIII, fig. 5, 6 și 10), bucăți de râșnițe de mână. Unele bucăți de vase mari din preajma punctului 1 au afară de proeminențe un ornament deosebit de rudimentar, rezultat din petrecerea fără multă grijă a degetelor mâinei, în sens oblic, pe suprafața vasului când era încă crud. Unele vase aveau capace; s'au găsit astfel mai multe, de forme deosebite. Un alt topor mare de piatră cioplită (pl. II, fig. 7). Printre cioburi, de remarcat iarăși un alt fragment cu ornamente de incisii curbe, orizontale și verticale, paralele între ele, ornament de care s'a vorbit mai sus. În mijlocul porțiunii A, ca. 50 cm. adâncime, s'a găsit de asemenea jumătatea superioară a unei figurine de lut ars.

Dela 60—75 cm., aglomerările de bucăți de bucăți de părete apar tot mai clare față de pământul inconjurător, de culoare totdeauna mai închisă în comparație cu cărămiziul de arsură une ori strâns masată și legată prin ardere. De sigur în punctul 1 și 2, mai puțin în 3, unde bucățile de părete găsite mai sus se dovedesc răspândite însă dintr'o întreagă și întinsă grămadă de bucăți de părete cu urme de paie și împletitură ce se desemnează la nivelul la care am ajuns, în punctul 4. Bucăți destul de mari de părete cu urme de paie și împletitură încep a se detașa de asemenea în punctul 5. Ca inventar, în B: silexuri, o greutate de plasă, un disc

găurit de podoabă, o bucată de strecurătoare, o figurină de animal cu gâtul lung, de lut ars (pl. XXXIV, fig. 19), trei percutoare de cremene, mai multe mărgel mari și lungi, de lut ars. În A și anume în preajma punctului 4: un topor de piatră, un cuțit mic de piatră, o greutate de plasă, o râșniță de mână; dedesuptul punctului 3: un idol întreg, bine păstrat (pl. XXXV, fig. 6 și 7), un topor mic de piatră cu gaura începută, dar neisprăvită, „une gaine ou hache perforée en cornu de cerf” ruptă în dreptul găurii de înmănușare (pl. IX, fig. 2 și pl. X, fig. 2); ceva mai departe spre N, un alt exemplar de înmănușare similară e întreg; o figurină plată de os găsită tot aici e aproape întreagă (pl. XXXVI, fig. 6 și pl. XXXVII, fig. 6). Printre silexuri de menționat de asemenea, un splendid vârî de săgeată. Printre fragmentele ceramice, multe au proeminențe, simple sau duble; nu lipsesc iarăși cioburile de vase mari cu pereții groși.

Dela 75 la 93 cm., pământul are o culoare mult mai deschisă. E terenul propriu-zis în care au fost săpate colibe. În preajma punctului 5 către SV., unde bucăți de părete masate fac aproape impresia unei locuințe deosebite, se găsește o râșniță mare de mână și bucăți de oale. În bucățile de părete din 4, a căror dărâmătură se vede că ține cea mai mare parte din linia talusului de SV, urmele de nuiete sunt foarte clare. Inventarul inconjurător e același: silexuri, mărgel lungi de lut. Jumătatea cât a mai rămas a unui vas mic, primitiv lucrat, arată pe suprafața lui numeroase proeminențe (pl. XV, fig. 13). Lipsa lui de utilitate e manifestă, și, dacă adăugăm că aproape de același loc s'a găsit un mic disc găurit de podoabă și două figurine de os (pl. XXXIV, fig. 3 și 1),—capul uneia are câte patru găurele de fiecare parte a capului,—iar o a treia, de lut ars, reprezintă un animal,—impresia de obiecte de cult, sau de rit funerar și anume de incinerare, în preajma sau cuprinsul locuințelor, se desprinde cu destulă claritate. Alte obiecte găsite la același nivel ne întorc iarăși la indeletnicirile vieții materiale: o greutate de plasă, un percutor, o bucată de râșniță de mână, un capac, o fusaiolă. Mai multe bucăți de vase mari, primitive, cu pereții groși ar putea proveni, ca și aiurea, dela una sau mai multe urne funerare, în legătură cu supoziția de mai sus. Mai mult nu se poate spune.

Între 93 cm.—1 m 10 apar alte dărâmături de locuință în punctele 6 și 7, dărâmături arse tare. Fiind despărțite între ele prin pământ obișnuit, vor fi fost, deși mici, locuințe deosebite. Lângă

ultima s'a găsit un splendid vârf de lance de silex (pl. XII, fig. 7). Ceva mai departe înspre N deasemenea un topor de piatră, o fusaiolă, multe fragmente ceramice cu proeminențe. Multe bucăți de vase mari unele lângă altele fac impresia de deposit; o râșniță mică de mână și pietre de frecat semințele; o greutate de plasă.

Cu cât ne coborâm mai în adânc, numărul punctelor cu dărâmături de perete mistuite grămadă, — sporește. În 8, 9, 10 și 11, pe lângă multe bucăți de părete arse, s'a găsit de asemenea multă cenușă. Același lucru în preajma de SV a punctului 2, ceia ce la acest nivel nu poate însemna, cred, decât urmele vetrei locuinței din 2, locuință mai mare decât celelalte. Aceasta însă afară de urmele dărâmăturilor din 4, care se înfiind în spre NE pe sub dărâmăturile ușoare și isolate din 3, — pe o lungime cât $\frac{3}{4}$ din linia taluzului de SV — NE, cu intrarea dinspre E. Cum se vede cu destulă claritate și din profil (fig. 6), avem da face aici cu un șir de trei locuințe, de astă dată cu dimensiuni precisabile, în

cată de râșniță de mână. Ceva mai spre SE de aceste dărâmături de locuință s'a găsit de asemenea un topor de piatră cioplită. Tot incendiul a mistuit în chip foarte vizibil și așezarea din 1: dovadă cioburile diformate găsite la acest nivel; în fundul aceleași așezări se găsesc destul de multe silexuri. Din punct de vedere al materialului ceramic, în afară de numeroasele fragmente cu proeminențe ce se găsesc peste tot, cu deosebire interesant este vasul întreg cu patru piciorușe și un sistem de torți și proeminențe ce vor fi descrise la locul potrivit (pl. XVIII, fig. 2 și fig. text 12). S'a găsit în cuprinsul dărâmăturilor din 4₂. În dreptul așezării din 4₁ și la același nivel, s'au găsit de asemenea două percutoare.

Dela 1 m. 10 în jos, pământul se îngălbenește, afară mai ales de regiunea așezărilor din 6 și 7, care se recunosc bine că au fost săpate în acest pământ. Evident că și inventariul scade, dar e asemănător: silexuri, un percutor, cioburi, bucăți de râșnițe de mână. Între cioburi, unul înfățișează

plastic un cap de animal cu gura deschisă (pl. XXVI, fig. 1). La același nivel, capul unei figurine, de lut, are de lături către trei găuri și unul dintre ochi mai ales reprezentat cu deosebită grijă (pl. XXXIV, fig. 2 și pl. XXXV, fig. 2); ceva mai departe un instrument suptire de aramă. În regiunea locuințelor mai dese din B, sus arătate, urma unui par orizontal va fi fiind unul dintre parii de basă a uneia dintre cabane. Între cioburi, câteva sunt de ceramică pictată, care, puține, e de remarcă că încep să apară de-abia de la acest nivel. O nouă

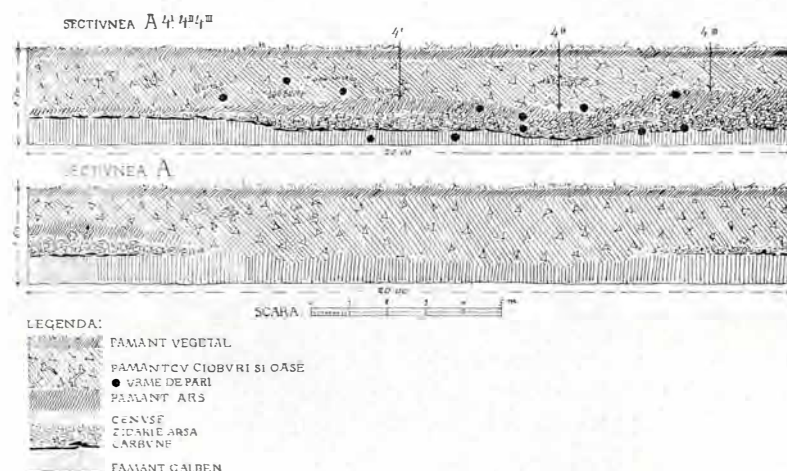

Fig. 6.

lungime de 4₁=6, 4₂=4 și 4₃=3 m. Din nefericire terenul a fost și aici prea mult frământat, pentru ca numai după urmele isolate de pari să putem deduce vre-un contur. Dărâmăturile unei alte locuințe, mici, s'au găsit de asemenea în 12. Inventariul nu e mai puțin interesant. În preajma de SV a locuinței 11 s'a găsit un idol grosolan de pământ ars (pl. XXXIV, fig. 4 și XXXV, fig. 4), în cuprinsul locuinței din 10, o râșniță de mână și cioburi de vase. Cioburi de vase arse și diformate de incendiu s'au găsit de asemenea în dărâmăturile din 12. Multe cioburi de aici au iarăși proeminențe; unul dintre acestea are două proeminențe, dela care, în jos, pe mijlocul vasului, se profilează coaste mici în relief ușor. În 11 s'a mai găsit o greutate de plasă și o bu-

aglomerare, dar restrânsă de dărâmături de părete se desemnează acum la SV-ul locuinței din 10, în punctul 13; va fi fost un adăpost simplu, de vară, în preajma locuinței propriu-zise din 10. În toată această parte de NE a suprafeței B, bucăți de vase, cenușă, cărbune, o parte mare dintr-o râșniță. Dând la o parte dărâmăturile, se găsește câte un vas mic, iarăși bucăți de râșnițe, greutăți de plasă; cioburi, unele cu proeminențe late și ascuțite. Un vas mic în punctul 2 are pe suprafața sa două șiruri de proeminențe suprapuse (pl. XV, fig. 11 și pl. XVIII, fig. 6).

Vasele găsite sunt cu mult prea mici pentru a avea caracter utilitar și unul dintre ele este de o tehnică și formă cu mult superioară mării majorității a ceramicii găsite până acum. Tot așa,

greutățile de plasă, care, mult mai îngrijite ca formă și ardere, se deosebesc cu totul de obiectele similare găsite în alte stațiuni, neo- și chiar eneolitice. Pe de o parte, deci, nu putem să nu transcriem o impresie destul de clară de cult și rit funerar ce ni-o provoacă toate aceste lucruri. Pe de alta însă, tot așa, că toate elementele de inventar și, în deosebi, firește ceramica de caracter superior, de sigur mai nouă decât mediul general, vechiu neolitic, dela Sultana, nu se explică aici, supt raportul așezării și la nivelul la care am ajuns, decât printr'o suprapunere de populație. De pe urma acesteia, locuitorii mai noi au săpat și scormonit pământul, în multe locuri, mult mai adânc decât nivelul de așezare a înaintașilor lor.

Dela 1 m. 30 până la 1 m. 75, supt 1 și de-a lungul talusului de R reapar bucăți de părete. În genere, pământul înconjurător e peste tot gălbui, lutos. Pe alocurea cu urme de arsură, cărbune, calcar. Silexuri, multe, pretutindeni; tot așa cioburi, multe cu proeminențe. Înspre talusul de V, la același nivel, o figurină de os (pl. XXXVI, fig. 1 și pl. XXXVII, fig. 1); alta, de lut ars, e în formă, ca și alte două capete, tot de lut ars; o greutate de plasă. În A și anume în dărâmăturile arse, cu urme de paie din partea de SE: două percutoare, un fragment de vas cu un ornament în spirală, silexuri, o râșniță de 0.50×0.25 , scobită aproape ca o albie, apoi o alta, mai mică.

Mai adânc ceva, în 1 și da-lungul talusului de Est se deslușesc din ce în ce mai clar o nouă serie de dărâmături, amestecate cu cenușă și lemn carbonizat. Dărâmăturile se întind succesiv pe câte o suprafață întâiu de ca 0.80×0.80 ; 1×1 ; iar ultimul complex de 1.80×1.80 m. (fig. 4: 1₃, 1₂ și 1₁). O acumulare similară de mărimea celei din urmă se găsește de asemenea și la același nivel în direcția verticală a punctului 8 (fig. 4: 8₁). Cioburile sunt puține, în amândouă părțile. Unul cu o proeminență mare e sigur dela un chiup sau urnă. Suntem în totul la 1 m. 60 adâncime. Inventarul nu diferă. În preajma dărâmăturilor din 1₁ spre N, se găsește o râșniță de mână; la același nivel, în porțiunea A, mai multe. Tot în B, ceva mai spre V, de râșnița citată, se găsește un alt instrument de aramă, o figurină de animal lung și suptire de lut ars (pl. XXXIV, fig. 19) și iarăși, peste tot, silexuri, multe tipice; de asemenea un topor de piatră, un idolaș feminin de os (pl. XXXVI, fig. 3 și pl. XXXVII, fig. 3), un disc de os găurit, o mărgea lungă de lut ars. În porțiunea A, de asemenea silexuri, iar

în direcția SE multe cioburi de oale, resturi de scoici sfărâmate, cenușă.

Dar nu numai în 1₃, 1₂, și 1₁ găsim urme de locuințe la acest nivel. Bucăți de dărâmătură cu urme de pari și trestie în ele găsim tot așa în 10 și 13. Lângă acestea se află o bucată de râșniță de mână și cioburi cu urme de cărbune; o figurină de animal de lut ars, cu țate (pl. XXXV, fig. 15), o greutate de plasă, bucăți de vase mari și iarăși un mic instrument de aramă. Caracterul tehnic al ceramicii nu e de loc inferior, ceea ce e cu deosebire remarcabil la acest nivel, unde, de asupra și despărțite printr'un strat depământ galben, am găsit locuințele de mai sus.

Dela 1 m. 75 până la 2 m. înfățișarea pământului e aceeași, atât în suprafața A, cât și în B. Aceleași silexuri imprăștiute, multe tipice. Nici restul inventarului nu diferă. Trei topoare de cremene cioplite; alte trei de piatră mai mici sunt lustruite; o bucată de râșniță, un fragment de chiup mare cu o proeminență puternică; un percutor de cremene presintă o încercare de îngăurire, o sulă de os, o jumătate de fusaiolă, o figurină de lut ars, un vas mic, fără caracter utilitar. Sub 2 se află de asemenea un vas mic, în formă de pară și cioburi de vase mai mari relativ, dar de o cu mult mai bună calitate. De altfel, începând dela acest nivel în jos, ceramica e aproape în majoritate superioară aceleia de până acum patinată și uneori colorată sau ornamentată cu motive spiralice; o vom descrie amănunțit mai jos.

În colțul de NE a porțiunii B se găsesc acum ultimele urme ale dărâmăturilor dintre punctele 11 și 5; așa de adânc dar au fost săpate acelea în pământ. Supt 8, deci în 8₁ dărâmătura e multă, evident, de multe ori cu amprente paelor. În același loc se găsește o greutate conică de pământ ars negăurit, îngrijit lucrată și o toartă de capac. Tot în arsură, ceva mai spre S., o bucată de tavă de factură bună, cu o ușoară patină. Inventariul obiectelor de os sporește cu două fragmente de figurine de os, reprezentând partea lor inferioară, împodobită, mai ales una, cu puncte îngrijit adâncite (pl. XXXVI, fig. 6 și pl. XXXVII, fig. 6); un vârf ascuțit de os, un alt instrument de aramă. Dar iarăși, la același nivel, un toporaș de piatră și un altul în adevăr minuscul. O dăltiță de piatră s'a găsit de asemenea la același nivel și în A.

Dela 2 m. în jos aspectul pământului e din ce în ce mai neumblat. Numai de două ori se găsește câte o bucată de râșniță. Dărâmături de locuințe, de loc. Majoritatea de fragmente cera-

mice bune se menține: unele au un ornament spiralic colorat, altele în relief, altele sunt patinate; alături de ele și multe comune și cu proeminențe simple, fără alt ornament. Tot la acest nivel, o figurină plată, de os, întreagă (pl. XXXVI, fig. 2 și pl. XXXVII, fig. 2).

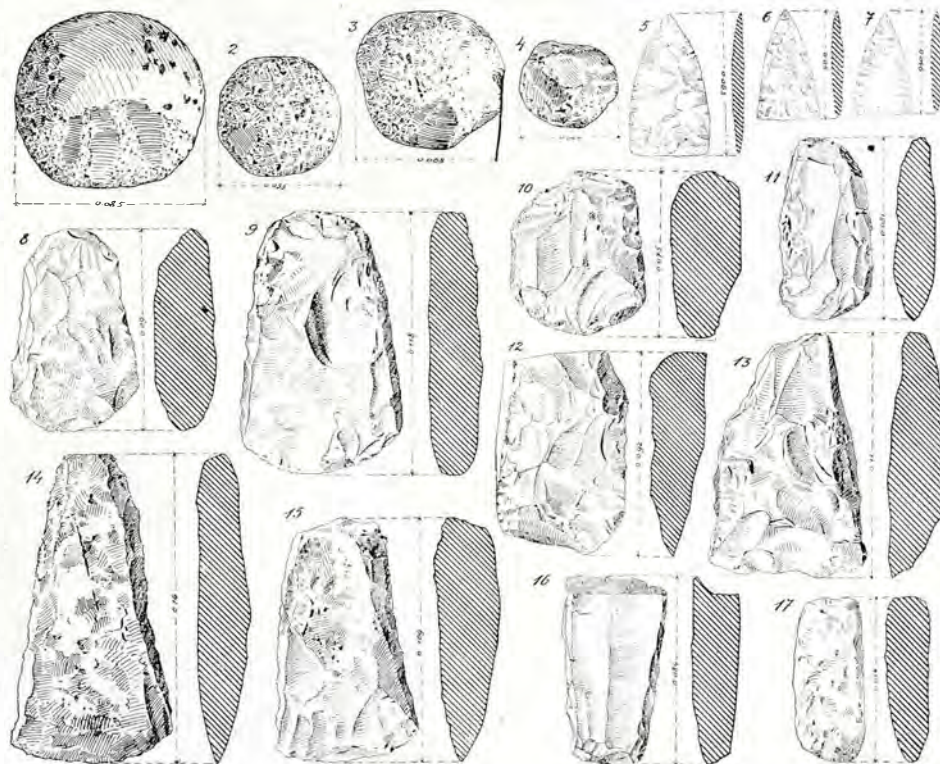
Dela 2 m. 30 inventarul scade. Silexuri imprăștiite, cu profil ales, pasta bună și suptire. Un vas aproape întreg, cu un profil distins, are un ornament-parantesă — așa cred că e cea mai potrivită denumire — ornament incisat, despre care am vorbit și mai sus, — și mici proeminențe.

corpul redat în chip deosebit de reușit (pl. XXXIV, fig. 7 și pl. XXXV, fig. 9 și 10).

Nu lipsesc iarăși nici fragmente ceramice cu proeminențe, multe dela vase mici. Un alt fragment are un ornament bandat, în coloare. La un altul, ornamentul colorat subliniază buza vasului în interior.

* * *

Resultatele săpăturilor dela Sultana, săpături de o durată destul de scurtă și pe un teren relativ restrâns, față de restul rămas neatins al așezării, sunt totuși destul de bogate. Avem re-

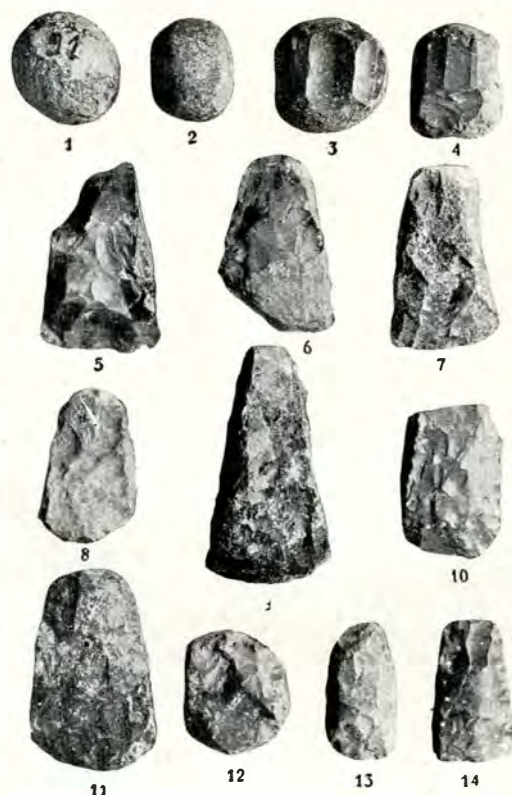
Pl. I.

Fragmente de vase cu un asemenea ornament se găsesc însă mai multe. Ca tehnică, formă și chiar ornament, pe cât de în contrast se întâlnește acest fel de ceramică mai sus, pe atât de bine se acordă aici, cum vom vedea mai amănunțit la descrierea rezultatelor. Ciobul unui alt vas e ornamentat numai cu mici proeminențe. Un vas-suport cu pereții groși are un ornament colorat în mat. Câteva bucăți de capace cu buton de apucat sunt de un lucru și o tehnică a părții superioare lucrurilor similare de mai sus.

Suntem la 2 m 75 Până la 3 m. se mai găsesc în sfârșit, dar tot mai rar, silexuri, unele tipice. Dar și un topor de piatră, două greutateți de plasă, cioburi de vase cu ornament-parantesă, o figurină de animal; alta, umană, de lut ars, are

prezentat astfel inventariul aproape întreg al celor mai complete stațiuni similare din Europa preistorică. Ceia ce lipsește se găsește fără îndoială în pământ, care, atunci când va fi săpat pe o suprafață cât mai întinsă, va putea lămuri totdeauna și orice îndoială sau neprecisiuni ce s'au putut produce cu ocaziunea primelor noastre cercetări. Pe de altă parte, unele piese documentare — nu puține — iese cu mult din comun și oferă interesante observațiuni, atât din punct de vedere tipologic-general, cât mai ales din acela local și regional. Le vom intercala la locul potrivit, firește că dat fiind caracterul și răspândirea menită publicațiunii de față, mai ales pe acelea din urmă. În orice cas, întâmplarea face că, după stațiunea cunoscută dela Cucuteni, să-

pată de d. prof. H. Schmidt dela Berlin, încă din 1909 și 1910, dar după a noastră știință încă tot în curs de publicare, Sultana este cea dintâi stațiune din vechiul regat, care, aparținând acelorasi timpuri, oferă un material ilustrativ mai

Pl. II.

complet și aflat în condițiuni mai precise¹. Prin situația sa geografică în cadrul Europei sud-estice și între lumea nord și sud-dunăreană, aceasta capătă o semnificare specială, ce vom căuta a i-o preciza la sfârșit.

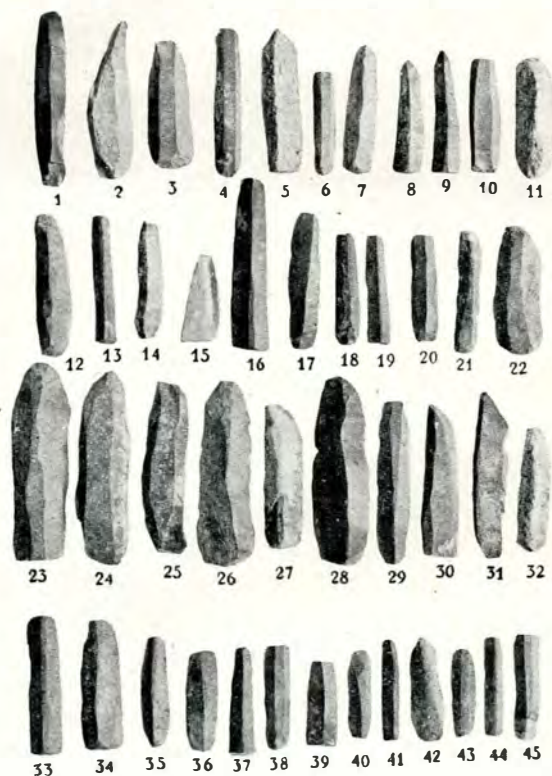
Ca în toate stațiunile similare, și la Sultana, o industrie bine reprezentată este aceia a *silexului*.

Începând cu ceia ce servia la fabricația diferitelor unelte și arme — anume *percutoarele* și *nucleele*, observăm că și la Sultana numărul lor e destul de mare, mai ales a celor dintâi.

Dintre douăzeci și trei depercutoare, toate sunt de silex și aproape toate, după cunoscute precedente clasice, au fost întrebuințate atât de mult timp încât au ajuns aproape cu totul sferice (pl. I, fig. 1—4; pl. II, fig. 1 și 2; pl. XIV, fig. 4, 5 și 7). Un altul are forma aproape tipic discoidală (pl. II,

fig. 2)¹. Mai la toate, s'a scobit câte o adâncitură, ca să se fixeze în ea degetul și să nu lunece, dar nu așa de mare ca în forma tipică reprodusă de Mortillet².

Nucleele dela Sultana sunt în număr de patru-sprezece. De mărime potrivită sau chiar mici, două dintre ele au o formă mai mult sau mai puțin rotundă (pl. II, fig. 3 și 4) asemănătoare cu așa-zisele „proectile nucleiforme”³. Cum o dovedesc însă săriturile dela capetele lor, nu este exclus să fi servit și cu percutoare⁴. Socotind numărul relativ restrâns al nucleelor, față de percutoare, dar mai cu deosebire față de bielsugul de variate instrumente de silex, tipice și atipice, întregi sau fragmentare, în număr de aproape o mie optsute cincizeci, dintre cari o mie bine definibile ca întrebuințare, cred că se poate transcrie impresia cum că la Sultana, chiar dacă materialul brut a fost adus în cantități apreciabile, a fost prelucrat aproape cu zgârcenie și nu numai cu conștiinciositate.

Pl. III.

Dintre instrumentele de silex dela Sultana, cele mai numeroase sunt *lamelle* sau *cușitele*, întregi

1. Lăudabile încercări anterioare nu au lipsit totuși nici la noi, ca și aiurea. O înșirare și caracterisare scurtă a lor în a mea: *Contribuție la „Dacia înaintea de Romani”* Iași, 1912 și *Asupra epocii de bronz în România* în *Buletinul Comis. Monum. Istoric*, 1915 (cu un resumat frances „Sur l'âge du bronze en Roumanie”).

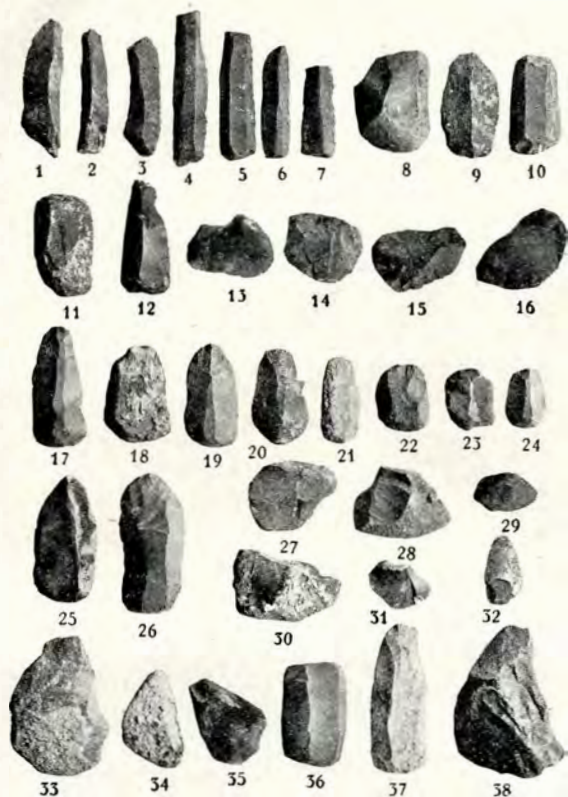
1. V. G. et A. de Mortillet, *Musée préhistorique*, ed. II, Paris, 1903, pl. XXXV, fig. 335.

2. O. c., XXXV, fig. 336.

3. V. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, I, 4, p. 490—1.

4. G. et A. de Mortillet, o. c., pl. XXXV, fig. 339.

sau rupte. Adesea foarte tăioase, ele sunt netede pe fața de detașare, în timp ce pe cealaltă au una sau două nervuri longitudinale (pl. I, fig. 1—45). De foarte multe ori ele au fost lucrate așa fel ca să poată fi bine ținute cu mâna.

Pl. IV.

Cu mult mai puține și fără distincție sunt lamele de cremene care au zimți, mai mult sau mai puțin ascuțiți și pot fi deci socotite drept mici *ferăstraie* (pl. IV, fig. 1—7).

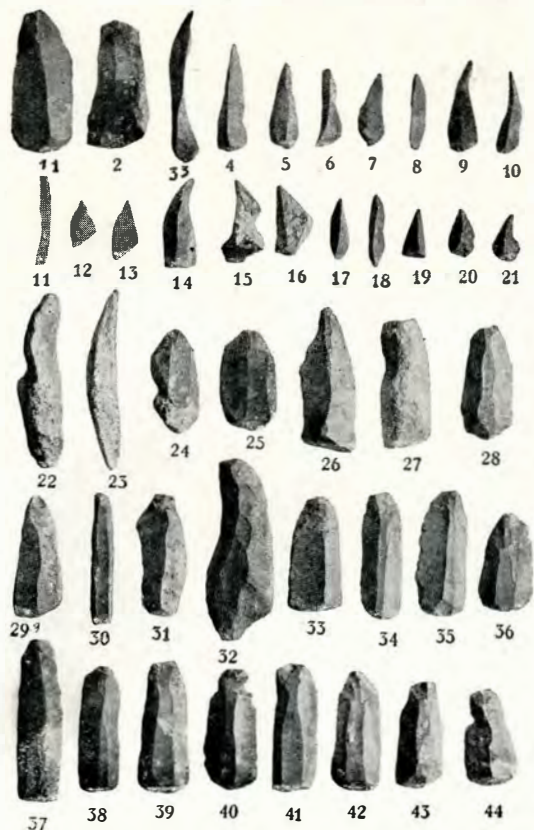
În schimb numeroase și destul de caracteristice sunt *răzătoarele* (les grattoirs) (pl. IV, fig. 8—12; 17—24; 25—26; 33 et 34; 36—38; pl. III, fig. 1 și 2), pe cari însă, după a mea părere, nu le putem despărți la Sultana de un altfel de instrumente asemănătoare, *les racloirs*, destul de numeroase aici. Presentăm numai câteva exemplare (pl. IV, fig. 13—16; 27—32 și 35). Nu este exclus ca unele dintre *grattoirs* (pl. II, fig. 12, 17, 19 și 37; pl. III, fig. 1) să fi fost întrebuințate și ca *retouchoir*. Din pricina usajului însă, vârful lor s'a rupt. Dintre instrumentele citate, unul are o formă cu deosebire arhaică (pl. IV, fig. 33). Poate să fie numai o întâmplare; poate fi totuși și o trăsătură de conservatism cultural, care s'ar potrivi bine cu deasa întrebuințare a racloarelor, aici de aspect, dacă nu tipic, dar aproximativ musterian. Toate instrumentele sunt lucrate în așa fel ca să

poate fi bine cuprinse între degetul cel mare și cel arătător al mâinei drepte.

Nimic de observat în ce privesc *sulele* (les perçoirs) (pl. V, fig. 3—21); singurele lucrate mai cu îngrijire sunt cele două ultime, dar prea mici fiind, nu vor fi avut, de sigur, o întrebuințare practică. Îngrijit retușat e exemplarul fig. 13, care poate să fi fost și vârful de săgeată.

Rol precumpănitor de *retouchoirs* vor fi avut cele mai multe dintre instrumentele prezentate în pl. V, fig. 22—44. Vârful lor e cele mai adesea ori rupt sau tocit de întrebuințare. Cu deosebire de puternic și bine de prins cu mâna e exemplarul fig. 32. Nu este exclusă însă nici întrebuințarea de *grattoirs* a unora din ele, cu partea inferioară destul de îngrijit retușată. Cel mai apropiat de forma tipică este exemplarul fig. 30¹.

De o întrebuințare variată și nu totdeauna sigură sunt instrumentele prezentate în pl. VI, fig. 1—41. Cu vârful ascuțit și baza foarte tăioasă, cel dintâiu reprezintă un puternic vârful de lance, neisprăvit și întrebuințat poate ca *împungător* (poinçon) și cuțit. Un puternic instrument de spintecat

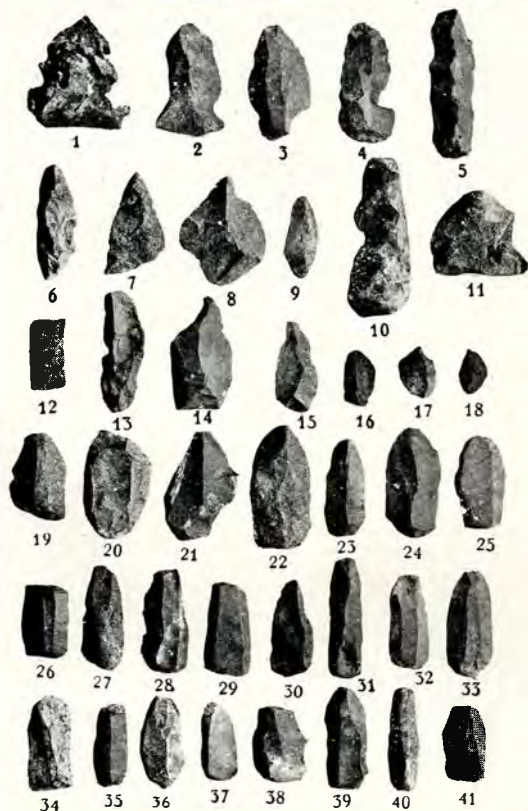

Pl. V.

a fost acul reprezentat în fig. 2. Cel următor e mai puțin ascuțit (fig. 3). Altul s'a rupt de întrebuin-

1. G. et A. de Mortillet, o. c., pl. XLIX, fig. 525—526.

țare (fig. 4). Neregulat lucrat, unul următor are vârful rupt (fig. 5). Întreg, din contra, e un altul lucrat cam tot așa (fig. 6). Un vârf de săgeată e lucrat destul de îngrijit; basa rectilinie s'a rupt (fig. 7). Vârful rupt are și instrumentul următor,

Pl. VI.

lucrat neregulat dar așa, ca să poată fi bine ținut cu mâna (fig. 8). Un răzător delicat, dar probabil fără întrebuințare practică e instrumentul următor (fig. 9). Un puternic instrument de lovire a fost un altul (fig. 10). La cel următor, de forma și întrebuințarea unui racluar, a cărui crustă s'a păstrat pe partea superioară; din pricina întrebuințării i s'a rupt partea cu care se lucra (fig. 11). Cu multă grijă e retușat instrumentul următor (fig. 12). Toate celelalte instrumente au avut una sau alta din întrebuințările de mai sus, unele fiind lucrate cu destulă îngrijire.

Fără îndoială însă că maximul de dexteritate în lucrarea silexului la Sultana îl înfățișează mai multe *vârfuri de săgeți*—de toate opt, reprezentate șase (pl. XII, fig. 1—3 și 6—8 sau pl. I, fig. 5—7). Toate au basa dreaptă și sunt comparabile supt raportul lucrului și frumuseții cu cele mai reușite exemplare, apusene și nordice.

Silexul se lucra deci cu destulă sârguință și la Sultana.

Trecând la alte elemente de inventar prezente

aici, o nouă dovadă de felul ca și de fazele lucrului acestui material ne înfățișează o întreagă serie des *topoare de silex*, care, găsite în tot cuprinsul păturii de cultură, ilustrează, ca și aiurea (Butmir etc.), nu numai aptitudinile locuitorilor, dar și etapele eforturilor lor în acest câmp de lucru (pl. I, fig. 8—17 sau pl. II, fig. 5—14).

Forma visată și în parte realizată e aceea căreia arheologii germani îi zic „*dicknackiges Beil*” „à tête épaisse, à peu près de même épaisseur que le milieu de la hache, et à quatre côtés”¹. Mai scunde decât d. p. la Butmir, sunt mai puternice totuși decât acelea. Ca stadiu al lucrului ar veni întâiu (pl. I, fig. 8 și 9 sau pl. II, fig. 8 și 11; pl. I, fig. 10 și 11 sau pl. II, fig. 12 și 13), ar urma apoi exemplare, fig. text. 15 și 16 (pl. V, fig. 12 și 13). În stadiul următor, atât liniile de profil antero-posterioare cât și tăiușul, precum și liniile laterale sunt mult mai apropiate de fasa lustruirii²). Acest stadiu îl reprezintă exemplarele (pl. I, fig. 13, 15 și 12 sau pl. II, fig. 5, 7 și 10). Exemplarul aproape tipic al formei ar fi acela din (pl. I, fig. 14 sau pl. II, fig. 9). Unele dintre aceste exemplare s'au rupt de întrebuințare (pl. I, fig. 12 și 13 sau pl. II, fig. 5 și 10); de asemenea exemplarul pl. II, fig. 6 are tăiușul rupt. Ultimul exemplar (pl. II, fig. 14), întrebuințat un timp ca topor, a fost utilizat apoi de o parte ca nucleu, detașându-se din el două lame (pl. I, fig. 16). Cum Montelius datează acest fel de topoare ca aparținând ultimelor perioade ale epocii neolitice³ și dată fiind răspândirea lor în tot cuprinsul stațiunii, iată o primă indicațiune cronologică mai precisă, de care trebuie să ținem seamă.

În schimb, altfel decât ne-am așteptat, la Sultana lipsește total acea specie de topoare, căreia arheologii germani îi zic „*spitznackiges Beil*”, „à tête pointu et à deux côtés”⁴. E de sigur o întâmplare, cum, pe de altă parte, tot numai o întâmplare trebuie să fie aceea ca dintre securile ce caracterizează mai ales stilistic și regional Europa răsă-

1. 7. Schlemm, *Wörterbuch zur Vorgeschichte*, Berlin 1908, p. 98.

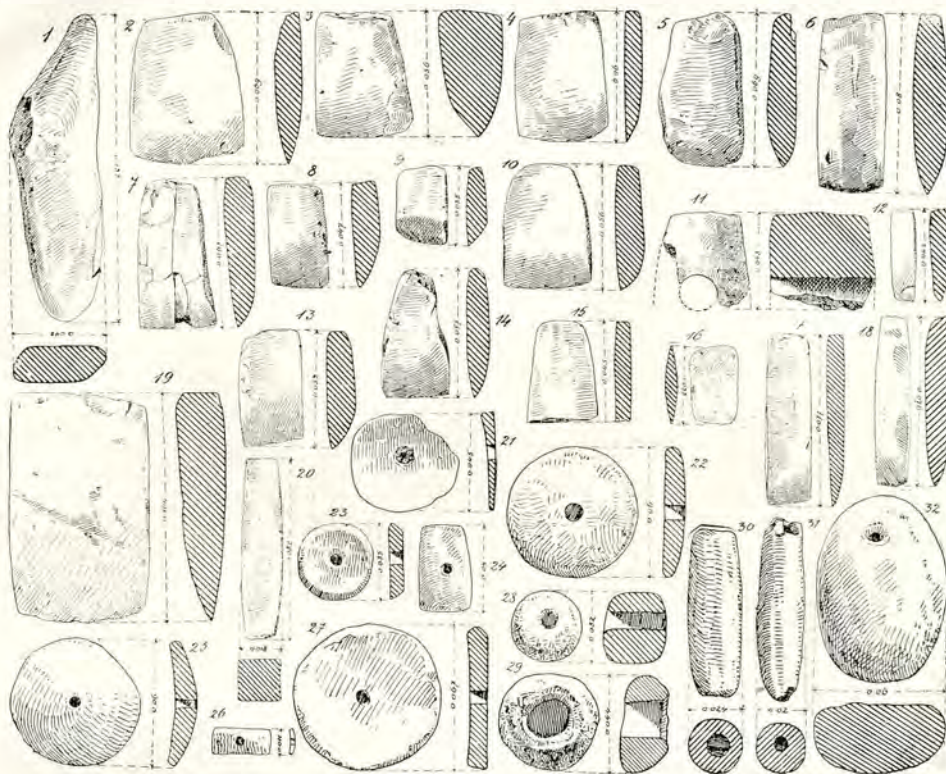
2. V. și W. Radinsky u. M. Hoernes, *Die neolithische Station v. Butmir*, Viena, 1895, p. 31.

3. Schlemm, o. c., p. 99,—iar aceasta concordă și cu paralelismul stabilit de M. Hoernes: «1. Spiralmäanderkeramik olme Malerei; 2. stichbandkeramik; 3. bemalte Keramik Das Steingerät der ersten und zweiten Stufe besteht in Schuheleisten Keilen und flachen Hacken, das der dritten in spitznackigen Beilen, das der Steinkupferzeit in schmalnackigen Beilen». M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 vor Christi*, III-e Auf. hg. v. O. Menghin, Viena 1925, p. 300.

4. Schlemm, o. c., p. 367.

riteană și de Sud — acea zisă „Schuhleistenkeil“ sau „Schuhleistenförmiges Steinbeil“¹, se găsește la Sultana într'un singur exemplar și acesta nu

bine lustruite, afară de cea dintâi care e în fașa anterioară lustruirii depline (pl. I, 17 fig. sau pl. VIII, fig. 1). Pentru mai buna ei înmănușare, o

PL. VII.

dintre cele mai splendide (pl. VII, fig. 1 sau pl. VIII, fig. 13²).

alta (pl. VII, fig. 2; pl. VIII, fig. 2), are către partea opusă tăișului o adâncitură ce se ob-

Nici topoarele de piatră lustruită nu sunt prea numeroase. În majoritate sunt apoi de dimensiuni mici, ceea ce exclude caracterul utilitar al acelor dintre ele. În genere destul de interesante ca element de inventar sunt și ca formă, mult apropiate de formele tipice cunoscute de aiurea (pl. I, fig. 17 sau pl. VIII, fig. 1; pl. VII, fig. 2—11 și 19 sau pl. VIII, fig. 2—12; pl. VII, fig. 13—14 sau pl. VIII, fig. 14—17).

De piatră de roci diferite, toate topoarele sunt

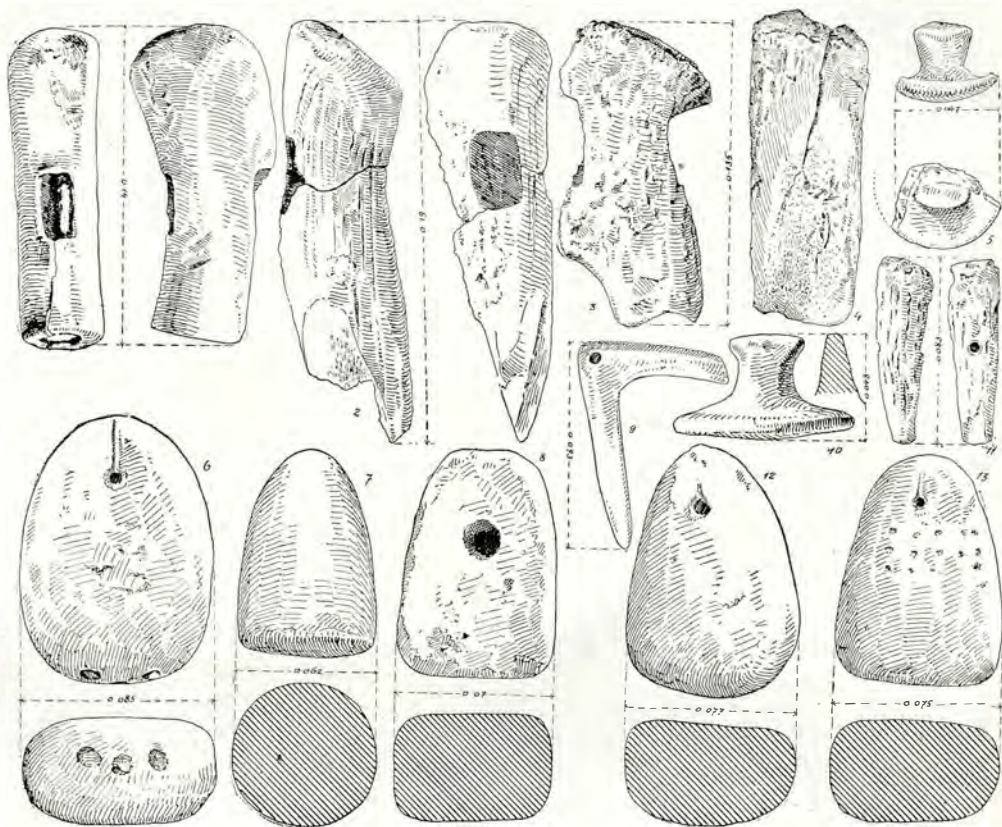
1. «Von Portugal zu Siebenbürgen und Serbien zu Hunderten (Reinecke), apud Schlemm, o. c., p. 535. Timpul căruia aparține acela al «Band»—ceramicii (Reinecke) sau «Bogenband»—ceramicii, Forrer, *Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer*, Berlin u. Stuttgart, p. 719; H. Schmidt, *Vorgeschichte Europas*, I, din colecția «Aus Natur und Geisteswelt», Teubner, 1924, p. 54; M. Hoernes. — O. Menghin, l. c.

2. Pata ce se vede pe partea bombată nu e urmă de îngăurire, ci de ruptură a pietrei. De altfel, în apendicele ce O. Menghin adaugă operei lui Hoernes, el zice despre grupa răsăriteană a ceramicii bandate: «Der Schuhleistenkeil kommt in dieser Gruppe nur mehr ganz selten vor». O. c., p. 788.

PL. VIII.

servă bine în fotografie; tăiușul rupt. A treia e cea mai bombată dintre toate; de astă dată capul fig. 6). Următoarele patru (pl. VII, fig. 7—10 sau pl. VIII, fig. 7—10) sunt tot atâtea mici hermi-

Pl. IX.

ii e rupt, ceia ce e tot așa de explicabil (pl. VII, fig. 3; pl. VIII, fig. 3). Cu totul altfel e următoarea, care are tăiușul format dintr'un plan complet drept al uneia dintre fețe și un altul arcuit pe celălalt; este ceia ce arheologii francesi numesc herminetă (pl. VII, fig. 4 sau pl. VIII, fig. 4). Cu mult mai interesante sub raportul formei și mai ales al caracterului regional sunt alte două exemplare (pl. VII, fig. 5 sau pl. VIII, fig. 5; pl. VII, fig. 14 sau pl. VIII, fig. 15). Ușor încovoiate și mai suptiri către partea care se imbuca în coada de lemn, aceste forme sunt fără îndoială, dacă nu la Sultana, în restul Europei sud-estice, modelul unor cunoscute forme similare de aramă și de bronz¹. Prin această corespondență dintre piatră și metal, aceste piese capătă o semnificare deosebită pentru locul unde s'au găsit. Un alt exemplar e iarăși un topor de proporții regulate, lustruit cu îngrijire (pl. VII, fig. 6 sau pl. VII,

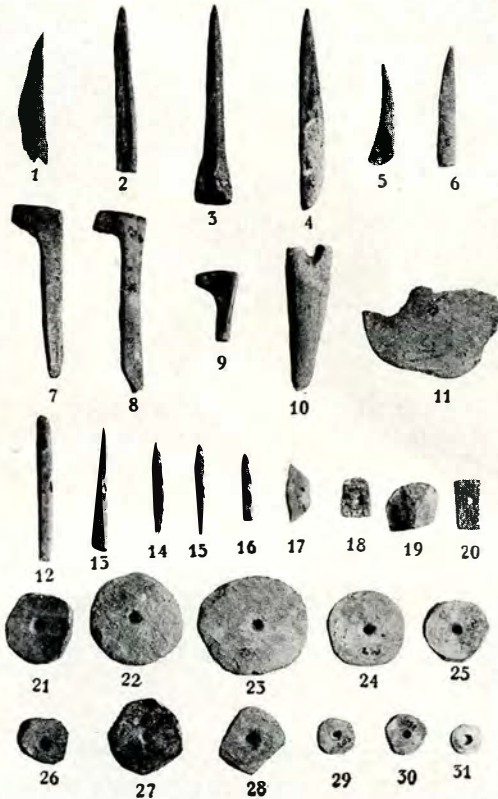

Pl. X.

¹ Franz v. Pulszky, *Die Kupfer-Zeit in Ungarn*, Budapest, 1884, p. 71, fig. 4—6; Hampel József, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, Budapest, 1892—96, III, p. 91, fig. 4—8. Pentru exemplarele de bronz dela Sinaia, I. Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România (Sur l'âge du bronze en Roumanie)*, *Buletinul Comis. Monum. Istoric*, 1915, unde e citat și un exemplar, tot de cupru, din Posuanaia.

fig. 6). Următoarele patru (pl. VII, fig. 7—10 sau VIII, fig. 7—10) sunt tot atâtea mici herminete, dintre cari ultima, de o piatră foarte dură, e lucrată cu o deosebită îngrijire.

În întreaga săpătură s'a găsit un singur *topor-ciocan* (hache-marteau) de piatră și acesta rupt (pl. VII, fig. 11 sau pl. VIII, fig. 11).

Pl. XI.

Cu excepția unui topor mai mare, de o formă obișnuită (pl. VII, fig. 19 sau pl. VIII, fig. 12), celelalte toate sunt herminete, lucrate cu îngrijire, de dimensiuni unele cu totul reduse (pl. VII, fig. 13—16, pl. VIII, fig. 14—17).

Tot la Sultana s'a găsit un topor mic cu gaura începută, dar neisprăvită, ceea ce nu e rar în stațiunile noastră neo și eneolitice. Din nefericire s'a pierdut, sau ne-a fost sustras.

Dintre alte feluri de instrumente de piatră lustruită s'au mai găsit la Sultana câteva *dălți* (pl. VII, fig. 12, 17 și 18 sau pl. VIII, fig. 21, 19 și 18). Un instrument asemănător, în parte, ca profil, dar pătrat în secțiune și neascuțit (pl. VII, fig. 20 sau pl. VIII, fig. 20) va fi fost o *ascuțitoare*, dar fără gaură de atârnat, ca altele.

Evident că toate instrumentele de piatră de mai sus se întrebuințau adaptându-le într'un fel de coadă de lemn sau de corn. Curios că la Sultana nu s'a găsit decât un singur exemplar de acest fel și anume „une *gaine à douille* ou *gaine*

perforée”¹ de corn de cerb (pl. IX, fig. 1 sau pl. X, fig. 1). Cornul este petrificat aproape cu totul.

În schimb s'au găsit mai multe topoare de corn de cerb, care chiar dacă nu sunt întregi, sunt destul de caracteristice (pl. IX, fig. 2—4 sau pl. X, fig. 2—4, de asemenea bucățile pl. X, fig. 5 și 6). La cele mai multe li lipsește în chip firesc partea ascuțită, ruptă de mai departe sau mai aproape de gaură; dela una din ele a rămas numai partea ascuțită (pl. IX, fig. 4 sau pl. X, fig. 4); de asemenea cele mai multe păstrează și la suprafață rugozitatea lor naturală. Ce întrebuințare vor fi avut în sfârșit, ultimele obiecte similare de corn unul cu o gaură care nu îl pătrunde în întregime (pl. IX, fig. 11 sau pl. X, fig. 7), altul cu gaură în toată forma dar rupt pe jumătate (pl. XI, fig. 10), amândouă de dimensiuni mici? Foarte probabil, nici una practică.

*

Ca și în multe alte părți, și la Sultana, pe lângă silex, piatră și corn, se lucra cu destulă

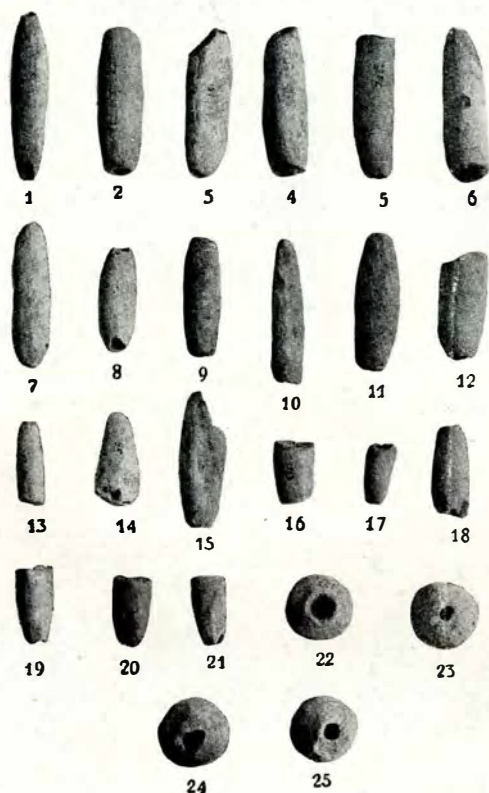

Pl. XII.

aplicare și osul. Avem astfel destul de numeroase *obiecte de os*: arme, instrumente, dar și

1. G. et A. de Mortillet, *Musée*, pl. LI, fig. 546 și 548; Déchelette, *o. c.*, I, p. 532, fig. 492.

obiecte de podoabă. În legătură cu meșteșugul, precum vom vedea, destul de înaintat al ceramice, avem *obiecte de lut ars*, mai ales de podoabă, dar și de întrebuințare practică, tors, pes-

Pl. XIII.

cuit. De *lemn*, ni-au rămas numai întipăririle celui întrebuințat la locuințe, explicabil, cu solul nostru gras și multele ploi ce-l udă și-l străbat.

De os semnalăm în primul rând, mai multe *pumnale*, unele mai mici (pl. XI, fig. 3 și 4; pl. XII, fig. 31 și 32 (lungimea de 0.094 m.), un altul destul de mare și puternic (pl. XII, fig. 26: lung de 0 m 148). Cele mai multe sunt *împungători* sau *sule* (pl. XI, fig. 1, 2, 5, 6, 12—16; pl. XII, fig. 14, 18, 19, 20, 25 și 30); dimensiunile, obișnuit, mici.

Tot de os s'au mai găsit la Sultana două *dălți*, una mai puțin regulată și usată (pl. XII, fig. 13), o a doua însă mult mai îngrijit lucrată, deși rugozitatea e vizibilă bine pe partea de înclinare a tăișului (pl. XII, fig. 12).

În sfârșit, tot de os, s'au găsit la Sultana un întreg șir de *obiecte de podoabă*, de atârnat, unele poate de adaptat, sau fixat pe veșminte (pl.

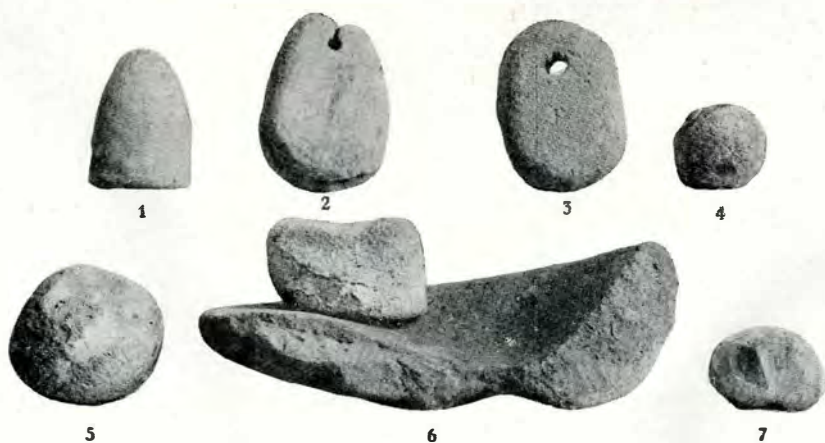
XI, fig. 7—9; tot așa fig. 11; apoi pl. IX, fig. 9, aceiași din pl. XII, fig. 24; pl. VII, fig. 13, 21, 23, 24 sau pl. XII, fig. 15, 21, 17, 23 și 22.

Discuri de podoabă s'au găsit însă mai multe de *lut ars* (pl. XI, fig. 21—30; pl. VII, fig. 22 și 27 sau pl. XII, fig. 4 și 5).

O singură *perlă* găurită de os (pl. XI, fig. 31). În schimb cu mult mai numeroase asemenea podoabe de *lut ars* (25), în forma de *boabe de colier*, *lungi* și găurite în toată lungimea (pl. XIII, fig. 1—21; pl. VII, fig. 30 și 31). Face ferm impresia că oamenilor locului, mai deprinși cu produsele ceramice, li venia cu mult mai îndămână să-și facă și podoabele tot din lut.

Ca și aiurea și la Sultana, tot de *lut ars* sunt totdeauna *prâsnelele*, cu totul simple (pl. VII, fig. 29 și 28) sau pl. XII, fig. 11 și 9; de asemeni pl. XIII, fig. 22—25); de vre-o fărmă de țesătură, nici vorbă la Sultana. Tot așa *greutățile de plasă* (23) (pl. VII, fig. 32; pl. IX, fig. 8, 12, 13 și 6, deasemenea și pl. XIV, fig. 2 și 3). Una dintre aceste greutateți de plasă (pl. IX, fig. 6) are pe fundul ei trei întipărituri circulare. Un al doilea exemplar (pl. XIV, fig. 2) are în același loc cinci asemenea întipărituri, în șir. Lucrul nu poate fi întâmplător. Sunt foarte probabil semne convenționale, a căror taină nu vom ști-o poate nici odată.

De o formă mai aparent asemănătoare cu greutatețile de plasă, dar de o regularitate deplină pe care nu o au greutatețile de plasă niciodată, în plus și fără gaură de suspensie este exemplarul următor, bine lucrat și ars (pl. IX, fig. 7 sau pl. XIV,

Pl. XIV.

fig. 1). Ce va fi fost, nu se poate preciza cu certitudine. Un *fățuitor* sau *lustruitor* (polissoir), nu. Deși s'au găsit puține, aceste scule sunt la Sultana de o altă formă (pl. IX, fig. 5 și 10) sau

pl. XXIII, fig. 1 și 2) în legătură cu capacele de vase. Nici pisălog de semințe nu va fi fost, căci *râșnițe de mână* s'au găsit la Sultana un șir întreg și tot așa și pietre care nu vor fi avut altă întrebuințare decât de sfărmat semințele (pl. XIV, fig. 6); forma e departe de a corespunde. Cu mult mai probabil instrumente ca cel

de mai sus vor fi fost un fel de *molettes* de frecat colorile în industria ceramică.

De asemenea, nu trebuie să uităm, câte-va mici mescioare de lut ars, cu patru picioare (pl. XXIII, fig. 5, 6 și 10), a căror întrebuințare n'a fost în nici un caz de caracter practic, ci, foarte probabil, de caracter votiv, religios.

RAPORTUL SECȚIUNII REGIONALE CERNĂUȚI PE ANII 1921 — 1925

INTOCMIT PE BASA RAPORTULUI TEHNIC AL INGINERULUI H. REZORI

de Dr. PETRE I. LUȚIA

(CONTINUARE).

Revenind la raportul nostru de activitate, ne îndreptăm asupra lucrărilor de conservare ale anului.

1922

Cu toate că, la începutul anului 1922, președintele comisiunii noastre, domnul dr. Ion I. Nistor a fost din nou chemat să colaboreze ca ministru la guvernarea țării, totuși și în această activitate, d-sa a știut să găsească totdeauna vreme și pentru discutarea și soluționarea chestiunilor privitoare la monumentele istorice.

Începând din anul acesta, ședințele secțiunii s'au ținut în palatul administrativ din Piața Ghica-Vodă.

Suma de 25.000 lei, pusă în acest an pentru întâia oră din partea Comisiunii centrale la dispoziția secțiunii regionale din Cernăuți s'a destinat în întregime pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de lucrările de restaurare și conservare a „stălpului lui Vodă“ de lângă comuna Vama, județul Câmpulung, unul din puține monumente istorice profane din Bucovina. Aceste lucrări au fost terminate abia în vara anului 1923, din care cauză vom vorbi despre ele în partea raportului privitoare la acest an.

În schimb, Fondul bisericesc ortodox român al Bucovinei, în sarcina căruia cade în cea mai mare parte acoperirea cheltuielilor de conservare a bisericilor și mănăstirilor istorice, a pus și anul acesta la dispoziție suma de aproape 500.000 lei. Cum însă în cei aproape șapte ani premergători s'a executat numai strictul necesar în privința restaurărilor și cum materialul tehnic era foarte scump, această sumă totuși a fost neînsemnată față de cerințele existente.

Cu toate acestea s'au terminat lucrările începute în anul 1921, la care s'au mai adăugat următoarele;

1) Acoperirea din nou a bisericii istorice în Toporăuți, la care s'a reînnoit acoperișul de șindrilă atât al bisericii, cât și al turnului clopotniței. Înlăturarea găurilor produse în timpul războiului prin focuri de armă și șrapnele, nepericlitând în sine existența clădirii, a fost rezervată pentru mai târziu, de oare ce mijloacele pentru această reparațiune, cât și pentru curățirea pereților nu au fost date; afară de aceasta, curățirea pereților privează întotdeauna clădirea de „patina“

vechimii și din această cauză este evitată, ori de câte ori se poate.

2) La biserica din mănăstirea Humorului se manifestase o deteriorare a zidăriei, în urma unei stricăciuni la partea de Nord a acoperișului de șindrilă. Pentru împiedecarea de noi deteriorări,

Suceava. Clopotnița Mănăstiri

acoperișul a fost supus la o reparațiune temeinică, părți din construcțiunea putrezită a căpriorilor au fost preschimbate, aproape toată partea din spre Nord a fost din nou acoperită, de asemenea și o parte din spre Sud, întru cât era defectă. Zidăria stricăță în urma deteriorărilor sus amintite, a fost lăsată în anul 1922 în aceeași stare, pentru a face posibilă o uscăre completă; restaurarea completă a urmat abia în anul 1924, pe când terminarea reparațiunii acoperișului s'a pre-

lungit până în anul 1923 din cauza dificultăților procurării de material.

3) La mănăstirea Suceava s'au executat reparațiuni la acoperișul bisericii și al turnului dela clopotniță, în scopul unei mai bune închegări, culminând într'aceia că unele părți ale acoperișului, deosebit de periclitate, s'au acoperit cu tablă de cupru.

4) La biserica Maica Domnului din Suceava, crucea dela turn și alte două cruci mai mici, care căzuseră jos, au fost din nou așezate și fixate, reînnoindu-se stâlpii dela cruci.

Biserica din Ilișești

5) Dacă în Putna, în afară de controlarea periodică a acoperișului bisericii, s'a executat un șir de reparațiuni la clădirile care adăpostesc chiliile călugărilor și locuința igumenului, în deosebi o asigurare a acoperișurilor clădirii din spre Sud a chiliilor, toate aceste lucrări, strict vorbind, nu fac parte din domeniul conservării monumentelor, fiindcă edificiile în chestiune datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

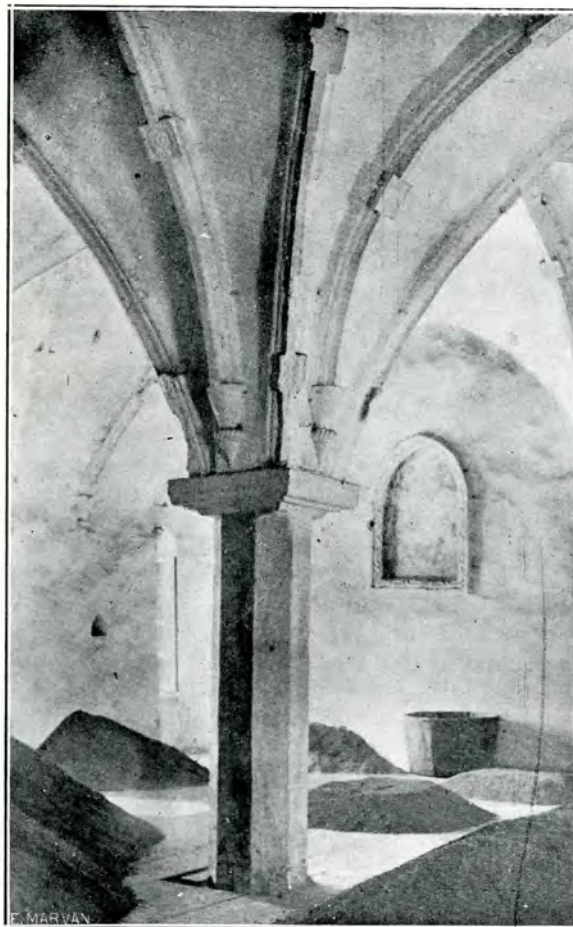
6) Biserica parohială din Ilișești, cu mijloacele parohienilor, a fost supusă unei reparațiuni temeinice, având de obiect astuparea crăpăturilor în zidărie, tencuirea ei din nou, și asigurarea acoperișului. Această biserică, întemeiată în 1714 de Ionașcu și Alexandru Isăcescu, interesantă în deosebi prin gruparea turnurilor — trei turnuri, din care două asupra pronaosului lângă oaltă în direcție nord-sudică supt o singură cupolă — a fost din păcate acoperită cu tablă de tinichea, prin care caracterul ei a suferit esențial; ultimul

rest de demnitate i l'au luat parohienii când, fără știrea Comisiunii Monumentelor Istorice, au pus să se execute o pictură care distruge complet întregul aspect al bisericii.

Este dela sine înțeles că din partea secțiunii regionale s'au făcut cuvenitele demersuri la sonistoriul mitropolitan ortodox român din Cernăuți, intervenindu-se ca să se ordone din nou și cu toată rigoarea respectarea ordonanțelor date încă de mult, care interziceau cu toată strictetea ca parohienii să execute, în mod arbitrar din proprie inițiativă, diferite lucrări la biserici în general, și în deosebi la clădirile vechi, aparținând monumentelor istorice. Pictura din Ilișești, însă, în toată întregimea ei a rămas mai departe.

Au mai fost continuate și aduse la îndeplinire lucrările în Vatra Moldoviței, precum și la bisericile din Rădăuți, Arbore și Sucevița.

În anul acesta s'a început și la biserica din Voroneț o săpătură la partea de Est a acesteia. După știri vechi, în acel loc s'ar fi aflând un coridor, care pe de o parte ar duce supt altar, pe de altă parte în afară de mănăstire. Cercetările făcute în această direcție, la care a luat parte și regretatul profesor de istoria artelor dr. Oreste Luția, pe atunci secretar al secțiunii regionale Cernăuți, au rămas însă fără nici un rezultat, de oarece nu s'a aflat decât puține morminte zidite în cărămidă conținând resturi de osămințe complet putrezite

Mănăstirea Dragomirna. Trapeza cu bolți gotice

Tot în acelaș an s'au început și diferite reparațiuni la mănăstirea din Dragomirna, și anume mai întâiu au fost necesare lucrări mai mărunte de conservare. Controlându-se în cursul acestor lucrări tavanele, s'a găsit că aceste părți de construcție și anume buștenii erau complet putreziți, și că în consecință preschimbarea lor era de neapărată trebuință. Cum însă aceste lucrări întreceau fondurile disponibile, de asemenea și toamna fiind prea înaintată, continuarea lucrărilor și îndrumarea preschimbărilor a rămas rezervată anului 1923.

S'a mai constatat că e de neapărată nevoie bulonarea prin propteli a bisericii Sf. Ion Botezătorul în Suceava, lucrare care a și fost executată.

În scopul pregătirii materialului necesar pentru întocmirea inventariului complet al monumentelor istorice și obiectelor de artă din teritoriul secțiunii regionale Cernăuți, s'a hotărât a revisui diferitele inventarii ale mănăstirilor și bisericilor cu caracter istoric, și în consecință secțiunea noastră s'a adresat Consistoriului arhiepiscopal din Cernăuți cu rugămintea ca la predarea averii la astfel de mănăstiri și biserici să fie invitată și secțiunea regională Cernăuți, pentru a putea fi reprezentată prin un membru al ei la fața locului.

1923

Ca și în anii precedenți, s'au ținut și în acest an ședințele ocazionale de chestiunile ce trebuiau desbătute și rezolvate, toate fiind conduse de președintele secțiunii d. ministru dr. Ion I. Nistor, de față fiind toți membrii ei.

Și de astă dată, cele mai multe lucrări de restaurare au fost executate din mijloacele Fondului bisericesc ortodox român din Bucovina, care a pus la dispoziție pentru lucrările de restaurare și conservare a clădirilor acestora o dotațiune de 620.000 lei, adaogându-se creditul suplimentar de 250.000 lei, această dotațiune s'a urcat la suma de 870.000 lei. Din partea Comisiunii centrale nu s'a afectat secțiunii regionale în Cernăuți nicio sumă de bani.

Din aceste mijloace s'au executat în cursul anului următoarele lucrări, care ce-i drept numai în măsură mică se presintă ca lucrări de conservare de monumente istorice propriu-zise; mai curând ele se pot considera ca lucrări de restaurare și conservare la clădirile profane ale diferitelor mănăstiri.

Astfel, la mănăstirea Putna a fost necesar să se execute acoperirea edificiului chiliilor călugărești din partea de Miazăzi, reconstruindu-se și o parte a căpriorilor, de oare ce acoperișul din spre curtea mănăstirii se năruise. Causa năruirii a fost că larmierele acoperișului din spre partea curții ieșiau prea mult în afară, fără să fie sprijinite și fiind rău prinse. Acest defect s'a înlăturat astfel că pe alocuri s'au fixat căpriori noi și s'au așezat din nou toate țiglele acoperișului după ce marginea acestuia, ce iese liber în afară, a fost sprijinită cu suporturi. Acelaș defect se manifestase în anul 1922 la clădirea chiliilor din spre Miazănoapte, a cării parte din spre Răsărit a trebuit restaurată imediat în felul arătat mai sus. În anul 1923 a fost refăcut mai aiștul parte

a acoperișului, astfel că acoperișurile chiliilor sunt în prezent în stare de perfectă ordine.

În interiorul acestor clădiri s'au executat diferite reparațiuni mărunte, precum zugrăvirea chiliilor, refacerea sobelor și altele.

La fel a fost restaurată și clădirea egumenului, în care s'au amenajat două camere pentru a servi ca muzeu mănăstiresc, adăpostindu-se aci toate obiectele de mare valoare artistică și istorică și care până atunci se păstrau împrăștiate prin biserică, diferite chilii și coridoare ale mănăstirii. Muzeul, format din camerele cu N-rele 17 și 18 ale acestei clădiri, a fost complet separat de celelalte camere învecinate, cu care mai înainte avea comunicații prin uși; aceste au fost astupate, iar la cele rămase s'au amenajat uși și obloane de fer, pentru a asigura muzeul contra spargerii și focului, lăsându-se numai o mică intrare din spre coridor; tot așa și ferestrele acestor camere au fost înzestrate cu grilaje de fer. În Muzeu au fost plasate și se află expuse în zece

Mănăstirea Sucevița. Turnurile de apărare

pupitre: văzduhuri, epitrahile, admirabil lucrate în mătășă și mărgăritare, pe urmă mănecare, epigonatii, cadelnite, agliasmatate, diferite odoare de aur și argint; ripide, cruci, icoane vechi mai mici și multe alte obiecte. În camera întâia se află de-asupra unui pupitru și un epitaf incadrat, apoi racla de lemn de cedru, bogat gravată, în care Sf. Ioan cel Nou a fost adus dela Cetatea-Albă la Suceava. În camera a doua a fost așezate în restul pupitrelor: un felon foarte vechiu, diferite epitafe, acoperemintele de pe tetrapoade, perdelele dela ușile raiului și alte obiecte. Toate cărțile vechi au fost așezate într'un dulap special; în sfârșit au mai fost adăpostite în Muzeu unele icoane vechi din trapeza mănăstirii, cutia cu pârțicele din moaștele Sf. Ștefan și Sf. Ghenadie, rămășițele ermitului pictor și argintar Rafail, ale sihastrului Daniil, vasul de lemn pentru sfințirea apei, toate manuscriptele mănăstirii, un vechiu jilt din trapeză, precum și mai multe icoane vechi din biserică și capelă. Totuși aranjarea Muzeului încă nu se poate considera ca terminată definitiv.

(Va urma.)

LA PREMIÈRE VISITE PRINCIERE AUX MONUMENTS HISTORIQUES ET L'OEUVRE DE GRÉGOIRE MATHIEU GHICA.

par N. IORGA.

Le premier prince roumain qui eût montré de l'intérêt pour les monuments historiques est Grégoire Ghica, qui régna sur la Moldavie en 1732. Il visite l'ancienne capitale de Suceava, les villes de Roman, les forteresses de Neamtz et de Baia, les couvents de Slatina et de Dragomirna. La chronique contemporaine le présente visitant l'ancien palais de Hârlău,

Cotnari, avec les deux vieilles églises, l'emplacement de la bataille de Dumbrava Rosie.

Il fut le rénovateur du monastère de Frumoasa, près de Iassy, et de Golia dans cette même ville, sans compter les travaux de moindre importance.

II.

LE COSTUME DE MARIE BENGESCU.

par VIRGILIU DRĂGHICEANU.

L'auteur décrit le costume d'une femme noble du XVIIIe siècle, épouse de Staicu Bengescu, conseiller impérial sous l'occupation autrichienne.

Le costume a été découvert lors des fouilles faites dans la chapelle de la demeure de Bengescu. Il se compose d'un premier vêtement en soie, brochée en rhombes stylisés et orné de fleurs brodées en fils d'or et d'argent, sans manches et très serré à la taille. Une riche bordure en fils d'or contourne l'échancrure des manches et du cou. La deuxième

partie du costume, qui recouvrait celui décrit plus haut, se compose d'une sorte de mantille en soie, brodée de fleurs d'or. Les manches sont ouvertes au coude et présentent deux ouvertures, à droite et à gauche de la taille. Le tout est bordé d'une passemanterie en fil d'or.

Ces costumes, les seuls connus, comparés aux riches actes dotaux, qui énumèrent des objets de toilette constituant une vraie fortune, fournissent l'image de la mode de la société roumaine au XVIIIe siècle.

III.

PEINTURE DE L'ÉGLISE DE SĂCUIENI.

par I. MIHAIL et PETRESCU DRAGOE.

Les auteurs donnent une description de la peinture découverte à l'église de Săcuieni, district de Dâmbovița. Cette église, bâtie au XVIIe siècle, et peinte à la fresque, représente, par le style et la beauté de ces fresques, une page d'art religieux d'une époque qui, vu la rareté des monuments transmis, est trop peu connue à ce point de vue.

La découverte de ces peintures démontre qu'au XVIIe siècle, à l'époque du règne glorieux du grand Voévode Mathien Basarab, l'art de la peinture ecclésiastique était en pleine expansion chez nous, alors que dans les Etats balkaniques voisins, cet art avait cessé depuis longtemps de se développer.

Les auteurs soutiennent que cette floraison est due en premier lieu aux maîtres peintres autochtones, au moine Michel, fils d'Ienachi, en 1667, peintres formés dans les ateliers de Târgoviște, qui était à cette époque la capitale du pays.

Ces peintres, influencés par ceux venus d'occident, ont tenté de faire revivre les anciens thèmes iconographiques en leur inspirant une nouvelle vie.

C'est pourquoi la peinture de l'église de Săcuieni, outre sa valeur purement artistique, représente au point de vue iconographique, un intérêt tout particulier pour l'histoire de la peinture ecclésiastique d'origine byzantine.

IV.

SULTANA

par I. ANDRIEȘESCU.

Sultana est un petit village de la plaine roumaine, situé sur la rive droite de la rivière et du lac Mostiștea, dans le district d'Ilfov. On y aboutit, soit par la voie ferrée Bucarest-Constantza (station de Sărulești), soit par la grand route,

plus ou moins parallèle à la voie ferrée, route que l'on abandonne à Tămădău, pour descendre plus bas, par Părlita et Gurbănești, Obilești et Frăsinet (fig. 1).

La colonie de Sultana se présente comme un saillant

d'une des terrasses bordant à droite le lac de Mostiștea. Si on la regarde de la plaine, elle ressemble à toute autre du Bărăgan ou d'ailleurs. Elle se profile légèrement, mais clairement, sur la ligne horizontale du lac (fig. 2). Mais, vue de face, elle s'érige, au-dessus du niveau de l'eau, comme une citadelle formidable, en falaise que, depuis des siècles le tourbillon des eaux a brutalement taillée à sec, jusqu'à son milieu (fig. 3).

Nous avons pratiqué une coupe (du Nord au Sud-Ouest) de 40 m², dans la fente E de la colline et jusqu'à sa bordure, endroit où dès le premier instant nous avons rencontré les vestiges les plus nombreux à la surface. Puis nous avons fouillé une étendue plus considérable : 100 m², de manière que, vers la fin des travaux, et suivant les nécessités des différents problèmes, la dernière portion devint large de 150 m², sans toutefois que cette dernière surface soit creusée jusqu'à l'épuisement de la couche de civilisation. Le temps nous manquait et puis les objets recueillis étaient à peu près identiques. Le total des fouilles s'étendait sur 290 m² (fig. 4).

Les fragments de murs trouvés à Sultana sont solides et bien conservés (fig. 5).

Dans le profil (fig. 6), ainsi que dans la fig. 4, on peut voir toute une série d'habitations, que nous avons numérotées. De dimensions moyennes ou petites, ces habitations en ruines nous ont donné tout l'inventaire d'une station néo- et énéolithique, un matériel qui est pour la première fois dans l'Ancien Royaume complet et avec des détails précis.

En commençant par les *percuteurs* (23 pl. I, fig. 1—4 ; pl. II, fig. 1 et 2 et pl. XIV, fig. 4, 5 et 7) et *nucleus* (14), nous constatons tout d'abord l'abondance d'instruments en silex, qui se chiffrent à environ 1850. Les plus nombreux sont les *lames* et les *couteaux* (pl. III, 1—45), *grattoirs*. Très nombreux aussi sont les *grattoirs* et les *racloirs* (pl. IV, fig. 8—12, 17—24, 25—26, 33—34, 36—38 ; pl. V, fig. 1—2). Beaucoup plus rares sont les *scies* (pl. IV, fig. 1—7), les *retouchoirs* (pl. IV, fig. 12, 17, 19 et 37 ; pl. V, fig. 1 et 22—44, les uns utilisés également comme grattoirs), les *perçoirs* (pl. V, fig. 3—21). Les objets reproduits sur la pl. VI, fig. 1—41 ont été utilisés pour des usages variés, mais dont nous ne sommes point sûrs.

La plus grande habileté dans le travail du silex se révèle à Sultana dans les *pointes de flèches*, au nombre de huit, dont nous représentons six (pl. XII, fig. 1—3 et 6—8 ou pl. I, fig. 5—7).

Une série complète de *haches en silex*, découverte dans toutes les couches, représentent à Sultana comme ailleurs non seulement les aptitudes des habitants, mais encore les diverses étapes de leurs efforts (pl. I, fig. 8—17 ou pl. II, fig. 5—14).

Les *haches en pierre polie ne sont pas non plus très nombreuses* (pl. I, fig. 17 ou pl. VIII fig. 1 ; pl. VII, fig. 2—11 et 19 ou pl. VIII, fig. 2—12 pl. VII, fig. 13—14 ou pl. VIII, fig. 14—17). La plupart sont de petite dimension, ce qui leur enlève le caractère usuel.

Dans tout l'ensemble des fouilles, on a trouvé une seule *hache-marteau* (pl. VII, fig. 11 ou pl. VII fig. 11).

On a trouvé encore à Sultana une petite hache à perforation commencée, mais non terminée.

Sultana a livré en outre, parmi d'autres instruments de pierre polie, quelques *ciseaux* (pl. VII, fig. 12, 17 et 18 ou pl. VIII, fig. 21, 19 et 18). Un instrument semblable en partie (pl. VII, fig. 20 ou pl. VIII, fig. 20) a dû être un *aiguiseur*, mais sans trou de suspension.

En ce qui concerne les *emmanchures*, il est surprenant qu'on n'ait découvert à Sultana qu'une seule *gaine à douille* ou *gaine perforée* en corne de cerf polie (pl. IX, fig. 1 ou pl. X, fig. 1). En revanche, on a découvert plusieurs *haches en corne de cerf* (pl. IX, fig. 2—4 ou pl. X, fig. 2—4, 5 et 6). Deux autres objets, faits d'andouillers de cerf (pl. IX, fig. 11 ou pl. X, fig. 7 et pl. XI, fig. 10) ne furent, sans doute, d'aucune utilité pratique.

En os, nous signalerons plusieurs poignards (pl. XI, fig. 3 et 4 ; pl. XII, fig. 31 et 32) ; un autre (pl. XII, fig. 26) est assez grand et puissant. Le plus grand nombre sont des *poignons* ou des *perçoirs* (pl. XI, fig. 1, 2, 5, 6, 12—16 ; pl. XII, fig. 14, 18, 19, 20, 25 et 30). Également en os sont deux *ciseaux* (pl. XII, fig. 13 et pl. XII, fig. 12), dont le dernier a la rugosité fort apparente sur la partie décline du tranchant. Enfin, toute une série d'*objets de parure*, dont certains sont prêts à être fixés ou adaptés aux vêtements (pl. XI, fig. 7—9 11, pl. IX, fig. 9, pl. XII, fig. 24, pl. VII, fig. 25, 21, 23, 24 ou pl. XII, fig. 15, 21, 17, 23 et 22).

En plus grand nombre sont au contraire les *disques-parures en terre cuite* (pl. XI, fig. 24—30 ; pl. VII, fig. 22 et 27 ou pl. XII, fig. 4 et 5).

Une seule perle percée, en os, a été trouvée (pl. XI, fig. 31), mais on a découvert un bien plus grand nombre de semblables parures en terre-cuite (25), présentant la forme de *grains de perles*, percés dans toute leur longueur (pl. XIII, fig. 1—21 ; pl. VII, fig. 30 et 31).

Très simples sont à Sultana, comme ailleurs, les *fusaïoles* en terre cuite (pl. VII, fig. 29 et 28 ou pl. XII, fig. 11 et 91 ; de même pl. XIII, fig. 22—25), pl. IX, fig. 8, 12, 13 et 6 ; de même pl. XIV, fig. 2 et 3), dont l'un présente sur son fond trois empreintes circulaires (pl. IX, fig. 6) ; un autre (pl. XIV, fig. 2) en a cinq au même endroit ; ce sont là probablement des signes conventionnels.

L'exemplaire suivant (pl. IX, fig. 7 ou pl. XIV, fig. 1) était très probablement une *molette* à broyer les couleurs employées dans l'industrie céramique. Les *polissoirs* ont à Sultana une toute autre forme (pl. IX, fig. 5 et 10 ou pl. XIII, fig. 1 et 2).

On a trouvé encore à Sultana un assez grand nombre de *meules à bras* (pl. XIV, fig. 6).

N'oublions pas, dans cet ordre d'idées, quelques petites *tables à quatre pieds* en terre cuite (pl. XXIII, fig. 5, 6 et 10), d'aucune utilité pratique, dont l'emploi n'a pu donc être que de caractère religieux.

SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI. — STRADA GENERAL BERTHELOT No. 26

Secretar-Director: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU

Buletinul se găsește de vânzare la principalele librării din Țară.
Studentii, profesorii și preoții. au 45 % reducere, adresându-se Secretariatului.

Fiecare fasciculă apare în două ediții :
Ediția pe hârtie chromo Lei 120 — Ediția pe hârtie velină Lei 90.

La Secretariatul Comisiunii se poate procura Buletinul Comisiunii pe anul 1923 consacrat Curții Domnești din Argeș. Exemplar de lux cu text francez Lei 1.100, fără text francez Lei 1.000. Exemplar pe hârtie velină cu text francez Lei 600, fără text francez Lei 500.

PREȚUL LEI 120.